"पञ्ञा नरानं रतन"

परियत्तिशिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, पंचम पत्र)

(प.स.पा. को कोविद अन्तिम वर्षको पाठ्य-पुस्तक)

पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ४०

१) विश्वमा बुद्ध धर्म - ३५ अंक, १४ घण्टा पेज २

२) महास्मृतिप्रस्थान सूत्र - ३० अंक, १० घण्टा पेज ४३

३) बुद्ध र बुद्धवाद - ३५ अंक, ११ घण्टा पेज १४३

Dhamma.Digital

संकलन

भिक्षु निग्रोध स्थविर

Downloaded from http://dhamma.digital/

Downloaded from http://dhamma.digital/

"पञ्ञा नरानं रतन"

परियत्तिशिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, पंचम पत्र)

(प.स.पा. को कोविद अन्तिम वर्षको पाठ्य-पुस्तक)

पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ४०

१) विश्वमा बुद्ध धर्म - ३५ अंक, १४ घण्टा पेज २

लेखक : भिक्षु सुदर्शन महास्थविर

नेपाली अनुवादक: धर्मरत्न शाक्य, त्रिशुली

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

अमेरिकामा बुद्धधर्म

अमेरिकामा बुद्धधर्म विषयमा विचार गर्दा दुई अध्यायमा विभाजित गर्न निकै उपयोगी सम्झन्छु । पहिलो अध्यायबाट हामीलाई अन्वेषणात्मक तथ्यको ज्ञान दिन्छ । पछिको अध्यायबाट आधुनिक समयमा अमेरिकामा मानिसहरुको हृदयमा भएको बुद्धधर्मप्रतिको आदर र प्रेमभावको कुरा बुझाई दिन्छ ।

अमेरिकामा बुद्धधर्मको इतिहासको आफ्नै विशेषता छ । यहाँको बुद्धधर्मको इतिहास बुद्धको समयदेखि बुद्धधर्म प्रचार भएर अहिले सम्म बीचमा खण्डित नभैकन जीवित धर्म परम्परा प्रवाहित भएको नेपालको बुद्धधर्मको इतिहास जस्तो होइन, नत अशोकको धर्म दूत पठाउने काम अथवा त्यसको केही सदी केही वर्षपछि त्यस्तै धर्मदूत पठाउने कामले धर्म प्रचार भएदेखि अहिलेसम्म जीवित बौद्ध परम्परा प्रवाहित भएको बर्मा, श्रीलंका र थाइलैण्डको बुद्धधर्मको इतिहास जस्तो नै हो । अझ कुनै समयमा बौद्ध दर्शन र बौद्ध संस्कृतिको ढुकुटि जस्तो भएर पनि आज प्राय बौद्ध पद्धति र बौद्ध संस्कृतिको परम्परा केही पनि नभएको भन्न सकिने अफगानिस्तानको बुद्धधर्मको इतिहास जस्तो पनि होइन, नत कुनै समयमा प्रचूर मात्रामा र प्रसस्त मात्रामा बौद्ध संस्कृतिको प्रभाव भएर पनि आज मात्र स्थबिरवादको केहि प्रचार प्रसार पुनः भैरहेको इन्दोनेसियाको बुद्धधर्मको इतिहास जस्तो नै हो । प्राचीन कालमा नै बुद्धधर्म एक पटक पुगेर पनि बीचको समयमा बुद्धधर्मको चर्चा नै नभएको आज सम्पूर्ण प्राय बौद्धनिकायको स्वतन्त्र र स्वच्छन्द रुपले विकास भैरहेको अमेरिकाको बुद्धधर्मको इतिहास रमाईलो र घटलाग्दो छ ।

अमेरिकाको बुद्धधर्मको इतिहास त्यसै आश गर्नु नै मुस्किल पर्ने किसिमबाट पुरानो छ । १४९२ ईस्वीमा कोलम्बसको प्रयत्नले मात्र पत्ता लागेको सम्झनेहरुका लागि यो आश्चार्य लाग्दो कुरा पनि हो । स्व. आचार्य महाबीरप्रसाद द्वीवेदी जस्ता अन्वेषकहरुले भन्नु भयो ईसाको पाँचौ शताब्दी तिर नै एशिया माइनर जस्तो देशमा बुद्धधर्म प्रचार गर्दै काबुल, चीन र जापानका बौद्धहरुले मैक्सिको राज्यमा गएर बुद्धधर्मको प्रचार गरेका थिए । बौद्धहरु उत्तरी चीनको बाटोबाट गएर अलास्का पुगेर त्यहाँदेखि समुद्रको तिरै तिर अघि बढेर तिनीहरु मैक्सिको पुग्नगये । तिनीहरुको यस अतीत इतिहासको कतिपय प्रमाणहरु स्पेनिशहरुले नष्ट गर्दा पनि ती समुद्रको किनार किनारमा रहेका प्रदेशमा सबैतिर बाँकि रहेको सभ्यताले त्यो इतिहास खोतली रहेकै छन् । अझ सबभन्दा पहिले अमेरिका पत्तालगाउने वास्तवमा बौद्धहरु नै हुन् । यसको निम्ति मैक्सिकोमा भेत्ताइएको बौद्धयुगको शीलामय मूर्ति कला र भवन निर्माणकला यसको विश्वस्त प्रमाण हो ।

यहाँ बौद्धमन्दिर, दीर्घपरिच्छेद धारी बौद्ध पुरोहित र नानाप्रकारका बुद्धमूर्ति कम प्राप्त भएका छैनन् । ग्वाटेमाला नै वास्तवमा गौतमालयको अपभ्रंश हो । मैक्सिकोको पाव भन्ने ठाउँमा भेट्टाइएको बुद्धमूर्तिलाई शाकोमल भनि लेखिराखेको छ । यो शाक्यमानिको नै अर्को रुप हो । अनि त्यहाँ पाइएको शिलालेखले पनि मैक्सिको निवासीहरु बुद्धधर्मावलम्बी हुन् भनि जान्न सकिन्छ । अहिलेसम्म मैक्सिकोवासीहरुले आफ्नो पुरोहितलाई देशाक्का अथवा

Downloaded from http://dhamma.digital/

शाक्कापुरुष भनि रहेका छन् । यो बौद्धभिक्षुहरुको संस्कार संग सम्बन्धित शब्द शाक्यपुरुषको रुपान्तर मात्र हो । यहाँको एकजना पुरोहितको नाम कोकोरसाक्का भन्छन् । यो पनि गौतम शाक्यको बिग्रेको शब्दरुप हुनु पर्छ । चिनियाँ भाषामा पाइएको वृतान्त अनुसार पाँचजना भिक्षुहरुले फुसांग देशमा गएर धर्म प्रचार गर्‍यो । स्वयं भिक्षु हुइसेन (इयसेन) ४९९ ई.मा फुसांगबाट चीन पुगे । फुसांग देश चीनबाट २०००० ली अर्थात् ६५०० मील टाढा पर्छ । यो समुद्रले घेरिएको दशहजार ली चौडाई भएको देश हो । वास्तवमा रुखको नाउँले नै हुइसेनले देशको परिचय दिएको थियो । रुखको वर्णनको साम्यभावले फुसांग त्यहि त्यहि रुख भनि भन्छन् । जसलाई मैक्सिकोवासीहरुले आज भोलि अगेवी भन्छन् । हुइसेनले यहाँ जुन जुन चाँदी र तामाको वर्णन गर्‍यो त्यो कोलम्बसले स्पेनमा लग्यो । यसको अतिरिक्त प्राचीन कालमा एक श्वेतकाय दीर्घ परिच्छेदधारी महापुरुष मैक्सिकोमा आएको कुरा मैक्सिकोवासीहरुले स्वयं स्वीकार गरेको छ । उनी महापुरुष हुइशापे हुन् । हुइशापे वास्तवमा हुइसेन नै हुनुपर्छ । पाँचजना भिक्षुहरु फुसांगमा गएर धर्मप्रचार गरेको बाटोको बारेमा कसैले रुसको उत्तरिभाग कामाटकास्का भएर पैसिफिक महासागर नाघेर अलास्का बाट मैक्सिको पुग्न गएको भन्छन् । जे होस मैक्सिकोमा पुगेको त्यो बौद्धसंस्कृति र सभ्यता कहाँ कसरी गएर बीचमा टुक्रियो (रोकियो) आजसम्म अन्वेषणको नै विषय छ, यद्यपि अमेरिकाजस्तो वैज्ञानिक प्रक्रिया भएको देशले यस विषयमा प्रयत्न गरेको खण्डमा पुरागर्न नसकिने काम होइन ।

अब दाश्रो अध्यायमा विचार गरौं । वर्तकमान युगमा पनि अमेरिकाका मानिसहरुको बुद्धधर्मप्रति आदर र प्रेमभाव जागरण भएको शय वर्ष नाघिसकेको छ । येल विश्वविद्यालयबाट १८५४ ईस्वीदेखि बुद्धधर्मको विषयमा अध्ययन अध्यापनको व्यवस्था गरिसकेको देखिन्छ । उन्नाइसौं शताब्दीको समयमा हेनरि क्लाकले वारेन जस्ता बचपन देखि नै शारीरिक वेदनाले दुखि भएकाहरुलाई बुद्धधर्मबाट शान्ति सान्त्वना दियो । वारेन बचपन देखि नै पिठयुँमा घाउ भएको नामी उच्चकुलको एक व्यक्ति थियो । उसले संस्कृत र पालीग्रन्थको गहन अध्ययन गरेर बुद्धधर्ममा अधिकार प्राप्त गनु भयो । निकै नै पालीग्रन्थ अंग्रेजिमा अनुवाद गरी दियो । अमेरिकी जनताले मूल ग्रन्थको ज्ञान लिन सक्यो । यिनले नै हार्वर्ड विश्वविद्यालयमा ओरियण्टल सिरिज (हार्वर्ड पुर्वीय श्रृंखला) को कार्य प्रारम्भ गर्नु भयो । यो सिरिज भित्र बुद्धधर्म सम्बन्धि निकै ग्रन्थ निस्के । अनि बुद्धधर्म अध्ययन गर्ने ठूलो काम पनि यही विभागबाट सम्भव भयो ।

१८५५ ईस्वीमा अमेरिकाका एक प्रसिद्ध लेखक हेनरि दाविद थोरेडलाई इंगलैण्डका आफ्ना साथीहरुको तर्फबाट प्राप्त भएको प्राचीन साहित्यका ग्रन्थहरुको साथै बरनफ (BURNOUF) लिखित बुद्धधर्मका पुस्तक एउटा (LOTUS DELABONNE LOI) हातमा पर्दा वहाँ यति खुसि हुनु भयो, मानो एक अमूल्य निधि नै वहाँको हात पर्‍यो । यसबाट पनि स्पष्ट गर्छ, उन्नाइसौं शताब्दीको आधिपछि सम्म अमेरिकामा बौद्धसाहित्य राम्रैसंग सुलभ भएको थिएन भनेर ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अमेरिकी जनतालाई पहिले पहिले त बुद्धप्रति श्रद्धालु वा बुद्धधर्म परिपालन गर्नेहरुको हातबाट निर्माण गरिराखेको शान्ति र प्रेमभावले ओत प्रोत भएको उच्चस्तरको कलात्मक विशिष्टताले नै बुद्धधर्मप्रति आकर्षित गरेको थियो । १८७८ ईस्वीमा बोष्टनका एक शिक्षक फेतोलासाले जापानमा गएर त्यहाँको बौद्धकलाको अध्ययन गऱ्यो फेरि स्वयलें बौद्धजीवन पनि बितायो ।

यसपछि चाँडै नै अमेरिकामा आध्यात्मिक चिन्तन मननतिर अभिरुचि बढ्नथाल्यो । १८९३ ईस्वीमा शिकागोमा अन्तराष्ट्रिय धर्म सम्मेलन भयो । यो सम्मेलनमा धेरै नै देशका अनेक धर्मालम्बीहरुले भाग लिए । एसिया, यूरोप र अमेरिकादि विश्वका अनेक देशहरु धर्मको माध्यमबाट एउटै मञ्चमा उभिएर शान्ति र प्रगतिको निम्ति विचार आदान प्रदान गर्न, आवश्यक समान हितपूर्ण आफ्नो क्षेत्रबाट मद्दत गर्न यो सम्मेलनले एउटा सजिलो बाटो देखियो, मार्ग दर्शन गऱ्यो ।

यो सम्मेलनमा "गोसपेल अफ् द बुद्ध" पुस्तकका लेखक डा. पौलकरस र सर एडबिन अरनोल को "द टेलेग्राफ्" पत्रिकामा प्रकाशित बुद्धगया सम्बन्धि रचनाले उत्तेजित भएर आफूलाई बुद्धधर्ममा समर्पित गरी निस्केका एक सिंहली युवक धर्मपालले पनि भाग लिएको थियो । यो सम्मेलनले यी दुई व्यक्तिलाई मिलाउने (भेट्टाउने) जुन काम भयो त्यसबाट एशिया र अमेरिका बीच बलियो एउटा मित्रता नै गाँसी दियो भने पनि हुन्छ । डा. पौलकरसको निमन्त्रणमा दोश्रो पटक अमेरिकाको यात्रा गरेर अनागारिक धर्मपालले झण्डै एक वर्ष जति बुद्धधर्मको विषयमा प्रवचन दियो । यतिबेला नै अमेरिकामा अमेरिकन महाबोधि सोसाइटीको स्थापना पनि भयो । अनि धेरै नै अमेरिकनहरु बुद्धधर्ममा दिक्षित भए । यसपछि १९०२ ईस्वीको यात्रामा अनागारिक धर्मपाललाई होनोलुलुको मिसेज मेरि इ.फोष्टरले जुन आर्थिक मद्दत गर्नुभयो, त्यसबाट भारतीय महाबोधि सोसाइटीको त्यो शिलान्याश गरिदियो, जसको आधारशीलामा आजसम्म यो सोसाइटी खडा भै बुद्धधर्मको प्रचार प्रसारमा संलग्न छ ।

अमेरिकी कांग्रेसले कुनै एक अनुष्ठान वा धर्मको सम्मान अथवा धार्मिक स्वतन्त्रताको विरुद्धमा कुनै कानून बनाउँदै भन्ने संवैधानिक ग्यारेण्टिमा अयमेरिकामा भएका २५० वटा विभिन्न धार्मिक संगठनमा दर्जनौं बौद्धसंगठन पनि छन् । यिनमा वासिंगटनस्थित

बुद्धिष्ट सेन्टर अफ द यू.एस.ए., शिकागोस्थित अमेरिकन बुद्धिष्ट एसोसियशन, क्यालिफोर्नियास्थित युनिभर्सल बुद्धिष्ट फेलोशिप, हिंगासी होंगोजी मिशन, होम अफ द धम्म, बुद्धिष्ट चर्च अफ् अमेरिका, वर्कलेप बुद्धिष्ट चर्च सडीसेन्ट्, नेओ धम्म र जेन बुद्धिष्ट स्टडि ग्रूप, भर्जिनियास्थित वासिंगटन फ्रेण्ड्स अफ् बुद्धिष्ट, हवाईस्थित डाइमोन संघ, न्यूजर्सेस्थित बुद्धिष्ट वे र लामाइष्ट बुद्धिष्ट मोनस्टरि, मिसोउरिस्थित बुद्धिष्ट फेलोसिप, पेनसिल भानियास्थित द गोल्डेन लट्स, न्यूयार्कस्थित द फस्ट जेन इन्टिच्यूट र अमेरिकन बुद्धिष्ट एकेडेमी, आरिजोन (कोलोरोडो) स्थित बुद्धिष्ट सोसाइटी अफ् देनभर, टेक्सास् (हुस्टन) स्थित बुद्धिष्ट स्टडी ग्रूप, क्याम्ब्रिजस्थित क्याम्ब्रिज बुद्धिष्ट सोसाइटी विशेष उल्लेखनीय छ । यी सबै बौद्ध संस्थाहरुमा विभिन्न निकायको उन्नति र प्रगति भैरहेको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

फेरि अमेरिकन बुद्धिष्ट एकेडेमी जस्ता धेरैवटा संगठनले कुनै यानलाई स्वीकार नगरिकन एक यान भन्ने मार्गमा लागिरहेका छन् । फेरि यी सबै संस्थाका सक्रिय सदस्यहरुको गणना गर्ने हो भने यिनीहरु एकलाख भन्दा बढी छन् । यसको अतिरिक्त जापानी बौद्धधर्मको सिंग, होगानजी, जेन, दोदो, निचिरेन आदि ५० भन्दा बढी बौद्धसंगठन वा विहारको धर्मपालन र प्रचार प्रसार अलग्गै छन् ।

वासिंगटन फ्रेण्डस अफ बुद्धिष्ट भन्ने संगठनले बुद्धधर्मको विषयमा बरोबर सम्मेलन गर्छन् । धेरैले यो संगठनधित्र रहेर उच्च नैतिकता प्राप्त गर्न अष्टांगिक मार्गको अनुकरण गर्न बल प्राप्त गरेका छन् । सान्फ्रान्सिस्कोका मानिसहरुको श्रद्धा बलले युनिभर्सल चर्च भन्ने राम्रो विहारको निर्माण भयो । १९८३ मा विधिवत् उद्घाटन भएको यस विहारको युनिभर्सल बौद्ध संगठन आज भोलि निकै सक्रिय छन् ।

श्रीफ्रिफ्टोनले १९५३ ईस्वीमा बनाएको संगठनबाट निस्केको गोल्डेन् लट्स् पत्रिकाले बुद्धधर्मको प्रचारमा ठूलो भमिका खेलिरहेको छ । विशोप शाक्य कांयो र निचिरेन बौद्ध विहारले तिब्बती बौद्धशरणर्थीहरुलाई निकै मद्दत गऱ्यो । एकजना स्वयं शरणर्थी भिक्षु घिसे वाँगेल्ले उपदेश मात्र दिएर धन संग्रह गर्दै एउटा बौद्ध स्तूप नै बनाइदियो ।

आज अमेरिकामा १,७०,००० भन्दा बौद्धहरु छन् । संसारका सम्पूर्ण जनताका ज्ञान र धर्मको विचारले परिचित हरन आवश्यक छ भन्ने सिद्धान्तमा प्रबद्ध समाज सम्बन्धी अमेरिकी परिषद्ले बुद्धधर्मको अध्ययनमा प्रगति ल्याउन निकै अमेरिकि र क्यानाडियन विश्वविद्यालयलाई अनुदान दिएको छ । अमेरिकामा ४०० भन्दा बढी कलेज र विश्वविद्यालयमा बौद्ध विषय आफ्नो पाठ्यक्रम सिकाउन विद्वान प्राध्यापकहरु पनि प्रसस्त छन् । जुन ठूला ठूला विश्वविद्यालयमा बुद्धधर्म र दर्शन विषय मात्र होइन संस्कृत र पालीभाषा त्यस्तै बौद्धकला र इतिहास विषयमा पनि शिक्षादिने व्यवस्था भैरहेको छ । १९६१ ईस्वीमा विसकोसिनको विश्वविद्यालयले बौद्ध विक्षयमा पि.एच्.डी. को व्यवस्था गऱ्यो । वासिंगटन डी.सी.स्थित स्थविरवादी बौद्ध विहारले पनि राम्रोसंग बुद्धधर्म प्रचार गरिरहेको छ ।

धन सम्पत्तिले सम्पन्न, विज्ञानको विकासले सबभन्दा पहिले चन्द्र धरातलमा पाईला टेक्न देश अयमेरिकाले आफ्नो ग्वाटेमालाकालीन बुद्धधर्मको गौरवमय परम्परामा सम्बन्ध राखेर बुद्धधर्मको सम्यक अनुकरण गर्ने प्रयत्न गरेको खण्डमा निसन्देह परमाण्विक शक्तिले संसार विनष्ट हुनुबाट बच्ने वा बचाउन सक्ने मात्र होइन विपुल धनराशी अनावश्यक ठाउँमा खर्च हुनुबाट बचेर मानवमात्रको भोक, प्यास, अशिक्षा, अज्ञान, रोग, दुःख निवारण गर्न पनि खर्च गर्न सकिने छ । वास्तवमा आज समस्त धर्मले आवश्यक थानेको पनि संसारबाट आणविक युद्ध कहिल्यै हुन नदिने अनि संसारका सबै प्राणीहरु भैतिक दृष्टि र आध्यात्मिक दृष्टिबाट सुखि र समृद्ध गर्नु नै हो ।

(प्रस्तुत रचना स्व. आचार्य हजारिप्रसाद द्वीबेदीद्वारा लिखित “बौद्धौंद्वारा अयमेरिकाका अन्वेशण” धर्मदूत १३/७ अथवा “बौद्धपिनिपाखें अयमेरिकाया अन्वेषण” बैशाख पूर्णिमा

Downloaded from http://dhamma.digital/

१५११ बुद्ध जयन्ती, “विश्वव्यापी बुद्धधर्म” धर्म दूत १४/२, सहायक अमेरिकी राजदूत श्रीह्यारीवर्न्स द्वारा लिखित “अमेरिकी राजदूत क्यारोल सी लेस ले दिनुभएको २५१३ बुद्धजयन्ती र २५१४ बुद्धजयन्तीको भाषण, 2500 Years या Buddhism, Delhi, /W F B को News bulletin, 2507 र 2509 श्रीकृष्णमान मानन्धरले लेख्नुभएको “Buddhism in America, The Motherland" 27 May 1964, अमेरिकन बुद्धिष्ट एकेडेमी , महाबोधि ७७/३ को आधारमा अनुदित र सम्पादित गरिएको हो । सम्पादक)

जर्मनमा बुद्धधर्म

विश्वयुद्धको समयमा जर्मन जुन रुपमा देखिने हो ठीक त्यसको विपरीत रुपमा जर्मनको बुद्धधर्म पढेपछि बुद्धधर्मको पृष्ठभूमिमा जर्मनलाई देख्न सकिन्छ । राज्य विस्तार र यद्ध पिपाशामा जर्मन कति कुन समयमा अघि बढ्यो उति नै जर्मन शान्ति र भातृत्वप्रेमी जनता भएको देश पनि हो । महान विचारक सोपानहार (ArthurSchopenhauer) ले पश्चिमि जगतमा १८१८ ईस्वीमा नै बुद्धको शान्ति सन्देश भित्रयाई दिएको थियो । “इच्छा र विचार अनुसार अनुसारको संसार” Die: Welt Als Wille Und Vorstellung पुस्तकबाट १८८० ईस्वीमा जर्मनमा धम्मपदको अनुवाद अलवर्ट वेवर बाट भयो । हरमन ओल्डेनवर्ग पहिलो त्यो जर्मनी विद्वान हो, जसले बुद्धको जीवनी र उनको उपदेश तथा अनुशासन सम्बन्धी पुस्तकमा बुद्धलाई एउटा कल्पित आदर्श पुरुष धारण गरिराखेको भ्रमधारणा पश्चिम बौद्धिक जगतबाट मेटाएर बुद्ध एउटा ऐतिहासिक मानव हामी जस्तै धरतिमा टेकेर तथा हिँडेर विचरण गर्ने महापुरुष हुनुहुन्छ भन्ने बुझाई दियो । उनको यो पुस्तकको चौधौं संस्करण भयो । साथै उहाँले विद्वानहरुको ध्यान पालिभाषामा भएको अमूल्य निधितर्फ आकर्षित गरिदिए । वहाँको अनुवाद दीपवंश १८७८ र विनयपिटकको पाँचभाग (१८७९-८३) यहाँ उल्लेखनिय छ । वहाँको पुस्तकबाट प्रोफ़ेसर टि.डब्ल्यू.रीस डाबिडस (Prof. T. W. Rhys Davids) लाई लंडनमा पालि टेक्स सोसाइटी जस्ता संस्था स्थापित गर्न प्रेरित गर्‍यो । १८६९ मा नै तारानाथको बुद्धधर्मको इतिहास “हिस्टोरि अफ् बुद्धिज्म” ए. सीपकरबाट अनुदित भयो ।

यसरी बौद्धिक जागरण रुपमा जर्मनमा बुद्धधर्मको इतिहास एघारौं शताब्दीमा शुरु भए पनि धेरै विद्वानहरुको सहमति बीसौं शताब्दीदेखि जर्मनमा बुद्धधर्मको इतिहास शुरु भयो भन्ने पक्षमा छन् । शायद् यसको कारण चर्या पालन अनुसार अथवा विनय विहित संस्कार अनुसार जर्मनमा बौद्धहरु बीसौं शताब्दीदेखि शुरु भएकोले हुनु पदर्छ । १९०० ईस्वीमा बुद्धधर्मको विकासमा र बुद्धधर्मको परिपालनमा आफूलाई समर्पित गर्ने डा. ढाल्के श्रीलंकामा पुगेर हिकडुवे श्री सुमङ्गल नायक थेरसंग बुद्धधर्म सिकेर बसेका थिए । उनले बलाने धर्मानन्द नायक थेरसंग पनि पालि र धर्म पढ्नुभयो । १९०३ ईस्वीमा जर्मनका आचार्य बुद्धघोष अुने अण्टोनगीठले बाजजबडेनबाट आएर श्रीलंकामा प्रब्रज्या संस्कार ग्रहण गरे । फेरि १९०४ मा भिक्षु ञाणातिलोक हुनुभयो । उता १९०३ ईस्वीमा नै कार्ल सेदनलुचेरबाट जर्मनभूमिमा विधिवत् पहिलो बौद्धसंगठन (Deutscher Buddhistischey Mission Verein) स्थापना भयो । यसपछि विभिन्न ठाउँमा विभिन्न विद्वान र साधकहरुबाट शान्ति दिने श्रोतको रुपमा बुद्धधर्मको अनवेषण गरियो । पुस्तकहरुको प्रचार भयो । शीलको विशेषत:

Downloaded from http://dhamma.digital/

भावनाको जर्मन भूमिमा पालन गर्ने भयो । दि बुद्धिष्ट मासिक पत्रिका र दि जर्मन पालि सोसाईटी १९०९ मा स्थापित भयो । यो प्रवाह विश्वयुद्धको प्रवाह नआउञ्जेल सम्ममा विद्वानहरुको बीचमा र सर्व साधारण मानिसहरुको बीचमा प्रवाहित हुँदैगयो । यर्थाथमा भन्ने हो भने विश्वयुद्धको संस्कार र गतिविधिनआएको भए आज जर्मनमा बुद्धधर्मको इतिहास नै अर्को किसिमको हुन्थ्यो । त्यसकारण जर्मनमा बुद्धधर्मको यो इतिहास पढ्नु अघि व्यक्ति विशेष र संस्था विशेषको प्रयास खोजी गर्नु उचित सम्झन्छु ।

पहिले डा. ढाल्केलाई नै सम्झौं । डाक्टरी कामबाट प्रशस्त धन जम्मा गरिसके पछि संसार घुम्न जाने डा.ढाल्केले श्रीलंकामा बौद्ध उपासक भएर पछि भिक्षु बन्ने इच्छा गरे । परन्तु स्वास्थ्यले गर्दा उनको प्रव्रजित हुने इच्छा पूर्ण हुन सकेन । अन्यथा जर्मनको पहिलो भिक्षु ञाणातिलोक नभई उनी नै हुने थियो । आफ्नो देशमा फर्केपछि आफू भिक्षु बन्न नपाए पनि उनले बर्लिन फोनङको आफ्नो घरलाई १९२४ मा बौद्ध गृह (Buddhistisches Haus) बनाई दिनुभयो । यो बौद्धगृह सम्पूर्ण बौद्धहरुको महिनाको दुई पटक भेलाहुने ठाउँ मात्र होइन बाहिरबाट आएका सम्पूर्ण अतिथिहरु विहार वा धर्मशाला जस्तै बास बस्ने ठाउँ पनि हो । बौद्धगृह साँच्चैको कलात्मक रुपमा बनाएको ७५ एकड भूमि भित्रको ढोकादेखि भरेङसम्म पनि प्रतिकात्मक बौद्ध संस्कृति अनुरुपको घर थियो । घरको आठ खुडकिलोले अष्टांग मार्ग, बाऱ्ह खुड्किलोले द्वादशांग प्रतित्यसमुत्पाद मात्र सम्झाईदिने होइन बालुवाको कृतिम पहाडमा भित्रको साना साना कोठाले समथ भावना गर्नेलाई पनि बोलाई रहन्छ । अनि माझको ठूलो कोठाले बुद्धको दर्शन दिन्छ । डा. ढाल्केले स्वयं आफूलाई बौद्ध उपासक त तुल्याएकै छ, साथै बोद्ध आचरण पालन गर्ने पनि तुल्याई राखेको छ । उता उनले १. बौद्ध प्रबन्ध संग्रह, २. बुद्धधर्म र विज्ञान, बुद्धधर्म विज्ञान र नैतिकदर्शन, ३. मानव जीवनको मानसिक शान्तिको निम्ति बुद्धधर्म जस्ता मौलिक पुस्तकहरु लेखि फेरि मज्झिमनिकाय, दीघनिकाय, धम्मपद, जातक, सुत्तपिटकका साराशं, बुद्धजीवनीको अनुवाद गरी बौद्धिक क्षेत्रमा पनि बुद्धधर्मबाट हलचल ल्याई दियो ।बुद्धजयन्ती मनाइयो । डा. ढाल्केको यो पुण्य प्रयास जीवन भर १९२८ सम्म कायम रहयो । यसरी डा. ढाल्के चिन्तन र मननमा शोपानहार अनि कार्यक्षेत्रमा जर्मनका अनागारिक धर्मपाल थिए ।

जर्मनमा बुद्धधर्मको स्वयं एक पृष्ठ जस्ता अर्को व्यक्ति हुन् पहिलो जर्मन भिक्षु ञाणातिलोक महास्थविर । १९०३ ईस्वीमा प्रब्रजित, १९०४मा उपसम्पन्न हुनुभएका उनी महास्थविरले तीनवर्ष भित्रैमा बुद्धधर्मको अध्ययनमा आफ्नो विशिष्ट प्रतिभा देखाउनु भएको थियो । १९०६ ईस्वीमा त्रिपिटककै शब्द छानी छानी माला उनेर एउटा त्यस्तो पुस्तक वहाँले निर्माण गर्नुभयो त्यो त्रिपिटकमा कुनै विशेष नामबाट समाविष्ठ पुस्तक नभैकन पनि त्रिपिटककै शब्द मात्र समावेश भएको पुस्तक भएर त्रिपिटककै एक अंश जस्तै बौद्ध जगतले मनपरायो । त्यो पुस्तक हो बुद्धवचन । मात्र मूल त्रिपिटककै शब्दबाट आर्यसत्य र आर्य अष्टांगमार्गको विश्लेषण गरिएको यो पुस्तक १९०७ ईस्वीमा अंग्रेजी भाषामा पनि प्रकाशित भयो । यसको तुरुन्त नै एक पछि अर्को संस्करण भए । आज सम्ममा दशौं संस्करण यो पुस्तकको भैसकेका छन् । यो पुस्तक फ्रेञ्च, चेक, फिनिस, जापानी, हिन्दी र बंगालीमा अनुवादभैसकेको छ । नेपालमानेपालीमा पनि अनुदित भएर निस्क्यो । यस पुस्तकको सिर्फ पालि मात्र संग्रह “सच्च संगहो” नामले सिंहली लिपि र देवनागरि लिपिमा प्रकाशित भएको छ । उनको जर्मन भाषामा अनुदित मिलिन्दप्रश्न (१९२४) र विशुद्धिमार्ग (१९३८) अंगुत्तर निकायले जर्मनमा ठूलो लोकप्रियता पनि प्राप्त गऱ्यो । उहाँले पालि बुद्धधर्मको अध्ययन अध्यापन

Downloaded from http://dhamma.digital/

गर्नेलाई मद्दत पुऱ्याउन पालि शब्दकोष र जर्मन पालि व्याकरण पनि लेख्नुभयो । दक्षिण लंकामा वहाँले संस्थापना गर्नु भएको पोलगासडुवामा पन्ध्रभन्दा बढी जर्मन भिक्षुहरुलाई शिक्षा दिक्षा र धर्मप्रचारको प्रशिक्षण प्राप्त भैसकेका छन् । यी भिक्षुहरुमा सतिपट्ठान र ध्यान पद्धतिको अनुवाद तथा लेखक भिक्षु ञाणपुर्णिक विशेष उल्लेखनीय छ ।श्रीलंकालाई आफ्नो आध्यात्मिक कर्म भूमि तुल्याई पचास वर्षदेखि श्रीलंकामा बस्नु भएका भिक्षु ञाणातिलोक महास्थविरले ठीक भन्नुभयो- “मैले आफ्नो देशवासीहरुलाई धर्मको शान्ति संदेश दिएर सेवा गरिरहेको छु ।” निसन्देह वहाँको यो सेवा जर्मनमा बुद्धधर्मको इतिहासको अभिन्न अंग भैसकेको छ । साथै धेरै भाषामा वहाँको कृत्ति अनुदित भएको हुँदा वहाँले अरु अरु देशको निम्ति पनि ठूलो देन दिनु भएको छ ।

जर्मनी विद्वाहरुको शान्ति सदाचार प्रेमले पालि र संस्कृत बौद्धग्रन्थ निर्माण र अनुवादमा झन झन प्रगति ल्यायो । यस्ता विद्वाहरुमा प्रो. जिंगर (Prof. Geiger), लूडर (Luders), बोन ग्लासेप (Von Glasenpp), एफ्. वेलर (F. Weller), एफ.ओटो सरोदर (F. Otto Sehroder), नोबेल (Nober), वालसर (Wallser), (Waldschmdt),K.E.Ncumann), सेइडेन स्टुकर (Seiden Stuker), इ.ओ.फ्रांकी (E.O.Francke) जर्मन भिक्षु ज्ञानपुर्णिक र कर्ट स्मिट (Kurt Schmidt) को नाम उल्लेखनीय छ । साथै दीघनिकाय, मज्झिमनिकाय, सुत्तनिपात, थेरगाथा, र धम्मपदका जर्मनी अनुवादक डा. कार्ल युगन (Dr. Karl Eugen) लाई पनि बिर्सन सकिदैन । बौद्धग्रन्थको पठन पाठनबाट जर्मन विश्वविद्यालयमा पनि ठूलो प्रभाव पारेको छ । दर्जनौं विश्वविद्यालयमा बुद्धधर्म पढ्ने पढाउने काम भयो । हजारौं ग्राहक भएको बुद्धधर्म सम्बन्धि पत्रिकाहरु (जस्तै Indische Welt) प्रकाशित भयो ।विहार बनाएर, चैत्य बनाएर, स्तोत्र पाठ गर्ने वा पाठ गर्नेको रुपमा बौद्धहरु नभए पनि आफ्नो दैनिक आचार विचारमा बौद्धत्व ल्याउने बुद्धधर्मको काम कुरामा अघिसर्ने मानिसहरु हजारौं भए ।समस्यामूलक जीवनसंगै व्यावहारिक सम्बन्ध भएर स्थविरवाद बुद्धधर्म जर्मनमा तीनखण्डको दुईखण्ड विकास भयो । त्यसो भनेर महायान बुद्धधर्म मात्र यहाँ आफ्नो तरिकाले विकास नभएको होइन । यसको मूल प्रतिनिधित्व जर्मन लामा ए. गोविन्दले गरी रहेको छ ।

जर्मनको बुद्धधर्ममा आइरहेको यो उत्साहलाई युद्धको रक्तपिपाशु योजनाले चूर्ण विचूर्ण पाऱ्यो । १९४१ ईस्वीमा बौद्ध प्रकाशन र बौद्ध संगठनलाई समेत सरकारले निरोध गऱ्यो । शान्तिको प्रयास र आकांक्षालाई दबाएर नाजी सरकारले मानिसको हृदयमा युद्धको उत्तेजनाको आगो दन्काई दियो । डा. ढाल्केको सचिव कुर्ट फिसर (Kurt Fischer)लाईगेस्टापो (Gestapo) को सनम आयो । फेरि कुर्ट फिसरले यो संसारनै छोडी गयो । ढाल्केको बौद्धगृहमा समेत शस्त्रास्त्र राख्न लगायो । झण्डै आधी शताब्दीसम्म शान्तिको आशाले हुर्कदै गएको धर्मको वृक्ष पात र हाँगाविंगा समेत नरहने गरी हिटलर सरकारले ढाली दियो । पुस्तकहरु जलाइदियो । परन्तु यो सबैलाई विदित छ, कसैले कसैलाई मार्नु वा मराउन सक्दैन, हृदयमा रहेको कुनै कुरा बल जफटि निकाल्न सकिदैन । यो युद्धको उत्तेजनामा पनि कठोर नियन्त्रण समसामयिक रुपको रक्तपिपाशुले भरिएको प्रचार प्रसारमा पनि कति मानिसहरुले आफ्नो शान्ति प्रेम हराउन दिएन, पुस्तक लुकाउने काममा तिनीहरुलाई कसैले छेक्न सकिएन । शान्तिप्रेमी मानिसहरु कुनै न कुनै तरिकाबाट बाँचीरहे, जुटिरहे ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

१९४६ मा दोश्रो विश्वयुद्धको समाप्तिमा हमवर्ग, डा. हेमल्ट पामीको अध्यक्षतामा फेरि बौद्धसंगठन पुनर्गठन भयो । तुरुन्तै भिक्षु ञाणातिलोकको बुद्धवचन र विशुद्धिमार्ग प्रकाशित भयो । पछि भिक्षु ज्ञानपुर्णिकको सतिपट्ठान र अरु अरुपुस्तकहरु पनि प्रकाशित भयो ।

युद्ध पश्चात जर्मन स्वयं दुईटुक्रा भयो । तैपनि जर्मनको दुवै भागमा शान्तिको आकांक्षा युद्धपीडित हृदयमा पुनः हरियाली छाउँदैछ । पूर्वि जर्मनमा विश्वविद्यालयमा बौद्धदर्शनको पुनः अध्ययन अध्यापन भयो । हियर परसिनको नेतृत्वमा १९२२ मा बौद्ध नेताहरुको भेला भयो । पश्चिम जर्मनमा हमवर्ग बौद्धसंघमा शयौं बौद्धहरु भेला भएर धर्मको चर्चा गरे । युद्धको कटु अनुभवबाट प्रभावित भएका यस संगठनका अध्यक्ष डा. पामीले ज्ञान र चरित्र (Wissen und Wandel) पत्रिकाको सम्पादन गरिदिनुभयो । यो संगठनसंग बुद्धधर्मको प्रचार र प्रसार गर्न आफ्नै प्रेश छ । वहाँको बुद्धधर्म सम्बन्धी रुचिपूर्ण व्याख्यानले विश्वविद्यालयका छात्र छात्राहरुलाई निकै प्रभावित गर्‍यो । डा. वोन मेंगको नेतृत्वमा संगठित म्युनिकको बौद्धसंगठनले (Buddhistscher Gemeinde Deutschland) पनि एउटा बौद्धपत्रिका निकालेर दुईहजार भन्दा बढी पाठकहरुलाई बुद्धधर्म सम्बन्धी ज्ञान दिई राखेको छ । बौद्धसंगठनको सदस्यहरु पनि दुईहजार जति छन् । बर्लिनमा विभिन्न बौद्धसंगठनहरु छन् । फेरि सबै संगठन मिलेर बर्लिन बौद्धसमुदायको केन्द्रिय परिषद् गठन गर्‍यो । बर्लिन बौद्धहरुको साथी समूहसंग श्रीलंकाको धर्मदूत सोसाईटीको घनिष्ट धर्मदूत भिक्षुहरु पठाउने र प्रचारमा मद्दत गर्ने सम्बन्ध छ । वोसवर्गमा १९६२ मा ध्यानागार (Hausderstille) मा शान्ति चाहनेलाई जहिले पनि ढोका खोलियो । माइकेल मिडेनवर्ग को शब्दमा यो जर्मन बौद्धहरुको विकासको केन्द्रविन्दु स्थान हो । स्टलगर्तको बौद्धसमुदायका एक व्यक्ति श्रीलंकन ब्राण्डको घरमा रहेको बौद्धपुस्तकहरुको संकलन एउटा राम्रो बौद्ध पुस्तकालयहो ।ब्रमेन (Bermen) को सेभरलो मोर (SeverlohMohr) घर एउटा स्वयं विहार जस्तो छ भने वहाँको शील स्वभाव निकै नै शान्त दान्त छ । आफ्नो घरमा वहाँले बुद्धधर्मको क्लास लिईरहनु भएको छ । जर्मनमा एक एक व्यक्तिको प्रयास धेरै धेरै जनाको प्रयास बराबर गरी काम गर्ने श्रद्धालुहरु कम छैन । वोन विश्वविद्यालयको अवकाश प्राप्त प्राध्यापक डा. वारनर शमनको बौद्ध कलाकृत्तिको संग्रहले जर्मनको कलाकृत्तिको संग्रहालय भनाउनु सक्ने अधिकार लिएको छ । त्यसैले आज जर्मनमा पालि त्रिपिटकको जर्मन भाषामा पुरा अनुवाद भयो । अझ कुनै पिटकको कुनै पुस्तकको त धेरै धेरै प्रकारका अनुवादहरु छन् । आज जर्मनमा भएको २२ वटा भन्दा बढी बौद्ध संगठन र विहारमा गरी अन्दाजी २०,००० बौद्धहरु छन् । यो बीसहजार बौद्धको संख्या जर्मनमा बुद्धधर्मका निम्ति कम देखिन सक्छ परन्तु जर्मनका जनता लगनशील र प्रतिभावना भएको र एकेक व्यक्ति नै धेरैजना बराबर भएको हुनाले अझ विशेषतः बौद्ध भनेपछि बुद्धधर्म र संस्कृति प्रति केही गर्नुपर्छ भन्ने जागरुक हुने हुनाले यो बीसहजार बौद्धहरु पनि कम होइन । वास्तवमा कृयाशील बौद्धहरुको प्रयासले नै युद्धको प्रज्वलित हुन सकिने आगो शान्त हुन सक्ने भए बौद्ध जगतको सुगतको शान्ति सन्देशको शीतल छाँया मानवतालाई दिने प्रयत्नमा जर्मनी बौद्धहरुको प्रयासको मूल्य पनि कुनै प्रकारबाट कम होइन । नेपालमा सम्पन्न भएकी चौथौं विश्व बौद्ध सम्मेलनमा भिक्षु अनिरुद्धको नेतृत्वमा तीनजना जर्मन प्रतिनिधिले भाग लिएका थिए । सम्पूर्ण जर्मन बौद्ध श्वासले जर्मन बौद्ध संगठनका सचिव उपासक डब्लू. परसियन (W. Persian) को यो शब्दमा श्वास लिइराखेका छन्- "धर्मबन्धु हो । हामी सबै मिलेर संसारको सुख र शान्तिको निम्ति संघर्ष गरौं । सिंगै संसार प्रेमको भावले अभिभूत गरौं । समस्त प्रणीहरुलाई शान्ति हवोस् ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

(Buddhism in Germany by Dr. H. Ruete. Mahabodhi 54/11-12 र 71/7 Buddhismin Germany by Ashoka Weeraratna WFB News bulletin 2/1 र 3/1. Report of thethird Conference of WFB . Rangoon Buddhism in the Western World-PiyadassiThero, फेरि भदन्त आनन्द कौशल्यायनद्वारा लिखित “बुद्ध और उनकै अनुचर” पुस्तकको आधारमा सम्पादित)।

पूर्वी युरोपमा बुद्धधर्म

बुद्धधर्म प्रचारको इतिहास पल्ताउँदा पूर्वी यूरोपमा बाल्टिक संयुक्तराज्यको तीनवटा देश हाम्रो अगाडी आउँछ। लाट्भिया (Latvia) लिथुअनिय (Lithuania) र एस्टोनिया (Estonia)।

लाट्भियनहरु लिथुअनियनहरु ५००० वर्षअगाडिदेखि बाल्टिक सागरको पूर्वी किनारमा बस्ने आर्य जातीका हुन् । एस्टोनियनहरु मात्र मंगोल जातीका फिटो युग्रिक हुन् । लाट्भियनहरु, लिथुअनियनहरु र एस्टोनियनहरु पहिलेदेखि नै बुद्धधर्म मानी आएका थिए । लाट्भियनहरु र लिथुअनियनहरुले प्रायबोल्ने भाषा संस्कृत भए पनि वैदिक संस्कृत धेरै व्यावहारिक भएको देखिन्छ। जुन शास्त्रीय संस्कृत भन्दा पनि धनि छन् र व्यापक छन् मेडितरानियनको सभ्य संसार र पूर्वको स्काइभियन सर्मेसियन जस्ता नी संसारको माझमा व्यापारको मुख्य अखाडा भइ गतिशील भैरहेको बाटो द्भिना (दउभागा) नदी किनारमा पर्छ । अनि दक्षिणको छिमेकी देशसंग व्यापारिक सम्बन्ध भएकोले लाट्भियन, लिथुअनियन र एस्टोनियनहरु निकै विकसित छ । पूर्वी बाल्टिकबाट प्राप्तहुने अम्बरको व्यापारले गर्दा यी देशहरु निकै धनी छन् । अम्बरको व्यापारले गर्दा नै पुराना पुराना ग्रन्थमा लाट्भियालाई “अम्बरको देश” भनि भनेका हुन् ।

लाट्भियन, लिथुअनियन र एस्टोनियनहरुको देशमा रामवास भन्ने देवस्थलहरु धेरै छन् ।यहाँ अग्ला अग्ला देवदार बृक्षहरु पनि बोधिबृक्ष नै मानिन्छन् । एस्टोनियन, लाट्भियन र लिथुअनियनहरुको लोकगीत र लोककथामा कर्मको उल्लेख भएको देखिन्छ । तिनहिरुले जीवनको सुख दुःख पुनर्जन्म कर्मकै विपाक हो भनि विश्वास गर्छन् ।

लीलवर्ड वंशका लाकप्लेसिस (राजकुमार) उनीसंग कालेब र निन्दाको छोरा वीर कालेबी योगको बारेमा लेखिराखेको एस्टोनियाका राष्ट्रीय ग्रन्थमा बुद्धधर्मको राम्रोसंग उल्लेख भैराखेको देखिन्छ । लाकप्लेसिस भनेको लाट्भियन ग्रन्थको तेश्रो श्रेणीमा वर्णन गरिराखेको उत्तरी लाट्भियाको वर्टनिक दरबारमा संकलन भएको सूत्रहरुले बुद्ध तथागतहरुको धर्मको ठोस व्याख्याको प्रतिनिधित्व गर्छ ।

त्यहाँ एउटा सानो विश्वास के भने भारतका सम्राट अशोकले प्यालेस्टाइन्, मिश्र, माक्दोनिया तर्फ बुद्धशासनको धर्मदूतहरु (बौद्ध मिसन) करीब २५० ईस्वी सम्वत् अगाडी प्रचार गर्न पठाउँदा तिनीहरु लाट्भियाको बाल्टिक सागरको किनारामा पनि पुगे । फेरि दोश्रो पटक चंगेजखाँ, ओघाताइ र कुबलाइखाँहरुको नेतृत्वमा स्थापना भएको मंगोल बौद्धसंघ लाट्भियामा पुग्यो । अनि बुद्धधर्म मंगोलियामा मात्र नअडी कार्पेथियन र बाल्टिक सागर भएर उत्तरी बर्मासम्म पनि प्रचार भयो । ईस्वीको तेन्हौं शताब्दीमा वैकाल तालको दक्षिण बगी रहेको ओखनि नदी किनारामा रहेको काराकोरम राजधानीमा बसेर शासन चलाई रहेका मंगोल बादशाहहरु निकै शक्तिशाली बौद्ध

Downloaded from http://dhamma.digital/

शासक भए पनि तिनीहरुलेबुद्धधर्म व्यापक रुपमा प्रचार गर्न कहिल्यै शक्ति प्रयोग गरेको कहिँ सुन्न पाइएको छैन । त्यसकारण मंगोल बादशाहहरुले रुसमा शासन चलाईरहेको बेलामा कहिल्यै जनताहरुलाई बुद्धधर्म नै राष्ट्रधर्म हो, यही धर्म सबैजनाले मान्नु पर्छ भनि करकाप अर्थात तानाशाही आदेश दिएन । जनताले आफ्नो ईच्छानुसार धर्मको अनुकरण गर्न पाउँथे । रुसमा प्रचलित एउटा भनाई छ, मंगोल वंशले शासन चलाएको समयमा मास्कोजस्तो सानो सहरमा (त्यसबेला शयवर्ष भएको शहर) पनि सोरोक-रोरोकोभ् (चालीस चालीसले गुणन गरिराखेको) चर्चहरु छन् । धर्मको काम कुरामा मंगोलहरुले पनि अशोकले चलाएको नीति नै अपनाएको देखिन्छ । यो नीतिको दर्शन अनुसार सबै धर्मलाई आआफ्नो धर्मको विकास गर्ने अधिकार छ । अझ बौद्ध विहारहरुबाट अर्को धर्मका मठलाई सक्दो मद्दत पनि गरेको छ ।

ईस्वीको तेन्हौं शताब्दीमा लाट्भिया र एस्टोनियालाई क्राइष्ट अनुयायी जर्मनहरुको सैनिक टुकडीले नराम्रोसंग हमला गऱ्यो । लाट्भिया र एस्टोनियामा सैनिक हमला गरिसकेपछि त्यहाँका सम्पूर्ण जनताहरुजबरजस्ती क्रिश्चियन धर्ममा परिवर्तन गरिदियो । लाट्भियन र एस्टोनियनहरुले शत्रुको दमनबाट आफ्नो देश बचाउने निश्चय गरे । तिनीहरुले दृढसंकल्प गऱ्यो कि बौद्ध नै भएर संघर्ष गरी मर्नु परे पनि तयार परन्तु आफ्नो इच्छा विरुद्ध क्रिश्चियन भएर बाँच्दैन । क्रिश्चियनहरु र लाट्भियन र एस्टोनियनहरुको बीच यसबाट भयंकर युद्ध भयो । भएका पुराना हथियारको बलमा पनि तिनीहरु क्रिश्चियनहरु संग डटेर युद्ध गरे ।क्रिश्चियनहरुसंग भने नयाँ नयाँ हथियार प्रसस्त थिए । त्यसकारणकठिन संघर्ष गरी सकेपछि लाट्भियन र एस्टोनियनहरु पराजित भए । यो घृणित युद्धमा लाट्भियनहरुलाई निकै अत्याचार गरी मारेको कुरा ठाउँ ठाउँमा उल्लेख गरिराखेको छ । युद्ध सिद्धिएपछि पाचँ करोड लाट्भियनहरु मध्ये दुई करोड मात्र बाँकि भयो भन्छन् । त्यसमा पनि बुढा बुढी बालक र घाइतेहरु मात्र । बाँकि रहेका मानिसहरुलाई जर्मन सैनिकहरुले इच्छा विरुद्ध कृश्चियन धर्ममा परिवर्तन गरि दियो । त्यति गर्दा पनि नपुगेर ती सबैमाथी दासको व्यवहार समम गरे । पवित्र रामवास सबै जलाई दिए । पवित्रदेबदार बृक्षहरु जरासमेत उखेलि दिए । बुद्धधर्मको नाउँसम्म पनि नरहोस् भन्ने अभिप्रायले गर्नसम्मद मन गऱ्यो । यतिसम्म कि लाट्भियाको राष्ट्रिय लिपि अक्षर लेख्नसमम पनि नपाउने भयो । भएभरका बुद्धमूर्तिहरु बिगारी दिए । लाट्भियाको इतिहासमा बत्ति झैं बलेको बुद्धधर्म निमित्यान्न गरी मेट्न खोज्यो । लाट्भिया र एस्टोनियाका नाउँ समेत फेरेर ST, Mary's Land अथवा The Lands of the Blessed Virgin भन्ने गऱ्यो ।

परन्तु फाँसीको सजाय दिने त्राश समेत रत्तिभर वास्ता नगरीकन लाट्भियन र एस्टोनियनहरुले अझ पनि बौद्धविश्वास छोडेन । आफ्नो मातृ देशमा रहेर बुद्धधर्म अनुसार जीवन यापन गर्न नपाउँदा रुसको सिमाना पूर्वतिर दया राख्ने छिमेकि मानिसहरुको शरणमा गए । रुसीहरुले तिनीहरुलाई चाहिँदो सहयोग गरे । नेग्रोरोड् र कीभ्को राजकुमार जुने कि त्यतिबेलाको न्यायी शांसक थिए, उनले दमित बौद्धहरुलाई शरण दिएको इतिहासले बताउँछ । यो घटना सातशय वर्ष पुरानो भैसक्यो ।

ईस्वीको तेन्हौं चौधौं शताब्दीमा लिथुअनिया निकै शक्तिशाली भएकोले क्रिश्चियनहरुले लिथुअनियनहरुसंग ठूलो संघर्ष गर्न पऱ्यो । तसर्थ लाट्भिया र एस्टोनिया हराइसकेपछि दुईशय वर्षसम्म लिथुअनिया पनि क्रिश्चियनहरुले आफ्नो गरी लिए ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

जेसुकै होस् बौद्ध विश्वासमा जीवनसम्म अपर्ण गर्ने लाट्भियन लिथुअनियन र एस्टोनियनहरुको उपसना कसैले निर्मूल गरी मास्न सकेन । बौद्धहरु आज पनि एस्टोनिया, लाट्भिया र लिथुअनियामा साना साना समूहमा बाँचीरहेका छन् । आज यी तीन बाल्टिक राज्यका देशमा बौद्धहरुको संख्या निकै कम छ, परन्तु तिनीहरुको संकल्पको मूल्य संख्याको मूल्यभन्दा यति बढी छ कि यसबाट नै आजसम्म तिनीहरुले आफ्नो पहिलेको इतिहास बचाई राख्न सकेको छ । संस्कृति अहिलेसम्म उभ्याई राख्न सकेको छ ।

आज भोलि एस्टोनियामा फ्रेडेरिच् र यू. फस्टींग (U. Fusting) लाट्भियामा भिक्षु कालिस ए.ए. टेनिसन् निकै क्रियाशील छ । लाट्भियाको भिक्षु जुंगा डारी भएको भएर चौथौं विश्व बौद्धसम्मेलनमा लाट्भियाको प्रतिनिधि टेनिशन सबैको आकर्षणको केन्द्र भएको हामीलाई राम्रै सम्झना छ ।

(Ren. Karlis A.M. Tennisonsअथवा Vagindra Mantramitya द्वारा लिखित The Mahabodhi-63/4मा प्रकाशित Buddhism in Eastern Europe, रचनामा आधारित अनुवाद)

नेपालभाषामा अनुवादक

केशब शाक्य,

ब्रिटेनमा बुद्धधर्म

बुद्धधर्मको महत्व स्वीकार गरेर धर्मग्रन्थ प्रकाशनमा ल्याएको तथ्य अनुसार भन्ने हो भने अथवा अध्ययन र संगतज्ञान लिएर आफूखुसी आफ्ना आफ्ना आचरण बौद्ध आचरणमा ल्याएको अनुसार लेख्यो भने तेर्‍हौं शताब्दीको आधि नजादैं देखि बृटेनमा बुद्धधर्म प्रवेश गरीसक्यो । अझ विद्वानहरुको विचार अनुसार एलेक्जेण्डर संगै भारतमा आएर फर्केका ग्रीकहरुले नै बुद्धधर्मको प्रभाव ईस्वीको तेश्रो शताब्दी अगाडीनै यूरोपमा केही न केही पुर्‍याई सकेका थिए । यसपछि सोर्‍हौं शताब्दीको इशाईधर्म प्रचारकहरुले बुद्धधर्मको प्रभाव आफूलाई अनुकुल रुपमा लिएर यूरोपमा पुर्‍यायो । जे होस् यर्थाथमा जर्ज टरनर (George Turnour) को पालि साहित्य भण्डारको महत्व देखाउने १८३७ ईस्वीमा निस्केको महावंशको अनुवादले र बी. एच्. हगसन (B. H. HOdson) को नेपालमा १८२१ देखि १८४३ भित्र संकलन भएको बौद्ध वाङमयको प्रचार प्रसारबाट नै यूरोपमा राम्रोसंग स्पष्ट रुपमा बौद्ध जागरण आयो भन्नुमाअत्युक्ति नहोला । यसपछि १८५५ ईस्वीमा डेनिस विद्वान फुबोल (Fouboll) ले लाटिन भाषाले धम्मपदको अनुवाद निकाल्नु भयो, शायद यही नै पहिलो यूरोपीय भाषाले मूलपालि त्रिपिटकको अनुवाद हो । अनि माएक्स मुलर (Mas Muller) ले आफैले अनुदित गरेर १८७९ देखियोजनाबद्ध रुपले पूर्विय पवित्र पुस्तक (The Sacred books of

Downloaded from http://dhamma.digital/

the East) प्रकाशनको काम थालनि गर्नुभयो । यो प्रकाशन क्रममा अहिले सम्ममा पचास भन्दा बढी गहकिला पुस्तकहरुप्रकाश भैसकेका छन् ।

ठीक यही सालमा सर इडविन आर्नल्द (Sir. Edwin Arnold) कोलाइट अफ् एसिया(Light of Asia) जस्ता काव्यात्मक बुद्धजीवनी निस्क्यो । यो पुस्तक पढेर नै एक अठार वर्षिय अंग्रेज केटाले बुद्धधर्ममा प्रवेश हुन प्रेरणा लियो । जुन कि पछि भिक्षु आनन्द मेत्तेय नामको पहिलो ब्रिटिस भिक्षु भयो । अझ उनकै दि टेलिग्राफ (The Telegraph) पत्रिकामा निस्केको बुद्धगया सम्बन्धी रचनाले श्रीलंकाको सम्पन्न परिवारको एक युवकलाई घरबाट निष्क्रमण गरायो र उनी युवक पछि अनागारिक धर्मपाल नामले प्रसिद्ध भयो ।

यही समयमा एउटा अर्को युवक लण्डनमा पालि भाषाको मूल त्रिपिटकको अध्ययन अन्वेषणमा तल्लीन भैरहेको थियो । दुईवर्ष पछि अर्थात १८०१ ईस्वीमा उनि युवक अर्थात प्रोफेसर टी.डब्लू.रीस डायृबिडस्ले बुद्धधर्मको मूल पालि त्रिपिटक अनुवाद रप्रकाशनमा अग्रगण्य संस्था पालि टेक्स सोसाइटी जस्तो संस्था स्थापना भयो । यसैको प्रेरणा स्वरुप कलकत्तामा पनि मूल बौद्धग्रन्थ प्रकाशन संस्था बुद्धिष्ट टेक्स सोसाइटी स्थापित भयो । फेरि नेपालमा जम्मा गरेर लगेको पुस्तकको क्याटलाग राजेन्द्रलाल मिश्र तथा हरिप्रसाद शास्त्रीद्वारा रचित नेपाली बौद्धसाहित्य, नेपालीज् बुद्धिष्ट लिटरेचर १८८२ मा प्रकाशित भयो । १९०६ ईस्वीमा आर.जे.जाएक्सन र आइ.आर.पिन को नेतृत्वमा इंगलैण्ड बौद्ध संगठन (बुद्धिष्ट सोसाइटी अफ् इंगलाण्ड) संगठित भयो । यसको एक वर्ष पछि अर्थात १९०७ ईस्वीमा ब्रिटेनको बुद्धधर्ममा साच्चै नै महत्वपूर्ण एउटा घटना घट्यो । अझ शासनिक रुपमा भन्ने हो भने विधिवत् रुपले ग्रेटब्रिटेन वा संयुक्त अधिराज्यमा बुद्धधर्म प्रवेश भएको साल नै यही भन्नुपर्छ । यस वर्ष बर्मामा बसी रहेका दुई युवक भिक्षुहरु आलेन बेनेट (Allen Bennet) र जे.एच्.माएक्चिन् (J.H.M,Kechine) मा बेनेटले पहेंलो वस्त्र लगाई भिक्षु मेत्तेय भएर १९०८ ईस्वीमा स्वदेशमा फर्कनुभयो । जस्तोमाथि भनिसकें उनी लाइट अफ एसिया पुस्तकबाट अठार वर्षको उमेरैमा प्रभावित हुने युवक हो । १८७२ ईस्वीमा जन्मेका बेनेटले विज्ञानका शिक्षा लिइसकेपछि १९०० ईस्वीमा श्रीलंकामा भिक्षु रेवत स्थविरसंग पालि अध्ययन गरी १९०१ मा आफ्नो जन्म दिनको दिन अक्याबमा श्रामणेर दिक्षा लियो ।उनले २१ मइ १९०२ को बुद्धजयन्तीको दिन ऊ.स्वे ब्या सयादोको उपाध्यायत्वमा उपसम्पदा लिएर रंगूनमा अन्तराष्ट्रिय बौद्ध संघ स्थापना गरी बुद्धधर्म (Buddhism) पत्रिका सम्पादन गर्नुभयो । फेरि वहाँले बर्माबाट फर्केर श्रीलंकामा यति प्रभावशाली उपदेश दिनुभो कि त्यो व्याख्यान भएको ठाउँ नै मेत्तेय हल नामले प्रख्यात भयो । त्यसकारण बीसौं शताब्दीको ग्रेटब्रिटेनको निम्ति वहाँ तीन शताब्दी ईस्वी अगाडीको महेन्द्र महास्थविर जस्तै हुन् । फेरि उनकै सहयोगमा एक वर्ष अगाडी गठन भैरहेको बुद्धिष्ट सोसाइटी अफ् इंगलैण्डको रुपमा पुनर्गठन भयो । फेरि यो सोसाइटी १९२४ ईस्वीमा बुद्धिष्ट सोसाइटी संगठित नहोउञ्जेल सक्रिय नै भईरह्यो ।

भिक्षु आनन्द मेत्तेय ब्रिटेनमा बौद्ध आदर्शको नमुना जस्तै मूल्यवान हुनु हुन्छ । आफ्नो सभ्य जीवनको गर्व भावले पूर्ण भएका अंग्रेज भिक्षु अंग्रेजहरुले पहिलोबार भेट्यो । झण्डै आधी शताब्दी उतादेखि बुद्धधर्मको प्रचार प्रसारले बौद्ध विचार र संस्कार लिईराखेको मानिसहरुको निम्ति वहाँ जीवित मूर्ति बन्ने काम भयो । पुस्तकको आधारमा निर्माण भैरहेको बौद्ध संस्कार प्रस्फुरित भए

Downloaded from http://dhamma.digital/

जस्तै भयो । यो यहाँको निम्ति कम महत्वपूर्ण होइन । किनभने पूर्वमा त एउटा बौद्धले एउटा बौद्धलाई सजिलैसित जन्माउँछ , अनि उसको जीवनमा धर्मको केही न केही रुपले जानी वा नजानीकन प्रभाव छोड्छ । परन्तु त्यसको चारैतिरको वायु घाम समेत अबौद्ध वातावरण जस्तै भइरहन्छ । त्यसकारण पश्चिममा कुनै बौद्ध भयोभने त्यो धर्मको अर्थ र उपयोगितामा समेत परीक्षा गरिसकेका हुन्छन् । यो अर्थमा भन्ने हो भने पश्चिमको एक बौद्ध पनि जन्मजात धेरैजना बौद्ध समान गहकिला हुन्छन् । किनभने स्वयं जन्मजात बौद्धले बुद्धधर्म बुझ्न त्यति ध्यान दिदैन, जति पश्चिमी बौद्धले ध्यान दिन्छ । पश्चिमी देशमा कुनैले आफूलाई बौद्ध भनेपछि उसंग आफ्ना साथीहरुले सोध्छन् यस्तो भनेको के ? बचपनमा शिक्षाको साथै बौद्ध विषयमा ज्ञान नदिएको हुनाले कहिँ पसलमा वा संग्रहालयमा बुद्धमूर्ति देखिराखेको भए पनि त्यो हिन्दुस्तानको देवताको रुपमा मात्र जानी राखेको हुदाँ त्यसरी सोध्ने स्वाभाविक पनि हो । परन्तु जुनबेला बुद्धको महाभिनिष्क्रमण देखिको त्याग र साधनाको कथा सुन्छ तिनीहरुमा धेरैजसो प्रभावित नै हुन्छन् । अनि कहिल्ये “सम्पूर्ण पाप नगर्ने, असल काम कुरा सम्पादन गर्ने, आफ्नो चित्त शुद्धगर्ने बुद्धहरुको उपदेश हो” भन्ने कुरा सुन्छन्, तिनीहरुले सजिलैसंग भन्छन् यो त हामी पनि स्वीकार गर्छौ । साँचै भन्ने हो यही नैतिक शिक्षाले गर्दा बुद्धधर्म ब्रिटेनमा सजिलैसंग ग्राहय हुन सक्यो ।

भिक्षु आनन्द मेत्तेय फेरि बर्मामा जानु भयो । परन्तु केही नपाउँदा पेटमा रोग (Gall Stone) भएर मनले चिताएको काम कर्तव्य र उद्देश्य त्यसै छाडी क्यालिफोर्नियामा स्वास्थ्योपचार गर्नुको निम्ति फर्कनु भयो । वहाँलाई अलिकति स्वास्थलाभ के भयो विश्वयुद्ध भैहाल्यो । तैपनि पत्र पत्रिका निकाल्ने प्रयत्न गर्दै रहनु भएको थियो । वहाँको मुख्य कृत्ति बर्मी बुद्धधर्म The Religion of Burma पुस्तक हो । फेरि वहाँ परलोक हरनर केहि समय अगाडीको वहाँको कृत्ति हो The Wisdon of the Aryas रचना । ५० वर्षको उमेरमा वहाँ परलोक हुनुभयो ।

ब्रिटेनको बुद्धधर्मकोठूलो दुर्भाग्य होभिक्षु आनन्द मेत्तेयको निधन । ग्रेटब्रिटेनमा बुद्धशासनको भिक्षु परम्परा गाँस्न सकिएन । नत्र भने फ्रान्सिसि प्रो.मायक्स मूलर (Prof. Max Muller) र डा.डाय्बिड्स् (Dr. Davids) जस्ताको प्रयत्नबाट अंग्रेजी भाषामा धर्मग्रन्थको भण्डार भरे जस्तै बलियो संघ परम्परा पनि ब्रिटेनमा राम्रोसंग जरा लिने थियो । हो स्वदेशको निम्ति स्वदेशी भिक्षुको प्रयत्नले बुद्धशासनकोविस्तार हुनेमा ब्रिटीश पछि परे पनि बुद्धधर्मको प्रचार प्रसारमा रतिभर पनि पछि परेन । अझ हजारौं भिक्षुहरु भएको देश भन्दा पनि मूल पालि र संस्कृतको ग्रन्थ प्रकाशनमा, यी साहित्यको अनुवादमा र अन्वेषण गवेषणमा ब्रिटेन अघि पर्छ ।

भिक्षु आनन्द मेत्तेयको मृत्यु पछि श्रीलंकाबाट भिक्षु परम्परा चलाउने प्रयत्न भयो । पश्चिमी लण्डन Regal s, Park मा एउटा घर किनेर श्रीलंकाबाट तीनजना भिक्षु निम्त्याइयो । परन्तु लण्डन जस्तो शहरमा यो ठिक ठाउँमा नपरेको हँदा जतिसुकै ठूलो उद्देश्यको घर भएर पनि त्यो एउटा घर खरानीको थुप्रोमा तील राखे जस्तै भयो । यो घर एउटा क्लब र सानो पुस्तकालय जस्तो मात्र भयो । त्यसकारण अनागारिका धर्मपालले त्यो घर ब्रिक्री गरेर उत्तर पश्चिम लण्डन Secludad Street मा एउटा घर किन्नु भयो । यो घरमा ठूलो बगैंचा छ । विहारलाई सुहाउँदोछ । तैपनि यो घर विहार भन्दा बढी एसियन विद्यार्थी छात्रावास Asiatic StudentsHostel हुन गयो । प्रत्येक आदित्यबार बेलुका मिटिङ्ग हुन्छ । एकजना नैवासिक भिक्षुले शील प्रदान गर्छ । अनि एकजना व्यक्ति विशेषको

Downloaded from http://dhamma.digital/

भाषण हुन्छ, सभापतिको भाषणले सभा विर्सजन हुन्छ । अनि चिया पान हुन्छ । यो प्रचारको क्रम युद्ध हुनु भन्दा अगाडीसम्म चली रह्यो । फलतः लिभरपूल (Liverpool) र क्याम्ब्रीज (Cambrige) मा पनि बौद्ध संगठन बन्यो । परन्तु विश्वयुद्धले विहारको सभामा तीनजना मात्र मानिस श्रोता गरिदियो भने अर्को दुईवटा संगठन त म्हासिएर नै गयो ।

प्रथम विश्वयुद्धले बुद्धधर्मको प्रचार प्रसारमा ल्याएको शिथिलता फेरि युद्धोपरान्त प्रचार प्रसार भएको कुरा चर्चा गर्नुभन्दा अगाडी बुद्धधर्म सम्बन्धी बौद्धिक आचरण चर्चा गर्नु यहाँ उचित सम्झन्छु । यहाँ पहिले मूल पालिको प्रकाशन र अनुवादमा नेतृत्व गर्ने डा.टी.डब्लू.रीस डाय्बिड्स को अनि संस्कृत बौद्ध वाङमयले हलचल ल्याउने हगसन (Hogson) को विषयमा विचार गरौं ।

डा.डाय्बिडस् (१८४३-१९२२) एक सिविल कर्मचारीको रुपमा १८६४ ईस्वीमा श्रीलंका गयो । त्यहाँको बौद्ध वातावरणबाट प्रभावित भएर आठ वर्ष श्रीलंकामा बस्दा विद्योदय परिवेणका भिक्षु सुमङ्गल स्थविरसंग डाय्बिडस्ले पालि पढ्नु भयो । १८७२ ईस्वीमा इंगलैण्डबाट फर्केर उनले रबर्ट सीजर चिल्डर्स (RobertCaesar Childurs) भी फेस्टल (V. Faustoll) र ओलेनबर्ग (Oldenburg) जस्ता लेखकहरु संग सक्रिय हुनुभयो, अझ वहाँ आफ्ना साथीहरु भन्दा अगाडी पुग्नु भयो । चिल्डर्स, डाय्बिडस् जस्तै अझ १८७२ ईस्वीमा नै श्रीलंकामा सिविल कर्मचारी भएर जानु भएको थियो । वहाँ पालि भाषा शब्दकोष The Dictionery of the Pali Language ईस्वी १८७२ र १८७५ मा गरी दुईभागमा सम्पादित गर्ने विद्वान थियो । फोसवल ले इस्वी १८७७-१८९७ भित्र अथक प्रयास गरेर जातकलाई सात भागमा निकाल्नु भयो । १८७८ ईस्वीमा वल्डेनवर्ग को दीपवंश अनुवाद निस्क्यो । १८७९-१८८३ ईस्वी भित्र वल्डेनवर्ग संग मिली निकालेको विनयपिटक (पाँचभाग) डाय्विडस्को अर्को उल्लेखनीय पुस्तक हो । परन्तु यी विद्वाहरुको ग्रूपमा डाय्विडको कत्ति आलस्य नटाँसेको ४१ वर्षको विद्वतापूर्ण प्रयासले वहाँलाई अग्रगण्य ठाउँ प्राप्त भयो । बुद्धधर्म सम्बन्धी विवादमा वहाँको निर्णयलाई मान्यताको दृष्टिले हेर्ने भयो । यो प्रसंगमा बुद्धधर्म (Buddhism) १८७८ को निर्वाण सम्बन्धी विवेचना र निदान कथाको अनुवाद तथा समालोचना (१८७९) स्मरणीय छ । १८८१ मावहाँलाई अमेरिकामा बुद्धधर्म सम्बन्धी भाषण दिन निमन्त्रित गर्‍यो । यहीं वहाँले पालि टेक्स सोसाइटी (Pali Text Society) संस्थापित भएको घोषणा गर्नुभयो । वहाँको शब्दमा पवित्र धर्म ग्रन्थको प्रकाशन गर्ने काम विश्वधर्मको इतिहासमा एक महत्वपूर्ण काम हो । फेरि यो काम गर्ने भार आफूलाई नै छाडी राखेको थान्नु भै वहाँले प्रयास गर्नु भयो । अनि फेरि वहाँको जीवन पालि टेक्स सोसाइटी कै जीवन भयो । निरन्तर ४१ वर्षसम्म पालि टेक्स सोसाइटीको काममा आफूलाई समर्पित गरी मूल पालि त्रिपिटक र अट्ठकथाको सम्पादन, एक दर्जन जति मूल ग्रन्थको अनुवाद, दर्जनौं बुद्धधर्म सम्बन्धी मौलिक रचनाको काम पूरा गर्नु भै १९२२ ईस्वीमा वहाँले यो संसार छाडी जानुभयो । परन्तु वहाँ ब्रिटेनमा बुद्धधर्मको इतिहासमा मात्र होइन विश्व बौद्ध साहित्यको इतिहासमा नै बिर्सन नसकिने विद्वान र भक्त हुनुभयो । वहाँको कृत्ति मध्ये दीघनिकाय (१८८९-१९०३-१९१०), अभिधम्मट्ठसङ्गहो (१८८४), दाठावंश (१८८४) को सम्पादन, मिलिन्दप्रश्न (१८९०) को र दीघनिकाय (१८८९-१९१०-१९१२) अनुवाद, बुद्धधर्म (१८९६) र बुद्धिष्ट इन्डिया (१९०३) अनुसन्धानात्मक ग्रन्थ उल्लेखनीय छ । वहाँको सबभन्दा ठूलो देन पालि अंग्रेजी शब्दकोष (Pali English Dictionary) हो । १९०२ ईस्वीमा प्रकाशन शुरु भएको यो शब्दकोष विश्वयुद्धले गर्दा रोकिनु परेकोले तीनभाग निस्केको सम्म वहाँले देख्नुभयो । अनि पूरा नभएको काम विश्वयुद्ध

Downloaded from http://dhamma.digital/

समाप्त भएपछि वहाँकै सहकर्मी डा.विलियम स्टेड (Dr. WilliamStede) ले १९२५ मा पूरा गरिदियो । यो महान शब्दकोष कत्तिको लोकप्रिय छ भन्ने कुरा १९६६ सम्ममा पाँचौं संस्करण भएकोले नै स्पष्ट छ ।

डा.डाय्विडस्को यस प्रयासमा जब वहाँलाई श्रीमती कोरालिन फोली रीस डाय्विड्स् (Mrs,Coroline Foly Rhys Davids) समेत धेरै विद्वानहरुको सहयोग प्राप्त भयो तब धेरै नै विद्वानहरु पनि जुटाई दियो । महावग्ग (१८०८-१९०९), सगाथावग्ग (संयुक्तनिकाय), विभंग (१९०४), पट्ठान (१९२१), यमक (१९१२), विशुद्धिमग्गो (२ भाग) (१९२०-१९२१) को सम्पादन, धम्मसंगिनीको अनुवाद (Buddhist Manual ofOsychologieal Ethics 1923) अभिधर्मको अनुवाद (Compendium of Philosophy 1910), लाइट अफ् एसिया पुस्तकले पछिको रसमय काव्यात्मक बौद्धग्रन्थको रुपमा, थेरगाथाको अनुवाद (Psalms ofthe Brethren 1913), थेरगाथाको अनुवाद (Psalms ofthe Sisters 1909), महायान बुद्धधर्म र अनात्मवाद, शाक्य अर बुद्धिष्ट ओरिपजन्स (Shakya orBuddhist Origins 1931), मुक्तिगामीहरुको वचन (?) (Wayfare,s Words 1942) तीन भाग, श्रीमती डाय्विडको अघिसार्न योग्य कृत्ति हो ।

पालि टेक्स सोसाइटीले डेनिस विद्वान भी.ट्रेङ्कर (V. Trencker) आर. चाम्स (R. Chalmers), लि अन् फीर (Le on Feer) , एफ्. एल्. वूडवर्ड (F L. Woodword), ई. हार्डी (E. Hardy) जस्ता निकै विद्वानहरु निकाले । भी.ट्रेङ्करको र आर.चाम्सको प्रयत्नले आठ भागमा मज्झिमनिकाय (१८८५-१९२५) सम्पादित भयो । ट्रेङ्करज्यूको तर्फबाट मिलिन्दपञ्हो (१८८०) पनि सम्पादित भयो । लि. अन् फीर ले १८८४ देखि १९०४ भित्र संयुक्तनिकाय ६ भागमा सम्पादन गर्नुभयो । त्यस्तै नै वुडवर्ड को तर्फबाट थेरगाथा अट्ठकथा (१९४०-१९५२), संयुक्तनिकाय अट्ठकथा (१९२१-१९३७), धर्मपाल रचित तीनैभाग उदान अट्ठकथा (१९२६) सम्पादन भयो । पालि टेक्स सोसाइटीबाट अरु अरु सम्पादनहो ई.हार्डी (E. Hardy) को विमानवत्थु अट्ठकथा (१९०१) र पेतवत्थु अट्ठकथा (१८९४) । ई. मुलर (E. Muller) को थेरीगाथा अट्ठकथा (१८८२) र धम्मसंगिनी अट्ठकथा (१८८५) । हरमन स्मीथ (Herman Smith) को खुद्दकपाठ अट्ठकथा (१९१५), सुत्तनिपात (१८१३) र तीनैभाग सुत्तनिपात अट्ठकथा (१९१६-१९१८) । आर. मोरिस (R. Morris) ई. हार्डी (E. Hardy) र मावेल हण्ट (Mabel Hunt) को अंगुत्तरनिकाय (१८८५-१९१०), मायक्स वाल्सर(Max Waleser) र हरमन कोप(Herman Kopp) को चारभागको अंगुत्तर निकाय अट्ठकथा (१९२०-१९४०) । डाय्विडस् संगै बसेर जे.इस्टलेन (J. Estlen) कार्पेटर (Carpeter) को दीघनिकाय (१८८९-१९११) र यसैको तीन भागमा निस्केको अट्ठकथा (१८८६-१९३२) । एच्.सी.हरमन (H. C. Harman)को पाँच भागमा निस्केको धम्मपद अट्ठकथा (१९०६-१९१५) । डब्लू.गाइगर (W. Geiger)को चुल्लवंश (१९२५-१९२७), जे.एच्.वूडस् (J.H, Woods), डि.कौसाम्बी(D. Kaushambi), आई.बी.हरमन (I .B. Harman) र अरनोल्ड (Arnold) को दुईभागको कथावत्थु (१८९४-१८९७) यी नमुना रुपमा प्रस्तुत गरेको पुस्तकको सम्पादक विद्वानहरु र पुस्तकको प्रकाशनबाट हाम्रा हृदयमा राम्रैसंग होस आउँछ, ब्रिटेनमा धर्मको अध्ययन र मनन तर्फ कस्तो जागरण आयो ? साँचै नै पाउल चरस (Paul Carus) को १९१० ईस्वीको देवनागरी “कल्याण धम्मो” भनिकन बुद्धं सरणं गच्छामि, धम्मं सरणं गच्छामि, संघं सरणं गच्छामि, भनिकन कभरमा रातो अक्षरले छापी राखेको “गोस्पेल अफ् बुद्ध” (Gospelof Buddha)

Downloaded from http://dhamma.digital/

देख्दा खेरी आज पनि हाम्रो मनमा भित्रसम्म छुन जान्छ । यसरी प्रतीकको रुपमा कति मनपर्दो किसिमले आफ्नो पुस्तकमा यस्तो राखेका होलान् भन्ने कुरा हाम्रो हृदयमा मन्थन गराउँछ ।

पालि बौद्ध वाङमय तर्फ जस्तो क्रान्ति आयो त्यस्तै संस्कृत बौद्ध वाङमय तर्फ पनि आयो । विशुद्ध संस्कृत र गाथा संस्कृतको बौद्धसाहित्य अध्ययन तर्फ बी.एच्.हगसन (B. H. Hodgson) ले नेतृत्व गर्नु भयो । वहाँ १८२१ देखि १८४३ सम्म नेपालमा बस्नु भएका ब्रिटिस रेजिमेण्ट हुनुहुन्छ । वहाँले संग्रह गर्नु भएको विशाल र मूल्यवान संस्कृत र गाथा संस्कृतको हस्तलिखित बौद्ध ग्रन्थहरु कलकत्ता, लण्डन र पेरिसको विद्वानहरुको निम्ति निधि नै भयो । वहाँको एसियाटिक रिसर्च (Asiatic Research) तेन्ह भाग (१८२८) र वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमिता सम्पादित गर्नु भयो । सुखावतिव्यूहको अंग्रेजी अनुवाद भने फरमर (Furmur) ले १८९४ मा गर्नु भएको देखिन्छ । कार्न(Karn) र बी.नाजिओ (B. Nazio) को प्रयासबाट १८८४ मा सद्धर्मपुण्डरिक प्रकाशित भयो । अनि ई.बी.कोबेल (E. B. Cowell) ले दिव्यावदान (१८८६) र बुद्धचरित (१८९४) निकाल्नु भयो भने ई.एच्.जोहनसन (E. H. Johnson) ले सुन्दरानन्द (१९३२)। जे.जे.जोन्स (J.J. Jonws) ले महावस्तु (१९४५-५२) निकाल्नु भयो ।

संस्कृत वाङमयको आधारमा महायान बुद्धधर्म प्रचार भए जस्तै तिब्बती भाषाको आधारमा पनि पहिले देखि नै यूरोपमा धर्मको अन्वेषण भएको थियो । हंगेरियन विद्वान अलेक्जेण्डर क्सोम x र दे कोरोस (De Koros) १८१८ देखि १८२३ सम्म लद्दाखमा लामाहरुसंग तिब्बती भाषा पढ्न व्यस्त भयो । अनि १८३४ मा वहाँहरुले तिब्बती व्याकरण र तिब्बती शब्दकोश बनाई दियो । एसियाटिक रिसर्चस् भाग २० मा कंजूरको समिक्षा (Analysis of the Conjue) र डब्लू.डब्लू.रोकविल (W. W. Rockwill) बाट तिब्बती कवितामय उदान वर्ग अंग्रेजी अनुवाद भयो ।

यसरी पालि, संस्कृति र तिब्बती भाषाको बौद्ध साहित्यको प्रकाशनले अनि त्यसको अध्ययन मननले बुद्धधर्ममा जागरण आए झैं ब्रिटेनमा बौद्ध संगठन र प्रवचनले पनि बुद्धधर्म बलियो भईरहयो । ग्रेटब्रिटेन आयर्लैण्डको बौद्ध संगठन तथा बौद्ध पत्रिका (Buddhist Revien) प्रथम विश्वयुद्धलेशिथिल गरे पनि विश्वयुद्ध सिद्धिये पछि बाँकि रहेका बौद्धहरु फ्रान्सिस पेन (Francis Payne) ले जम्महशा गऱ्यो । वहाँले स्वयं लण्डन बौद्धसंघ स्थापित हुँदासम्ममा छत्तीस भाषण गर्नुभयो । यो बुद्धिष्टलजको उद्देश्य बटुवा मानिसहरुलाई बौद्ध गर्ने होइन, बल्कि राम्रो बौद्धग्रन्थ प्रकाशन गर्ने र बौद्धसंगठन बनाउने हो । यसैको प्रयासमा १९२६ मा ए.सी.मार्च (A. C. March) को अध्यक्षतामा ईगलैण्डमा बुद्धधर्म (Buddhism in England) प्रकाशित भयो । वहाँले अंग्रेजीमा भएको दुईहजार पुस्तक वा रचनाको सम्बन्धमा १९३५ मा बौद्ध बाबियोग्राफी (A, Buddhist Bibilography) निकाल्नु भयो ।

यता माथि उल्लेख गरे झैं क्रिसमस हम्फ्रे (Christmas Humphrs) को अध्यक्षतामा १९ नवेम्बर १९२४ का दिन लण्डन बौद्धसंघ (Buddhist Society of London) गठन भयो । साचैं भनौं भने यही सोसाइटी अहिलेसम्म गतिशील र अग्रगण्य बौद्ध संगठन भई रहेको छ । यसले अनागारिक धर्मपाललाई स्वागत गर्ने, श्रीलंकाबाट आउने भिक्षु वजिरानन्द र बर्माका ऊ. थितिललाई मद्दत गर्ने, अनि आज भन्दा तीस चालीस वर्ष अगाडी भिक्षु नारद महास्थविरबाट विद्यार्थीहरुलाई बुद्धधर्म बुझाउन दिने, १९२७ देखि नै चाइनिज र जापानी बौद्धहरु पनि आमन्त्रण गरी प्रचार गर्न दिने, १९३६ मा श्रद्धालुहरुको एउटा सभा (World Congress ofFaiths) गर्ने गऱ्यो । यो सोसाइटीले

Downloaded from http://dhamma.digital/

प्रवचनको आयोजनाको साथै धर्म साकच्छाको व्यवस्था र अष्टांमार्गको अनुकरण गर्नेहरुलाई मद्दत गर्थ्यो । यो सोसाइटीको पुस्तकालयको आफ्नो रजतवर्ष सम्ममा २,५०० पुस्तक संकलित भयो । विश्वयुद्धको बीचमा (१९४३) सोसाइटीले ब्रिटीस म्यूजियम संगै बुद्धधर्म सम्बन्धी एउटा पुस्तक दुकान पनि राख्यो । बौद्धिक स्वतन्त्रताको संगै मुक्तिको आशा लिई राखेका मात्र साँचैको सदस्य हुन सक्ने हुँदा यो सोसाइटीको सदस्यहरु पनि संख्यात्मक रुपमा कम हुन सक्छ परन्तु गुणात्मक रुपमा साऱ्है महत्वपूर्ण छ । यो सोसाइटीको विहानको डांक (Morning Mai) को काम पूरा गर्न दुई घण्टासम्म समय चाहिने भयो । यही कारणले अरु अरु बौद्धसंगठन सभाको अगाडी लण्डन बौद्ध सोसाइटी सबल भयो, राष्ट्रियस्तर कायम गर्न सक्ने भयो, लण्डनस्थित बौद्धदेशको दूतावासले मान्यता दिइयो, स्वयं संयुक्त अधिराज्यको परराष्ट्र अफिसबाट मान्यता लिन सक्ने भयो । नेपालमा भएको चतुर्थ विश्व बौद्ध सम्मेलनमा पनि यहि सोसाइटीले ब्रिटेनको बौद्धहरुको प्रतिनिधित्व गऱ्यो । यो सोसाइटी यति बलियो र अधि बढ्न सक्नुको एउटा कारण संस्थापन अवस्थादेखि अहिलेसम्म अध्यक्ष भई रहनु भएका क्रिसमस हम्फ्रेको व्यक्तित्व र श्रम पनि हो । दोश्रो विश्वयुद्धमा जापानसंगको झगडामा आफूलाई ढकेलेर पठाउँदा सम्म पनि हम्फ्रेज्यूले आफ्नो सोसाइटीको भलाई गर्ने बिर्सेनन् । त्यहाँ पनि उनी बर्मी बौद्धहरुको तर्फबाट सोसाइटीलाई सहयोग जुटाउन सक्रिय हुनु भयो । आफ्नै घरमा सोसाइटीको अफिस आफ्नो काम नै सोसाइटीको अध्यक्ष पद संम्हाली रहेका हम्फ्रेको नेतृत्वमा पत्यार गरेर नै अनागारिक धर्मपालले २७ सेप्टेम्बर १९२५ मा लण्डन आएर स्थापित गरेको ब्रिटिस महाबोधि सोसाइटीको अस्तित्व पनि यो सोसाइटीमा जोडी दिएको हो । १९५४ ईस्वीमा श्रीलंकाको सहयोगमा एउटा बौद्धविहारको निर्माण भयो । १९५१ सम्ममा ब्रिटेनका एक प्रकाशकले (Penguin BooksLtd.) बुद्धधर्म (Buddhism) ४०,००० चालीस हजार प्रति छाप्यो । लण्डन बुद्धिष्ट सोसाइटीको सदस्य र उक्त प्रकाशनका संस्थाका डाईरेक्टर ए.एस्.बी.ग्लोवर (A. S. B. Glover) ले लेख्नु भएको यो पुस्तक २,५०,००० भन्दा बढी बिक्रि भैसकेकोले स्पष्ट गर्छ कि ब्रिटेनमा बुद्धधर्म सम्बन्धी रचना कहिं प्रकाशनार्थ पठाउँदा फिर्ता आउला भन्ने छैन । बल्कि त्यसरी फेरि फेरि पठाउन आग्रह मात्र आउँछ ।

यसको अतिरिक्त इङ्गलैण्डमा बौद्ध विहार संघले (The Buddhist Vihar Society inEngland) लण्डन भित्र वा लण्डन नजिक भिक्षुहरु बस्न हुने र प्रचारको काम पनि हुने बौद्धविहार बनाउन १९४७ देखि दृढ प्रयास गरी त्यो काम पूरा गऱ्यो । यो संघले बी.बी.सी. (B.B.C.) बाट पनि प्रचार कार्य गर्छ । हामीले बिर्सन हुदैंन, यही संघले नेपाल अधिराज्यमा बुद्धजयन्तीको सार्वजनिक छुट्टी हुँदा नेपाल सरकारलाई धन्यवाद दिएको थियो । बुद्धगयामा बौद्धहरुको निम्ति समर्थन गर्दै आएको छ ।

तीनै निकाय (यान) जान्ने बुझ्ने भिक्षु संघरक्षित कालिम्पोङ्गबाट बीसवर्ष पछि स्वदेशमा आउनु भयो । उहाँले स्कूलका बालकहरुलाई धर्मको अध्यापनगरी रहनु भएको छ । थाइलैण्डबाट भिक्षु राजसिद्धिमुनि र महाविचित ब्रिटेनमा धर्म प्रचारार्थ आउनु भयो । आज भोलि ब्रिटेनमा अक्सफोर्ड र क्याम्ब्रीज विश्वविद्यालयको बुद्धधर्म सम्बन्धी निकाय समेत गरी सत्र अठार बौद्धसंघ संस्थाहरु छन् । मिहिन्तले श्रीलंकामा राखेको बुद्धको अस्तिधातु परम्परानुसार ठूलो यात्रा गरी चीसवीक (Chiswiek) नगर सभागृहमा सभागरी नयाँ बौद्धकेन्द्रमा स्थापना गऱ्यो । श्रीलंकाका प्रधान मन्त्री श्रीमती बन्दारनायिकले १३ अक्तुवर १९६४ मा प्रदान गर्नु भएको यो अस्तिधातु नै

Downloaded from http://dhamma.digital/

एशियाबाट बाहिर उपहार स्वरुप गएको बुद्धको पहिलो पवित्र अस्तिधातु हो । अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध प्रतिष्ठा प्राप्त वर्ल्ड बुद्धिष्ट (World Buddhist 20 Oct. १७६४) को शब्दमा यो श्रीलंकाका बौद्धहरुको तर्फबाट तीस हजार (३०,०००) ब्रिटेनको बौद्धहरुको निम्ति प्रदान गरिएको अमूल्य निधि हो । यो पवित्र अस्तिधातु स्तूप निर्माण नहोउञ्जेलको निम्ति लण्डन बौद्ध विहार (5. Health Field Gardens, Chiswick,London, W. -4)मा स्तापना भयो । लण्डनमा एउटा थाई विहार निर्माणाधीन सम्भौता अनुसार बौद्ध अध्ययनको निम्ति १९६६ मा एउटा अन्वेषण केन्द्र पनि स्थापना भएको थियो ।

आज ब्रिटेनका धेरै मानिसहरु चर्च र निरस भौतिकवादले वाक्क भएर बसेका छन् । आज संयुक्त अधिराज्य ब्रिटेनलाई आध्यात्मिक विकासले र ध्यानले दिने लाभ निकै मनपर्छ । अभ्र बौद्धिक र आध्यात्मिक उन्नतिको बलियो पद्धति विशालतम र प्राचीनतम विश्वमा नै अंगाली रहेको मावनताका निम्ति बुद्धधर्म कति मनपर्ला भविष्यले बताउँछ भन्ने ब्रिटेनले धारणा राखेको छ । किनभने यहाँ भएको आजकै भाषाको विशाल बौद्ध साहित्यले व्याख्या गर्न सक्छ, बुद्धको सन्देश शान्ति निम्ति महान र अनुपम श्रोत हो । यहाँ दुःख छ, यहाँ दुःखबाट मुक्त शान्ति छ, अभ्र अज्ञानबाट पूर्ण विमुक्त निर्वाण छ ।

(World Fellowship of Buddhist News Bulletin 1/6.3/1 World Buddhism 4/5, 2500 Years of Buddhist, Report of the 4th WFB. Conference Mahabodhi 11-12/5/,4-5 15th, 10/57Buddhism in the Western World by Ven. Pryadassi Thero.

A Guide to Buddhism I B L Japan को आधारमा सम्पादित र अनुदित)

फ्रान्समा बुद्धधर्म

भगवानको स्वयं जीवमान कालमा नै बुद्ध र वहाँका शिष्यहरु न्पुगेका विभिन्न ठाउँहरुबाट आएर भिक्षुत्व ग्रहण गर्न आएको कुरा पालि वाङ्मय पढ्दा थाहा हुन्छ । त्यस्तै सम्राट अशोकका धर्मदूतहरु पठाउने कामले गर्दा बुद्धधर्मको सन्देश भ्रन टाढा टाढाको देशमा पुग्यो । राज्य विस्तार र धन प्राप्तिको निम्ति पहाड पर्वत तथा समुद्रबाट यात्रा गरेका अज्ञात मानिसहरुको तर्फबाट पनि बुद्धधर्मको सन्देश र संस्कार टाढा टाढाको देशमा पनि केही न केही पुऱ्यायो । यस अर्थबाट भन्ने हो भने फ्रान्समा बुद्धधर्म कहिले पुऱ्यायो भन्ने कुरा सप्रमाण भन्नु सजिलो छैन । एशियाको शान्ति सन्देश पश्चिमी जगतमा प्रसार भएको बेलामा नै फ्रान्समा पनि प्रचार भएको देखिन्छ । तैपनि अध्ययन र अन्वेषणको नयाँ जाग्रत प्रवृति आएको अनुसार भन्ने हो भने १८२१-४१ ईस्वी भित्र हड्सन (Hodgson) ले नेपालमा पत्ता लगाएको संस्कृत बौद्धग्रन्थको पाण्डुलिपि युरोपको संस्कृत भाषाले हुकाई राखेको बुद्धधर्मको प्रवेश भयो भन्नु बढी युक्तियुक्त हुन्छ । त्यस्तै नै १८२६ ईस्वीमा ई.बर्नफ् (E. Burnouf) र क्रिश्चियन लास्सन (Christian Lassen) हरुले फ्रेञ्चभाषाले पालिभाषा विषयमा निबन्ध लेखी प्रकाश गरिसकेपछि फ्रान्समा पालिभाषाको माध्यमबाट हुर्केको बुद्धधर्मको अध्ययन प्रारम्भ भयो । हजसनले लगेको पाण्डुलिपि रसोमा डे.कोरोस (Csoma De Karos), आर.सी. चाइल्डर्स (R. C. Childers) हरुले लगेको तिब्बती र पालि बौद्ध साहित्यको हाँकले (आव्हानले)युगेन बर्नफले फ्रेञ्चमा सर्वप्रथम इतिहास निस्क्यो । "इन्टोडक्सन् ए" ले "हिस्टोरि डु बुद्धिज्मे इण्डिन" (Introduction a I Historie Du Buddhisme Indien) पुस्तकले फ्रान्सका धेरै नै विद्वानहरुको आँखा

Downloaded from http://dhamma.digital/

बुद्धधर्मको अध्ययन तर्फ तानियो । यो पुस्तकले बौद्ध साहित्य रपालि संस्कृतको बीचमा रहेको सम्बन्ध पनि राम्रोसंग स्पष्टगरी देखाई दियो । दिव्यावदान, कारण्डव्यूह र वज्रसूचिका अनुवाद, प्रज्ञापारमिता, लंकावतार सूत्र र अरु अरु दुर्लभ साहित्य सम्बन्धी टिप्पणी यही पुस्तकको माध्यमबाट भएको हो । बर्नफ्ले सद्धर्मपुण्डरिकको फ्रेञ्च अनुवाद लोट्स डे ला बोन्ने लो (Lotus Be La bonne Loi (१८५२) नामले निकालेर फ्रान्समा विस्तारै परिचित भएको बौद्ध साहित्यको क्षेत्रमा एक तह बढी प्रगति ल्याइदियो

गावेत र हक (Gabet and Hut) ले काश्यप मातङ्गको सूत्र मंगोल भााषाबाट फ्रेञ्च भाषामा १८४८ मा अनुदित गऱ्यो, अवदानको तीनभाग चिनियाँ भाषाबाट फ्रेञ्चमा (१८५९) मा स्लनिसास जुलिन (SlanislasJulien) ले अनुवाद गऱ्यो । १८८४-१८९२ तिर पी.ई.फकक्स (P.E. Foucaux) बाट ललितविस्तरलाई दुई भागमा तिब्बती र फ्रेञ्चमा अनुदित भयो । कारासको एनालाइसिस अफ् द केञ्जुर १८८१ (Analysis ofthe Kunjur) लिअन फीर र जे.एस् स्पेन्सरको अंग्रेजीमा सम्पादन गरिराखेको अवदानशतक फ्रेञ्चमा अनुवाद भए पछि बौद्ध कलात्मक परिचय फ्रेञ्च जनतालाई उपलब्ध भयो ।

यसरी बर्नफ्ले फ्रान्सलाई बुद्धधर्मसंग परिचय गराएपछि धैरै विद्वानहरु पूर्वी देशको ज्ञान भण्डार तर्फ आकर्षित भए । परन्तु फ्रान्समा बुद्धधर्म अध्ययनको काम सिलभान लेभि (Silvain Levi) आएपछि मात्र राम्रोसंग शुरुभयो । सिलभान लेभि संस्कृत, चिनियाँ, तिब्बती र कूचको भाषाविद् भएको हुनाले बुद्धधर्मको त्यसरी अध्ययन राम्रोसंग गर्न सकेको हो । साँचै भन्ने होभने सिलभान लेभिकै प्रयासबाट महायान बुद्धधर्म फ्रान्समा राम्रोसंग प्रवेश भयो । १८९२ मा फ्रेञ्च भाषामा सबभन्दा पहिले बुद्धचरितको पहिलो अध्याय वहाँले छाप्नुभयो । सोही वर्ष फेरि मिलिन्दप्रश्न पनि चिनियाँ भाषाबाट फ्रेञ्च भाषामा अनुवाद भयो । १९०५ मा लेभि नेपालमा आउनुभयो । नेपालमा आएपछि फेरि एक पटक हलचल हुने गरी नेपालको पुस्तकालयमा पुराना पुराना ग्रन्थहरु अध्ययन गरी नेपालको धर्म र संस्कृतिको इतिहास युरोपमा पुऱ्याई दियो । नेपालमा आएर लेखेको लेभिको प्रख्यात पुस्तकले नेपाल (Le Nepal) हो । दिव्यावदानको आलोचनात्मक अध्ययनहरु पुस्तकको रुपमा फ्रेञ्चमा १९०७ मा देखाई दियो । वहाँले १९११ मा कूच भाषाको बौद्धग्रन्थ पनि अनुवाद गरी निकाल्नु भयो । धम्मपदको फ्रेञ्च अनुवाद १९१२ मा निकालेर फ्रेञ्चमा बौद्ध साहित्यको क्षेत्र फराकिलो गरिदियो । सोही बेला शतपञ्चशतिका स्तोत्र छापेर वहाँले (१९१२) मा नै टोखारिया भाषामा लेखिएको कारणपुण्डरिकको पुराण पत्ता लगाई दियो । स्त्चरबात्स्की (Th. Stcherbatsky) संग यसोमित्रको स्फुतर्थको पहिलो कोषस्थान (१९१८) वहाँले निकाल्यो । सोही वर्ष नैरात्म्य-परिप्रश्न पत्ता लगाएर मज्झिमनिकायको संस्कृतमा लेखिराखेको चुल्लकम्मविभङ्ग सूत्र, महाकम्म विभङ्ग पत्ता लगाई १९३२ तिर चिनियाँ भाषा पनि राखी प्रकाशनमा ल्याउनुको श्रेय वहाँलाई छ । १९२९-३१ भित्र लेभिले प्रो.जे.टाकाकुसुसंग मिलेर चिनियाँ बौद्धधर्मको इनसाइक्लोपेडिया शब्दकोष निकाल्ने प्रयास गर्नु भएको भने निकै महत्वपूर्ण भएर पनि दोश्रो विश्वयुद्ध शुरु भएको हुदाँ त्यो काम पूरा हुन सकेन ।

सिलभान लेभिको सबभन्दा प्रशंसनीय अन्वेषण बुद्धधर्मको विज्ञानवादको संस्कृत ग्रन्थ पत्ता लगाएकोमा छ । महायान अध्ययन तर्फ त्यत्तिकै महत्वपूर्ण अन्वेषण महायान सूत्रालंकार पत्ता

Downloaded from http://dhamma.digital/

लगाएकोमा भयो । अनि मात्र विज्ञानवादको फ्रेञ्च प्रकाशन १९०७मा हुन सक्यो । अरु अरु धेरै ग्रन्थहरुपत्ता लगाएकोमा मुख्य मुख्य दुई ग्रन्थ (विमंशटीका र त्रिमंशटीका) हुन् । यी ग्रन्थहरु १९२५ मा छापियो । १९३४ मा एस.यामागुची (S. Yamaguchi) संग मिलेर मध्यान्त विभंग टीका निकाल्नु भयो । सिलभान लेभिको कहिल्यै बिर्सन नसकिने यत्तिका महत्वपूर्ण कामले बुद्धधर्म फ्रान्समा मात्र प्रचार भएको होइन पूर्वि देशमा एक किसिमले सुकेर गईरहेको धर्मग्रन्थको फेरि एक पटक पुनरुत्थान गरी बुद्धधर्म संघ मिलिदै गएको इतिहासलाई प्रकाशमान गरिदियो भनेपनि अत्युक्ति नहोला । अझ लेभिकै प्रयासले पुसेन (Poussin), स्त्चरबास्त्की (Stcherbastsky) जस्ता विद्वानहरुले बुद्धधर्म अन्वेषण गर्ने तर्फ मन लगाई दियो भन्नुमा अत्युक्ति नहोला ।

लेभिकै युगका एक विद्वान लीडेनका प्रो.एच्.कन (H. Kern) पनि हो । कर्नको हिस्टोरि डु बुद्धिज्मे डान्स ए, इन्दे (Historie du Buddhisme Dans I , Inde) दुई अध्याय गरि (१९१०-१९०३) मा छापिए । यस पुस्तकले बुद्धको जीवनी, धर्म रसंघको विवरण राम्रोसंग दियो । बुद्धधर्मको इतिहासमा संघशासन महायान र हीनयान दुई निकाय भएको कुरा फ्रेञ्चमा सर्व प्रथम उल्लेख गर्ने वास्तवमा कर्न नै हुन् ।

यसपछि सिलभान लेभि र एच्.कर्नका शिष्य प्रो. लुइस डे ला भ्यालीपुसेन (Prof. Louis de laVallee Poussin) को युग आयो । लुभेन भाषाको अध्ययन पूरा गरी पुसेनले१८९१ ईस्वीमा लेभिको शिष्य बनेर सखोन मा प्राचीन संस्कृतिको अध्ययन गरेको थियो । सोही समयमा लीडेनमा गएर प्रो.एच् कर्न संग गाथा (गीत) को भाषा अध्ययन गर्दै थियो । यता पुसेनले तिब्बती र चिनियाँ भाषा सिक्यो । जसबाट पुसेनलाई अन्वेषण गर्न निकै सजिलो भयो । १८९३ईस्वीमा घेण्ट को विश्वविद्यालयमा प्रोफेसर भएर वहाँले ३५ वर्षसम्म बुद्धधर्मको (प्राय सर्वास्तीवाद) अध्ययन र अन्वेषण गर्नु भयो । अनि १९२१ मा सोसाइटे बल्गे डि, इचयूड्स ओरिअण्टल (Socicte belged, Etudes Orientales) को संगठन गर्‍यो । यही संगठनको गतिविधिको रुपमा बुद्धिज्मे नोट्स इट् बाइब्लियोग्राफि (Buddhisme Notes et Bibilography) जस्ता प्राचीन संस्कृतिको विद्वतापूर्ण पुस्तक निस्क्यो । पुसेनले मे लांगेस चिनोइज इट् बुद्धिक्यूज (Me, Langes Chinois etboudhiques) को सम्पादन गरी निर्देशन र अभिधर्मकोविषयमा आफ्नो मूल्यवान रचनाहरु दिएर मद्दत गर्‍यो । वहाँले इन्साइक्लोपेडिया अफ् रेलिजियन एण्ड इथिक्स (Encyclopedia of Religion and Ethics) पुस्तकमा तीसवटा भन्दा बढी बुद्धधर्म सम्बन्धी रचनाहरु दिएर बुद्धधर्मलाई पाश्चात्य विद्वानहरुको बीचमा पुर्‍याई दियो । कोलिनेट (Ph. Colinet) संग मिलेर ले म्यूजियन (Le. Museon) को सम्पादन गरी उता फेरि वहाँले बोधिचर्यावतार बोधिसत्व भूमि, माध्यमकावतार र बसुबन्धुको विमंस कारिका प्रकाश, जस्ता महत्वपूर्ण विषयहरु प्रकाश गर्नु भयो । पुसेनको अर्को नाउँ लिन योग्य सम्पादनमा पञ्चक्रम (१८९६), बोधिचर्यावतार पञ्जिका (१९०१-१९०५) अनि त्यस्तै चन्द्रकीर्तिको प्रसन्नपाद (१९०३-१९१३) र महानिद्देश (१९१६-१९१७) हो । पुसेनको सबभन्दा ठूलो देन बसुबन्धुको अभिधम्मकोषको (१९२३-३१) युवानच्वांगको विज्ञप्तिमात्रतासिद्धि (१९३०) को फ्रेञ्च अनुवाद हो । बसुबन्धुको भाषा संगै अभिधर्मकोषलाई सातवटा ग्रन्थमा निकाली सकेपछि मात्र युरोपमा सर्वास्तिवाद बुद्धधर्म राम्रोसंग प्रचार भयो । त्यहाँका विद्वानहरुको भनाई अनुसार युरोपमा बुद्धधर्मको इतिहासमा पुसेनको कामले एउटा ठूलो युग नै ल्याई दियो । पुसेनका सबैजसो पुस्तकहरुमा सरल भाषा, दार्शनिक तर्क र आलोचना हुने पुसेनको विशेषता हो । त्यतिबेला युरोपमा आईरहेको

Downloaded from http://dhamma.digital/

शून्यवादलाई अपुरो भैरहेको उत्तरको रुपमा पुसेनको पुस्तकले हाँक दियो, जसबाट विवादास्पद आध्यात्मिक विषयको चर्चामा बुद्धधर्मको तर्क र विश्वासले निर्णायक काम दियो । यस्तो विवादास्पद विषयको निर्णय कसैले बुझ्ने गरी दिननसकेको समयमा बुद्धधर्मको वैज्ञानिक चिन्तनको क्षमताले निर्णय पूरा गर्न निकै हाँक दिनुभयो । अनि बुद्धधर्मको यही विज्ञानवादी गुण देखेर श्रीमती रीस डेविड्स (Mrs. Rhys Davids), जेन प्रजुलिस्काई (JeanPrzylusk) र स्त्चरवात्स्की जस्ता विानहरुको ध्यान बुद्धधर्म अध्ययन गर्नुमा तल्लीन हुनगयो ।

पुसेनकै समयमा ईद ह्यूबर (Ed. Huber) कल्पनामण्डिटीका कुमारजीवको चिनियाँ भाषाबाट फ्रेञ्चमा अनुवाद गऱ्यो । ई. लामोट (E. Lamotte) ले असंगको महायानसंग्रह (१९३८-३९) फ्रेञ्चमा अनुवाद गऱ्यो फेरि चिनियाँ भाषाबाट फ्रेञ्चमा दूई अध्याय गरी महाप्रज्ञापारमिता शास्त्र (१९४४-४९) छापियो ।

यस पछि एउटा महत्वपूर्ण पुस्तक निस्कयो ते हो बाईब्लियोग्राफिक बुद्धिक (Bibilographic Budhique) १९२८-५० । यो पुस्तकले फ्रान्समा मात्र होइन विश्वको सबै ठाउँमा नै बुद्धधर्मको विधिवत् अध्ययन गर्न ठूलो आव्हान गऱ्यो । यूरोप, जापान, अमेरिका, श्रीलंका र अरु धेरै देशका नामी प्रत्येक पुस्तकालयहरुमा यो बाईब्लियोग्राफिक बुद्धिक पुस्तक छैन भन्नु नपर्ने किसिमले यो पुस्तकले महत्वपूर्ण स्थान लियो । अझ त्यसपछि फेरि १९२८ ईस्वीमा जेन प्रजिलुस्काईले एउटा यस्तो पुस्तकको प्रकाशन क्रम शुरु गऱ्यो । जसको आफ्नै महत्व छ । यो पुस्तकको पहिलो भागमा विश्वका भएभरको बौद्धपुस्तकहरुको छोटकरीमा सारांश, आलोचनात्मक सूचना र टिप्पणीहरु समावेश गरी तेश्रो भागमा लिअन फीरले पेरिस विश्वविद्यालयमा अध्ययन गरेको पुस्तकहरुको टिप्पणीहरु समावेश गरी तेश्रो भागमा प्रो. जे. फ. भोगल (Prof. J. Ph. Vogel) को पुस्तकको टिप्पणी, चौथौं र पाँचौ भागमा चिनियाँ र एशियाई संस्कृतिका प्रकाण्ड फ्रेञ्च विद्वान पाल पोल्लिअत (Paul Pelliot) को कार्य, सातौं र आठौं भागमा सिलभान लेभिको भएभरको लेख समावेश भएको छ । यो प्रकाशित पुस्तकले १९५३ ईस्वी सम्ममा २१ देखि २३ भागसम्म डे ला भ्याल्ली प्रसेन (De La Vallee Poussin) र मादामोइसेल मार्सेल लाल्यु (Madamoiselle Marcelle Laiou) हरुको कार्य समाबेश गराएको छ ।

यसरी पेरिस विश्वविद्यालयमा पुगेन वर्नफ् ले शुरु गरेको बुद्धधर्मको अध्ययन विकास हुदैं यो अवस्थासम्म पुग्यो कि विदेशी विद्वानहरु जति पनि छन् उच्च अध्ययनको निम्ति पेरिस जान कर लाग्यो । १९५० र १९५४ ईस्वीको भित्र पेरिस विश्वविद्यालयको इकोले प्राटिक डेस हाट्स इचयूडेस (Ecole Pratique Des HautesEtudes) सरबोन मा र कलेज डे फ्रान्स (College de France) मा भारतीय ग्रन्थको जेन फेल्लिजात (Monsieur Jean France) तिब्बती ग्रन्थको र जापानी ग्रन्थको पाल डेमीभिले (Monsieur Paul Demicville) हरुले अध्ययन गरे । यिनीहरुको प्रयासले गर्दा फ्रेञ्च भाषा पनि बौद्धसाहित्यमा कुनै देशको भाषा भन्दा कम भएन ।

संगठनको विकास

यसरी जागृत चेतना र अध्ययन अन्वेषण अनुरुप फ्रान्समा पहिले नै बुद्धधर्म पुगे पनि १९२९ ईस्वीसम्म फ्रान्समा केही जीवित बौद्ध संगठन थिएन । १९२९ ईस्वीमा चिनियाँ भिक्षु ताइ शु (Tai

Downloaded from http://dhamma.digital/

Su) ले ग्रेस कन्सटाण्ट लाउंसबरी (Miss Grace Constant Laonsbery) को सल्लाह अनुसार आफूलाई बौद्ध भनाउने साहस भएका एक ग्रूप मानिसहरु जम्मा गरी बुद्धधर्मलाई जीवित धर्मको रुप दिए । बुद्धधर्म अध्ययन र अन्वेषणमा मात्र सीमित नराखी यर्थाथ जीवनमा पनि अनुकरण गर्ने काम पनि यहिँबाट शूरु भयो भने पनि हुन्छ । ताइशू ले यूरोप छोडी सकेपछि उन्कै सुझाव अनुसार लण्डनमा पुगिराखेको महाबोधि मिसनलाईपेरिसमा आमन्त्रण गरेर थेरवाद बुद्धधर्मको प्रचार गर्न लगायो । महाबोधि मिसनबाट प्रतिनिधित्व गरी आएका डा. वजिरनन्द र नारद महास्थविरहरुको सल्लाहले लाउंसबरिले लेस अमिस डु बुद्धिज्मे (Les Amis Du Bouddhisme) लाई गतिशील साकार रुप दिए ।

लाउंसबरि १९५४ को युद्धले फ्रान्समा अंग्रेजी परिवारकी केटी थिइन् । फ्रान्समा आएर उनले आफ्नै पैसाले ५० जनालाई पुग्ने एउटा अस्पताल खोलेर “जस्ले रोगीको सेवा गऱ्यो उस्ले मेरो सेवा गऱ्यो” भन्ने बुद्धवचनको परिपालन गर्नुभयो । १९५४ ईस्वी देखि १९५६ सम्ममा वहाँले आफ्नो बल धन र ज्ञानले निकै ठाउँमा चोट परेका मानिसहरुको सेवा गरी हिँड्नु भयो । त्यतिबेला लाउँसबरीको मनमा दु:खलाई कसरी निवारण गर्ने भन्ने प्रश्नको उत्तरमा वहाँले बुद्धधर्मको अनुकरण गर्नु भएको थियो । लेस अमिस डु बुद्धिज्मे को स्थापना गरि सकेपछि भारतका भद्दन्त आनन्द कौशल्यायन र श्रीलंकाका भद्दन्त डा.पी. वजिरानन्द महास्थविरहरुको आव्हानले प्रवचन, नि:शुल्क पुस्तकालय र धर्म अध्ययनको निम्ति गर्मीको कोर्षको प्रबन्ध भयो । धेरै पटक श्रीलंका बर्मा र भारत घुमेर थेरवाद पद्धति बौद्धभावनाका पुस्तक एउटा पनि वहाँले लेख्नुभयो । फ्रान्समा बुद्धधर्मको एउटा राम्रो बाटो खुल्यो । यो संगठनले ला पेन्सी बुद्धिक् (La Pensee Boudhique) जस्ता संसार प्रसिद्ध समीक्षात्मक पत्रिका निकाल्यो । यही संगठनको प्रयासले संगठनका एकजना सदस्य एम्.जेन् बर्ट्रेण्ड बोकण्डे (M. Jean BertrandBocande) ले भद्दन्त डा. डब्ल्यू. राहुल (Dr. W. Rahul) को निर्देशनमा मज्झिमनिकाय अनुदित गर्नु भयो ।

लाउंसबरि एक पटक वर्ड फेलोसिप अफ बुद्धिज्म (World Fellowship of Buddhism) को उपाध्यक्ष पनि हुनु भयो । फेरि लण्डनको बुद्धिष्ट विहार सोसोइटी (Buddhist Vihar Society) को उपाध्यक्ष पनि बन्नुभयो । लाउंसबरीको सेवालाई चिन्न र सम्मान गर्न फ्रान्सको सरकारले वहाँलाई क्रस अफ चिभालियर अफ दि लेडिजन डी.अन्यूर (Cross of Chevalier of the Legion D, Honneur) भन्ने फ्रान्सको सबभन्दा ठूलो सम्मानको उपाधि प्रदान गऱ्यो ।

लाउंसबरी पछि १९३८ ईस्वीमा डा. रिवेट (Dr. Rivet) ले म्यूसी डे एल, होन्ने (Musee de Honne) को स्थापना गऱ्यो । यो बुद्धधर्मको ग्रन्थ अध्ययन गर्ने ठाउँ हो । यो प्रसंगमा बर्मामा भएको तृतीय विश्व बौद्धसम्मेलनमा (१९४५) फ्रान्सका प्रतिनिधि मण्डलले दिएको रिपोर्टको केही अंश स्मरणीय छ, “दश वर्ष अघिसम्म फ्रेञ्च भाषामा लेखिराखेको बुद्धधर्मको पुस्तकहरु भेट्टाउन गाह्रो छ भने आज आएर बुद्धधर्मको फ्रेञ्चपुस्तक नभएको ठाउँ भेट्टाउनै गाह्रो छ । त्यतिमात्र होइन प्रत्येक हप्तामा १,२०,००० प्रति छाप्ने साप्ताहिक पत्रिका (जस्को पाठकहरु कमसे कम ४०,००,०००) को सदस्य रिपोर्टर र फोटोग्राफरहरु पेरिस बौद्ध संघ (Paris Buddhist Society) को निम्ति भारत बर्मा र श्रीलंका सम्म पुगिरहेको छ ।”

Downloaded from http://dhamma.digital/

फ्रान्समा बुद्धधर्म किन प्रचार भयो फेरि त्यसको भविष्य कस्तो हुन्छ भन्ने बारेमा नेपालमा भएको चतुर्थ विश्व बौद्धसम्मेलनमा लाउंसबरीले बोल्नु भएको कुरा स्मरण गरेर यो रचना अन्तगर्न योग्य सम्झन्छु । वहाँले भन्नु भएको छ कि "सामाजिक होस् अथवा धार्मिक, नेजुनमा पनि साहसिक चिन्तनको, स्वतन्त्रताको लागि फ्रान्स सधैंभरि नामी छ । आज फ्रान्सको मानिसहरुले विज्ञानको प्यास मेटाउन बुद्धधर्मको सत्यमार्ग भेट्टाएको पनि सोही कारणले हो ।"

(Mahabodhi 1-2/59, Report of the third and fourth Conference of WFW., World Buddhism 4/5,2500 Years of Buddhism को आधारमा सम्पादित र अनुदित ।)

केशव शाक्य

भुटानमा बुद्धधर्म

भुटान अधिराज्य हाम्रो देशसंग भूमिबाटै जोडिएकोदेश नभए पनि धर्म र संस्कृति अनुसार हाम्रो देशसंग घनिष्ठ र संगै परेको, जोडिएको देश हो । नेपाल बुद्धको जन्मभूमि भएर पनि संविधानतःअहिले आएर हिन्दूअधिराज्य भएता पनि भुटान अधिराज्यको राष्ट्रियधर्म पहिलेदेखि अहिलेसम्म बुद्धधर्म नै भइरहेको छ । आजको भुटानी जनतामा तिब्बत बर्मा नेपाल र भारतीय मूलका मानिसहरु भए पनि मूल भुटानी मानिसहरु दुक्पा निकायका बुद्धधर्म मान्ने मानिसहरुलाई दुक्पा (Drukpa) भनि भन्छन् । संस्कृति र सभ्यता अनुसार भुटानको भोट र नेपालसंग बढी सम्बन्ध छ । यहाँका आचार्यहरु पनि भोटका आचार्यहरु जस्तै अझ यिनै आचार्यहरु भैरहेका छन् । तैपनि देशका गजुर भैरहेको बुद्धधर्म भोटको जस्तो महायान बुद्धधर्म हो ।

भुटानमा कहिलेदेखि बुद्धधर्म प्रवेश भयो भनि भन्न गाह्रो छ । तैपनि ईस्वी आठौं शताब्दीदेखि यहाँ बुद्धधर्म राम्रैसंग प्रचार भैसकेको छर्लङ्ग देखिन्छ । भोटको बाटोबाट गुरु पद्मसम्भव यहाँ आउनु भएदेखि बुद्धधर्म प्रवेश भयो पनि भन्छन् । परन्तु यर्थाथमा भन्ने हो भने यतिबेला सम्ममा उनको आगमन गराउन अनि उनको उपदेश सुन्न यहाँका मानिसहरुलाई अत्यन्त उत्साहित हुने वातावरण बनिसकेको थियो ।

भुटानको विश्वास अनुसार पद्मसम्भवले यहाँ धेरै पटक जन्म लिइसकेको छ । धार्मिक जन श्रुतिमा उनले भुटानमा २९ पटक जन्म लिइसकेको छ । उनको २९ जन्म मध्ये पद्मसम्भव (Pema Junge), सूर्य किरण (Nyima Ozey), शाक्यसिंह (Shakya Sangs), सर्बज्ञ (Loden Choksi), सिंहघोष (Sange Drado), पद्मराज (Pema Gyalpo), वज्रयुक्त (Tskokyi Dorgs), अभेद्य (Derje Trolo) आदिको जन्म खुबै प्रसिद्ध छन् । यी जन्म मध्ये पनि गुरु पद्मसम्भव र गुरु अभेद्य सर्वाधिक प्रसिद्ध छ । श्रद्धालुहरुले यिनीहरुलाई बढी सम्झेका छन् ।

पद्मसम्भव भुटानका विश्वास अनुसार आज भोलिको काश्मीर रअफगानिस्तानको सीमानामा उद्दियन (Uddiyana) मा जन्मनु भएको थियो । पद्मसंभव नालन्दामा गुरु भैसके पछि ७४७ ईस्वीमा पहिले पटक भोट जानु भयो । त्यहाँबाट उनि भुटानमा जानु भयो । उनी यहाँको निम्ति दोश्रो बुद्ध जस्तै थिए । शाक्यमुनि बुद्धले सूत्रको उपदेश दिनुभयो, अनि गुरु पद्मसम्भवले तन्त्रको उपदेश दिनुभयो । भुटानमा गुम्बाहरु मध्ये वहाँसंग सम्बन्धित निकै गुम्बाहरु छन् । ती मध्ये पारो (Paro)

Downloaded from http://dhamma.digital/

को ताक्साङ्ग(Takosang) गुम्बा र बुथाङ्ग (Bumyhang) को कुर्जे भन्ने ठाउँ अरु अरु ठाउँका गुम्बा भन्दा पनि अति नामी थिए । वंशावली अनुसार कुर्जे भन्ने ठाउँमा वहाँले सातदिन सम्म स्थानिय खराब भूत प्रेत अमनुष्यहरु संग संघर्ष गर्नुभएको थियो । अनि संघर्षमा अमनुष्यहरु हारेपछि अद्भुत रुपबाट त्यहाँ शीलामा गुरु पद्मसम्भवको पद चिन्ह प्रकट भयो । फेरि वहाँको काठको लौरोबाट सरबृक्ष (Cypress Tree) उम्रेर आयो यस्तै वहाँका बारे यस्ता अनेकौं अलौकिक कुराहरु प्रसिद्ध थियो । तन्त्र साधनका धेरै कथाहरु थिए । पद्मसम्भव प्रति भुटानी बौद्ध श्रद्धा कति छ भन्ने कुरा जुनसुकै गुम्बामा, सार्वजनिक ठाउँमा र घर घरमा भएका वहाँको मूर्ति, चित्र र पौभा आदिबाट राम्रोसंग छर्लङ्गयाउँछ ।

बुद्ध र पद्मसम्भव पछि भुटानमा अवलोकितेश्वर, मंजुश्री र वज्रपाणी बोधिसत्वहरुको पूजा आराधना निक्कै हुन्छ । लोक कल्याणका लागि दुःख र संकष्टमा परिरहेकालाई उद्धार गर्नुको निम्ति एकेक हाथमा एकेक वटा आँखा भएका सहश्रभुज अवलोकितेश्वर बोधिसत्वको करुणाको प्रतिकमय चरित्र सारै नै हृदयग्राही छ । “ओं मणि पद्मे हूं” षडक्षरि मन्त्र नै उनको जप र ध्यानको आधार हो । षडक्षरि“ओं मणि पद्मे हूं” को अनेक प्रतीक अर्थमा भोट र नेपालका बौद्धहरु जस्तै भुटानी बौद्धहरु पनि भक्ति भाव राख्दै आएका छन् ।

बार्‍हौं इस्वी शताब्दीको आधि बितेपछि भोटबाट निकै नै महायानी भिक्षुहरु धर्म प्रचारको निम्ति भुटानमा आउनुभयो । यसरी आउनुभएका भिक्षुहरुमा कतिपय भिक्षुहरु भुटानमै जन्मभर बस्नुभयो । वहाँहरुको प्रयास र आह्वानबाट यहाँ धेरै नै विहार र चैत्यहरु बनाए ।धर्मग्रन्थ लेख्ने, छाप्ने र पढ्ने पढाउने भए । बुद्धधर्मका अनुयायीहरु निकै बढ्दै गए । यस अभिवृद्धिबाट भुटानका मानिस भन्नु नै बौद्धहरु भन्ने हुनगयो । विशेषतः चौधौंदेखि सत्रौं शताब्दीभित्र भुटानको मध्य र पश्चिम भागमा धेरै विहार र चैत्य बने । भोटबाट न्यो (Nyo) निकायका अनुयायी ग्यावा-ल्हानाम्पा (Gyawa Ihanampa) ११५३ ईस्वीमा आउनु भएपछि भुटानमा द्रिकुंग-काग्युपा का उपनिकाय ल्हापा-काग्युनिकाय को प्रचार भयो । तेर्‍हौं शताब्दीको प्रारम्भमा वन धर्म सेनगे को (११७७-१२३७) को शिष्य फगो-दुगम्-सिग्पो (Phago Dugom Shigpo) आफ्ना पाचँ सहयोगी शिष्यहरुसंगै दुक्पा काग्युरनिकाय बलियोपार्न आउनुभयो । तेर्‍हौं शताब्दीको अन्ततिर दंगन्-द्जोंग (Dangon Dzong) वाँग चु को दायाँ पट्टि बनायो । निग्माका नामी गुरु लोंगचेम्पा ड्रिम अजरले (Longchhenpa Drime Ogen) (१३०८-१३६३) मा यस देशमा धेरै विहारहरु बनाइयो । त्यस्तै १३६० ईस्वीमा आउनुभएका बरव-ग्यालस्न-पासांग (Barawa Gyaltesen Posng) ले पारो भन्ने ठाउँमा दांग्येगुम्बा (Dangya Gompa) बनाई बस्नुभयो । यसको एकवर्ष पछि लामा नेन्यिग्पा (LamaNehyingpa) ले थिम्पु (Thimpou) मा समजिंगखा (Samazingkha) विहार बनाउनुभयो । लामा नेन्यिग्या काग्युरपाका थिए । परन्तु वहाँको शिष्यहरुले भने ग्यलु (Geluk) निकायको धेरै नै प्रचार गर्नुभयो । १४५२ ईस्वीमा आउनुभएका थिंले-रबग्ये (Thinle Rabgye) ले लंकार, रिचोक,सिसिन र चिसि भन्ने गुम्बाहरु बनाए । दुकथोबथागटन (Duktho Thangton) ग्यालपो तर्फबाट पारो-थिम्पु नदी किनारमा काग्युको निगु निकाय (NiguSchool) को प्रचार संगै फलामको सिखि राखेर पारो, दमन, तासिग्याग्यस यांताता (झोलुंगे पुल) बनाई मानिसहरुलाई सुख सुबिधाको काम गर्ने समाजसेवाले धर्मको बाटो फराकिलो पारी दिएको देखिन्छ । १६१६ ईस्वी पुग्ने बित्तिकै भुटानमा विभिन्न निकायका बुद्धधर्मको नाउँमा भोटको प्रज्वलित भैराखेको धर्म लामावाद (Lamaism) जहाँ पनि मान्ने भयो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

एक समय भोटमा दलाइलामा जस्तै यहाँ पनि धार्मिक र राज्य व्यवस्थाका प्रमुख एउटै व्यक्ति भएको कुरा पनि इतिहासबाट स्पष्ट हुन्छ । लामा-नावांग-नामग्याल (Lama Nawang Namgyal) सबदुङ्ग (Shabdung) यस्तै राजनैतिक र धार्मिक सर्वोच्च नेता थिए । फेरि वहाँहरुले प्रत्येक गुम्बामा मुख्य लामा छानेर संगठन पनि बलियो बनाउनु भएका थिए । यसबाट सबदुङ्ग यवांग नामग्यालको अवतार चलाउन वातावरण बन्यो । आठौं अवतार ले त्यतिबेलासम्म यहाँ काग्युर निकायको प्रचार गरी धार्मिक सत्तामा बस्यो, जुनबेला १९६२ मा नेफा (Nefa) मा चिनियाँ आक्रमण भयो । अनि हिमाञ्चल मण्डी जिल्लामा रोसार (Lowalsar) मा बस्न जानु पऱ्यो । भुटानको सुनको सिंहासनमा १६९० ईस्वीसम्म बस्ने घेसे तेनजीन राब्ग्ये (Ghase Tenzin Robgye) को प्रभाव धेरै समयसम्म गहिरिएर बस्यो । किनभने विहारको नियम रीतिथिति र वन्दना पूजादिको संगठन वहाँले नै राम्रोसंग बन्दोबस्त गर्नुभयो । वहाँको पुराना व्यवस्थामा दोर्जे लोपोङ (तान्त्रिक अध्ययन संस्थानका मुख्य व्यवस्थापक), दाग्पि लोपोङ (व्याकरण अध्ययन संस्थानका मुख्य व्यवस्थापक), याग्पि लोपोङ (वन्दना पूजादिका मुख्य व्यवस्थापक), त्सन्यि लोपोङ (तत्वज्ञान अध्ययन संस्थानका मुख्य व्यवस्थापक), को व्यवस्था प्रशंशनीय व्यवस्था कार्य थियो । यी चार जना अधिकारीहरु जे खेम्पो भन्ने अधिकारीको मुनि बसेको सरकारी स्तरमा बराबर सम्मानित भिक्षुहरु हुन् । यी मुख्य व्यवस्थापकहरुको आन्तरिकबाट मात्र द्वितीय स्तरका अधिकृतहरुले भुटान सरकारको काम गर्छन् । दोर्जे लोपोङद्वारा जे खेम्पोलाई मद्दत गर्छन्, जे खेम्पोको उत्तराधिकारी हुन्छन् । फेरि उनी पुनरव र थिम्पुको अधिकारी भइरहन्छन् । १९०७ ईस्वीमा वर्तमान राजवंश स्थापना हुनुभन्दा अगाडीसम्म यही परम्पराका लोपोङहरुले भुटानको राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय कुरामा समेत महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका थिए । त्यसकारण घेसे तेनजिन राब्ग्येलाई ठूलो लामाको रुपमा मान्यता दिएर दुक्पा कुंले (Drukpa Kunle) को अवतारी मान्ने गर्दथ्यो ।

पहिले पहिलेका भुटानका प्रमुख लामाहरु भेटबाट आएका थिए । पहिलेका तीनैवटा जे खेम्पो लामा पनि भोटका थिए । भुटानका नै जे खेम्पो लामा हुने सोनाम् वोजर (Sonam Ozer) हुन् । उनी नेपालमा भुटानका प्रतिनिधि (राजदूत जस्तै) भएर बस्नुभयो । नेपालबाट फर्कनु भएपछि सोनाम वोजर भुटानको जे खेम्पो हुनुभएको थियो । जे खेम्पो हुनुभएका लामाहरुमा कतिपय जे खेम्पो लामा अनेक क्षेत्रमा कामकुरामा प्रसिद्ध हुनुभयो । नमुनाको लागि जे खेम्पो तेनजिन चोग्यालको नाउँ चलेको भुटानी बुद्धधर्मको इतिहास (Lho Chhos Hbyung) (१७५९ इं) संझन योग्य छ ।

भुटानमा धेरै गुम्बा र हजारौं लामा भिक्षुहरु छन् । उत्तिको भिरालो नदेखिने परन्तु धेरै तल्ला छाना भएको, चोक भएको, छानाको वास्तुकला पगोडा शैली जस्तै वास्तुकलाका भुटानका विहारहरु धेरै आकर्षक देखिन्छ । तलका भुईतला ठाम मात्र उभ्याई खुला दलान, निदालको मुखमा (मोहडा माथि) दलिनको टुप्पाको लाइन्ले हाम्रा विहार र बहिलको वास्तुकला याद दिन्छ । कालो रंग लगाई राख्ने अनि माथि भन्दा मुनि अलि चौडाई देखिने लामो बान्किका झयालहरु, रंग र शैलीबाट भोट देशको वास्तुकला शैली देखाउँछ । फेरि छानाको टुप्पामा मन्दिर जस्तै चारपाटे छाना लगाइराखेकोले भने हाम्रा बहिलका वास्तुकलाको स्मरण गराउँछ ।

भुटानका गुम्बाहरु भेटमा जस्तै विभिन्न निकायका विहारहरु हुन् । परन्तु यी विभिन्न निकायहरुमा निग्मापा (Rnyingmapa) र काग्युपा (Cagyudpa) मुख्य निकाय हुन् । तासिछोगजोंग

Downloaded from http://dhamma.digital/

(Tashichhogzong) थिम्पुको प्रमुख विहार हो । यहाँ झण्डै एक हजार ग्यलुम्पा (Dge Hdun Pa) का भिक्षुहरु छन् ।यी प्रसिद्ध गुम्बाहरु ईस्वी सातौं शताब्दीदेखि चौधौं शताब्दीभित्र स्थापित भएका हुन् । पारो (Paro) प्रदेशको तकसांग (Taktshang) गुम्बा भुटानी बौद्धहरुको निम्ति नामी तिर्थस्थल गुम्बा हो । पुराना पुराना भुटानका गुम्बाहरुमा कतिपय गुम्बाहरु भुटानको कला र वास्तुकलाको नमुना भइरहेका छन् । भुटानका समस्त गुम्बाहरु एक केन्द्रिय गुम्बाबाट अनुशासनमा राखेको हुन्छ । प्रमुख गुम्बामा महिलाहरुबस्न हुदैंन । त्यस्तै भिक्षुणीहरु बस्ने आवासमा पनि कुनै पुरुषहरु बास बस्न निषेध गरिराखेका छन् ।

पहिले पहिले भुटानका समस्त गुम्बाहरुमा भुटान सरकारले आर्थिक व्यवस्था गरी राखेका थिए । आज पनि राज्यको तर्फबाट गुम्बाको संरक्षण र व्यवस्थापन अनि लामाहरुको खान पान र वस्त्रको निम्ति पर्याप्त मद्दत गरिरहेका छन् ।

आज भुटानमा धर्मको संरक्षणको निम्ति अलग्ग विभाग छ । केहीभाग राज्यको अनुदान अनि केहीभाग गुम्बाको आफ्नो बाली खेतबारीको उपजाउबाट भुटानका लामाहरुको व्यवस्था भैरहेको छ । भुटानका लामाहरु दैनिक पूजाकार्य अनि राजकीय स्तरका वार्षिक समारोहमा सधैं संलग्न भैरहेका छन् । लामाहरुले पाठ पूजागरी जनताका रोग, शोक निवारण गरिराखेका छन् , त्यस्तै धेरै जडीबुटीको औषधी गरी जनताको स्वास्थ्यसेवामा उल्लेखनीय उपकार भइरहेको छ । अझ भन्ने हो भने भुटानको आफ्नै ती विशिष्टता छ, जसबाट यसलाई भोटभन्दा फरक पारेको छ । यहाँ भोटमा भन्दा प्रजातान्त्रिक स्वतन्त्रता बढी भएको राजनैतिक व्यवस्था छ । वर्गीय समाजको स्वरुप र सम्पन्न समाजले तलका निर्वल निर्धन समाजप्रतिको व्यवहारमा हामीले यसको उदाहरण देख्न सक्छौं । सामन्ति शक्ति राजकीय सत्तासंग टाँसिएको भोटमा धर्मको अनुशासन नियन्त्रण चर्को छ अनि प्रतिवर्ष एक पटक हुने बहीलको राज्यसत्ता जस्ता व्यवस्था यहाँ भुटानमा छैन् । भेटानको मुख्य खाना भात हो । जौको चप्पा होइन । वर्षको एक बाली लाग्ने भोट भन्दा दुई बाली लाग्ने भुटानमा व्यस्त हुनुपर्ने त स्वाभाविकै छ, यति भएर पनि भुटान घोडामा त्यत्तिको निर्भर पर्दैन जति भोटमा पर्छन् । यहाँ विवाह भैसकेपछि महिलाहरु लोग्नेको घरमा बस्न आउने वा लोग्ने स्त्रीको घर ससुरालीमा बस्न जाने भन्ने कुरा आर्थिक र व्यक्तिगत स्थितिमा निर्भर हुन्छन् । भुटानमा मृत्यु भएकालाई जलाउने संस्कारले गर्दा महामारी र आत्महत्याबाट मर्नेलाई समेत गाडिसकेपछि तिनीहरुको कंकाल झिकेर जलाउने गर्छन् । उता भोटमा मरेका लाश प्राय चराहरुको खाना हुन्छन् । यसको प्रभाव धार्मिक रीतिथितिमा पनि पर्नु स्वाभाविक छ ।

भुटानको पात्रो भोटको पात्रो जस्तै हो । यहाँको नयाँवर्ष लोसार (Losar) हो । परन्तु यहाँको चाडवाड सांस्कृतिक पर्वमा अनि विश्वासमा भारतको प्रभाव पनि प्रसस्त छ । पेमा कार्पो (Pema Karpo) जस्ता विद्वानले भुटानको पात्रोमा समेत नयाँ पद्धति ल्याइदिएको छ । पूर्णि, अष्टमी, औंसी यहाँको धार्मिक दिन भए जस्तै खाली गाग्रो देख्नेलाई अशुभ मान्ने जस्ता धारणा पनि प्रसस्त छ । सर्प देखिनु सारै नराम्रो, यहाँ सम्म कि मर्नै सक्छ भन्ने जनधारणा छ । यहाँको सांस्कृतिक पर्वमा मार्चमा थिम्पुमा रसेप्टेम्बरमा सेचु (Tsechu) सातदिनसम्म मान्ने चाड हुन् । यतिबेला निकै सांस्कृतिक विशेषता देखिन्छन् । गुरु पद्मसम्भवको मूर्ति अगाडी राखी एउटा लामाले ऐना देखाउँछ, अनि अरु लामाहरुले त्यो ऐनामा पवित्र चोखो पानीले स्नान गराउने यो चाड अति रमाइलो छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

लामाहरुको धार्मिक नृत्यबाट भूत प्रेत आदिको उपद्रव शान्त हुने विश्वास सबै तान्त्रिकहरुकोविश्वास अनुसार यहाँ पनि छदैछ । भुटानमा यसको अतिरिक्त बुद्धको जन्म, बोधिज्ञान लाभ र महापरिनिर्वाण दिवस बैशाखपूर्णि पनि मान्ने गर्छन् । साथै बुद्धले पहिले धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएको दिन भुटान दिवसको छमहिना लागेर चौथो दिन मान्ने गर्छन् । त्यस्तै आफ्ना आमालाई उपदेश दिएर त्रायत्रिंश भुवनबाट फर्कनु भएको दिन पनि यहाँ राम्रैसंग मानी आएका छन् ।

भुटानको कलामा नेपालको ठूलो प्रभाव छ । धातुको मूर्ति बनाउने,काठमा बुट्टा कुड्ने काम र मूर्ति कुड्ने र चित्रकला शैलीमा नेवारहरुको ठूलो देन छ । ईस्वी सत्रौं शताब्दीदेखि थिम्पु र पुनरव उपत्यकामा पाटनका नेवारहरु पुगिसकेका थिए । यी नेवारहरुमा धेरै जना त भुटानका भुटानी नै भएर बसी सकेका छन्, द्रनाङ्ग (Dranang) पचु (Pachu) र बेलनाङ्ग (Belnang) त पहिल्यै देखि नै सुन चाँदीको कामले नेवार प्रसिद्ध भएको ठाउँ थियो ।

भुटानका महिलाहरुको गहनामा नेवार बौद्धहरुको हातको शीप छ भने घर घरमा र गुम्बा गुम्बामा तिनीहरुको कलाकृत्ति बुद्धमूर्ति र देव देवीहरु छन् । गुम्बाको थाम, निदाल, गारो, दलिनमा चित्रकला र रंजना अक्षरको धारणी मन्त्र छ भने थांका र चित्र भएका पुस्तकको ढकनिहरु पनि उत्तिकै छन् । चित्रकला त भन्नै परेन, मण्डल चित्रकलाको मूल आधार भैरहेको छ । भुटानमा पनि धर्मको ध्वनीको प्रतीक शंख, आध्यात्मिक जीवन र पुनर्जन्म अथवा आँखाको प्रतीक दुईवटा सुनको माछा, ब्रम्हजालबाट मुक्त सम्पूर्ण दर्शनको स्वरुप पाश, धर्मचक्र, अमृतको स्वरुप कलश, बोधिज्ञानको स्मरण स्वरुपबाट सद्धर्मपुण्डरिक अर्थात कमलको फूल आदि अष्टमण्डल कला र चित्रकलाको आधार भैरहेको छ ।

भुटानको नृत्यमा पनि धार्मिक तत्वको प्रभाव छ । लामाहरुले धार्मिक र सांस्कृतिक उत्सव पर्वमा अनेक नृत्यले भुटानका जनतालाई भावात्मक संतृप्ति र सुवोध भएकाहरु श्रद्धाले विभोर गरी तृप्त र आनन्दित पारिदिन्छ । आजभोलि पहिले जस्तो लामाहरु सरकारी उच्च पदमा प्रत्यक्ष रुपमा धेरै छैन, परन्तु प्रतिस्तिथ वर्गमा अहिले पनि लामाहरुको निकै प्रभाव छ । सर्वसाधारण मानिसहरुले धर्म र संस्कृतिको मूल आधार नै लामाहरुप्रति ठूलो श्रद्धा र भक्ति राखी मानी आएको छ । १९०७ ईस्वीसम्म सबदुंग लामालाई आध्यात्मिक नेता बोधिसत्वकोअवतार भनि सम्मान गरिरहेका छन् । जे खेम्पो लाई भुटानको राजा जस्तै मान्ने अवस्था आज छैन । तैपनि भुटानको जीवनशैली, सम्पूर्ण सांस्कृतिक स्वरुप, सभ्यताको आधार नै बुद्धधर्म र दर्शनमा टाँसिएको भएर भुटानका जीवन, सभ्यता र संस्कृति संगै बुद्धधर्म र दर्शन पनि हरियाली भइरहेको थियो , भइरहेको छ र भइरहने छ ।

लाओसमा बुद्धधर्म

बुद्धधर्मको सबभन्दा शुद्ध र पहिले देखिको परम्परा जीवनमा आर्दश रुपमा प्रयोग गरी आएका पालिपरम्पराका स्थबिरवादी धर्मालम्बीहरुको देशमा लाओस पनि एउटा हो । लाओसका जनताका श्यामी जनता संग चुरोको सम्बन्ध छ भने काम्बोडिया (कम्पूचिया) का जनतासंग नङ् र मासु झैं सांस्कृतिक सम्बन्ध छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

लाओसमा पहिले बुद्धधर्म प्रवेश भएको श्रेय अशोकको धर्मदूत मण्डललाई दिने परम्परा छ। अशोकले धर्मदूत मण्डल पठाएको ठाउँको नाउँ सुवर्णद्धीप हो। सुवर्णद्वीप आजको भौगोलिक सीमा दक्षिणपूर्व एसियामा कति कहाँसम्म पुग्छ भन्न सजिलो छैन। तसर्थ अशोकको धर्मदूतको प्रत्यक्ष प्रभाव त्यतिबेला कति कसरी परेको त्यो पूर्णरुप थियो भन्न सजिलो छैन। तैपनि यति कुरा स्पष्ट छ कि बुद्धधर्म प्रवेश हुदाँ नै लुआंग प्रबांग (LuangPrabang) मा एउटा विहार निर्माण भयो। त्यसलाई वाट थाट लेआंग (Wat That Luang) भन्छन्। यस विहारको प्राचीन ऐतिहासिक महत्व भए जस्तै अहिलेसम्म यो विहारको उपयोगिक महत्ता चम्किरहेको छ।

लाओसमा हस्तलिखित पुस्तकहरुमा निस्सय पुस्तक, सबभन्दा अघिसार्न योग्य छ। यहाँको पुस्तक ढुकुटीमा यी निस्सय पुस्तकहरु छन्।अझ पालि भाषाका ५४७ जातक कथामा नभएका २७वटा जातक कथा यहाँ छन्। त्यो हो १. सुधन कुमार, २. सिरसा कुमार, ३. सुभत्तिराज, ४. सुवण्णसंख, ५. छन्दघाटक, ६. सेतमूसिक, ७. तुलकमण्डित, ८. रतनपज्जोत, ९. सुनन्दकुमार, १०. दुक्कम्म पण्डित, ११. सब्बसिद्धि कुमार, १२. पञ्ञाबल कुमार, १३. कपिल, १४. नरजीव कुमार, १५. सिद्धिसार कुमार, १६. जेट्ठ कुमार, १७. दुट्ठ राजकुमार, १८. नारद, १९. महाबलराजा, २०. ब्रम्हघोषराजा, २१. सादिराजा, २२. विमलराजा, २३. अरिन्द्रमराजा, २४. विरियपण्डित, २५. सुरुपराजा, २६. सूरसेनराजा, २७. सिरिचुन्दमणिराजा।

जातक कथा पढ्दा कथा साहित्यकोरुपमा पालि जातकमा कति कथा प्रवेश भएका छन् भनी विचार गर्न योग्यछ। पालि जातक कथामा नभएका नेपालका जातक शैलिका कथा मणिचूड जातक हामीलाई सम्झना हुन्छ।

लाओसमा बुद्धधर्मको स्वर्णिमयुग चौधौं इस्वी शताब्दीदेखि शुरु हुन्छ। राजा फ्रानुम (१३५३-१३७४) को कम्बोडियाका राजकुमारीसंग विवाह भयो। यिनै राजकुमारीले लाओसमा बुद्धधर्म व्यापक प्रचार गर्नुमा, बौद्धकला र संस्कृतिको विस्तार गर्नुमा ठूलो योगदान गरिन्। महारानीकै योजना अनुसार १३५८ ईस्वीमा श्रीलंकाबाट महाबोधिको शाखा ल्याएर बोधिबृक्ष रोप्ने कार्य अनिसम्मानपूर्वकस्मारकस्थल निर्माण गरी पूजा सम्मान गऱ्यो।

यस पछि लाओस राजधानी फेरि एकपटक अर्को ठाउँमा हुनगयो। १५६५ ईस्वीमा राजा ययजेट्ठ (Yaya Jetha) ले नयाँ राजधानी भेयनचिन (Viechien) मा राख्न लग्यो। अनि त्यहाँ सर्वज्ञधातु निधान गरी थात लुओंग (That Luong) चैत्य निर्माण गऱ्यो। दश पारमिता, दश उपपारमिता, दश परमत्थपारमिता यी तीस पारमिताको प्रतिक चैत्यले घुमाइएको ५७ मिटर उचाइ, ६१-३० मिटर ब्यास भएको योचैत्यजुनसुकै महान कार्य गर्न पनि ऐतिहासिक स्थल भयो। १६४१ ईस्वीमा डच राजदूतलाई लाओसी राजाले स्वागत गर्नु भएको यसको एक प्रमाण हो।

राजा ययजेट्ठले यसरी राजधानी स्थापना गरेको मात्र होइन, त्यस राजधानीलाई बुद्धधर्मको आधारमा चैत्यको प्रांगणमा सम्पूर्ण राजकीय शुभकार्य गर्ने परम्परा पनि स्थापना गर्नु भयो। अझ यो राजधानीको नाउँ नै आफ्नो साथमा ल्याएको बुद्धमूर्ति “प्रवांग” नामले राजधानीलाई “लुआंग प्रवांग” भनि नामकरण गऱ्यो। साथै राजा ययजेट्ठको ऐतिहासिक महत्वसंग सम्बन्ध भएको अर्को कुरा पन्नाको बुद्ध (Emeral Buddha) हो।

Downloaded from http://dhamma.digital/

पन्नाको बुद्ध आजभोलि थाइलैण्डको बैंकक् राजधानीमा पूजित भैरहेको छ, परन्तु यसको ऐतिहासिक वर्णन धेरै बौद्ध देशको इतिहाससंग सम्बन्ध भएको छ । आज थाइलैण्डले यो अद्‌भूत पन्नाले बनाई राखेका महान बुद्धलाई आफ्नो देशको संरक्षक, सर्वस्व थानी पूजा गरे जस्तै राजा ययजेट्‌ठको पालामा यो मूर्तिलाई लाओसको संरक्षक र सर्वस्व थानेका थिए । पन्नाको बुद्धको मूर्ति निर्माण सम्बन्धि निकै कथाहरु छन् । लाओसका जनविश्वासअनुसार र इतिहासअनुसार पनि यस्तै कुरा छ । पातलिपुत्रका नागसेनका आग्रअनुसार देव कलाकार (विश्वकर्मा) ले यो मूर्ति बनाएका थिए । यो बुद्धमूर्ति बनाउन लोकपाल यक्षको तर्फबाट पन्ना प्राप्त भएको हो । पछि यो मूर्ति पातलिपुत्र (पटना) बाट श्रीलंकामा पुग्यो । त्यहाँबाट फेरि कम्बोडिया (कम्पुचिया) मा ल्यायो । यसरी यो पन्नाको बुद्धमूर्ति विभिन्न प्राय-द्वीपमा यात्रा गर्दै आखिरमा थाइलैण्डको चिंगमाइ (Chiengmai) मा पूजित भयो । अनि राजा ययजेट्‌ठले १५४७ ईस्वीमा चिंगमाइबाट नै लुवांग प्रवागंमा ल्याउनु भएको हो । यहाँबाट यो मूर्ति भेनचिन (Vienchien) पुग्यो ।झण्डै तीनसय वर्ष अर्थात १८२७ ईस्वीसम्म यो पन्नाको बुद्धमूर्ति भेनचिनमा पूजित भइरहयो । अनि थाइलैण्डको विजयपछि यो मूर्ति थाइलैण्डमा पुग्यो । त्यसपछि त्रिअंफ (Triumph) अनि त्यहाँबाट प्रवांग लग्यो । प्रवांगबाट बैंकक पुग्यो ।

लाओस अनन्त हाथीर सेतो छाताको अधिराज्य भन्छन् । अनेक देव र भूत आदिको विश्वासले यो देश जकडिएको छ । नाग नागिनिहरुको निकै कथाहरुले यो देश निर्माणमा ठाउँ लिइराखेको छ । राजा पोचिसरत (Pothisarat) द्वारा १५२७ ईस्वीमा देशको अन्धविश्वास हटाउन निकै प्रयत्न भयो । लाओसमा राजनैतिक परिवर्तनले राजपरम्परा सकियो, सबभन्दा पछिको लाहोस नरेश सवांगवत्थाना रमहारानी श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र विर विक्रम शाहदेव (तत्कालीन श्री ५ युवराजाधिराज) को शुभविवाहको क्रममा नेपालमा सवारी हुनुहुँदा आनन्दकुटी विद्यापीठमा ईस्वी १९७०/१/२७ का दिन सवारी हुनुभएको थियो । लाओसका राजनैतिक स्थितिबाट मौसुफ परिचित हुनुहुन्छ । नेपाली बौद्धहरुको तर्फबाट र आनन्दकुटी परिवारको तर्फबाट स्वागत अभिनन्दन हुदाँ मौसुफले विनम्र भई शील प्रार्थना गर्नु भयो । आँखामा श्रद्धा र आनन्दले विभोरको कारणले आँसु पनि आएको थियो । पछि लाओसमा मौसुफ राजाबाट राज्यसन त्याग गर्नुभयो । परन्तु देशमा शान्त वातावरण आएन । निकै मानिसहरु मरे । जनताले दुःख पाए ।

धर्ममा स्वतन्त्र स्वच्छन्द प्रवाह देखिएन । तैपनि लाओस भूमिमा बुद्धधर्मसंग भित्रसम्म रंगिएको लाओस सभ्यता र संस्कृतिको अभिन्न अंग विहार र चैत्य आदि छँदै छ । बुद्धको पादचिन्ह धातु र शीलका अनन्त बुद्धमूर्ति विशेषतः १० मेट्रिक टनको ढलौटको बुद्धप्रतिमा, १७२२ वटा बौद्ध सीमागृह आजसम्म राम्रैसंग पूजित छन् । मानिसहरुको हृदयमा श्रद्धा र भक्ति जीवित छन् । बौद्ध भिक्षुसंघको परम्परामा नयाँ मोड आयो । तै पनि परम्परामा श्रद्धा सांस्कृतिक पुष्प प्रफुल्लित नै छन् । दिनहुँ विहारमा बुद्धपूजा प्रार्थना रध्यान हुँदैछ । विविध रितिथितिमा विशेषतः कुनै व्यक्ति परलोक हुँदा मृतक परिवारको नाममा भिक्षुहरु निमन्त्रणा गरेर अभिधम्म टीका पाठ गराउँदै छन् । यसको अतिरिक्त नयाँ वर्षकोसमारोह, नयाँ घरको निर्माण गरिसकेपछि प्रतिस्थाको दिन विशेष धार्मिक अनुस्थान, प्रब्रज्या गर्ने काम, भिक्षुसंघलाई कठिनदान गर्ने र पांसुकुल चीवर दानगर्ने कार्य भइ नै रहेका छन् । सहधम्म, गतिधम्म, वत्थुधम्म, मेत्ताधम्मको आर्दश अपनाई राखेका छन् । आज उत्तम निकायका मन शुद्ध सन्देशले देशको आर्थिक विकासको निम्ति कृषि, पशुपालन, घरेलु उद्योग, काष्टकला, चित्रकलाको विकासमा जनताहरु उत्साहित छन् । आरक्खसम्पदाको प्रेरणाले काममा

Downloaded from http://dhamma.digital/

परस्पर मद्दत गरी सबैको निम्ति सबैले आफूलाई चाहिने वस्तुको आरक्ष गर्ने बुझी राखेका छन् । कल्याण मित्रताको तात्पर्यले अनुशासित भएर देशको प्रगति र समृद्धिको निम्ति सहयोगी भावले भरिएको प्रयासगर्न प्रेरणा लिई राखेका छन् । त्यस्तै सम्मा आजीविकाको अर्थ न्यनयपूर्ण मार्गबाट खाने, पिउने र लाउने उपलब्ध गरी, लोभी भएर अर्काको वस्तुमा आँखा नगाड्ने, कृषि र औद्योगिक विकासमा रगत पसिना बहाई परिवार र देशको कल्याण गर्ने प्रयत्नलाई व्याख्या गरिरहेका छन् ।

राजनैतिक परिवर्तन झैं मानिसको हृदयलाई र संस्कारलाई परिवर्तन गर्ने भनेको सम्भव छैन् । अझ मानिसको हृदय र संस्कारलाई बुझेर राजनैतिक दृष्टिले व्याख्या गरिरहन्छ । लाओसमा पनि आज बुद्धधर्म बौद्ध संस्कृतिको व्याख्यामा देशको समसामयिक प्रभाव छ । किन्तु यो भन्दा पनि भित्र जरा लिईराखेको छ बुद्धपैति श्रद्धा, बुद्धको शील समाधि र प्रज्ञाप्रति आस्था, अनि दान शील र भावनाप्रति समर्पित संस्कार । जनमानसमा भित्रसम्म जरा गाडिएका यी श्रद्धा आस्था र संस्कार पानी, हावा, घाम र मलको रुपमा पल्लवित हुदै गइरहेका छन् । समयानुसार फुल फुल्नेछ, फल फल्नेछ , यसमा कुनै शंका छैन ।

भियतनाममा बुद्धधर्म

शान्तिनायक शाक्यमुनि बुद्धको धर्मानुयायीहरुका देशहरुमा यस शताब्दीमा सबभन्दा बढी अशान्त भएको, रगत बगेको, मानिसहरु मरेकोलामो युद्धको विभिषिकालेजनताको हृदय रोएको देश भियतनाम हो । प्राचीन इतिहासमा यो देश फुनान (Funan) चम्पा (Champa) हो । चिनियाँ इतिहासकारहरुको भनाईअनुसार १९२ ईस्वीमा चम्पामा राम्रोराज्य स्थापना भैसकेको थियो । भियतनाम स्वाधीनता प्राप्त हुनु अगाडी फ्रेञ्च इन्दोचीन हो । त्यसपछि दुई राजनैतक विचारधारा सामयवाद र प्रजातान्त्रवादको बीचमा उत्तर भियतनाम र दक्षिण भियतनाम भए अर्कोतिर ९५ प्रतिशत बुद्धधर्म मान्नेहरुलाई ५ प्रतिशत रोमन कैथोलिक (Roman Catholick) हरुले असहय दमन गरी दुःख भएको दक्षिण भियतनाम बौद्धदेश हो । अन्ततः जन गणतन्त्रात्मक संयुक्त भियतनाम एउटै भियतनाम भयो ।

भियतनाममा ईस्वीको पहिलो वा दोश्रो शताब्दीमा बुद्धधर्म प्रवेश भएको मानिन्छ । अमरावती युगका ढलौटको बुद्धमूर्ति वो काहं (Vo. Canh) मा भेट्टाएको हुदाँ दोश्रो शताब्दीमा भियतनाममा बुद्धधर्म प्रवेश भएको कुरालाई टेवा दिन्छ । भारतीय र चिनियाँ धर्मदूतहरुले यहाँ बुद्धधर्म प्रचार प्रसार गर्न निकै मद्दत गऱ्यो भने इतिहास पुरातात्विकहरुको शब्दमा यहाँको प्राचीन रातो नदीको सभ्यता (The Red River Civilization) को सहिष्णुता र फराकिलो हृदयले यो नयाँ धर्म रसस्कृतिको निर्माण भयो । अनि कतिपय भियतनामीहरु धर्ममा उत्साही भएर समुद्र र पर्वतको मार्गबाट बुद्धधर्म अध्ययन गर्न आफूहरु पनि अघि सरे । भियतनाममा बुद्धधर्म प्रवेश भएको श्रेय एकजना भारतका जीवक भन्ने भिक्षुलाई रचीनबाट आएका भिक्षु मे ओं पो (Me on Po) लाई श्रेय दिने गर्छन् । भियतनाममा बुद्धधर्म रसंस्कृतिको वीजारोपण गर्नेहरुमा अघिसार्न योग्य भिक्षुहरु मारिजीवक (Marijivaka), कल्याण रुचि (Kalayan Ruch) र चीनको बाटो गरी आउने कागं सें हां (Kang Sen Han) पनि हुन् । ४३८ ईस्वीमा जयवर्मा कौण्डण्यको राज्यकालमा फूफानबाट

Downloaded from http://dhamma.digital/

व्यापारीहरुसंगै समुद्री मार्गबाट भारत फर्केका भिक्षु नागसेन भने आँधिको कारणबाट चम्पामा मृत्यु हुन गएको वर्णन छ ।

यसपछि मोक्षदेव, चित्रदेव, प्रज्ञादेव र महामन्त्रदेव उल्लेखनीय छ । महामन्त्रदेव नालन्दामा विद्या अध्ययन गरी आफ्नो देश नपुग्दै कुशीनारामा परलोक हुनुभयो । ईस्वी तेश्रो शताब्दीमा कालसिबिका अनुयायी दाओ थांह (Dao Thanh) पाँचौं शताब्दीमा धर्मदेवका अनुयायीहरुले बौद्ध सूत्र र टीकाको प्रचारमा ठूलो काम गरे । त्यस्तै नै भियतनामको बुद्धधर्मको इतिहासमा ५४४ ईस्वीदेखि झन प्रष्ट र प्रभावशाली भयो । भारतबाट आउनु भएका भिक्षु विनतरुचि (Vinat Ruchi) ले भियतनामी श्रद्धालुहरुलाई ध्यानमा यति अभ्यास गराउनु भयो, त्यो अभ्यासको परम्परा पाचँ छ सय वर्षसम्म कहिल्यै नरोकिने नदी झैं प्रवाहित भयो । अनि उनी भिक्षु विनतरुचि स्वयं ध्यानको गुरु पहिलो हुनुभयो । यसको साथै नै भियतनाममा शील, समाधि र प्रज्ञाका चिन्तन मनन र आचरणमा प्रगति भयो । राजा र प्रजा यसमा समर्पित भयो । यसको प्रमाण चीनले चम्पामा आधिपत्य राखेर इस्वी ६०५ मा १३५० वटा धर्मग्रन्थ लगेको घटनाबाट प्रष्ट गर्छ । चिनियाँ वंशावलीको यो भजाईबाट सातौं ईस्वी शताब्दीको शुरुमा नै भियतनाममा बुद्धशासनले राम्रैसंग जरा हाली, हरियो हरियाली छाएर शीतल छाँया दिइसकेको स्पष्ट गर्छ । होइन भने यतिका धर्मग्रन्थ त्यहाँ कसरी छ होला ?

ईस्वी ८२० मा भियतनाममा बीस वटाजति सर्वज्ञ अस्थिधातु निधान गरी राखेको स्तूप थिए । फेरि यी अस्थिधातु चीनका सम्राटलेप्रदान गरेको थियो भनि उल्लेख गरिएकोछ ।

८७५ ईस्वीमा राजा जयइन्द्र वमन (Jaya Indra Vaman) ले उत्तर भियतनाम स्थित देंग दुअंग (Dang Duong) एउटा बौद्ध स्मारक (विहार..?) निर्माण गऱ्यो, जसको भग्नावशेष अहिलेसम्म छ । ९२९ ईस्वीमा युगेन (Ngo Guyen) ले चिनियाँ राजनैतिक प्रभाव निस्तेज गरी दियो । अनि त्यसबेला चीनमा बुद्धधर्ममा आएको प्रभाव हीन भएको विचारले भियतनाम मुक्त भयो । नागोका उत्तराधिकारी दिंग बोलिन (Dinh Bolin) ले बुद्धधर्ममा नयाँ प्रगति ल्यायो । चाउलु (Ngo Chaulo) भन्ने फाट् द (Phat Da) विहारका विद्वान भिक्षु सम्राट्को आध्यात्मिक सल्लाहकार बौद्ध भिक्षुको नायक मानियो ।

नवौं शताब्दीको ईस्वीमा इन्द्रबर्मा दुतीयले लक्ष्मीन्द्र लोकेह्स्वर महाविहार स्थापना गरे । लोकेश्वरको अर्थ त्यो बेला अवलोकितेश्वर होइन, गोडा झारेर मेचजस्तो आसनमा बस्नुहुने उपदेशक शुद्धलाई भन्दथे । ९०२ ईस्वीमा यही ठाउँमा नागपुष्प स्थविरले प्रमुदित लोकेश्वर विहार निर्माण गरे । यो विहार स्थापना कालको एउटा अभिलेखले चम्पा (भियतनाम) मा वज्रयान धर्म प्रवेश भएको पनि संकेत दिन्छ ।

९४६ ईस्वीमा दिंग वंशको पछि ले वंश (La Dynasty) को स्थापना भयो । यो वंशको शासन कालमा पनि बुद्धधर्मको विकास भएर नै गयो । विशेषतः भियतनामले प्रथम बार चीनमा धर्मदूत मण्डल पठाएको अनि धर्मग्रन्थका सम्पूर्ण संग्रह ल्याइयो । यो देशको शासन कालको प्रमुख घटना हो । ले वंशभन्दा पछि लि वंश (?) को शासन भियतनाममा आयो । त्यो बेला बुद्धधर्म स्वर्णयुगको रुपमा चरम सीमा सम्म प्रगति भयो । १०१० ईस्वीदेखि बुद्धधर्म राष्ट्रिय धर्म भयो । फेरि

Downloaded from http://dhamma.digital/

५०० वर्षसम्म बुद्धधर्म भियतनाको राष्ट्रिय धर्म भएर नै रहयो । सम्राट लि थाइ तो (Ly This To) द्वारा नै सबभन्दा पहिले एउटा भिक्षुलाई राष्ट्रिय गुरुको रुपमा मान्ने परम्परा बसाल्यो । उनै सम्राटको शासन कालमा नै सरकारी अधिकृतहरुलाई देशका सम्पूर्ण गाउँ गाउँमा बौद्ध विहार र मन्दिर निर्माण गर्ने आदेश गरेको थियो । त्यहि समयमा लब्धप्रतिष्ठित वं हांग (Van Hang), द बप (Da-Bap) र संगु फान (Sung Phan) जस्ता जेन ध्यानी भिक्षुहरुले भियतनाममा ज्ञान र ध्यान गहनतम तहसम्म अन्तरतम गहऱ्याई दिनुभयो । भियतनामको राष्ट्रिय जीवन र राष्ट्रिय संस्कृतिमा बुद्धधर्म शिखरसम्म पुऱ्याई दियो । सर्वाधिक राजकीय संरक्षण बुद्धधर्मलाई प्राप्त भएको पनि यही ली वंशमा हो ।

यसरी दिंग (Dinh) ले (Le)ली (Ly) वंशका राजकीय संरक्षण विशेषतः सम्राट दिंग तिइ होंग (Dinh Tien Hoang), ले थंह तों (Le Thanh Ton) र ली थाए तों (Ly Thai Ton) सम्राट्ले बौद्ध संस्कारको उल्लेखनीय परम्परा दृढ गरी स्थनपना गर्नु भयो, जरा गाड्नुभयो । धेरै विहार निर्माण गर्नु भयो । विहारका विद्यालयलाई अनुदान अग्राहार व्यवस्था गरि दिनुभयो । विदेशी बौद्ध विद्वानहरुलाई उत्साहित गरी आश्रय र मान दिनु भयो । अनि ९५ वटा स्तूपहरुको साथै ईस्वी १०४९, मा हनोइमादिंग हू स्तूप (Dien HuuPagada) निर्माण गरी धेरै पुराना विहार बुद्धमूर्ति सबै नवीकरणगर्नुभयो । यसपछि करुणावानसम्राट ली थंह तों (Ly Thanh Ton) शासन काल (१०७२-११२७) ईस्वीमा कनफुशियसका संस्कृति देशका बौद्ध बौद्धिक क्षेत्रका मानिसहरुको जीवनमा उतारिने काम भयो । तैपनि बौद्ध संस्कृतिमा केही प्रभाव पर्न सकेन । सम्राट्ले पनि वस्त्र र खान पान नभएकाहरुलाई वस्त्र र खाने पिउने दिनुको साथै जेलमा पर्नेहरु जेलमा धेरै बस्नु नपर्ने गरी दिनुभयो । ली सम्राट्हरुको शासन कालमा एकातिर धेरै सम्भ्रान्त व्यक्तिहरु उच्च उच्च सरकारी ओहदाका व्यक्तिहरु भिक्षु भए, अर्कातिर वर्षको एकपटक धार्मिक परिक्षण गरेर दुःशील भिक्षुहरुलाई चीवर छोडाउने काम पनि भयो । ली वंशका शासन कालमा तीनजना सम्राट्ले गृहस्थ जीवनमा विरक्त भएर जेन (ध्यानको)अभ्यासमा आफ्नो जीवन समर्पण गरिदिए भने यी मध्ये सबभन्दा पछिको सम्राट्ले त आफ्नी छोरीलाई शासनाधिकार नै सुम्पीकन आफू भिक्षु भयो । यसरी ली वंशका शासन कालमा भियतनाममा सबभन्दा बढी बुद्धधर्म र बौद्धसंस्कृतिको उन्नती र अभिबृद्धि भयो ।

भियतनामको सबभन्दा पुरानो बौद्ध केन्द्र लुए लौ (Luy Lau) भन्छन् । यो केन्द्र हनोइबाट ३० किलोमिटर उत्तरमा पर्छ । भारतबाट चारजना भिक्षुहरु फाप वान (Phap Van धर्ममेघ), फाप वु (Phap Vu धर्म वर्ष), फाप लोइ, (Phap Loi धर्ममेघ (घोष), भाप दिएन (Bhap Dian धर्म बिजुली) पाल्नु हुदाँ वहाँ चारवटा स्तूपहरु बनायो । बा दाउ (Ba Dau) र बा तोंग (Ba Tuong) भन्ने देवी पूजा भए । यी देवीहरु वर्षा गराइदिने देवी भनिकन भियतनामी बौद्धहरुले भव्यरुपले पूजागर्ने देवीहरु हुन् ।

भियतनामको बुद्धधर्मको इतिहासमा मिंग वंशका शासन काल (१४०६ ई.) देखि विस्तारै कालो बादल मडराउन लाग्यो, अंधकार छायो । बुद्धधर्मको अध्ययन र अध्यापनमा बाधा, विहार मन्दिर भत्किए भत्किन दिने स्थिति आयो । अझ निकै विहारका ढुकुटीका मूल्यवान वस्तुहरु चीनले लग्यो भन्छन् । यही समयमा बुद्धधर्मको ठाउँमा कन्फुशियश धर्म भियतनामको राज्यधर्म पनि भयो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

परन्तु जनताको हृदयमा र रीतिथितिकोपरम्परामा श्रद्धा र संस्कारको रुपमा जरा हालीसकेको बुद्धप्रतिको भक्तिभाव र बौद्धसंस्कृति प्रवाह भने गतिशील भइ नै रहे । १३ औं शताब्दीको उत्तरार्धको "ओं नमो बुद्धाय" भन्ने अभिलेख प्राप्त भएको छ । उत्खननमा निकै पितल र ढुंगाका बुद्ध, अवलोकितेश्वर र प्रज्ञापारमिताको मूर्ति भेट्टाइएको छ ।

१५३५ ईस्वीमा पोर्टुगीज प्रवेश भयो । त्यसपछि फ्रेञ्च पसे । भियतनाममा विदेशी राजनैतिक प्रभावको साथै इशाई धर्मको प्रचार प्रसारले बुद्धधर्म र बौद्ध संस्कृतिमा नराम्रो प्रभाव पर्‍यो । फ्रेञ्चहरुले रोमन कैथोलिक (Roman Catholic) धर्ममा प्रवेश गर्नेलाई बढी मद्दत गर्ने गर्‍यो । यसरी आर्थिक, प्रशासनिक र शैक्षिक क्षेत्रले बुद्धधर्म दबाउने कैथोलिक धर्मलाई उकास्ने क्रममा निकै भियतनामी मानिसहरु कैथोलिक पनि थिए । सत्रौं ईस्वी शताब्दीमा न्हुयेन (Nguvan) परिवार र त्रिं (Trinh) परिवारको बीचमा संघर्ष हुदाँ अनि शासनमा पराधीन हुदाँ बुद्धधर्मको उन्नति हुनसकिएन । तैपनि सम्राट् बो दाइ (Bao Dai) को राज्यकालमा बौद्ध संस्कृत गतिशील भै प्रभावहीन अवस्थासम्म पुगेको थिएन ।

बुद्धधर्ममा श्रद्धावानहरु र बुद्धधर्मको आफ्नो देशको सम्बन्धमा जाने बुझ्नेकाले बुद्धधर्मको पुनरुत्थान गर्ने प्रयास स्पष्ट हुने गरी १९२० ईस्वीमा गरे । पुनरुत्थानको क्रममा सैगोनमा १९३१ मा सुसंगथित रुपले धर्मको अध्ययन अध्यापन भयो । हुए (Hue) र हनोइमा पनि १९३२ मा यस्तै नै भयो । भियतनामी भाषा चिनियाँ अक्षरको ठाउँमा रोमन लिपिमा लेखिने भयो । उत्तर भियतनाममा भिक्षु तो लेन (To Lien) र त्रि हाइ (Tri Hai) को नेतृत्वमा अनाथालय कलेज र प्रेस स्थापित भयो । ठूला ठूला ग्रन्थमाला प्रकाशित भए । उता भियतनामी बौद्धहरुको संघराजाको प्रयत्नले १९३८ ईस्वीमा बुद्धधर्मको उन्नती र प्रगतीको निम्ति उल्लेखनीय कार्य भयो । ईस्वी १९५० को विश्व बौद्ध भातृत्व संघमा भाग लिइसकेपछि भियतनामी संघराजा भिक्षु तो लिन (To Lien) को नेतृत्वमा हुइ (Hue) स्थित तो दां (To Dam) विहारमा बौद्धभिक्षुहरु र उपासक उपासिकाहरुको विशेष सभा भयो ।

१९५४ ईस्वी पछि उत्तर भियतनाममा धर्म भनेको देश निर्माण र जनताको सुख, शान्ति भन्ने आध्यात्मिक दृष्टिले बुद्धधर्ममा जनश्रम र जनसहयोग अघि बढ्यो ।

प्रजातान्त्रिक गणतन्त्रसरकारले ध्वष्ट बौद्ध विहारको जीर्णोद्धार गरियो । यसरी जीर्णोद्धार भएको मोट कोट (Mot Cot) विहार, नों नवक (Non Nuoc) विहार, ताय् फुओं (Tay Phuong) विहार, रेओ गिओ (Reo Giao) विहार र फुओक् चिंग् (Phuoc Chinh) विहार प्रमुख छ । राष्ट्रिय सभामा दुइजना भिक्षु र राष्ट्रिय एसेम्बसलका स्थाईसमितिमा एक भिक्षुलाई स्थान दिइयो । १९५८ ईस्वीमा चतुर्थ विश्व बौद्धसम्मेलन गरी बुद्ध निकाय र बौद्ध निकाय एउटै गरीकन देश रक्षा र शान्तिको निम्ति "संयुक्त भियतनामी बौद्ध संगठन" बनाई प्रत्येक अंचलमा यसका शाखाहरु स्थापना गरिए । हनोइ र प्रत्येक अंचलमा वर्षावासको समयमा बुद्धधर्मको कक्षा संचालन भयो । सुरंगम सूत्र र महायानी अभिधर्म भियतनामी भाषामा अनुवाद गरी व्यापक प्रचार गरियो । विशेषतः बुद्धधर्मको माध्यमबाट नेपाल,भारत, काम्बोडिया आदि ठाउँमा मैत्री-सम्बन्ध राख्न धर्मदूतहरु पठाउने गरियो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भियतनाम मूलतः सुखावती भुवनप्रति आकर्षित आर्य सम्मतीय निकाय मान्ने महायानको देश भएता पनि आठौं ईस्वी शताब्दी अगाडियहाँ सर्वास्तिवाद निकाय मान्नेहरु थिए । पुनर्जागृत दक्षिण भियतनाममा पनि पछि गएर भिक्षु नागस्थविरको नेतृत्वमा स्थापित स्थविरवाद बुद्धधर्ममा पनि प्रगती भयो । उपसम्पदा र वर्षावास आदि धार्मिक कार्यक्रम संचालन हुनगयो । दुईहजार वर्षदेखिको बौद्ध संस्कार प्रवाहित भएको देशको परम्परा, रीतिथिति, कला-संस्कृति, अमिताभ, मैत्रेय, अवलोकितेश्वर, मंजुश्री साथै गौतम बुद्ध, सारिपुत्र, महामौद्गल्यायन र आनन्द आदिको मूर्ति बनाई मूल बुद्धधर्म थेरवादप्रति श्रद्धा देखायो । नमो आदि द फात (Nam Mo Adi Da Phat) नमो आदि बुद्धाय भनि शिर निहुराउने भियतनामी बौद्ध श्रद्धाले "नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स" भन्ने भयो । मूलतः काम्बोडिया थेरवादी बौद्ध भिक्षुसंघ स्थापित भएको भियतनाममा थेरवाद बुद्धधर्म विकासको निम्ति श्रीलंकाका नारद महास्थविरज्यूको ठूलो देन छ । जेतवन विहारको विकास भयो । बौद्ध भिक्षु र भिक्षुणीहरुले चाइनिज त्रिपिटककासाथै पालि त्रिपिटकको पनि अध्ययन शुरुगरे । भियतनामको केन्द्रिय बौद्ध प्रतिस्थानले चारवटा पिरिवेणहरु भिक्षुहरुको निम्ति, अनि छ वटा पिरिवेणहरु भिक्षुणीहरुको निम्ति संचालन गऱ्यो । यी पिरिवेणहरुमा थेरवाद र महायान दुवै निकायका बौद्ध दर्शनको अध्ययन अध्यापन हुन्छ । कतिपय बौद्ध विहारले शिक्षा क्षेत्रमा जस्तै अनाथालय आदि खोलेर सामाजिक क्षेत्रमा पनि निकै काम गर्छन् । सम्पूर्ण कला र वास्तुकलाको अभिव्यक्ति नै पवित्रता र करुणा अंगाली आइरहेको भियतनाममा यसरी बौद्धिक र सेवामूलक कार्य हुनु स्वाभाविक नै हो । संगीत र नृत्यमय बौद्ध वातावरणमा निकै बौद्ध उत्सव मान्ने भयो । विशेषतः बुद्धजयन्तीकोदिन सिद्धार्थ कुमारको प्रतिमा सहित सांस्कृतिक झाँकि निकाल्ने काम धुमधामका साथ भए ।

यसरी नव जागरण अगाडि बढी रहेको भियतानामी बौद्ध स्थितिमा संयुक्तराज्य अमेरिकाका सरकारले दिन दिम (Ngo Dinh Diem) लाई सत्तामा दक्षिण भियतनाममा आड दिएपछि धार्मिक अशान्ति ल्याइदियो । बौद्धभिक्षुहरुलाई जबरजस्ती सेनामा भर्नागरेर युद्धोन्मुखी गर्ने, बौद्धहरुलाई अमानवीय रुपबाट अपमान गर्ने, ५ प्रतिशत जनताले प्रतिनिधित्व गर्ने रोमनक्याथोलिकहरुलाई सरकारी संरक्षणर प्रोत्साहन दिएर बौद्धहरुलाई धर्मपरिवर्तन गर्ने काम नगोदिन दीमले आफ्ना दाज्यू आर्क बिशोपलाई उकास्न र आफ्नो रालो नगोदिन न्हूलाई बलियो पार्न झन तीव्र रुपले काम गऱ्यो । बौद्ध गतिबिधि विहारको काम कुरामा नचाहिंदो नियन्त्रण बृद्धि भयो । बौद्धहरु भियतकोंग गुरिल्लाका समर्थक भनिकन बौद्धहरुलाई असहय दमन र पीडा दियो । एकदिन बौद्धहरुलाई बौद्ध झण्डा फहराउन पाउँदैन भनिकन समेत निशेधाज्ञा भयो । फहराइएको बौद्धझण्डा खोसेर च्यातेर जलाई दियो । अनि ८ मइ १९६३ का दिन बुद्धजयन्तीमा भियतनामका प्राचीन राजधानी ह्यू मा रहेको तु दाम (To Dam) चैत्यमा बौद्धहरु भेलाभै सरकारको विरुद्ध आवाज उठाई जुलुस प्रदर्शन गरी पाँच सूत्रिय माग प्रस्तुत गरे ।

१. बौद्धझण्डा फहराउनु पाउनु पर्छ ।

२. बौद्धहरुलाई समान धार्मिक अधिकार हुनुपर्छ ।

३. बौद्धहरुलाई अन्धाधुन्ध पक्रनु अनि शिविरमा थुनेर नराख्ने हुनुपर्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

४. बौद्धहरुलाई आफ्नो आफ्नो विश्वास अनुसार धर्म प्रचार गर्न पाउनु पर्छ।

५. मृत र घाइतेहरुको क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ।

परन्तु सरकारले यसमा कुनै वास्ता राखेन, उल्टो दमन कार्य हुदैगयो । बौद्धहरु उत्तेजित हुँदैगए, दमन कार्य असह्य रुपबाट भयो । एकदिन यस्तो स्थितिमा पुग्यो, भियतनामी बौद्धहरुले आफूमाथि भइरहेको अमानवीय दमन र यातना विश्वका जनमतलाई थाहा दिन पर्‍यो । यसको निम्ति क्वांग अम विहार (Quan Am Tamplke) का स्थविर बृद्ध भिक्षु थिंग क्वागं दुक (Thich Quang Duc) ले आत्म डाह गरिदिने अधिस्थान गर्नुभयो । सैगोन (Soigon) को व्यस्त बाटाको चौबाटोमा जून ११ तारिख १९६३ का दिन पंलेटि मारेर बसीकन आफ्नो जिउमा पेट्रोल खन्याइ आगो बाली आत्मडाह गर्नुभयो । वहाँको शरीर बल्दै गयो ।तैपनि वहाँको वज्रासनमा विघ्न भएन । चारैतिर आँसुका धारा बगाएका धार्मिक अन्याय र अत्याचारले अशान्त र क्षुब्ध हृदयी भिक्षु भिक्षुणी र उपासक उपासिकाहरु थिए । वहाँको बल्दै गएको शरीरको आगोको ज्वालामा वहाँले आज्ञा हुनु भएको अन्तिम विज्ञप्ति हामी प्रत्येक बौद्धहरुले पढी रहन योग्य छ। वहाँको विज्ञप्ति वक्तव्य होः-

“मेरो अन्तिम र सबभन्दा पवित्र प्रतिज्ञा मैला तल सही गरी प्रकाशित गर्दैछु । म फू न्हुअन स्थित क्वाम अम विहार (Qan AM Temple Phu Nhuan, Gia –Dinh) का जेष्ट धार्मिक भिक्षु थिक क्वांग दुक (ThichQuangDuc) महाहगुण सम्पन्नो (Mahagun Sampanno) ले भियतनामी बौद्धहरुलाई सबभन्दा भयानक दुःखद स्थितिबाट मुक्त गर्न त्यस्तै तथागतको सबभन्दा जेष्ठपुत्र भएर पनि मैले बुद्धधर्ममा भइरहेको दमन र विनाश लीला चुप लागेर हेरिरहन नसकेर आफ्नो अनित्य शरीरमा स्वयं दाह गरी आगो जलाई बुद्धपूजा गर्दैछु, बुद्धधर्मको रक्षा गर्दैछु । दश दिगन्तका बुद्धहरुले समस्त भिक्षु भिक्षुणीहरुले मैले तल अघि सारेका प्रतिज्ञा र इच्छाहरु पुरा गर्न सकोस् ।

१. भगवान बुद्धको आशिर्वादले राष्ट्रपति नगो दिन दीमलाई सद्बुद्धि मिलोस, अनि बौद्धहरुको न्यूनतम पाँच माँगको स्मरण पत्र पुरागर्न सकोस् ।

२. भगवान बुद्धको करुणाको प्रभावले भियतनामी बौद्धहरु आफ्नो अस्तित्वमा सधैं स्थिर रहुन ।

३. भगवान बुद्धबाट समस्त भिक्षु भिक्षुणीहरुलाई रक्षा गरुन, अनि भियतनामी बौद्धहरु बुद्धिभ्रष्ट भएकाहरुबाट पक्राउ परी थुनामा रहन, बाँधिन, कष्ट भोग्न नपरोस् ।

४. देश र भियतनामी जनतालाई सुख शान्ति पाओस् ।

म सधैंको निम्ति आँखा चिम्लेर जानु अगाडि बुद्धको शरणभूमि फर्कन अगाडि सविनय अनुरोध गर्दैछु, राष्ट्रपति नगो दिन दीमसंग उदारता र ममता आफ्ना जनताप्रति हवोस, फेरि धर्ममा समानता नीति ल्याउन सकोस्, यसबाट हाम्रो यो धरती जहिले पनि सधैंको निम्ति एकता भएर सुदृढ हुन सकिन्छ ।

मैले हृदयदेखि समस्त भिक्षु भिक्षुणीहरु फेरि गृहस्थ बौद्धहरुसंग अनुरोध गर्दैछु- बुद्धधर्मको रक्षाको निम्ति सबै एकजुट एकता हुनु सक्नुपर्‍यो र आफूलाई बलिदान गर्न सक्ने हुनुपर्‍यो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यही मेरो सविनय प्रार्थना हो ।”

आफ्नो शरीरमा पेट्रोल खन्याएर आगो बालेर आफूलाई बलिदान गर्नु अगाडिको भिक्षु थिक क्वांग दुक्को यो प्रार्थनामा धर्ममा असह्य दमन गरेको वेदना त छदैछ, साथै बौद्धशैलीको विद्रोहको प्रतिकारको आर्दश पनि छ ।

१७ जुलाई १९६३ का दिन हजारौं बौद्ध भिक्षुभिक्षुणीहरुको शान्ति पूर्वक प्रदर्शन भयो । परन्तु यो शान्तिपूर्ण प्रदर्शनमा पनि निर्दयता पूर्वक पुसिले दमन गरे । असंख्य मानिसहरु घाइते पारे । बाटोमा रगत बगे । सेकडौं भिक्षु र भिक्षुणीहरुलाई पक्रेर ट्रकमा फाले । कमाण्डर जनरल पाउल आंकिनस (General Paul Hankins) द्वारा हवाइजहाज र हेलिकप्टर समेत प्रयोग गरेर निर्मम दमन कार्य गऱ्यो । श्रीमती न्हू ले बौद्ध भिक्षुहरुलाई दिनको दश पटक पिट्ने पिटाउने योजनामा आफ्नो प्रतिक्रिया वादी चर्चको धर्म देखायो । दीम सरकारको पतन पछि पनि उनकै पछि लाग्नेहरुको सत्ताले भियतनामी बौद्धहरुलाई मनमा शान्ति दिएन । परिणाम यो भयो बौद्धजनताले सत्तामात्र होइन राजनैतिक व्यवस्थामा नै नयाँ परिवर्तनको चाहना गऱ्यो । चाहे त्यो परिवर्तनले पछि जे जसो होस भन्यो । यसबाट भियतनाम एकीकरण गर्न उत्तर र दक्षिणतर्फबाट संयुक्त प्रयास जस्तै हुनगयो । अन्ततः भियतनाम एकीकरण भयो । एक भियतनाम निर्माण पछि कहिले बुद्धधर्म र संस्कृतिको कार्य भएको सुन्न पाए, कहिले स्वतन्त्र र स्वच्छन्द रुपबाट धर्म गर्न पाइएन भन्ने कुरा हजारौं यता उताका शरणार्थी हुन गएका मानिसहरुको तर्फबाट सुन्न परे । जे होस बौद्धहरु एउटै देशमा बसेर राजनैतिक आयामबाट दुईटुक्रा भई रहन नपर्ने स्थिति भियतनाम एकीकरणबाट भयो । जनताको आस्था र श्रद्धा दुई प्रकारका शासन व्यवस्थाबाट थिचाएर बिछडिएर रहन परेन । बौद्धहरु एउटै भियतनामा भेला भएर मैत्री र प्रेमले बस्न पाइयो । एक बौद्धले अर्को बौद्धमा फरक फरक राजनैतिक पद्धतिको वस्त्र लगाई झगडा गरि रहन परेन । अनि एउटै भियतनाममा बुद्धको दान शील र भावना राम्रोसंग आचरण, धारण, पालन गर्न धर्मको पूर्ण स्वच्छन्द र स्वतन्त्र वातावरण पनि विस्तार विस्तार फैलाउँदै ल्याउने छ भन्ने बौद्धहरुको मनमा आशाको फूल फुलि रहेको छ । अस्तु ।

(नारद थेर लिखित (Buddhism on Vietnam) पुस्तकSixth Conference of W F B Phonom-Penh,Nov.-1961 को Democratic Republic of Vetnam का प्रतिनिधिको भाषण, Ven. Dr. Thich Minh Chou को रचना Buddhism and Vietnamese Culture Buddhists for Peace. A B C P. No. 2 (Vol .7) र महापण्डित राहुल सांकृत्यायनको बौद्ध संस्कृतिको आधारमा सार संक्षेप)

पहिलेको सोभियत संघमा बुद्धधर्म

पहिले सोभियत संघमा बुद्धधर्म र दर्शनको प्रचार ईसाको पहिलो शताब्दीमै भएको थियो । यही समयमा मध्य एसियामा व्यापक रुपबाट बुद्धधर्म रदर्शनको प्रचार भैरहेको थियो । त्यसबेलाको नामी “रेशम महापथ” (Silk Rood) मध्य एसियामा भएरगएको थियो । वास्तवमा यही काटो चीन पश्चिीम इशियामा आउने जाने व्यापारको मार्ग हो ।

सबभन्दा पहिले प्राचीन खोरेज्म भन्ने ठाउँमा बुद्धधर्म प्रवेश भयो । अनि विस्तार कैस्पियन, अरब सागर र प्रशान्त महासागरको बीचमा परेको विशाल भूभागमा बौद्ध संस्कृतिको ठूला ठूला

Downloaded from http://dhamma.digital/

केन्द्रहरु स्थापित भयो । एशिया सांस्कृतिक जगतमा आफ्नो राम्रो कार्यको कारणले गर्दा यी सांस्कृतिक केन्द्रहरु नामी भए ।

मध्य युगको शुरुशुरुमा मध्य एसियाका धेरैजसो ठूलाठूला नगरमा बौद्धविहार स्थापना हुनु त्यसबेलाको एउटा साधारण घटना नै हुनगयो । एउटा पुरानो हस्तलिखित पुस्तक अनुसार सातौं शताब्दीमा समरकूचा र खोतान बौद्ध संस्कृतिको केन्द्रको रुपमा विशेष प्रसिद्ध छ । भारतमा भेट्टाउन नसकेका पुराना हस्तलिखित पुस्तकहरु खोज्न यहाँ खोतनमा आएको तथ्य यसको प्रमाण हो ।

केहीवर्ष अगाडी सम्म मध्य एसियाको बुद्धधर्मको बारेमा जति कुरा थाहापाए ती सबै कुरा प्राचीन कालका यात्रीहरुको यात्रा विवरण र ढुंगामा पाइएका बुद्धको चित्रमा मात्र सीमित भैरहेको थियो । किन्तु सोभियत शासनकालमा विधिवत् रुपमा राम्रोसंग पुरातात्विक खोजपछि बौद्धसंस्कृतिसंग सम्बन्धित निकै प्राचीन विहार, विद्यालय र मूर्तिको भग्नावशेष त्यस्तै नै भित्तामा लेखी कुंडी राखेका तस्वीरहरु देखापऱ्यो ।

तेमीज शहर नजिकै गान्धार शैलीमा बनाइराखेको बुद्धको ढुंगाको प्रतिमा निकै प्राप्त भयो । यहाँ कांसको सिंह र बौद्धविहारको खण्डहर पनि भेट्टाइयो । उत्तरपट्टिको किरगिजिया नदीको हरियो हरियो क्षेत्र भित्र पनि पुरानो बौद्धसास्कृतिको धेरै नै स्मारिकाहरु भेटिए । पुरानो बफ्कल नगरसंगै पनि पुरातात्वबिद्हरुले एउटा विहार पत्तालगायो। यस विहारमा बौद्ध भिक्षुहरु बस्ने धेरै कोठाहरु छन् ।संगै एउटा चैत्यको अवशेषपनि भेटियो । यहाँ चैत्यको खण्डित मूर्ति तथा बुद्धधर्मसंग सम्बन्धित चित्रको अंश पनि पाईयो ।

मध्य एशियामा बुद्धधर्मको प्रचार प्रसारले गर्दा जनताको आध्यात्मिक जीवन मात्र प्रभावित भएको होइन, जनताको कला कौशलमा पनि प्रत्यक्ष रुपले प्रभाव पऱ्यो । धेरै मानिसहरु बुद्धधर्मको अनुयायी बने । पहिले यहाँ बौद्ध प्रचारकहरुसंग कालिगढहरु पनि आएका थिए । तिनीहरुले नै बौद्धमन्दिर चैत्य रविहार निर्माण गरे । सिद्धहस्त कलाकारहरु र मूर्ति बनाउनेहरुले पुराना वास्तुकला शैलीबाट बुद्धप्रतिमा बनाए । त्यस्तै नै चित्रकलाहरुले भित्ता भित्तामा बौद्ध जगतमा नाम चलेका बौद्ध जगतमा परिचित गुफा मन्दिरका चित्र लेखे ।

तुर्कमानियामा बेरामअलि भन्ने ठाउँबाट उत्तरमा खनेर खोजी गर्दा पुरातत्वबिद्हरुले एउटा पुरानो बौद्धमन्दिर र एउटा माटोको पात्र भेटाए । यो माटोको भाँडोमा बुट्टा कुंदेको थियो । फेरि यस पात्रमा बुद्धका ससाना मूर्ति र पाँचौं शताब्दीताका शासनकालका केही इरानी पैसा अनि टाँसिएका भोजपत्र एक चांग थियो । अन्दाजि १५०० वर्षसम्म यो पात्रमा परेको भोजपत्र एशिया जनगण संस्थानका लेनिनग्राड विभागमा राम्रोसंग हेरविचार गरी एकेक पाना छुट्याउने काम भयो । यो भोजपत्र भेटाएको र त्यसरी अलग्ग गर्न सकेकोले एक ठूलो महत्वपूर्ण काम हुनगयो । यो भोजपत्र पाँचौं शताब्दीको एक पुरानो हस्त लिखित बौद्धपुस्तक थियो । यो पुस्तक ब्राम्ही लिपिमा राम्रोसंग अक्षर लेख्नजान्ने एक लेखकले लेखिराखेको थियो । यो पुस्तकको पाठ भिक्षुहरुको निम्ति आर्दश अर्थात विनय ग्रन्थबाट उद्धृत गरिराखेको हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

मध्य एशियामा अहिलेसम्म सोभियत पुरातत्वबेत्ताहरुले खरोष्टि र ब्राम्ही लिपिमा लेखिराखेकाबीस वटाभन्दा बढी पुस्तक भेटाई सकेका छन् । गएका केही वर्ष यता मध्य एसियामा कतिपय बौद्धकेन्द्र पनि खोलिसकेका छन् । सेमिरिचे भन्ने ठाउँमा जसलाई आजभोलि अकदेशि र क्रास्तोरेचक पनि भन्छन्, फरगाना उपत्यकामा दक्षिण ताजिकिस्तान (अद्जिना-तेपे) भन्ने ठाउँमा पनि बौद्धकेन्द्र बनाई खन्ने जोत्ने काम गरियो ।यो खोज कार्यबाट यो राम्रोसंग स्पष्ट भयो कि ईस्वीसनको शुरु शुरुमा सोभियत मध्य एशियामा बुद्धधर्म व्यापक रुपमा प्रचार भयो ।

सातौं शताब्दीदेखि नवौं शताब्दीसम्म इस्लामले दबाउँदै गएर मध्य एशियामा बुद्धधर्म विस्तारै विस्तारै पुरिदै गयो । तापनि मध्य एशियाको पश्चिम भाग रतरियको तल तल पर्ने ठाउँमा एघारौंदेखि चौधौं शताब्दीसम्म बुद्धधर्म बाँकि रहेको थियो। मध्य एशियाको पश्चिमतर्फ फेरि बोल्गाको तलतिर विस्तारै प्रचारप्रसारमा उठ्न सक्यो । कतिपय मंगोल खानहरु पछि फेरि बौद्ध भए ।

तेश्रो पटक बुद्धधर्म फेरि राम्रोसंग माथि आउने काम सत्रौं र अठारौं शताब्दीमा पश्चिमी मंगोलहरु आइसकेपछि भयो । १६२० ईस्वीमा होशतर राजकुमार वैबागसवातारले पहेंलो वस्त्र भनेको तिब्बती निकाय स्वीकार गऱ्यो । १६२८ देखि १६३० सम्ममा पश्चिमी मंगोलहरु बेल्गाको छेउमा आए, फेरि तिनीहरुले आफूसंगै बुद्धधर्म पनि ल्याए । तैपनि पोबोल्टोस्तेपिं भन्ने ठाउँमा ठूलो विहार स्थापित भएको अहिलेसम्म देखिएको छैन । परन्तु काल्मिक विहार खानाबदोश ढंगको देखिन्छ । कालासागरको छेउमा बुद्धको उपदेश ल्याउने मानिस तुरानी खानाबदोश मानिसहरु हुन् ।

झण्डै यतिबेला पूर्वि साइबेरिया बैक्क प्रदेशमा बुद्धधर्मको ज्योति देखापऱ्यो । यो जिल्लामा १७१२ ईस्वीमा ५० जवान तिब्बती बौद्धभिक्षुहरु आएपछि यो धर्म खानाबदोश जातीका मानिसहरुको बीचमा पनि फैलिएरगयो । एउटा उल्लेख अनुसार ११ औं शताब्दीमा भारतीय यात्री भिक्षुहरु पनि यी मानिसहरुको देशमा आई पुगेको देखिन्छ । भारतीय यात्री मंगोलियामा पनि पुग्नगयो । उलानबतोरको गंदन विहारमा भारतबाट आएका भिक्षुको पात्र र लौरो एउटा अहिलेसम्म सुरक्षित गरी राखेको छ ।

बुर्यातियाको पहिलो विहार सेलेगिन जिल्लाको त्योडगोल दजान भन्ने ठाउँमा १७४१ मानिर्माण गरेको थियो ।

यो एउटा निकै रमाइलो कुरा हो, यूरोपको जुन राजधानीमा १९१४ मा बनाएको प्रथम बौद्धमन्दिर स्रट पीटर्सवर्गमा । बुर्यात काल्मिक र तुवा स्वायत्तशासी जनतन्त्रमा चीतायइर्कुत्स्क भन्ने ठाउँमा केही जिल्लामा बुद्धधर्मावलम्बी बौद्ध संगठनको नेतृत्व केन्द्रिय बौद्ध परिषद्ले गर्दथ्यो । परिषद्को अध्यक्ष डी.डी. गोन्दोभवे हो । उनलाई बन्दि हाम्बोलामा भनि भन्छन् ।

नेपालका धर्मोदय सभाका अध्यक्ष भिक्षु अमृतानन्दले भन्नुभएको छ, "...मलाई सोभियत संघका केन्द्रिय बौद्ध परिषद्को निमन्त्रणा प्राप्त हुँदा म आश्चर्यमा परें । सोभियत संघमा मैले जे देखें सुनें त्यसबाट म आश्चर्य भएँ । म मस्जिद, रुसी आर्थोडक्स चर्चको गिरिजाघरमा र बौद्धहरुको प्रार्थना घरमा गएँ । मैले देखें कि मानिसहरु पूर्ण स्वतन्त्रतापूर्वक धर्म पालन गरिरहेका छन् ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

जापानका बौद्ध एसोसियनका अध्यक्ष फेरि बौद्धसंघका जनरल सेक्रेटरी सातोले भन्नुभयो, जहाँसम्म सोभियत संघमा बुद्धधर्मको कुरा छ, जापानको धार्मिक क्षेत्रको धारणामा पूर्वग्रह छ । जापानमा पूर्वाग्रह पीडितहरुले थानेका थिए "सोभियत संघमा धार्मिक स्वतन्त्रता छदै छैन । फेरि त्यहाँ धर्ममा पत्यार गर्नेलाई दमन गर्छ" अहिले हामीसंग यत्तिका प्रमाणहरु छन्, अब हामीले जापानी जनताको अगाडि प्रमाण सहित भन्नसक्ने भयौं, सोभियत संघमा आस्था हुनेले निश्चिन्त भएर, स्वतन्त्रता पूर्वक आफ्नाधर्म पालन गर्न सक्नेछ । हामीले स्वतन्त्र धर्म गरिराखेका कैथेडल र मन्दिर मन्दिरमा देखें । हाम्रो आँखाले देखेको प्रमाण दिएर भन्नसक्छौं, सोभियत संघमा पूर्ण धार्मिक स्वतन्त्रता छ ।

......अलेक्सेइ यूजिन, (आनन्द भूमि १५/५ बु.स. २५३१)

भ्वतु सब्ब मंगलं

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

"पञ्ञा नरानं रतन"

परियत्तिशिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, पंचम पत्र)

(प.स.पा. को कोविद अन्तिम वर्षको पाठ्य-पुस्तक)

पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ४०

१) महास्मृतिप्रस्थान सूत्र - ३० अंक, १४ घण्टा पेज ४३ देखि १४२

लेखक : महाशी सयादो

नेपालभाषा अनुवादक: भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

१-कायानुपस्सना ३-सम्पजञ्ञपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते सम्पजानकारी होहि ।

१-कायानुपश्यना ३-सम्प्रजन्य पर्व

भिक्खवे=भिक्षुपिं; पुन च =हाकनं; अपरं= मेगु भावना विधि गथे धाःसा; भिक्खु=भिक्षु; अभिक्कन्ते=न्ह्योने वन धाःसा; पटिक्कन्ते=

अभिप्राय

जुया च्वन । अथे जुया दुःख सत्ययात **छुटे याना सीकेगु** कृत्य नं सिद्ध जुइगु जुल । परिज्ञा प्रतिवेध हे खः । दुःख धका सीके फूगु कारणं याना उगु संस्कार धर्म समूहय् यः तायेकेगुप्यपुनेगु यइपु तायेगु न्ह्याइपुकेगुयात नं निर्मूल रुपं शान्त जुइकीगु जुया च्वन । उकि समुदय सत्ययात **हटे याना छ्वयेगु कृत्य** नं सिद्ध जुइगु जुल । प्रहाण प्रतिवेध हे खः । निर्वाणयात सीका व खंका आर्य मार्ग उत्पन्न जुया वःगुलिं मार्ग सत्ययात **बृद्धि जुइकेगु कृत्य** नं सिद्ध जुइगु जुल । भावना प्रतिवेध हे खः । निरोध सत्ययात **साक्षात्कार यायेगु कृत्य** सिद्ध जुइगु विधि ला सपष्ट जुया च्वने धुंकूगु हे जुल । थुकथं आर्य मार्ग क्षणय् निर्वाणयात प्रत्यक्ष रुपं सीका खंका दुःख सत्य समुदय सत्य, मार्ग सत्यय् परिज्ञा प्रतिवेध, प्रहाण प्रतिवेध, भावना प्रतिवेध कृत्य सिद्ध जुया वंगु यात हे **"आर्य मार्ग ज्ञान द्वाराप्यंगू सत्ययात छकोलनं खनीगु खः"** धका ग्रन्थय् धया तःगु जुल । थ्व धया वयागु अनुसारं प्यंगू सत्ययात छकोलनं खंका व सीका प्यंगू आर्य मार्ग कृत्ययात सिद्ध जुइके फूगुया कारणं इर्यापव पर्व देशना कथं भाविता याना चायेकेगु थुगु भावना विधियात संसार दुःख **विमुक्त जुइगुया कारण शुद्धगु विधि तप्यंगु मार्ग छगू धका**अर्थकथाय् धया तःगु खः ।

लिखतं वल धाःसाः सम्पजानकारी=ज्ञान बुद्धिद्वारा याना च्वंगु; वा= ज्ञान बुद्धि दयेका च्वंगु ; वा= सीका याना च्वंग ; होति=जुइगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

अर्थकथाय् **सम्पजान** पदयात **सम्पञ्ञ** पदथे तु **ज्ञानवाची** खः धंका कया...सम्पजञ्ञेत सवबकिच्चकारी, सम्पजञ्ञमेव वा कारी धकाः ब्याख्या याना तल । थुगु व्याख्या अनुसार ...ज्ञान बुद्धि द्वारा याना च्वंगु धका, **ज्ञान बुद्धि दयेका च्वंगु** धका अर्थ निथी छ्याना तःगु दु । उकी मध्यय् न्हापांगु अर्थाभिव्यक्ति कथं नह्योनी न्ह्यचिला वनेगु आदि कृत्य धाक्व-यात याये मास्ति वल धाःसा ज्ञान बुद्धि द्वारा जक यायेमाः । ज्ञान बुद्धि मदयेक याये मज्यू-धयागु अर्थ खः । निगुगू अर्थाभिव्यक्ति कथं न्ह्योने न्ह्यचिला वनेगु आदि ज्या यायेबले ज्ञान बुद्धि दयेकेमाः धयागु अर्थ खः । अनं अतिरिक्त **सीका याना च्वंगु**-धका यिबा तःगु **स्वंगुगूअर्थ**...सम्पजानो हुत्वा कारी-सम्पजानकरी-धका व्याकरण नियम कथं वचनार्थ जुइ बहःगु जक मखु अर्थाधार नं तप्यना च्वंगु कारणं याना अर्थ बी योग्यगु

Downloaded from http://dhamma.digital/

अति उचितगु अर्थ हे खः । थुगु अर्थाभिव्यक्ति कथं न्ह्योने न्ह्यचिला वनेगु आदियात यात धाःसा **सीकाहे जक यायेमाः ।** मसीकं याये मज्यू-धयागु खँ गुलिखे स्पष्ट जू । सीका याना च्वंगु धका छ्याना तःगु थुगु स्वंगुगू अर्थ, सम्पजान कतं-सीका याये बहः जू धयागु पदार्थ। सम्पजान मुसावादी-सीका मखुगु खँ न्हायेगु पदार्थ लिसे नं समवाय जुया च्वंगु दु । उकिं लिपा लिपायागु पद्य नं थुगु स्वंगुगू अर्थ जक छ्याना यंके ।

सम्पजञ्ञ पदया अर्थ... सम्मा, समन्ततो, सामञ्च पजानन्तो सम्पजानो असम्मिस्सतो ववत्थाने अञ्ञ धम्मानुपस्सिताभावेन सम्मा अविपरीतं, सब्बाकार पजाननेन समन्ततो, उपरुपरि विसेसावहभावेन पवत्तिया सयं, पजानन्तोति अत्थो । (उद्देस्य सम्पजानो-पदया व्याख्या टीका) ।

समन्ततो पकारेहि, पकट्ठ वास-विसेसं जानातीति सम्पजानो । सम्पजानस्स भावो सम्पजञ्ञं । तथा पवतञाणं । राम्पा पजाननं सम्पजाननं (निद्देरा-सम्पजञ्ञ पर्वय् व्याख्या टीका) ।

थुगु टीका व्याख्या अनुरुप... सं-यथार्थ कथं, छ्चाखेरं-परिपूर्ण जुइक,-स्वयं थःथःमं +प=प्रकार प्रकारं, विशेष रुपं,+**जान-जञ्ञ**=स्यू-सीकेगु=**सम्पजान-सम्पजञ्ञ-**(१) यर्थाथ रुपं प्रकार प्रकारं सीकेगु । (२) यर्थाथ रुपं विशेषं सीकेगु । (३) परिपूर्ण रुपं प्रकार प्रकारं सीकेगु । (४) परिपूर्ण रुपं विशेषं सीकेगु । (५) स्वयं थःथःमं प्रकार प्रकारं सीकेगु । (६) स्वयं थःथःमं विशेषं सीकेगु धका थुकथं खुता अर्थ छ्याये फूगु जुल । अथे नं यर्थाथ रुपं सीकेगु धयागु शब्दं, **उद्देश्य कथं** सीके बहःगु धाक्वयात परिपूर्ण रुपं सीकेगु व स्वयं थःथःमं सीकेगुयात नं उल्लेख याये फूगु जुल । **प्रकार प्रकारं सीकेगु** धयागु नं सभावलक्खण (स्वभाव लक्षण) सङ्खत लक्खण (संस्कृत लक्षण) सामञ्ञ लक्खन (सामान्य लक्षण) धयागु प्रकार प्रकारं सीकेगु हे जुया साधारण ज्ञानं विशिष्टगु सीकेगु हे जुया च्वन । उकिं **उद्देसवारय्** सम्पजानो पदयात यथार्थ रुपं प्रकार प्रकारं स्यू-धका छगू प्रकारयागु अर्थ जक क्यना वयागु जुल । थुगु थासय् अर्थ पतिहाकः यायेत **"ज्ञान** धका वा **सीका**-धका थुलि मात्रअर्थ छ्याये माःगु जुल । ज्ञान वा सीका धयागु थुगु अर्थ मात्र नं उल्लेख याना वये धुंगु खुगू अर्थयात हे उद्देश्य याना निर्देशन याना क्यना तयागु खः धका मती तये माःगु जुल । धात्थें **खःप्रज्ञा ज्ञान** धयागु शब्दं **यर्थाथ रुपं सीकेगुयात** हे क्यना च्वंगु दु । **द्वंक सीकेगुयात ला** क्यना तःगु मदु । सीके बहःगु धाक्वयात **पूर्ण रुपंस्यूसा तिनी** यथार्थ रुपं सीकेगु जुइगु खः । बच्छि वापाः सीकेवं तु यर्थाथ रुपं सीकेगु जुइ फइ मखु । स्वयं थःथःमं लुइका **साक्षात्कार याना स्यूसा तिनि** ज्ञान धका धायेछिं । कतपिनि पाखें न्यनेगु आदि द्वारा सीकेगु विपस्सना क्षेत्रय् ज्ञान हे नं धाये फइ मखु । अनं अतिरिक्त सभाव (स्वभाव) संखत (संस्कृत) सामञ्ञ (सामान्य) **लक्षणं स्यूसा तिनि** विपस्सना क्षेत्रय् ज्ञान धाये ज्यू । थुजागु ज्ञान प्रकृति (साधारण) ज्ञानं विशिष्टगु सीकेगु नं जू वनीगु खः । उकिं "प्रज्ञा ज्ञान, सीका" धयागु निगू अर्थ मात्र बांलाक पू वंगु जुल धका थुइके माःगु जुल ।

सम्प्रजन्य ४-गू...सम्प्रजन्य धयागु **प्रज्ञा (१) सात्थक सम्पञ्ञ (सार्थक सम्प्रजन्य) (२) सप्पाय सम्पजञ्ञ (सप्पाय सम्प्रजन्य) (३) गोचर सम्पजञ्ञ गौचर सम्प्रजन्य) व (४) असम्मोह सम्पजञ्ञ (असम्मोह सम्प्रजन्य)** धका प्यथी दु । उकी मध्यय् वनेगु आदि छुं छगु ज्या याये मास्ति वल धाःसा, काचाक्क मयासे लाभ दइ मदइ न्हापां बिचाः यायेमाः । बिचाः याये धुंका लाभ दुसा तिनि यायेमाः । लाभ मदुसा याये मज्यू । थुकथं ज्या यायेबले लाभ दु मदुयात न्हापां बिचाः यायेगु **सात्थक सम्पजञ्ञ** खः ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

लाभ दइगु ज्या-खँ हे जूसां नं याये योग्य जू मजूयात बिचाः यायेमाः । बिचाः याये धुंका योग्य जूसा तिनि यायेमाः । योग्य मजूसा याये मज्यू । छुमा कथं क्यने माल धाःसा, चैत्य दर्शन यायेत वनेगु लाभ दुगु ज्या हे खः । तर मिसा जातियागु लाशय् मिजं जातिं भावित याये योग्य मजू । उपदेश कनेगु नं लाभ दुगु ज्या हे खः । तर परिषद्पिं मु वइगु बौद्ध उत्सवया अवस्थाय् वनेबले योगीपिनि निंतिं उचित मजू । लाशय् अशुभ धका भाविता यायेगु नं लाभ दुगु ज्या हे जुल । तर मिसा जातियागु लाशय् मिजं जातिं भाविता याये योग्य मजू । उपदेश कनेगु नं लाभ दुगु ज्या हे खः । तर सामाजिक ज्याया निंतिं मुना च्वनीगु थाय् आदिलय् व ज्या-खँ अप्वः जुया च्वनीगु अवस्थाय् वथें विपरीत व्यक्तियात शूनशानगु थासय् उपदेश बीगु नं उचित मजूःश्रादि रुपं फल दुगु ज्या हे जूसां उचित मजूगु विषयत यक्व हे दया च्वन । थुगु थासय् योग्य अयोग्ययात बिचाः यायेगु **सप्पाय सम्पजञ्ञ** खः ।

थुगु सात्थक सम्पजञ्ञ व सप्पाय सम्पजञ्ञ निगू लौकिक लोकुत्तर निथाय्सनं यक्व उपकार दुगु जुया च्वन । थुगु सम्प्रजन्य निगुलिं पूर्ण जुल धायेवं लोकय् नं सुख अभिवृद्धि जुइ यःगु जुया च्वन । शमथ विपश्यना भावनाया क्षेत्रय् नं समाधि प्रज्ञायात द्रुतगतिं पूर्ण याये फइगु जुया च्वनं । तर थुगु सम्प्रजन्य निगू शमथ नं मखुनि, विपश्यनानं मखुनि । शमथ व विपश्यनाया पृष्ठभूमि घःकू मात्र जक जुल । थुगु सम्प्रजन्य निथीयात नं **पारिहारिक प्रज्ञा** धाइ धका **विशुद्धि मार्गय्** धया तःगु दु ।

शमथ योगिं शमथ कर्मस्थान आरम्मणय् विपश्यना योगिं उपादान सकन्ध धयागु विपश्यनाया आरम्मणय् दिपा मदयेक मनन यायेगु**-भाविता याना चायेकेगु गोचर सम्पजञ्ञ** खः । अथे जुया थुगु सम्प्रजन्य पर्व अनुसार अभ्यास व कुतः याना च्वनीम्ह विपस्सना योगिं न्ह्यज्यां वनिगु बखते ल्ह्याना च्वंक्व पतिकं न्ह्याका च्वंक्व पतिंक सरे याना च्वंक्व पतिकं वना च्वना वना च्वना आदि धका क्वात्तुसे क्वात्तुसे च्वंक दिपा मदयेक चायेका वं तुं वना च्वनेमाः ।

लिज्यां वनेगु इत्यादि बखते नं थ्व हे विधि जुल । थुगु विषय् स्मृति प्रस्थान ४-गू लिसें उकीयागु आरम्मण ४-गूयात नं योगीयागु गौचर क्षेत्र जूया निंतिं **गोचर** धका...व उगु आरम्मण ४-गुली अटूट रुपं उत्पत्ति जुइके माःगु चायेका सीका च्वनेगु प्रज्ञा ज्ञानयात हे **गोचर सम्पजञ्ञ** धका लुमंके माःगु जुल । उकिं हे सतिपट्ठान संयुत्तय् थुकथं कना विज्याना तःगु जुल ।

गोचरे भिक्खवे, चरथ सके पेत्तिके विसये । गोचरे भिक्खवे, चरतं सके पेत्तिके विसये न लच्छति मारो ओतारं ; न लच्छति मारो आरम्मणं । कोच भिक्खवे, भिक्खुनो गोचर सको पेत्तिको विसयो ? यदिदं चतारो सतिपट्ठाना ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सके पेत्तिके विराये... वौं जुया बिज्याःह्म तथागतया निजी सार निजी अंश निजी क्षेत्र जुया च्वंगु ; गोचरे = नसा मालेगु क्षेत्रय् ; चरथ=विचरण या । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सके पेत्तिके विसये = बौ जुया बिज्याःह्म तथागतया निजी अंश निजी क्षत्र जुया च्वंगु ; गोचरे =नसा मालेगु क्षेतत्रय् ; चरतं = विचरण याना च्वन धाःसा ; वा =विचरण याना च्वंपिं ; वो = छिमित ; मारो = क्लेश मार धयाह्म ज्यानमारां ; ओतरं = वया सास्ति यायेगुअवसर ; न लच्छति = दइ मखु । मारो = क्लेश मार धयाह्म ज्यानमारां ;आरम्मणं = दुहाँ वया सास्ति यायेगु कारण

Downloaded from http://dhamma.digital/

आरम्मणयात ; न लच्छति =लाभ याये दइ मखु । भिक्खवे =भिक्षुपिं ; सको पेत्तिको विसयो =बौ जुया बिज्याःम्ह तथागतया निजी अंश निजी क्षेत्र जुया च्वंगु ; भिक्खुनो गोचर =भिक्षुया विचरण यायेगु नसा मालेगु क्षेत्र ;कोच = छु धाःसा ; यदिदं चत्तारो सतिपट्ठान = थुगु स्मृतिप्रस्थान प्यंगू हे जुल ।

थुगु पालि अनुरुप, भाविता द्वारा चायेका च्वनेगु-स्मृतिप्रस्थानयात अटुट रुपं उत्पति का च्वनेगु:हे **गौचरसंप्रजन्य** खः धका क्वात्तुसे च्वंक लुमंका तयेमा । अथे जुया हे अर्थकथाय् कम्मट्ठानस्स पन अविजहनमेव गोचर सम्पजञ्ञं धका बार बार धया तःगु जुल । थुगु **अभिक्कन्त पटिक्कन्त** धयागुली गौचर ग्रामय् कर्मस्थान छुटे मजुइगुयात क्यना तःगु स्मृति टुटे जुइ यःगु थासय् तकं वनेबले नं स्मृति छखे मलाइ कथं अभ्यास व कुतः याये माःगु खँ सीकेवी मास्ति वया विशेष उल्लेख याना तःगु मात्र खः । उकथं क्यना तःगुलि याना “भिक्षाचरण यायेगु गामय् जक गौचर सम्प्रजन्य जुया च्वनीगु खः, विहारय् ला मजू” थथे धका मती तये योग्य मजूगु जुल ।

थुगु गौचर सम्प्रजन्यया क्षेत्रय् अर्थकथाय् प्यता प्रकारयापिं व्यक्तिपिं छुटे याना क्यना तःगु दु । गथे धाःसा...(१) वनेबले जक (भावना) ज्वना वना, लिहाँ वयेबले ज्वना मवइम्ह भिक्षु १-म्ह, (२) वनेबले ज्वना मवंसे वयबले जक ज्वना वइम्ह भिक्षु १-म्ह (३) वयेबले नं वनेबले नं ज्वना मजुइम्ह भिक्षु १-म्ह (४) वयेबले नं वनेबले ज्वना १-म्ह। थुगिं ४-म्ह मध्यय्, **न्हापांम्ह भिक्षु ;** चंक्रमण यायेगु फेतुइगु द्वारा न्हिच्छि यंकं अभ्यास व कुतः याना नीवरणं चित्तयात यचुका बीगु जुया च्वन । प्रथम यामय् नं उकथं हे अभ्यास याना च्वनीगु जुया च्वन । मध्यम यामय् न्ह्यो वयेका अन्तिम याम नसंचा इलय् फेतुइगु चंक्रमण यायेगु द्वारा उकथं हे अभ्यास व कुतः याये धुंका याये माःगु चेतियंगण व्रत आदि याये सिधेयका, सुमुक च्वनेमफया २-को, ३-को ति कर्मस्थान विचाः याना अभ्यास याये धुंका कर्मस्थानयात त्वमफीकुसे भिक्षा वनीगु जुया च्वन । लिहां वइगु बखतय्, श्रामणेर व नवक भिक्षुपिं लिसे खँ ल्हाना कर्मस्थान मदयेक लिहाँ वइगु जुया च्वन । थुजोम्ह भिक्षुयात वनेबले जक ज्वना वना वइबले ज्वना मवःम्ह भिक्षु भाइगु खः ।

Dhamma.Digital

निन्हान्हा भिक्षु चाहंन न्हिनन्हापांहा भिक्षुथे हे दिपा मदयेक उद्योग याना च्वनीगु जुया च्वन । तर भिक्षाटन याः वनीगु अवस्थाय् पित्या ना प्वाः हीसे च्वनीगुलिं शरीरं चःति पिहाँ वया सास्ति जुइगु जुया च्वन । मन छ्वया भाविता याना चायेकुसां थातय् लाइ मखुगु जुया च्वन । उकिं कर्मस्थानयात विचाः याये मफयेक हे भिक्षटन याः वने माःगु जुल । यवागुं (जा क्वाति) जूसां भोजन जूसां प्राप्त याना निको स्वको नये त्वने धुनिबले निसे प्वाः हीसे च्वंगु शमन जुया जुइ च्वने अः पुया कर्मस्थान मत्वतुसे नये त्वने सिधयेका नं कर्मस्थान मत्वतुसे तुं विहारय् लिहाँ वइगु जुल । थुहा भिक्षु वनेबले धारण याना मवंसे लिहाँ वयेबले तिनि धारण याना वइहा भिक्षुजुल । थुजापिं यवागु त्वं भोजन नं नं अरहत्त फलय् थ्यंपिं ल्याः खाये मफयेक यक्व दया च्वन धका धया तल । लंका द्वीपय् उगु उगु ग्राम निगमय् च्वंगु भोजन शालय् यवागु त्वं भोजन या यां भिक्षुपिं अरहत्त फलय् थ्यंक वने मनंगु थाय् धयागु मदु धाइ । (थ्व खँ बुद्ध सम्वत् (९७०) न्हापा च्वया वंगु अर्थकथाया खँ खः । उकिं बुद्ध सम्वत् (९७०) यण दुने उत्पत्र जुया च्वंगु लंका द्वीपया गतिविधियात जक वयना च्वंगु दु । वर्तमान गतिविधियात क्यना च्वंगु मखु ।) थुकथं नये त्वने या यां नं अरहत्त फलय् थ्यंगु खँ

Downloaded from http://dhamma.digital/

उल्लेख याना तःगु जुया विपश्यना योगिपिसं नये त्वनेगु समय व नये त्वनेगु या सिंतिं वंगु ज्या धका भाःपी मज्यू । नये त्वनेबले नं गौचर सम्प्रजन्ययात गौरव तथा बृद्धि याये माःगु जुल ।

वनेबले व वयेबले निथनयसनं धारण गयाइम्ह**स्वंम्हम्हा भिक्षु** "भिक्षु पिंके उद्योग याये माःगु **कर्मस्थान दु ।** भावना उद्योग यायेमाः" धका तकं बिचाः मतःसे, भाविता याना चायेकेगु मनय् तयेगु बिल्कुल मदया च्वंहा भिक्षु खः । थुजोम्ह भिक्षु न्हयावलें प्रमावी जुया फासां फुसं च्वनीगु बानी दुःम्ह जुया नितिं **प्रमाद विहारी** व्यक्ति हे जुल । अनं अतिरिक्त "थुगु जन्मय् मार्गफल प्राप्त जुइ फइ मखुत धका व प्राप्त जुइ कथं नं उद्योग याये मखुत धका" भावना कार्यय् बांलाकं हे भार दिका च्वंम्ह जूया निंति **निक्खित्तधुर** पुद्‌गल नं जुल । उलि जक मखु, बुद्धया प्रति शङ्का यायेगु, धर्मया प्रति शङ्का यायेगु, संघया प्रति शङ्का यायेगु, शिक्षाचरणय् शङ्का यायेगु, सहधर्मीपिनि प्रति तँ पिकायेगु (भावना उद्योग याना च्वपिं व्यक्तिपिं लिसे बिरोधी जुया च्वनेगुथें हे जुल) धयागु चेतोखिल धयागु चित्तयागु न्यापु कंथं नं सुइका च्वने यःगु जुया च्वन । अनं हानं काम गुणय् प्रबल अशक्ति दइगु, थःगु शरीर प्रति प्रबल आशक्ति दइगु, बाहिरिक रुप-मेपिनिगु शरीर प्रति आशक्ति दइगु, भोरि खायेक नये मं दक्व नया थुखें उखें थुखें मू पुनु मतु पुला न्ह्यो वये केगु सुख, मोजं पल्टे जुया च्वनेगु सुख अनुभव याना च्वनेगु, देवलोकयात जक प्राप्त यायेत आशा कया पिया च्वनेगु धयागु चेतोविनिबन्ध नां जुया च्वंगु चित्तयागु न्याता बन्धनं नं चिका च्वने मालिगु जुया च्वन । उकिं थुजाम्ह भिक्षुया चान्हं न्हिनं विहारय् दया च्वनीबले नं भावना उद्योग याये निंति बिल्कुल होश मदु । शहरय् गांमय् वनेबले नं होश मदु । नाप लाइपिं उपासिकापिं लिसें खँ न्हयाबले नंव्यवहार यायेबले नं गृहस्थीपिं परस्परय् खँ न्हयेथें व्यवहार यायेथें कर्मस्थान मदयेक फुसुलु जुया हे भिक्षाटनं लिहाँ वइगु जुल । गौचर सम्प्रजन्य भ्याःभति हे मदुम्ह व्यक्ति जुल । शासनिक दृष्टि स्वल धाःसा अतिकं **मछालापुसे च्वंके बहः म्ह** पुद्‌गल जुल ।

वनेबले वयेबले निथाय्सनं धारण याइम्ह प्यम्हम्ह भिक्षु धाःसा न्हापांम्ह भिक्षुंथें हे चान्हं न्हिनं भिक्षाटन वनेबले समेतं कर्मस्थान मत्व तिगु जक मखु भिक्षाटनं लिहाँ वइबले नं अटूट रुपं मनय् तया भाविता याना चायेका लिहाँ वइम्ह भिक्षु जुया च्वन । द्यनेगु समययात तातो चान्हं न्हिनं गबलें नं कर्मस्थानयात मत्वतुसे हे अटूट रुपं भाविता याना चायेका च्वनीम्ह भिक्षु जुल । थुकथं यक्व ज्या दया कर्मस्थान टुटे जुइ यःगु अवस्थाय् समेतं कर्मस्थान टुटे मजुइक उद्योग यायेगुयात गत पच्चागतिक ब्रत धाइगु जुया च्वन । (गत = वनेगु + पच्चागत = लिहाँ वयेगुली + इक = अटूट रुपं दया च्वनीगु ब्रत) भगवान बुद्धयागु पाल्य व बुद्ध-सम्वत् (९००) दँ मयाक तकं प्रतिपति विकाश जुया वंगु न्हापायागु इलय् थुगु पच्चागतिक ब्रत आचरण याना च्वंगु घटना अर्थकथाय् गुकथं उल्लेख याना तःगु दु धाःसा...

थःपिनिगु धात्थेंगु हित व अर्थया कामना दुपिं कुलपुत्रपिंस बुद्धशासनय् भिक्षुत्व ग्रहण याये धुंका भिम्ह नीम्ह प्यीम्ह न्येम्ह सच्छिम्ह जूसां छथासं च्वनीगु वखते थुकथं अधिष्ठान याइगु जुया च्वन । गथे धाः सा...

"आवुसपिं, छिपिं ऋणं मि पुकां भिक्षु जूपिं नं मखु, राज भय आदि खना ग्याना भिक्षु जूपिं नं मखु, जीविका याये थाकुया भिक्षु जूपिं नं मखु, धात्थें धाये माल धाःसा संसार चक्रयागु दुःखं मुक्त जुइ मास्ति वया भिक्षु जूपिं खः। अथे नं भिक्षु मात्र जुया संसार दुःख मुक्त जुइ फइगु मखु । संसार

Downloaded from http://dhamma.digital/

दुःखया मूल कारण जुया च्वंगु क्लेशयात हटे याये फूसा तिनि मुक्त जुइ फइगु जुल। अथे जुया वना च्वनेगु क्षणय् उत्पन्न जुया च्वनीगु क्लेशयात वना च्वनेगु क्षणय् हे प्यदना वनीगु व शान्त जुइगु कथं दमन यायेमाः (उचित कथं बिचाः याना वा भावित याना चायेका हटे यायेमाः धयागु मतलव खः।) दना च्वनेगु क्षणय्, फेतुना च्वनेगु क्षणय्, गोतुला च्वनेगु क्षणय् उत्पन्न जुया वःगु क्लेशयात, दना च्वनेगु क्षणय् हे फेतुना च्वनेगु क्षणय् हे गोतुला च्वनेगु क्षणय् हे त्वादला शमन जुइगु कथं दमन यायेमाः" धका प्रतिज्ञा याना च्वनीगु जुया च्वन। थुकथं च्वनीगु अवस्थाय् वना च्वनीगु क्षणय् क्लेश उत्पन्न जुया वःह्म भिक्षु वना च्वनेगु क्षणय् हे उगु क्लेशयात दमन याइगु जुया च्वन। दमन याये मफुत धाःसा दना तुं च्वनीगु जुया च्वन। न्ह्योने वना च्वंम्ह उम्ह भिक्षु दना च्वनेवं लिउने वया च्वंम्ह भिक्षु नं दना च्वनीगु जुया च्वन। उगु अवस्थाय् क्लेश उत्पन्न जुया च्वंह्म भिक्षु "लिउने वया च्वंह्म भिक्षु नं छंगु बिचाः यात सीके धुंकल। थुगु बिचाः छन्त **मल्वःगु बिचाः खः।** छु छ मछाः मजरु ल ?" आदि धका थःत थःह्म दोष यिबा विपश्यना भाविता याना आर्यत्वय् थ्यंक वनीगु नं दया च्वन। दना च्वं च्वं दमन याये मफया च्वनतिनि धाःसा हानं फेतुइ माः गु जुल। उगु अवस्थाय् लिउने च्वंम्ह भिक्षु नं फेतुइ माःगु दोष वीगु आदि न्हापाथें हे जुल। थुकथं बिचाः यायेगु भाविता यायेगु द्वारा आर्यत्वय् थ्यंक वने मफुसां उत्पत्र जुया च्वंगु क्लेशयात ला हटे याना कर्मस्थानयात विचाः याना हे वनीगु जुया च्वन। कर्मस्थान मदयेक धाःसा तुति ल्हनी मखुगु जुल। ल्हना न्हयाके लात धाःसा न्हापायागु मूल थासय् लिहाँ वया तिनि भाविता याना चायेका हानं वनीगु जुल। थुकथं उद्योग याइगु खँ आलिन्दक विहारय् बास याना बिज्याइम्ह **महाफुस्सदेव स्थविरया**आचरण आदि द्वारा उल्लेख याना तःगु जुल।

महाफुस्सदेव स्थविरं (१९-) दँ तक गत पच्चागतिक ब्रत आचरण याना च्वंगु जुल। भिक्षाटन वनीगु लँया लिक्क बुँ पाला वा पिना वा लया वा दाया ज्या सना च्वनीपिं मनूतय्स उम्ह स्थविरयात लिज्यां लिज्यां वया जुया च्वनीगु खना "थुह्म स्थविर लिहाँ लिहाँ वया वना च्वंगु लँ द्वँ गुलिं ला छुं छगू ल्वमना त्वफिना च्वंगुलिं ला" धका थवं थवय् खँ ल्हाना च्वनीगु। अथे नं ऊ स्थविर मनूत खँ हाना च्वनीगुयात ध्यान मब्यूसे स्मृतिं अलग मजूगु चित्तं हे जक अमण धर्म अभ्यास याना (२०) **दँ क्यंगुया** दुने**अरहन्त जुया बिज्याःगु जुल।**

अनं अतिरिक्त **कालवल्लि मण्डप विहारय्च्वना बिज्याइह्म महानाग स्थविरं** नं गतपच्चागतिक व्रत आचरण याना न्हापां भगवान बुद्धयागु दुष्करचर्या पूजा याये मास्ति वया (७-) दँ तक दना च्वनेगु इरुथिरु जुइगुयात जक धारण याना अरहन्त जुया बिज्यात। थुह्म स्थविरया विशेषता छगू छु धाः सा... भिक्षाटन यायेगु गाँमय् दुहाँ वनीगु बखते म्हुतुइ लः तया वनीगु हे जुया च्वन। कारण छाय् धाःसा भिक्षादान बीत, वन्दना यायेत वइपिं दायक दायिका पिन्त सुखी जुइमाः; दीर्घायु जुइमाः धंका आर्शीवाद विया च्वंतले नं समाधि चिल्लाय् मदंकेगु विचारं याना खः। अथे नं मनूंतयसं छु खँ न्यनिगु छुं खँ निवेदन याइगु बखते लः वुरुक छ्वया लिसः बीगु जुया च्वन। कलम्वघाट विहारय् बपविरा च्वना बिज्याःपिं (५०-) म्ह भिक्षुपिसं नं थ्व हे विधि अनुसारं आचरण याना वंगु जुल।

थुपिं (५०-) म्ह भिक्षुपिसं आषाढ पुन्ही खुनु "जिमिसं अरहन्त फलय् मथ्यंतले खँ ल्हाये मखुगु जुल" धका प्रतिज्ञा याःगु जुया च्वन। (थुगु प्रतिज्ञा महत्व मदगु सामान्य खँयात जक मल्हायेगु उद्देश्यं जुइमाः। बिल्कुल खँ मल्हायेगुथें जाःगु प्रतिज्ञा ला याये मज्यूगु जुल। यात धाःसा

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्षुपिन्त आपत्ति -दोष) लाइगु जुया च्वन । उकिं बिल्कुल खँ मल्हायेगु निंतिं अधिष्ठान यायेगु, प्रतिज्ञा यायेगु याये मज्यू धका सीके माःगु जुल ।) गाँमय् भिक्षाटन यायें निंतिं दुहाँ वनीगु बखतय् नं म्हुतुइ लः तुना दुहाँ वनीगु जुया च्वन । लः ल्हाया तइगु थासय् लः ल्हाया तःगु चिं स्वया उगु गाँमय् च्वंपिं मनूतय्स गोम्ह भिक्षुपिं वल धयागु सीकीगु जुया च्वन धाइ । उपिं (५०-) ह्म भिक्षुपिं वर्षावास स्वलाया दुने **अरहत्त फलय् थ्यंका बिज्याःगु जुल ।**

च्वय् उल्लेख याना वये धुपिं महाफुस्सदेव स्थविर महानाग स्थविर कलम्ब घाट विहारवासी भिक्षुपिसंथें भिक्षाटन वनेगु अवस्थाय् तकं कर्मस्थान मुक्त मजूगु चित्त हे तुति न्ह्याका वने माःगु जुल । गाँमय् दुहाँ वने त्ययेका लः नुना वा म्वामदुगु खँ मल्हाये निंतिं अधिष्ठान याना भय अन्तराय मदुगु लँ स्वया दुहाँ वनेमाः । भिक्षाटन चारिका याना च्वनेबले नं ह्थासं पथासं इतः मतः कना वने मज्यू । ह्थासं ह्थासं वने माःगु पिण्डपात्र धुताङ्ग धयागु मदु । माथं वंगु बँय् वना च्वंगु लः गाडाथें इकिधिकि मसंक शान्त दान्त पूर्वक इन्द्रियं संयग जुया वनेमाः ।थुकथं चायेका वनेगु होशं मुक्त मजूसे इन्द्रियं सम्पत्र जुया वना च्वनेगुयात हे "प्रसन्न ताये बहःगु न्ह्योने वनेगु लिउने वनेगु तप्यंक स्वयेगु व्यथां स्वयेगु कय्कुंकेगु चकंकेगुलिं पूर्ण जुया बिज्याना च्वन" धका पाली धया तःगु खः । भिक्षाटनं लिहाँ वया भोजन यायेगु अवस्थाय् नं भावना आरम्मण याना हे जक नये माःगु जुल ।

आहारे पटिकूलसञ्ञा उत्पन्न जुइकेया निंतिं गाड्य चिकँ तयेगु उपमा, घालय् वासः पायेगु उपमा, सद्य ह्याउँमचायागु ला नयेगु उपमा द्वारा बिचाः याये निंतिं व नेव दवाय आदि धका उल्लेख याना तःगु च्याता परिणामयात विचाः यायेगु निंतिं नं अर्थकथाय् निर्देशित्त याना तःगु दनि । तर विपश्यना योगिं भाविता याना चायेका नयेगुयात हे जक विशेष रुपं महत्व बी योग्य जू । भोजन याये धुंका छुं समय विश्राम काये धुनेवं भोजन याये न्ह्यवः दिपा मदयेक भाविता याना चायेका च्वथें हे भोजनं लिपा न्हिच्छि यकं चाया रात्री नं सुथय् अरुणोदय समयय् नं कर्मस्थानयात जक अटूट रुपं मनन याना च्वने माःगु जुल । **थुकथं अटूट रुपं भाविता याना चायेका च्वंम्ह भिक्षुयात वनेबले लिहाँ वयेबले निगू अवस्थाय्सं धारण याना च्वंम्ह भिक्षु धाइगु जुल ।**

वनेबले वयेबले धारण यायेगु थुगु गतपच्चागति व्रत आचरण याइह्म भिक्षु उपनिश्रय सम्पत्रम्ह जुल धाःसा **प्रथम वैशय् हे अरहन्त जुइगु जुल** । अथे मजुल धाःसा द्वितीय वैशय् जुइगु जुल । उकथं नं मजूनिसा थृतीया वैशय् जुइगु जुल । अथे नं मजूनिसा **मरणासन्न अवस्थाय् अरहन्त जुइगु जुल** । अथे नं मजूनिसा निगुगु जन्मय् देवता जुया अरहन्त जुइगु जुल । अथे नं मजूनिसा सम्यक् सम्बुद्धिपिं उत्पन्न मजुइगु अवस्थाय् प्रत्येक बुद्ध जुइगु जुल । अथे नं मजूनिसा लिपा लिपायापिं बुद्धपिनि पालय् क्षिप्रभिज्ञ, महाप्राज्ञ, महधिक, धृताङ्गधर, दिव्यचक्षुक, विनयधर, धर्मकथिक, आरण्यक, बहुश्रुत, शिक्षाकाम आदि **एतदग्ग गुण विशेषत मध्यय्** छगू छगू **एतदग्ग गुणविशेष लिसें** ख्याति प्राप्तपिं अग्रश्रावक अरहन्तपिं जुइ फइगु जुल । -होश तये माःगु छु धाः सा अरहन्त, प्रत्येक बुद्ध, अग्रश्रावक, महाश्रावक जुइगु जुल धयागु खँयात **उपनिश्रयं सम्पन्न जुल धाः सा** धयागु खँ लिसें स्वापु तयेगु ल्वमंके मज्यूगु जुल ।) थुगु विषयय् वनेबले जक धारण याइम्ह भिक्षु, वयेबले जक धारण याइम्ह भिक्षु, हिसाबं प्यंम्ह दुगुली वये वनेबले धारण याइम्ह भिक्षुया गौचर सम्प्रजन्य शिर्षस्थय् थ्यना सम्पन्न जुइगु जुल । उगु सम्प्रजन्य प्रबल सक्षम जुइगु बखते असम्मोह सम्प्रजन्य धयागु ज्वलं मच्वनीगु ज्ञान स्वतः हे उत्पत्र जुया वइगु जुल । थुगु ज्ञान उत्पत्ति जुइगुयात

Downloaded from http://dhamma.digital/

धर्मकथिक पिसं समेतं प्रयोगय् ह्ये फयेकेत अर्थकथायागु मौलिक धापु लिसे तया उल्लेख याये त्यना ।

अभिक्कमादीसु पन असम्मुह्यनं असम्मोह सम्पजञ्ञं ; तं वेदितब्बं । इध भिक्खु अभिक्कमन्तो वा पटिक्कमन्तो वा... यथा अन्धपुथुज्जना अभिक्कमादीसु "अता अभिक्कमति ; अत्तना अभिक्कमो निब्बत्तितोति वा ; अहं अभिक्कगागि ; मया अभिक्कमी निब्बत्तितोति वा" सम्मुह्यन्ति ; तथा असम्मुह्यन्तो... अभिक्कमामीति चित्ते उप्पज्जमाने, तेनेव चित्तेन सद्धिं चित्तसमुट्ठाना वायोधातु विञ्ञतिं जनयमाना उप्पज्जति । इति चित्तकिरियवायोधातु-विप्फारवसेन अयं कायसम्मतो अट्ठिसङ्घातो (रुपसङ्घातो) अभिक्कमति । तस्सेवं अभिक्कमतो एकेक पादुद्धरणे पथवीधातु आपोधातूति द्वे धातुयो ओमत्ता होन्ति मन्दा; इतरा द्वे अधिमत्ता होन्ति बलवतियो ; तथा अतिहरण-वीतिहरणेसु । वोसज्जने पन तेजो वायो धातुयो ओमत्ता होन्ति मन्दा; इतरा द्वे अधिमत्ता होन्ति बलवतियो । तथा सन्निक्खेपन-सन्निरुम्भनेसु । तथ्य उद्धरणे पवत्ता रुपारुप धम्मा अतिहरणं न पापुणन्ति । तथा अतिहरणे पवत्ता वीतिहरणं ; वीतिह्रणे पवत्ता वोसज्जनं ; वोसज्जने पवत्ता सन्निक्खेपनं ; सन्निक्खेपने पवत्ता सन्निरुम्भनं न पजपुणन्ति । तथ्य तत्थेव पब्बं पब्बं सन्धि सन्धि ओधि ओधि हुत्वा "तत्तकपाले पक्खित्ततिला विय पटपटायन्ता" भिज्जन्ति । तथ्य को एको अभिक्कमति ; कस्स वा एकस्स अभिक्कमनं । परमत्थतो हि धातूनं येव गमनं ; धातूनं ठानं ; धातूनं निसज्जा ; धातूनं सयनं ; तस्मिं तस्मिञ्हि कोट्ठासे सद्धिं रुपेन...

अञ्ञं उप्पज्जते चित्तं ; अञ्ञं चित्तं निरुज्झति ।

अवीचि मनुसम्बन्धो ; नदीसोतोववत्तति ।

...एवं अभिक्कमादीसु असम्मुह्यनं असम्मोह-सम्पजञ्ञं नाम ।

अभिक्कमादिसु = न्ह्योने वनेगु इत्यादिलय् ; असम्मुह्यनं = मोहित मजूसे सीका च्वनेगु ; असम्मोह-सम्पजञ्ञं = असम्मोह सम्प्रजन्य खः ; तं = यगु असम्मोह सम्प्रजन्ययात ; एवं वेदिततब्बं = थुकथं सीकेमाः । इध भिक्खु = थुगु शासनय् उद्योग याना च्वंह्म भिक्षुं ; अभिक्कमन्तो वा पटिक्कमन्तो वा =न्ह्योने वनेबले वा लिउने वनेबले ; (थुपिं पदतय्त, **असम्मुह्यन्तो = मोहित मजूसे द्वंक मसीकुसे** धयागु पदय् सम्बन्ध तये धुंका तथा क्यनीतिनिगु **पजानाति** लय् अन्तिम कथं स्वापु तयेमाः । थनं लिपा-यथा शब्दं निसें तथा शब्द तक लिचः कथंयाग उपमा क्यना तःगु जुल ।) अन्धपुथुज्जना = श्रृत, चिन्ता, भावना ज्ञान दुष्टि मदुपिं अन्धपृथग्जनपिसं ; अभिक्कमादीसु = न्ह्योने वनेगु इत्यादिलय् (सम्मुह्यन्ति = लिसे स्वापु ति ।) अता अभिक्कमति ; हंस, जीव, विज्ञान, आत्म धयागु) जीवात्मक न्ह्योने वना च्वन -धका वा) ; अत्तना अभ्क्किमो निब्बत्तितोति वा = न्ह्योने वनेगुयात जीवात्मकं दयेका च्वन उत्पन्न जुइका च्वन धका ; (थ्व निगू पदं दृष्टिग्राह अनुसार द्वंक सीकेगु मोहित जुइगुयात क्यना च्वंगु दु ।) अहं अभिक्कमामि = जि न्ह्योने वना च्वना ; -धका वा) मया अभिक्कमो निब्बत्तितोति वा = न्ह्योने वनेगु यात जिं उत्पत्र जुइका च्वना-दयेका च्वना धका ; (थुगु निगू पदं मानग्राह अनुसार द्वंक सीकेगु मोहित जुइगुयात क्यना च्वंगु दु ।) सम्मुन्ति यथा = द्वंक सीका मोहित जुया च्वनीथे ; तथा असम्मुह्यान्तो = उकथं द्वंक मसीकुसे मोहित मजूसे ; -थुगु पदयात-तया क्यनीतिनिगु, पजानाति-लिसे स्वापु तयेमाः ।) अभिक्कमामीति चित्त उप्पज्जमाने =

Downloaded from http://dhamma.digital/

न्ह्योने वने धका चित्त उत्पन्न जुइवं ; तेनेव चित्तेन सद्धिं =उगु वित लिसें तुं ; चित्तसमुट्ठाना वायोधातु = चित्तं उत्पन्न जुइगु वायोधातु धयागु टम्म च्वनीगु, सनीगु, न्ह्योने वनीगु ; विञ्ञत्ति जनयमाना =काय विज्ञप्ति धयागु कसे जुइगु, यंकीगु, सकेबी फूगु शक्ति विशेष-आकार प्रकार विशेषयात उत्पत्र जुइका ; उप्पज्जति = खने दयेक वइगु जुया च्वन । इति =थुकथं खने दयेकवइगु ; चित्तकिरिय-वायोधातु-विप्फारवसेन= चित्तयागु आकार प्रकार जुया च्वंगु कसे जुइगु, टम्म च्वनीगु, सनीगु, न्ह्योनी यंकीगु धातु स्वभाव फइले जुया सनीगु हिसावं, कायसम्मतो = शरीर धयागु, अयं अट्ठिसङ्घातो =थुगु क्वँय् पुचः ; (अयं रुपसङ्घातो = थुगु रुप समूह) अभिक्कमति =न्ह्योने वनीगु जुल । थुगु विषयय् अट्ठिसङ्घातो-धका दुगु पाली अर्थकथाचार्य च्वया वंगु धात्थेंगु मूल पालि खः थें मच्वं । छाय् धाःसा क्षण क्षण पतिकं दिपा मदयेक उत्पति विनाश जुया च्वंगु नाम रुप स्वभाव मात्रयात जक चायेका खंका च्वंम्ह विपश्यना योगिं क्वँय् पुचः संस्थान प्रकट जुइका च्वन धका धाये मल्वः । क्वँय् पुचः भाविता याना च्वंम्ह शमथ योगीयाके वने मास्ति वःगु चित्त व उगु चित्तं याना वायुधातु उत्पन्न जुया वःगु पहःयात चायेका खंका च्वन धका वा नाम रुप धर्मया क्षण क्षण पतिकं दिपा मदयेक उत्पत्ति विनाश जुया च्वंगु पहःयात चायेका खंका च्वन धका थुकथं नं धाये मल्वःाउकिं खास च्वया वंगु मूल पाली रुपसङ्घातो धका जक दये माःगु उचित जुल ।)

तस्सेवं अभिक्कमतो = न्ह्योने वंगु उगु रुप समूह कायय् हे; एकेक पादुद्धरणे =छको छको तुति ल्ह्नँनेगुली ; पथबीधातु आपोधातूति द्वे धातुयो = पृथ्वीधातु आपोधातु धयागु निगू धातु ; ओमत्ता होन्ति मन्दा = शक्ति कमजोर जुइगु जुया च्वन, बल मदइगु जुया च्वन । इतरा द्वे =ल्यं दुगु तेजो, वायोधातु निगू ; अधिमत्ता होन्ति बलवतियो = शक्तिमान जुइगु जुया च्वन, बलवान जुइगु जुया च्वन । अतिहरण-वीतिहरणेसु = तुतिं न्ह्योने ध्वायेगु, ल्ह्याकेगुली ; तथा = उगु ल्ह्ननेगु लिसे समान जुया च्वन ।

(वायोधातुया अनुगता तेजोधातु उद्धरणस्स पच्चया ; उद्धरण गतिका हि तेजोधातु-धयागु टीका अनुसार तेजोधातु याउँसेच्वना च्वय् थाहाँ वनीगु स्वभाव दया च्वन । थुगु याउँसे च्वना च्वय् थाहाँ वनीगु मद्दवानुप्पदान प्रत्युस्थानय् दुथ्याःगु जुल । नाइसे च्वंकेगु व हा फुल्ल वया बाफ थाहाँ वइगुथें जाःगु शूक्ष्म जुया याउँक थाहाँ वनीगुस्वभाव कथं मिलेजूगु हे जुया च्वन । तुति आदि शरीरयागु अङ्ग ल्ह्ननेगु-याउँक थाहाँवनीगु लिउ लिउ वया अनुबल यिबा च्वनीगु कसे जुइगु टम्म च्वनीगु सनिगु वायो धातु लिसें नाइसे च्वंक शूक्ष्म रुपं याउँक थाहाँ वनीगु तेजोधातुया शक्ति सिद्ध जुइगु खः । उकिं लोमनेगु क्षणय् याउँसे थाहाँ वनीगुयात सीकेगु तेजोधातुयात मद्दनुवाप्पदान प्रत्युप्रस्थान द्वारा सीकेगु खः । अनं अतिरिक्त, तेजोधातुया अनुगता वायोधातु अतिहरण-वीतिह्रणानं पच्चयो; तिरियगतिकाय हि् वायोधातुया अतिहरण-वीतिह्रणेसु सातिसयो व्यापारो धयागु टीका अनुसार व्ायोधातु व्यथां वनीगु, छखें वनीगु स्वभाव दया च्वन । उकिं ल्ह्ननेगु तोतेगु दिकेगु, चुइगुली वायोधातुयागु व्यापार दया च्वंसां न्ह्योने यंकेगु न्ह्याकेगुली उकीयागु व्यापार अप्वःस्पष्ट जुइगु खः । अवश्यं खः;न्ह्योने यंकेगु क्षणय् , न्ह्याकेगु क्षणय् प्रकंट जुइगु, कसे जुइगु, टम्म च्वनीगु, धारण याना तइगु वायोधातुया वित्थम्भण लवखण (विष्कम्भण लक्षण) खः । विशेष स्पष्ट जुया च्वंगु त नं तं न्ह्योने न्ह्याना वनीगु उगु धातुया समुदीरण रस खः । न्ह्योने पाखे घ्वात्तु घ्वाना यंका च्वथें, सात्तु साला वना च्वंथें खने दया च्वनीगु पहः चहः उगु धातुया अभिनीहार पच्चपट्ठान खः । अथे जुया न्ह्योने यंकेगु व न्ह्याकेगु लिउ लिउ वना अनुबल बीगु याउँसे च्वनीगु तेजोधातु लिसें

Downloaded from http://dhamma.digital/

कसे जुइगु टम्म च्वनीगु सनीगु-वायुधातु द्वारा सिद्ध जुइगु जुल । उकिं न्ह्योने यंकेगु क्षणय् ; न्ह्याकेगु क्षणय् कसे जुइगु टम्म च्वनीगु सनीगुयात सीकेगु वायुधातुयात वित्थम्भण लवखण आदि द्वारा सीकेगु खः । (थुगु थासय् दिका तःगु छखे च्वंगु तुति पाखे थ्यंक थ्यनी कथं न्ह्योने यंकेगुयात अतिहरण, अनं न्ह्योने न्ह्याकेगुयात वीतिहरण धाइ ।)

पन = अनं मेगु ; वोसज्जने = तुतियागु बेगयात तोतेगुली ; तेजो वायोधातुयो =तेजोधातु व वायोधातु ; ओमत्ता होन्ति मन्दा = शक्ति कमजोर जुइगु जुया च्वन ; वल मदुइगु जुया च्वन । इतार द्वे = ल्यं दुगु पृथ्वी व आपोधातु निगू ; अधिमत्ता होन्ति बलवतियो = शक्तिमान जुइगु जुया च्वन ; बलवान जुइगु जुया च्वन । सत्रिक्खेपन-सत्रिरुम्भनेसु = तुति दिकेगु, क्वत्यला चुइगुली ; तथा = उगु तोतुगु लिसे समान जुया च्वन ।

पृथवीधातुया अनुगत्ता आपोधातु वोसज्जनस्स पच्चयो ; **गरुतरसभावा हि आपोधातु**-धयागु टीका अनुसार आपोधातु इयातुगु स्वभाव दुगु पृथ्वीधातु स्वया नं झन झ्यातुगु स्वभाव दया च्वन । उकिं हे बा वइगु**-पग्घरणलक्खण** दया च्वन । वेगयात रोके याना दना च्वनेगु क्षणय् तुतियागु इयातुया क्वहाँ वनीगु लिउ लिउ वइगु अनुबल जुया च्वंगु पृथ्वीधातु लिसें आपोधातु द्वारा सिद्ध जुइगु खः । उकिं बेग रोके यायेगु क्षणय् क्वहाँ वनीगु क्षणय् **झ्यातुसे च्वनीगुयात सीकेगु**आपोधातुयात **पग्घरण लक्खणद्वारा सीकेगु खः ।**अनं मेगु आपोधातुयात अनुगता पृथ्वीधातु सत्रिक्खेपनस्स पच्चयो **पतिट्ठाभावे** विय पतिट्ठापने पि तस्स सातिसयकिच्चत्ता; आपोधातुया तस्स अनुगतभावीतथा घट्टनक्रियाय पृथ्वीधातु-वसेन सत्रिरुम्भनस्स सिज्झनतो, तथ्यापि पृथ्वीधातुया आपोधातु अनुगतभावी-धयागु टीका अनुसार तुतियात बँय् सिपुती दिका तयेगु क्षणय् प्रतिस्थित जुइका तयेगु स्पष्ट जू । **पतिट्ठानरसा** धया तःगु कथं प्रतिस्थान कृत्य द्वारा प्रकट जुइगु स्वभाव दुगु पृथ्वीधातु प्रतिस्थित जुइकीगुली नं अत्यधिक कृत्य दुगुलिं **उगु प्रतिस्थान पृथ्वीया शक्ति विशेष जुल ।** उकिं दिका तयेगु-प्रतिस्थित जुइका तयेगु लिउ लिउ वइगु अनुबल जुया च्वंगु आपोधातु लिसें पृथ्वीधातु द्वारा सिद्ध जुइगु खः । क्वत्यला चुइ गुली घट्टन जुइगु नं छाःगु क्वाचुगु लक्षण दुगु पृथ्वीधातु द्वारा हे सिद्ध जुइगु खः । अथे जुया तुतियात दिका तयेगु क्षणय्, चुया च्वनेगु क्षणय्, **प्रतिस्थित जुइका तयेगु, घ्वायेगुयात सीका च्वनेगु** पृथ्वी धातुयात **कक्खलत्त लक्खण आदि द्वारा सीकेगु खः ।**

(थुगु क्षेत्रय् **निश्चित रुपं लमंकेगु गथे धाःसा...** ल्हा तुति आदि ल्ह्वनेगु थत यंकेगुली **याउँसे च्वंकथाहाँ वंगु सिल धाःसा तेजोधातुयात स्यूगु खः धका चायेकेमाः ।छखे पाखे सना वंगुयात सिल धाःसावायोधातुयात स्यूगु खः धका चायेकेमाः । क्वय् पाखे झ्यातुक क्वहाँ वंगुयात सिल धाःसा आपोधातुयात स्यूगु खः धका चायेकेमाः।** थुकथं **तुति छपाः छ्यलाया दुने ल्हा तुति छको कय्कुकेगु चकंकेगुया दुने हे** प्यंगू धातुयात छुटे छुटे याना सीकेगु सिद्ध जुइगु खः धका लुमंके माःगु जुल ।)

तत्थ= उगु ल्हानेगु आदिलय् ; उद्धरणे पवत्तां = ल्हानेगु क्षणय् दिपा मदयेक उत्पन्न जुया च्वंगु ; रुपारुपधम्मा = ल्हाने मास्ति वःगु चित्त नाम व ल्हाना थाहाँ वइगु रुप धर्मत ; अतिहरणं न पापुणन्ति = न्ह्योने यंकीगु क्षणय् थ्यनी मखुगु जुल । (**रुपारुपधम्ममाति** उद्धरणाकारेन पवत्ता रुप धम्मा, तं समुट्ठापका अरुपधम्मा च-टीका वर्णन । थुगु क्षेत्रय् चायेका सीकेगु नामयात नं ग्रहण याये बहःजू । दोष छु धाःसा...उगु चायेका सीकेगुयात उगु क्षणय् निरोध जुया तना वन धका मनन याये

Downloaded from http://dhamma.digital/

मफुत खंके मफुत धाःसा जि छम्ह्सनं हे न्ह्याबलें चायेका सीका च्वनागु दु धयागु नित्य-संज्ञा आत्म संज्ञा उत्पन्न जुइ यःगु जुल । वास्तवय् चायेका चायेका च्वनेगु क्षणय् हे चायेका सीकेगु निरोध जुया तना वंगुयातयोगिं उदयव्बय ज्ञानं निसें स्पष्ट रुपं सिया वइगु जुल । भङ्ग ज्ञानं विशेष रुपं स्वच्छ व निर्मल रुपं स्पष्ट जुइक सिया वइगु जुल । उकिं चायेका सीकेगु नामयात नं ग्रहण याये ल्वःगु जुल । थुथाय् टीका चार्य व्याख्या याना माःगु **सम्मसन ज्ञानयात उद्देश्य याना खः** धका मनन बहःगु जुल ।) अतिह्रणे पवत्ता = न्ह्योने यंकीगु क्षणय् अटूट रुप उत्पन्न जुया च्वंगु नाम रुप धर्मत ; वीतिह्रणं न पापुणन्ति= न्ह्याकीगु क्षणय् थ्यनी मखुगु जुल । वीतिह्रणे पवत्ता =न्ह्याकीगु क्षणय् अटूट रुप उत्पत्र जुया च्वंगु नामरुपत ; वोसज्जनं न पापुणन्ति =बेग तोतीगु क्षणय् थ्यनी मखुगु जुल । वोसज्जने पवत्ता = वेग तोतीगु क्षणय् अटूट रुपं उत्पन्नजुया च्वंगु नामरुपत ; सत्रिक्खेपनं न पापुणन्ति =दिका तयेगु क्षणय् थ्यनी मखुगु जुल । सत्रिक्खेपने पवत्ता = दिका तयेगु क्षणय् अटूट रुपं उत्पत्र जुया च्वंगु नाम रुपत ; सत्रिरुम्भनं न पापुणन्ति = क्वत्यला चुइगु थ्यनी मखुगु जुल । तथ्य तत्थेव = उगु उगु ल्ह्ननेगु क्षण आदि क्षणय् हे ; पब्बं पब्बं = त्वाः त्वा ; सन्धि सन्धि =थी थी ; ओधि ओधि हुत्वा = अलग्ग कुच्चा कुच्चा दला ; तत्तकपाले पक्खित्त तिला विय पटपटायन्ता =चुइँ चुइँ पुगु कराहिलय् तया ब्यूगु तू तिरि तिरि मुया तज्याना वनीथें ; भिज्जन्ति = विनाश जुइगु जुया च्वन ।

(थुगु थासय् सीके थाकूगु टीका पालियात **बहुश्रेतया निंतिं** उल्लेख याना क्यने । अति इत्तरो हि रुपधम्मानं पि पवत्तिक्खणो, गमनस्सादानं देवपुत्तानं हेट्ठूपरियेन पटिमुखं धावन्तानं सिरसि पादे च बद्धखुरधारा समागभतो पि सीघतरो । रुपधम्मानं पि पवत्तिक्खणो = रुप धर्मया उत्पत्ति क्षण नं ; अति इत्तरो = तः सकं पतिहाक जुया च्वन । हेट्ठूपरियेन = क्वय्यागु लँपु छह्र च्वय्यागु लँपु छम्ह च्वय् क्वय् तँ तँ दया च्वंगु आकाश मार्ग ; पटिमुखं धावन्तानं = ख्वाः ख्वाः चूलाका ब्वाँय् वना च्वनीबले ; वा = ख्वाः ख्वाः चूलाका ब्वाँय् वना च्वंपिं ; गमनस्सादानं देवपुत्तानं = ब्वाँय् वने यः पिं निम्हं देवपुत्रपिनिगु ; सिरसि च = (क्वय् च्वंम्हदेवपुत्रया) छ्यनय् व; पादे च = (च्वय् च्वम्ह देवपुत्रया) पालि तलय् नं ; बुद्धखुरधारा समागमतो पि =व्यथां धस्वाका तःगु च्वय् क्वय् च्वंगू, चुपि निपुयागु धार तप्यंक समागमजुइगु क्षण स्वया नं ; सीघतरो = अतिकं बेगवान जुइगु जुल।

ब्वाँय् वनेगु वासना (बानी) दुपिं देवपुत्रपिं निम्ह मध्यय् छम्ह पश्रिमं पूर्व स्वया ब्वाँय् वया च्वंगु थः जुइ ब्यु ; वयागु छ्यनय् ख्वचिगु धारयात थस्वका व्यथां जरे याना तःगु थः जुइ ब्यु ;मेम्ह छम्ह पूर्व पश्रिमं स्वया ब्वाँय् वया च्वंगु थः जुइ ब्यु ; वयागु पालि तलय् ख्वचिगु धारयात क्वस्वका ब्वाँय् जरे याना तःगु थःजुइ ब्यु; व ब्वाँय् वया च्वंगु लँपु पूर्व ब्वाँय् वया च्वंम्ह देवपुत्रया छ्यनय् तप्यंक लाना च्वंगु थः जुइ ब्यु ; थुकथं तः सकं बेगं ख्वाः चुलिं चू ब्वाँय् वया च्वंपिं देवपुत्रपिं निम्ह परस्परय् चू लाना पुला वनीगु क्षण हे पतिचाहाक जुइ फु । क्वय् च्वम्ह देवपुत्रया छ्यनय च्वंगु ख्वचिगु धार व च्वय् च्वम्ह देवपुत्रया तुति च्वंगु ख्वचिगु धार ल्वाना छिरे जुया वंगु क्षण भ्कं जक हे पतिचाहाक जुइ फु । छगू सेकेण्डयात छगू लाख भाग थला यंकल धाःसा छगू भागति नं दये फइ मखु । रुपया **उत्पत्ति-स्थिति-भङ्ग** धयागु **उत्पत्ति क्षण** वयासिकं नं बेगवान जुया च्वन धयागु मतलव खः । हवाईजहान निगः लँ छिरे जुया वनीगुली वेग वया च्वंगु लिसें नं यपमा बी ल्वः जू ।)

Downloaded from http://dhamma.digital/

तत्थ = उकथं द्रूतगतिं विनाश जुया च्वंगु नाम रुपय् ; एको अभिक्कमति =न्ह्योने वने सःम्ह छम्ह ; को = गन दये फइ-जुइ फइ ; मदु मखुगु हे जुल । (**किं शब्द प्रतिक्षेप**-अर्थय् खः ।) कस्स वा एकस्स अभिक्कमनं = गृजोहा छम्हसिगु वनेगु जुइ फइ लय्-सु छम्हसिगु वनेगु तकं मजू । परमत्थतो हि = साक्षात्कार याना सीके माःगु वास्तविक स्वभाव कथं धाःसा ; धातूनं येव गमनं = सत्व, जीव मखुगु नामरुप धातु स्वभावया हे जक वनेगु खः । धातूनं ठानं ; धातूनं निसज्जा ; धातूनं सयनं = धातु स्वभावयागु हे जक दनेगु, फेतुइगु, गोतुलेगु खः । -हि = नाम धर्म नं उगु उगु क्षणय् हे निरोध जुया तना वनीगु खः; वने सःम्ह सत्व मदु धयागु) उगु खँ धात्थें खः । तस्सिं तस्सिं कोट्ठासे = ल्हानेगु न्ह्योने यंकेगु आदि उगु उगु भाग्य् ; रुपेन सद्धिं = ल्हानेगु आदि रुप लिसें ; अञ्ञं चित्तं निरुज्झति = ल्हाने मास्ति वःगु, ल्हाना धका चायेका सीकेगु आदि मेमेगु पुलांगु चित्त निरोध जुया वनीगु खः ; निरोध जुया वंगु चित्त मेगु हे जुल । अञ्ञं चित्तं उप्पज्जते = न्ह्योने यंके मास्ति वइगु, न्ह्योने यंका च्वना धका चायेका सीकेगु आदि मेगु न्हूगु चित्त उत्पन्न जुया वइगु खः । उत्पन्न जुया वःगु चित्त मेगु हे जुल ।चित्तसन्तानो = न्ह्योने लिउनेया चित्तया भ्रृवः; अविचिं अनु सम्बन्धो = स्वापु सी मदयेक छधि छस्वाः जुया ; नदीसोतो भ्रृव = खुसियागु लःया धारथें ; वत्तति = उत्पन्न जुया च्वनीगु जुल । **"इति पजानातिच** = थुकथं सिया च्वनीगु जुल ।"

(इति पजानाति-धयागु थुगु जिगू पद अर्थकथा मूल ग्रन्थय् अभाव जुया च्वन । मूल ग्रन्थ कथं च्वःगु बखते थ्व निगू पद नं अवश्य दये माःगु जुल । मन्त धाःसा, भिक्खु असम्मह्यान्तो-धयागु पदया स्वापू प्रधान क्रिया मदइगु जुल । अथे जुया थन तया अर्थ बियागु जुल ।) एवं = थ्व कना वयागु विधि अनुसारं ; अभिक्कमादीसु = न्ह्योने वनेगु आदिलय् ; असम्मुह्यनं = मोहित मजुइगु-यर्थाथ कथं स्पष्ट रुपं सीकेगु ; असम्मोह सम्पजञ्ञं नाम = असम्मोह सम्प्रजन्य धाइगु जुल ।

मूल सारांश धापु छु धाः सा... न्ह्योने वक्क पतिकं; लिज्या वंक्व पतिकं ; उखे थुखे ध्यचुला संको पतिकं ; क्वातुसे च्वंक **दिपा मदयेक सीका च्वनेगु गौचर सम्प्रजन्य खः**। थुगु सम्प्रजन्य बलवान जुया वइगु बखते **परामर्शन याना बिचाः याइगु** सम्मसन ज्ञान उत्पन्न जुया वइगु जुल । उगु अवस्थां निसें विशेष ज्ञान दइगु चायेका च्वनेगुली **मिखा धलमले जुइगु तना वनीथें मोहित मजूसेस्पष्टं सिया वनीगु जुल।** सिया वनीगु गुकथं धाल धाःसा... वना च्वना वना च्वना आदि धका चायेका च्वना च्वं च्वं हे; वने त्यना धका बिचाः याइगु चित्त उत्पन्न जुया वया तना वंगुयात नं प्रत्यक्ष खंका सिया च्वनीगु जुल । उगु चित्तया कारणं कसे जुइगु टम्म च्वनीगु सनीगु त नं तं उत्पन्न जुया वः गुयात नं प्रत्यक्ष खंका सिया च्वनीगु जुल । उगु कसे जुइगु टम्म च्वनीगु सनिगु कारणं शरीर छगुलिं दया च्वंगु रुप समूहत छसिकथं सना उत्पत्ति विनाश जुया वंगुयात नं प्रत्यक्ष खंका सिया च्वनीगु जुल । ल्हना च्वनीगु क्षण आदिलय् नं...ल्हना च्वना आदि धका चायेका च्वं च्वं हे ल्हने मास्ति वःगु ल्हना थाहाँ वःगु, आदि नाम रुपत न्ह्योने यंकीगु क्षण आदिलय् मथ्यंसें उगु उगु क्षणय् हे टुक्रा टुक्रा त्वाःदला तना तना वंगुयात प्रत्यक्ष खंका सिया च्वनीगु जुल । उकिं योगियाके उजागु अवस्थाय् **मिखा धलमले जुइगु तना वंथें हे** स्पष्ट रुपं छर्ललङ्ग जुइक विशेष रुपं सीकिगु हानं उत्पत्र जुया वइगु जुल । गुकथं धाःसा... "वनेगु आदियात दयेके सःहँ सत्व, जीव मदुगु जुल । क्षण क्षण पतिकं दिपा मदयेक उत्पति विनाश जुया च्वंगु नाम रुप धर्म स्वभाव

Downloaded from http://dhamma.digital/

आलोकिते विलोकिते सम्पजानकारी होति । समिञ्जिते पसारिते सम्पजानकारी होति । सङ्घाटि-पत्तचीवर-

आलोकिते =तप्यंकस्वयेगु बखते ; विलोकिते = व्यथां स्वयेगु बखते ; सम्पजानकारी = सीका याइम्ह ; होति = जुइगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

मात्र दया च्वन । नित्य मजूगु धर्म मात्र खः ; दुःख मात्र खः ; वने मास्ति वःगु, वनेगु आदिलय् नं स्वभाव धर्मया पहः चहः मात्र दया च्वन" धका मोहित मजूसे छर्लङ्ग जुइक निर्णय याना विशेष ज्ञान उत्पन्न जुइगु जुल । **थुगु ज्ञान असम्मोह सम्प्रजन्य हे ख;** । थुगु सम्प्रजन्य भाविता याना चायेकेगु गौचर सम्प्रजन्य मदयेक थः मुक्क उत्पन्न जुइ मफु । गौचर सम्प्रजन्य अनुसार भाविता याना चायेका च्वं च्वं हे जक उत्पन्न जुया वये फूगु जुल । अर्थकथाय् नं **भाविता याना चायेका च्वं च्वं उत्पन्न जुया वइगु पहःयात जक उद्देश्य याना** थुगु असम्मोह सम्प्रजन्ययात क्यना तःगु जुल । अथे जुया योगिं थुगु असम्मोह सम्प्रजन्य उत्पत्ति जुइकेत भाविता याना चायेकेगु गौचर सम्प्रजन्ययात जक दिपा मदयेक वृद्धि याये माःगु जुल ।

थुगु थासय् तप्यंक स्वयेगु ब्यथां स्वयेगु-थुपिं निगू हे जक योगिपिं लिसे ल्वः गु जूया नितिं तप्यंक उल्लेख याना तःगु खः । क्वछुना स्वयेगु, थस्वया स्वयेगु फः हिला स्वयेगु मल्वः गु जूया नितिं क्यना मतःगु खः । तर उकीयात नं समान रुप हे चायेके माःगु जुल । उकिं स्वं स्वं पतिंक स्वये मास्ति वः गु चित्तं निसें कया "स्वये मास्ति वया च्वन, स्वया च्वना, खना च्वन" आदि धका त्वमफिक भाविता याना चायेकेमाः । थुकथं भाविता याना चायेकेगु गौचर सम्प्रजन्य खः । अर्थकथाय् क्यना तःगु गथे धाःसा...शमथ योगीपिसं थः पिनिगु कर्मस्थानयात महत्व विया स्वयेमाः धका धया तःगु दु ।

कोखं नसा स्वइगु बखते शत्रुयात नं स्वइतिनिथें योगिं नं स्वये मास्ति वःगुयात स्वंसा नं थःगु कर्मस्थानय् मनन यायेगुयात तोते मज्यू । स्वये मास्तिवःगुयात छको कर्मस्थानयात छको बिचाः यायेमाः । कर्मस्थानयात बिचाः यायेगु पाखे चित्त अप्व; तयेमाः धयागु मतलब खः । स्बतन्त्र आयतन धातुयात भाविता याना चायेके माःपिं विपश्यना योगीपिंस थःपिनिगु न्ह्याबलें भाविता याना चायेके माःगु कर्मस्थान अनुसारं हे भाविता याना चायेका स्वयेमाः धका धया तःगु दु । धात्थें खः । स्वये मास्ति वइगु, स्वइगु आदि नं विपश्यनाया आरम्मणत हे जूगुलिं स्वये मास्ति वःगुयात चायेका सिया च्वन धाःसा नामस्कन्ध प्यंगु जुल । उगु चित्तया कारणं उत्पत्र जुया वःगु मिखा चायेकेगु मिखा ग्वः चाहिकेगु छ्यो ख्वाः मिले यायेगुयात चायेका सिया च्वन धाःसा नं रुपस्कन्ध, आयतन, धातुयात स्यूगु विपश्यना ज्ञान दया वइगु जुल । क्वथीक स्वयेगु खनीगु आदियात चायेका सिया च्वनीबले नं स्कन्ध न्यागू, आयतन प्यंगू, धातु प्यंगूयात स्यूगु विपश्यना ज्ञान दया वइगु जुल । स्वाकं तुं बिचाः यायेगुयात चायेका यंकल तिनि धाःसा नं उगु बिचाः याइगु नामस्कन्ध, आयतन, धातुयात स्यूगु विपश्यना ज्ञान दया वइतिनिगु हे जुल । अथे जुया स्वये मास्ति वया वइगु आदियात टुटे मजुइक भाविता याना चायेका च्वंह्म योगीयाके **गौचर सम्प्रजन्य क्वातुसे बःलाना वइगु बखते** " स्वये मास्ति वइगु चित्तं याना मिखा ख्वाः मिले यायेगु जक थी थी उत्पन्न जुया मदया वनीगु जुल। स्वये मास्ति

Downloaded from http://dhamma.digital/

वइगु मिखा ख्वाः मिले यायेगु आदियात याये सःम्ह आत्म जीव मदुगु जुल” धका मोहित मजूसे छर्लङ्ग जुइक स्यूगु **असम्मोह सम्प्रजन्य स्वतः हे उत्पन्न जुया वइगु जुल ।**

धारणे सम्पजानकारी होति । असिते पीत खायिते सायिते सम्पजानकारी होति । उचचार-पस्सावकम्मे सम्पजानकारी

समिञ्जिते = चकंका तःगु ल्हाः तुतियात क्यकुंकेबले; पसारिते = कय्कंका तःगु ल्हाः तुतियात चकंकेबले ; सम्पजानकारी = सीका याइगु ; होति = जुया च्वन ।

सङ्घाटि -पत्तचीवरधारणे = सङ्घाटि व पात्र चीवरयात न्ययेगु पुनेगु व ज्वनेगु बखते ; सम्पजानकारी = सीका याइगु ; होति = जुया च्वन ।

असिते = नयेगु बखते ; पीते = त्वनेगु बखते ; खायिते = न्ह्ययेगु बखते ; सायिते = फ्ययेगु बखते ; सम्पजानकारी = सीका याइगु ; होति = जुया च्वन ।

अभिप्राय

ल्हा तुतियात कय्कंकु चकंकु पतिंक संका मिले याक्व पतिकं “कय्कुंका च्वना ; कय्कुंका च्वना ” आदि धका क्वातुसे क्वातुसे च्वंक एकचित्त याना चायेका यंकेमा : । समाधि ज्ञान बःलाना वइगु बखते कय्कुंकेगु चकंकेगु मिले याये मास्ति वइगु चित्तयात नं चायेका सीके फइगु जुया । “कय्कुंकेगु आदियात याये सःम्हआत्म जीव धका दुगु मखु । क्षण क्षण पतिकं दिपा मदयेक उत्पत्ति विनाश जुया च्वंगु नाम रुप स्वभाव धर्म मात्र जक दया च्वन । नित्य मखुगु दुःख स्वभाव धर्म मात्र जक दया च्वन” धका मोहित मजूसे छर्लङ्ग सीकिगु असम्मोह सम्प्रजन्य स्वतः हे दया वइगु जुल । थनं निसें च्वये वहःगु अभिप्राय विपश्यना भाविता यायेगु विधि ग्रन्थ, काण्ड (४) गुली दया च्वने धंकुगु जुया विशेष आवश्यक जुइबले जक च्वयेगु याये आवश्यक मजूइबले च्वये मखुत । अथे जुया सम्बन्धित अभिप्राय विपश्यना भाविता विधि ग्रन्थ न्हापांगु ला-३११ पेज आदिलय् स्वये माःगु जुल ।

होति । गते ठिते निसित्र सुत्ते जागरिते भासिते तुण्होभावे सम्पजानकारी होति ।

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति पे... । न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

सम्पजञ्ञपब्बं निट्ठितं

उच्चार पस्साव कम्मे = झारा पिशाब त्याग यायेगु बखते ; सम्पजानकारी = सीका याइगु ; होति = जुया च्वन ।

गते = वनेगु बखते ; ठिते = दनेगु बखते ; निसिन्ने = फेतुइगु बखते ; सुत्ते =गोतुला द्यना च्वनेगु बखते ; जागरिते = न्ह्यलं चाया दना वयेगु बखते ; भासिते = खँ ल्हायेगु बखते ; तुण्हीभावे = सुमुक च्वनेगु बखते ; सम्पजानकारी = सीका याइगु ; होति = जुया च्वन ।

अभिप्राय

Downloaded from http://dhamma.digital/

पे-पेय्याल । थुगु थासय् उल्लेख मयासे लोप याना तःसां नं न्ह्योने सम्पूर्ण रुपं क्यना तःगु आनापान-इरियापथपब्ब पालि अनुसारं उल्लेख याये फु । उगु कथं हे उल्लेख याना यंकी धका क्यना तःगु जुल ।

विपश्यना धयागु उच्च नीच कथं ल्येय मज्यू । स्पष्ट रुपं सस्के फया नित्य, सुख, आत्म धका आशक्त जुइ फूगु धाक्व नाम रुप सम्पूर्ण आकार प्रकारयात फ्वः चायेका भाविता याना चायेके माःगु जुल । उकिं थन भ्कारा पिशाब त्याग यायेगुयात नं भाविता याना चायेकेया नितिं क्यना तःगु जुल ।

गोतुना द्यना च्वनेगु बखते चायेका सीकेगुयात विपश्यना भावना विधि ग्रन्थ न्हा

पांगु द्या-पेजय् स्वये माल ।

इति= थुकथं कना वयागु विधि कथं ; अज्झत्तं वा काये = थः गु रुप समूह कायय नं ; -थनं निसें इयपिथ पर्बयागु अर्थ लिसे समान जुल । अत्थि कायोति वा पनस्स -लय् ; ..."अत्थि कायोति = न्ह्योने वनेगु आदि रुप समूह मात्र जक दया च्वंगु दु धका..." थुकथं सचे याना धायेमाः । थुलि हे जक विशेषता दुगु जुल ।)

सम्पञ्ञपब्बं = यर्थाथ कथं छुटे याना सीकेगु सप्रजन्ययात बृद्धि यायेगु काण्ड, निट्ठतं = क्वचाः गु जुल ।

१- कायानुस्सना ४-पटिकूल मनसिकारपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु इवमेव कायं उद्धं पादतलाअधो केसमत्थका, तचपरियन्तं पूरं मानापकारस्स असुचिनो पच्चवेक्खति...अत्थि इमस्मिंकाये केसा,लोमा, नखा, दन्ता, तचो ; मंसं, न्हरु, अट्ठि, अट्ठिमिञ्जं, वक्कं, हदयं, यकनं, किलोमकं, पिहकं, पप्फासं; अन्तं, अन्तगुणं, उदरियं, करीसं, मत्थुलुङ्ग ; पित्तं, सेम्हं, पुब्बो, लोहितं,

१- कायानुपश्यना ४-प्रतिकूलमनसिकार पर्व

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं ; अपरं = मेगु भावना यायेगु विधि छु धाःसा ;भिक्खु =भिक्षुं ; उद्धं पालतला = पालि तलं च्वय् + दुगु ; अधो केसमत्थका = सँ च्वकां क्वय् + दुगु ; तचपरियन्तं = छ्चोखेरंया हिसाबं सालुगु छ्यंगु अन्त + दुगु ; पूरं नानापकारस्स असुचिनो = विभित्र प्रकारयागु असुचिं जाया + च्वंगु ; इममेव कायं (थःगु रुप समूह) थुगु शरीरयात हे ; पच्चवेक्खति = दुग्ययेक भाविता याना मनन याइगु जुया च्वन । इमस्मिं काये = थुगु शरीरय् ; अत्थि = दया च्वंगु चीज वस्तुत खः; केसा = सँ ; लोमा = चिमिसँ ; नखा = ल्हा तुतियागु लुसि ; दन्ता = वा ;

अभिप्राय

Downloaded from http://dhamma.digital/

टिप्पणी… थुगु पद मज्झिम निकाय-मूलपण्णास पुलांगु लिपि करीसं = पदया लिउने मदुसे ; मुत्तं-पदया लिउने **"मुत्तं मत्थलुङ्गन्ति"** धका दया च्वंगु जुल । + दुगु च्वंगु धयागु -थुगु विशेष पदयात "थुगु शरीरयात " धयागु पद लिरो स्वापु तये माःगु जुल ।

सेदो, मेदो ; अस्सु, वसा, खेलो, सिङ्घानिका, लसिका, मुत्तन्ति ।

सेय्यथापि भिक्खवे उभतोमुखा पुतोलि पूरा नाना विहितस्सधञ्ञस्स ;सेय्यथीदं… सालीनं विहीनं मुग्गानं मासानं तिलानं तण्डुलानं । तमेनं चक्खुमा पुरिसो मुञ्चित्वा पच्चवेक्खेय्य…इमे साली, इमे विही, इमे मुग्गा, इमे मासा, इमे तिला, इमे तण्डुलाति । एवमेव खो भिक्खवे, भिक्खु इममेव कायं उद्धपादतला, अधो केसमत्थका, तचपरियन्तं पूरं नानापकारस्स असुचिनो पच्चवेक्खति… अत्थि इमस्सिकाये, केसा… पे…मुत्तन्ति ।

तचो = छ्यंगु ; मंसं = ला ; न्हारु = सँय्प्वाँय् ; अट्ठि = क्वँय् ; अट्ठिमञ्जं = स्यो ; वक्कं = जलास्यँ । हृदयं = नुगः चू ; यकनं =स्यँ ; किलोमकं = पिलि ; पिहकं = अँपि ; पप्फासं =स्वँ । अन्तं = तःपुगु आतापति ; अन्तगुणं = चीपुगु आतापति ; उदरियं = प्वाः ; करीसं = मल । मत्थलुङ्गं = न्ह्यपु । पित्तं = पित्तं ; सेम्हं = खै ;पुब्बो = (घालं पिहाँ वइगु) ह्रि; लोहितं = हि ; सेदो = चः ति ; मेदो = लाय् चिकं कना वइगु । अस्सु =ख्वबि ; वसा = दा ; खेलो = ई ; सिङ्घानिकाः (न्हसं वइगु) ह्रि ; लसिका = लार ; मुत्तं = पिसाब ; इति = थुपिं असुचि मात्र जक दया च्वंगु दु धका क्वथिक भाविता याना मनन याइगु जुया च्वन ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सेय्यथापि = उपमा गथे धाःसा ; उभतोमुखा = च्वय् व क्वय् निखेसनं प्वाः दुगु (ल्हाः दुगु) ; पुतोलो = म्ह्ये -जाकिम्हिचा) ; नाना विहितस्स धञ्ञस्स = विभिन्न प्रकारयागु वां ; पूरा = जाया च्वंगु ; अस्स = जुया च्वन धायेनु । सेय्यथीदं = गुजागु वां जाया च्वन ।

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति । बहिद्धा वा काये कायानुपस्सी विहरति । अज्झत्तं बहिद्धा वा काये कायानुपस्सी विहरति । समुदय-धम्मानुपस्सी वा कायस्मिं विहरति, वय-धम्मानुपस्सी वा कायस्मिं विहरति, समुदयवय-धम्मानुपस्सी वा कायस्मिं विहरति ।

धाःसा ; सालीनं = साली धयागु क्यातुगु वां ; विहीनं = विही धयागु क्वाचुगु वां ; मुग्गानं = मू नं ; मासानं = माय् नं ; तिलानं = हामो नं ; तण्डुलानं = जाकिं ; पूरा अस्स = जाया च्वन धायेनु । तमेनं मुञ्चित्वा = उगु विभिन्न वां जाया च्वंगु म्ह्योयात फ्यना ; चक्खुमा पुरिसो = मिखां खंम्ह मिजं नं ; इमे साली = थुपिं क्यातुगु साली वा खः ; इमे विही = थुपिं क्वाचुगु वा खः ; इमे मुग्गा = थुपिं मू खः ; इमे मासा = थुपिं माय् खः ; इमे तिला = थुपिं हामो खः ; इमे तण्डुला = थुपिं जाकि खः ; इति = थथे ; पच्चवेक्खेय्य = दुग्ययेक स्वया बिचाः याइगु जुया च्वन ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; एवमेव खो = विभिन्न वायात छुटे याना थ्व स्वयेगुथें हे ; भिक्खु = भिक्षु ; उद्धं पादतला = पालि तलं निसें च्वय् दुगु ; पे-मुत्तं = पिशाब ; इति = थुपिं असुचि मात्र जक दया च्वन धका क्वथीक भाविता याना विचाः याइगु जुया च्वन । इति =थ्व कना वयागु विधि ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अभिप्राय

थुगु पेय्याल अनुसारं च्वये वने धुंकूगु पालि व अर्थद् कथं पूर्ण रुपं उल्लेख याना यंकेया निंतिं क्यना च्वंगु जुल + **समुदय-धम्मानुपस्सी ; वय-धम्मानुपस्सी ; अनिस्सितो ; न च किञ्चि उपादियति**-धयागु थुपिं पद द्वारा प्रतिकुल पर्वय् नं विपश्यनायात जक प्रधानता यिबा कना बिज्याःगु खँ स्पष्ट जूगु जुल । कारण छाय् धाःसा... शमथ मात्रं उत्पत्ति

अत्थि कायोति वा पनस्स सति पच्चपट्ठिता होति ; यावदेव ञाणमत्ताय, पटिस्सतिमत्ताय ; अनिस्सितो च विहरति, न च किञ्चि लोके उपादियति । एवं पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

पटिक्कूलमनसिकारपब्बं निट्ठितं

कथं ; अज्झत्तं वा काये = थः गु रुप समूह काय् नं ; (थनं निसें इयपिथ पर्वया अर्थ लिसे समान जुल । अत्थि कायोति वा पनस्स-लय् "अत्थि कायोति = सँ, चिमिसँ आदि असुचि रुप समूह मात्र जक दु धका..." थुकथं सचे याना धायेमाः । थुलि हे मात्र विशेषता दुगु जुल ।)

पटिक्कूलमनसिकारपब्बं = प्रतिकूल धका मनन यायेगु पर्व ; निट्ठितं = क्वचाःगु जुल ।

अभिप्राय

विनाशयात नं सीके खंके फइ मखु । तृष्णा दृष्टि उपादानयात नं छुटे जुइके फइ मखु । विपश्यनां हे जक उत्पत्ति विनाशयात नं सीका खंका उपादानयात नं छुटे जुइके फइगु जुया च्वन । अथे जुया थुगु प्रतिकूल पर्वय् नं विपश्यना जू नि धका लुमंके माःगु जुल । गुकथं जू धाःसा...सँ चिमिसँ आदि धका भाविता याइगु (उपचार अर्पणा ध्यान) चित्तयात हाकनं चायेका सँ, चिमिसँ आदि रुपारम्मण लिसेंउगु भाविता याइगु ध्यान चित्तया उत्पत्ति विनाशयात योगिं स्पष्ट रुपं सीके फूगु जुल । थुकथं सीकु खंकु पतिकं भाविता याये धुंगु रुपारम्मणय् व भाविता याइगु ध्यान चित्तय् तृष्णा दृष्टि उपादान रहित जुइगु जुल । अथेजुया सँ, चिमिसँ आदि धका भाविता याइगु ध्यान चित्त लिसें सँ चिमिसँ आदि आरम्मण रुपया उत्पत्ति जुइगु विनाश जुइगु धयागु उत्पत्ति विनाशयात (चायेकु चायेकु पतिकं) सिया खना पसीगुयात हे समुदय धम्मानुपस्सी आदि धका कना बिज्याःगु जुल धका नं तृष्णा दृष्टि उपादानयात हटे जुइकीगु विपश्यना खः धका नं लुमंके माःगु जुल ।

१- कायानुपस्सना ५-धातुमनसिकारपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु इममेव कायं यथाठितं यथा पणिहितं धातुसोपच्चवेक्खति ।अत्थि इमस्सिं काये पथवीधातु आपोधातु तेजोधातु ति ।

१-कायानुपश्यना ५-धातुमनसिकारपर्व

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ;भिक्खु = भिक्षुं ; इममेव कायं = (थःगु रुप समूह) थुगु शरीरयात हे ; यथाठितं यथा पणिहितं = स्थिर जुया च्वंगु दया च्वंगु अनुसारं हे; धातुसो = सत्व मखुगु जीव मखुगु धातु स्वभाव कथं ;

Downloaded from http://dhamma.digital/

पच्चवेक्खति =क्वथीक भाविता याइगु जुया च्वन । इमस्मिं काये = थुगु शरीरय् ; अत्थि = दया च्वंगु धातु स्वभावत ; पथवीधातु = छ्वाःगु क्वाचुगु -पसथ्वी धयागु) कडानु ठोस धातु छथी ; आपोधातु = बा वनीगु धी चिंकीगु

अभिप्राय

सँ न्ह्योने दया पिशाब अन्त दया च्वंगु ; स्वीनिंगु पुचः मध्यय् सँ निसें कया न्ह्यपु तकयागु पुचः नीगु छ्वाः गु क्वाचुगु मात्रा अप्वः दुगु कारणं याना **(पथवी) कडागु ठोस धातु** जुल । थुगु नीगु धातु लिसे थीगु अवस्थाय् "छ्वाः, क्वाचु, नायू, पिचू, (झ्यातु, याउँ) थ्यू ; स्थिर जू, ग्रहण या " धका सीके दुगु जुल । थुकथं सीके दुगु स्वभाव धात्थेंगु **परमार्थ पृथ्वी खः ।**

पित्तं निसें पिशाब तकयागु झिंनिंगू पुचः वा वनीगु धी चिंकीगु मात्रा अप्वः गुलि याना (**आपो**) तरल धातु धाइ। तरल धातु मात्रा (आपो धयागु) तरल धातु छथी ; तेजोधातु = क्वाइगु पुइगु ख्वाउसे च्वना बुकीगु छिपे याइगु नाइसे च्वंकीगु (तेजो धयागु) बाफ् धातु छथी ; वायो धातु = कसे जुइगु टम्म च्वनीगु सनीगु -वायो धयागु) फय् धातु छथी । इति =थुपिं धातु स्वभाव मात्र जक दया च्वंगु दु धका क्वथीक भाविता याना बिचाः याइगु जुया च्वन।

अभिप्राय

अप्वः जुया च्वंगु थुगु झिंनिगू धातु लिसे थीगु अवस्थाय् "नाया वना च्वन, वा वना च्वन, हाया च्वन, झ्यातुया च्वन, वथं गया च्वन, फुले जुया च्वन, प्यपुना च्वन , पाँय्चिना च्वन, धीचिना च्वा, ग्वाराचिना च्वन" धका सीके दुगु जुया च्वन । थुकथं सीके दुगु स्वभाव **धात्थेंगु परमार्थ आपो** खः ।

(१) **सन्तप्पन** = ज्वर दइबले पुइगु क्वाःगु बाफ् (२) **जीरण** = ला छ्यंगुयात छिपे याना छ्वासुका वीगु प्रकृति शरीरयागु बाफ् (३) **दाह** =म्ह छम्ह दागा दागाँ पुइकीगु बाफ् (४) **पाचक** = नसायात पचे जुइकीगु बाफ् धयागु थुपिं प्यथी क्वाइगु मात्रा अप्वः जूगुलिं याना **(तेजो) बाफ् धातु** धाइ । थुगु प्यंगु धातु लिसें थीगु अवस्थाय् "पुना च्वन, ख्वाउँया च्वन, छिपे जुइका च्वन, क्यातुसे नाइसे च्वंका च्वन, याउँसे च्वंका च्वन, याउँया च्वन" धका सीके दुगु जुया च्वन । थुकथं सीके दुगु स्वभाव **धात्थेंगु परमार्थ तेजो** खः ।

(१) उद्धंगम-धका वइगु आदि द्वारा च्वय् थहाँ वइगु फय् (२) अधोगम- क्वय् क्वहाँ वनीगु फय् (३) कुच्छिसय (प्वाथय् दुने आतापतिया पिने) दया च्वंगु फय् (४) कोट्ठासय -आतापति दुने दया च्वंगु फय् (५) मङ्गमङ्गानुसारी-तःधंगु चीधंगु अङ्ग प्रत्यङ्गय् चाचां हिला कय्कुंकेगु चकंकेगु संकेगुयात सिद्ध जुइकीगु फय् (६) अस्सासपस्सास-सासः पिकायेगु

सेय्यथापि भिक्खवे दक्खो गोघातको वा गोघातकन्तेवासी वा गाविं वधित्वा चतुमहापथे शिलसो विभजित्वा निसिन्नो अस्स । एवमेव खो भिक्खवे भिक्खु इममेव कायं यथाठितं यथा पणिहितं धातुसो पच्चवेक्खति । अत्थि इमस्मिं काये पथवीधातु आपोधातु तेजोधातु वायोधातूति ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सेय्यथापि = उपमा कथं ; दक्खो = दक्षम्ह; गोघातको वा = द्वहँ स्याइम्ह वा ; गोघातकन्तेवासी वा = द्वहँ स्याइम्हेसिया चेला ; गाविं वधित्वा = द्वहँ स्याये धुंका ; चतुमहापथे = प्यका लँय् दथ्वी ; बिलसो विभजित्वा = ला छपुचः छपुचः छुटे याना ; निसित्रो अस्स = फेतुना च्वंगु जुया च्वनी । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; एवमेव खो = ला पुचः याये धुनीगु अवस्थाय् द्वहँयात मखंसे ला पुचः यात जक खनीथें ; भिक्खु =भिक्षुं ; इममेव कायं = (थःगु रुप समूह) थुगु शरीरयात नं ; यथाठितं यथा पणिहितं = स्थिर जुया च्वंगु दया च्वंगु अनुसारं हे ; धातुसो =सत्व मखुगु जीव मखुगुधातु स्वभाव कथं ; पच्चवेक्खति =क्वथीक भाविता याना बिचाः याइगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

दुकायेगु फय् धयागु थुपिं खुथी कसे जुइगु टम्म च्वनीगु सनीगु मात्रा अप्वः जूगुलिं याना (**वायो**) **फय्‌धातु** धाइ । थुगु खुगू धातु लिसे थीगु अवस्थाय् “तेकु यिबा च्वन कसे जुया च्वन, छ्वासुया च्वन, स्थिर व शान्त जुया च्वन, सना च्वन, सरे जुया च्वन, साला च्वन, घ्वाना च्वन” धका सीके दुगु जुया च्वन । थुकथं सीके दुगु स्वभाव **धात्थेंगु परमार्थ वायो** खः ।

धातु मनसिकारय् विपश्यना जुइगु गथे धाःसा...सँ निसें कया

इति अज्झत्तं वा काये कायाजुपस्सी...पे...न च किञ्चि लोक उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

धातुमनसिकारपब्बं निट्ठितं

अत्थि इमस्मिं काये = थुगु शरीरय् दया च्वंगु धातु स्वभावत ; पथवीधातु = कडागु ठोस छथी ; आपोधातु = तरल धातु छथी ; तेजोधातु = बाफ् धातु छथी ; वायोधातु =फय् धातु छथी ; इति = थुपिं धातु स्वभाव मात्र जक दया च्वंगु दु धका क्वथीक भाविता याना बिचाः याइगुजुया च्वन ।

इति = थ्व कना वयागु विधि कथं ; अज्झत्तं वा काये = थःगु रुप समूह शरीरय् नं ; (इयपिथ पर्व लिसे अर्थ मिले जूगु जल । अत्थि कायोति वा पनस्सलय् “अत्थि कायोति = प्यंगू समूह मात्र जक दया च्वन धका ” थुकथं सचे याना धाये माःगु जुल । विशेषता थुलि हे जक खः ।)

धतुमनसिकारपब्बं = धातु स्वभाव धका मनन यायेगु पर्व ; निट्ठितं = क्वचाल ।

अभिप्राय

सासः दुकायेगु अन्त दया च्वंगु थुपिं **४२-गू पुचःयात** भाविता याना उपचार, अर्पणा ध्यान समाधिं पूर्ण जम्ह शमथयानिक पुद्‌गलयाके उगु समाधि चित्तयात हे हाकनं चायेका सँ आदि रुपारम्मण लिसें उगु समाधि चित्तयागु दया वइगु मदया वनीगु उत्पत्ति विनाशयात प्रकट रुपं सीका खंका उदयब्बय ज्ञान आदि लुया वइगु जुया च्वन । थ्व जुल **धातु मनसिकार द्वारा शमथयानिकायके** विपश्यना लुया वइगु पहः **विपश्यनायानिकायाके जुल** धाः सा... शरीरय् स्पष्ट रुपं थिया च्वनीगु

Downloaded from http://dhamma.digital/

थासय् क्वथीक चायेकेगु द्वारा प्यंगू धातुयात लक्षण रस आदि कथं छुटे छुटे याना सीके खंके धुनीबले थिया सीकेगु चायेका सीकेगु लिसें उगु प्यंगु धातुया उत्पत्ति विनाशयात नं प्रकट रुपं सीका खंका उदय्ब्बय ज्ञान आदि लुया वइगु जुया च्वन । थ्व जुल **धातुमनसिकार द्वारा विपश्यनायानिकयाके** विपश्यना उत्पत्ति जुइगु पहः ।

१-कायानुस्सना, ६-नवसिवथिकपब्ब,

१-पठमपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु से***f***यथापि पस्सेय्य शरीरं सिवथिकाय छड्डतं एकाहमतं वा द्वीहमतं वा तीहमतं वा उद्ध मातकं विनीलकं विपुब्बकजातं ; सो इममेव कायं उपसंहरति, “अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवं अनतीतो” ति ।

१-कायानुपश्यना ६-नवसिवथिक पर्व, १-ह्नपांगु भाग

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षु ; सिवथिकाय छड्डतं =शम्शानय् वांछ्वया तःगु ; एकाहमतं वा = सिना छन्हु पुला वने धुंकुगु नं जुया च्वंगु ; उद्ध मातकं फुले जुया मना वया च्वंगु ; विनीलकं = प्रकृति रंग हिला वँचुसे च्वना च्वंगु ; विपब्बकजातं = ह्नि सुलुसुलु पिहाँ वया च्वंगु ; शरीरं = लाशयात ; से***f***यथापि पस्से***fO =*** खना च्वनीथें ; सो = उम्ह भिक्षुं ; इममेव कायं = (थःगु रुप

अभिप्राय

थुगु सिवथिक पर्वय् नं **समुदय-धम्मानुपस्सी**आदि द्वारा विपश्यना उत्पत्ति जुइगु पहःयात क्यना तःगु जक मखु, महाशिब स्थविरं नं **आदिनवा-नपुस्सना** धका धया तःगु दु । अथे जुया सिवथिक भावना द्वारा विपश्यना

इति अज्भत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति । ....पे... न च किञ्चि लोक उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

समूह) थुगु शरीरयात हे ; उपसंहरति = तुलना याना बिचाः याइगु जुया च्वन । अयम्पि खो कायो = जिगु थ्व रुप काय शरीर नं ; एवंधम्मो = थुगु लाशथें हे फुले जुया मना वइगु आदि स्वभाव दुगु जुया च्वन । एवंभावी = थ्व लाशथें हे फुले जुया मना वया च्वंगु ध्वग्गीगु शरीर आदि अवश्य नं जुइ तिनिगु जुया च्वन । एवं अनतीतो = थुगु लाशथें हे फुले जुया मना वइगु आदि स्वभावयात पुला वने फइ मखुगु जुया च्वन खनि ; इति = थुकथं तुलना याना बिचाः याइगु जुया च्वन ।

इति = थ्व कना वयागु विधि कथं ; अज्भत्तं वा काये = थःगु रुप समूह कायय् नं इयपिथ पर्व लिसे समान जुल । अत्थि कायोति = फुले जुया मना वया च्वंगु लाश आदि जुइ फूगु रुप समूह मात्र दया च्वंगु दु ;... थुलि जक सचे याना धाये माःगु विशेषता दुगु जुल ।

१-सिवथिक ह्नपांगु भाग क्वचाल

Downloaded from http://dhamma.digital/

अभिप्राय

उत्पत्ति जुइगु पहःयात थुकथं चायेका बहःगु जुल । खुगू द्वारय् उत्पत्ति क्षणयागु नामरुपयात दिपा मदयेक भाविता याना चायेका च्वंम्ह योगिं उकथं भाविता याना चायेका च्वं च्वं हे थःगु शरीरयात फुले जुया मना वया च्वंगु लाश आदिथें हे जुया च्वन धका मती तये यःगु जुल । आलपं मने लुइका बिचाः याइगु कारणं नं थुकथं मती तये यःगु जुल । उगु अवस्थाय् योगिं मती तया खंका काइगु उगु शरीरयात हे खना च्वन खना च्वन आदि धका

१-कायानुपस्सना ७-नवसिवथिकपब्ब

२-दुतियपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सय्य सरीरं सिवथिकाय् छड्डितं काकेहि वा खज्जमानं, कुललेहि वा

१-कायानुपश्यना ७-नवसिवथिक पर्व, २-निगूगु भाग

भिक्खवे= भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षु ; सिवथिकाय छड्डित = शम्शानय् वांछ्वया तःगु ; काकेहि वा खज्जमानं = कोत्तय्सं नया तःगु नं जुया च्वंगु ;

अभिप्राय

चयेका लुया वःगु शरीर तना तना वनीगुयात प्रकट रुपं खने दइगु जुया च्वन । थुकथं खनिगु सीकिगुयात हे विपश्यना धका मती तये बहःगु जुल । धात्थे खः ; थुकथं भाविता यायेगु अवस्थाय् फुले जुया मना वःगु लाश आदिथें जुया प्रकट जुया वःगु रुपाकृति आरम्मण धात्थें उत्पत्ति विनाश जुइगु वास्तविक **परमार्थ रुप मखुसां** नाम प्रज्ञप्ति आकाश प्रज्ञप्ति आदिथें आधार काये बहःगु ठोस द्रव्य प्रदार्थ बिल्कुल मदुगु नं मखु । भाविता याना चायेका च्वंम्ह योगियाके धात्थें हे उत्पत्ति विनाश जुया वंगु कथं नं स्पष्ट जू । अनं अतिरिक्त उगु रुपाकृतियात खंका सीका च्वनीगु मनोविज्ञान चित्तला **धात्थेंगु परमार्थ धर्म** हे खः । योगिं उगु चित्त लिसें हे उत्पत्ति विनाश जुया वंगुयात खंके ज्यूगु जुया च्वन । उकिं लुया वःगु उगु रुपाकृति लिसें प्रकट जुया वःगु मनोविज्ञान चित्तया दइगु मदइगुयात “खनीगु हे थुगु सिवथिक पर्वय् **समुदय धम्मानुपस्सना बय-धम्मानुपस्सना** धाइगु जुल ” धका सीके वहःगु जुल ।

खज्जमानं गिज्झेहि वा खज्जमानं, कङ्केहि वा खज्जमानं, सुनखेहि वा खज्जमानं, ब्यग्घेहि वाखज्जमानं, दीपीहि वा खज्जमानं, सिङ्गालेहि वा खज्जमानं, विविधेहि वा पाणकजातेहि खज्जमानं । सो इममेव कायं उपसंहरति “अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो” ति ।

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति ।...पे... न च किञ्चि लोक उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

कुललेहि वा खज्जमानं = इमातय्सं नया तःगु नं जुया च्वंगु ; गिज्फेहि वा खज्जमानं = गिद्धतय्सं नया तःगु नं जुया च्वंगु ; कङ्केहि वा खज्जमानं = बाजतय्सं नया तःगु नं जुया च्वंगु ; सुनखेहि वा खज्जमानं = धुँतय्सं नया तःगु नं जुया च्वंगु ; दीपीहि वा खज्जमानं = चितुवातय्सं नया तःगु नं जुया च्वंगु ; सिङ्गालेहि वा खज्जमानं = धोतय्सं नया तःगु नं जुया च्वंगु ; विविधेहि वा पाणकजातेहि खज्जमानं = विभिन्न प्रकारयापिं कीतय्सं नया तःगु नं जुया च्वंगु ; शरीरं = लाशयात ; सेय्यथापि पस्सेय्य = खनीथें तुं ; सो = उम्ह भिक्षुं ; इममेव कायं = (थःगु रुप समूह) थुगु शरीरयात हे ; उपसंहरति = तुलना याना बिचाः याइगु जुया च्वन । अयम्पि खो कायो = जिगु थ्व रुप काय नं ; एवंधम्मो = थुगु लाशथें हे को इमा आदि विभित्र सत्वपिसं नके मानिगु स्वभाव दुगु जुया च्वन । एवंभावी = थुगु लाहथें हे, को इमा आदि विभिन्न सत्वपिसं नके मानिगु अवश्यं जुइतिनिगु जुल । एवं अनतीतो = थुगु लाशथें हे को इमा आदि विभिन्न सत्वपिसं नके मालितिनिगु स्वभावयात पुला वने फइ मखुगु जुया च्वन खनि । इति = थुकथं तुलना

१-कायानुपस्सना ८-नवसिवथिक पब्ब

३-ततियपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं सिवथिकाय छड्डितं अट्ठिक सङ्खलिकं समसं-लोहितं ह्नरु सम्बन्धं । सो इममेव कायं उपसंहरति, "अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो" ति ।

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति... पे... न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

याना बिचाः याइगु जुया च्वन ।

इति = थ्व कना वयागु विधि अनुसारं ; अज्झत्तं वा काये = थःगु रुप समूह शरीरय् नं ; (इर्यापथ पर्व लिसे समान जुल । अत्थि कायोति = को इमा आदि विभित्र सत्वपिसं नइतिनिगु रुप समूह मात्र जक दया च्वन... धका थुलि हे जक सचे याना धायेगु विशेषता दुगु जुल ।)

२-सिवथिक निगूगु भाग क्वचाल

१-कायानुपश्यना, ८-नवसिवथिक पर्व, ३-स्वंगूगु भाग

भिक्खवे= भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षुं ; सिवथिकाय छड्डितं = शम्शानय् बांछ्वया तःगु ; समंस-लोहितं = ला ही ल्यं पुल्यं नापं दया च्वंगु ; ह्नरु

१-कायानुपस्सना ९-नवसिवथिकपब्ब

४-चतुत्थपब्ब

Downloaded from http://dhamma.digital/

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं सिवथिकाय छड्डतं अट्ठिक सङ्खलिकं निम्मंस-लोहित-

सम्बन्धं = नसातय्सं क्वातुक जोडे याना तःगु ; अट्ठिक- सङ्खलिकं सरीरं =क्वय् कालि लाशयात ; सेय्यथापि पस्सेय्य = खना च्वनीथें ; सो = उम्ह भिक्षुं ; इममेव कायं = (थःगु रुप समूह) थ्व शरीरयात हे ; उपसंहरति = तुलना याना बिचाः याइगु जुया च्वन । अयम्पि खो कायो = जिगु थ्व रुप काय नं ; एवंधम्मो = थुगु लाशथें हे, कवंचा जुइगु स्वभाव दया च्वन । एवंभावी = थ्व लाशथें हे, कवंचा जुइ मानिगु जुल । एवं अनतीतो = थुगु लाशथें हे कवंचा जुइगु स्वभावयात पुला वने फइ मखुगु जुल खनि ; इति = थुकथं तुलना याना बिचाः याइगु जुया च्वन ।

इति = थ्व कना वयागु विधि अनुसारं ; अज्झत्तं वा काये = थःगु रुप समूह शरीरय् नं ; (इर्यापथ पर्व समान जुल । अत्थि कायोति = कवंचा जुइगु रुप समूह मात्र दया च्वन धका... थुलि हे जक सचे याना धाये निंतिं विशेषता दुगु जुल ।)

३-सिवथिक स्वंगूगु भाग क्वचाल

१-कायानुपश्यना, ९-नवसिवथिक पर्व, ४-प्यंगूगु भाग

भिक्खसे= भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षु ; सिवथिकाय छड्डितं = शम्शानय् वाँछ्वया तःगु ; निम्मंस-लोहितमक्खितं = लापाँय् मदया हि भ्याकं जक किना ;

मक्खितं ह्नरु सम्बन्धा सो इममेव कायं उपसंहरति, "अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो " ति ।

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सीी विहरति...पे..... न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

१-कायानुपस्सना, १०- नवसिवथिकपब्ब,

५-पञ्चमपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं सिवथिकाय छड्डितं अट्ठिक सङ्खलिकं अपगत-मंस-लोहितं ह्नरु सम्बन्धं । सो इममेव कायं उपसंहरति, "अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो " ति ।

ह्नरु सम्बन्धं = नसातय्सं क्वात्तुक जोडे याना तःगु ; अट्ठिक सङ्खलिकं सरीरं= क्वँय्फालि लाहयात ; सेय्यथापि पस्सेय्य = खना च्वनीथें ; सो =उम्ह भिक्षुं ; सिवथिक स्वंगूगु लिसे समान जुल ।)

४-सिवथिक प्यंगूगु भाग क्वचाल

१-कायानुपश्यना १०-नवसिवथिक पर्व, ५-न्यागूगु भाग

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हानं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षु ; सिवथिकाय छड्डितं = शम्शानय्

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति... पे... न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

१-कायानुपस्सना   ११-नवसिवथिकपब्ब

६-छट्ठमपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं

सिवथिकाय छड्डितं, अट्ठिकानि अपगत सम्बन्धानि दिसा

विदिसा विक्खित्तानि अञ्ञेन हत्थट्ठिकं, अञ्ञेन पादट्ठिकं,

अञ्ञेन कटिट्ठकं, अञ्ञेन फासुकट्ठिकं, अञ्ञेन पिट्ठिट्ठकं,

अञ्ञेन खन्धट्ठिकं, अञ्ञेन गीवट्ठिकं, अञ्ञेन हनुकट्ठिकं,

वंछ्वया तःगु ;अपगत-मंस-लोहितं = ला हि बिल्कुल मदया च्वंगु ; न्हरु सम्बन्धं = नसातय्सं क्वात्तुक जोडे याना तःगु ; अट्ठिक सङ्खलिकं सरीरं = क्वँय्कालि लाशयात ; सेय्यथापि पस्सेय्य = खना च्वनीथें ; सो उम्ह भिक्षुं ;

सिवथिक-स्वंगूगु भाग लिसे समान जुल ।)

५-सिवथिक न्यागूगु भाग क्वचाल

१-कायानुपश्यना   ११-नवसिवथिक पर्व,   ६-खुगूगु भाग

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षुं ; सिवथिकाय छड्डित = शमशानय्

अञ्ञेन दन्तट्ठिकं, अञ्ञेन सीसकटाहं, सो इममेव कायं उपसंहरति, “अयम्पि खो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो” ति।

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति...पे... न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

वंछ्वया तःगु ; सरीरं ; पस्सेय्य = खनीगु जुया च्वन ; अपगतसम्बन्धानि = स्वापु स्वय्ब्याना ; दिसा विदिसा विक्खित्तानि = उखें थुखें चिलाये मलाये दना च्वंगु ; अट्ठिकानि = क्वँय्यात ; पस्सेय्य = खनिगु जुया च्वन) ;अञ्ञेन हत्थट्ठिकं = छखे पाखे म्हःयागु क्वँय्यात ; अञ्ञेन पादट्ठिकं = छखे पाखे तुतियागु क्वँयेयात ; अञ्ञेन गोप्फकट्ठिकं =छखे पाखे ग्वालियागु क्वँय्यात ;अञ्ञेन जङ्घट्ठिकं = छखे पाखे त्वनायागु क्वँय्यात ; ख उरुट्ठिकं = छखे पाखे खम्पायागु क्वँय्यात ; अञ्ञेन कटिट्ठिकं =

Downloaded from http://dhamma.digital/

छखे पाखे प्यंपाय्यागु क्वँय्यात ; अञ्ञेन फासुकट्ठिकं = छखे पाखे बपि क्वँय्यात ; अञ्ञेन पिट्ठिट्ठिकं = छखे पाखे जनुफा क्वँय्यात ; अञ्ञेन खन्धट्ठिकं = छखे पाखे ब्वहःयागु क्वँय्यात ; अञ्ञेन हनुकट्ठिकं = छखेपाखे मनचा यागु क्वँय्यात ; अञ्ञेन गीवट्ठिकं = छखे पाखे गःपःयागु क्वँय्यात ; अञ्ञेन दन्तट्ठिकं = छखे पाखे वायागु क्वँय्यात ; अञ्ञेन सीसकटाहं = छखे

अभिप्राय

टिप्पणी...पुलांगु निश्रयलय् **जँयागु क्वय्** धाःगु थुगु **प्यंपाँय् यागु** क्वँय्यात हे उद्देश्य याना तःगु खः । **दुगुः क्वँय्यात ला पिट्ठिट्ठिक धयागु जनुफा क्वँचय् हे** दुथ्याका तःगु जुल ।

१- कायानुपस्सना, १२- नवसिवथिकपब्ब,

७- सत्तमपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं सिवथिकाय छड्डितं अट्ठिकानि सेतानि सङ्खवण्ण-पटिभागानि । सो इममेव कायं उपसंहरति, "अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो" ति ।

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति...पे... न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

पखें छ्यौंयागु क्वँय्यात ; सेय्यथापि पस्सेय्य = खनीथें ; सो = उम्ह भिक्षु ; (सिवथिक स्वंगूगु भाग लिसे समान जुल ।)

६- सिवथिक खुगूगु भाग क्वचाल

१-कायानुपश्यना, १२-नवसिवथिक पर्व, ७-न्हेगूगु भाग

भिक्खवे =भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षुं ; सिवथिकाय छड्डितं= शम्शानय् वांछ्वया तःगु ; सरीरं = लाशयात ; (पस्सेय्य = खनीगु जुया च्वन) सङ्खण्ण-पटिभागानि सेतानि = शङ्खयागु वर्ण समानं तुयुसे च्वंगु ; अट्ठिकानि = क्वँय्यात ; सेय्यथापि पस्सेय्य = खनिगुथें ; सो = उम्ह भिक्षुं (सिवथिक स्वंगूगु भाग लिसे समान जुल ।)

७-सिवथिक न्हेगूगु भाग क्वचाल

१- कायानुपस्सना, १३- नवसिवथिकपब्ब,

८- अठमपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं सिवथिकाय छड्डितं । अट्ठिकानि तेरोवस्सिकानि । सो इममेव कायं उपसंहरति, "अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो" ति ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

१-कायानुपश्यना, १३- नवसिवथिक पर्व, ८-च्यागूगु भाग

भिक्खवे =भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षुं ; सिवथिकाय छड्डितं= शम्शानय् वांछ्वया तःगु ; सरीरं = लाशयात ; (पस्सेय्य = खनीगु जुया च्वन ।) तेरोवस्सिकानि = दच्छि फुना ताकाल तक पुलां जुइ धुंकूगु जुया ; पु१जकितानि = पुचः पुचः चिना तःगु ; अट्ठिकानि =क्वँय्यात ; सेय्यथापि

अभिप्राय

तिरोवस्स = दच्छि पुला वने धुंकूगु समयय् + इक = थ्यना च्वंगु ; **तेरोवस्सिक** = दच्छि पुला वने धुंकूगु इलय् थ्यंगु क्वँय् । थुगु पदं उजागु पुलांगु क्वँय्यागु स्वभाविक जुइ माःगु अवस्थायात प्रकट जुइकीगु जुया च्वन ।

थुगु **पुञ्जकित** पद द्वितीय पाराजिक विनीत वस्तुलय् वःगु **घाँय् द्वं अर्थ व्यक्त याइगु पुञ्जकित** पद, चूलवग्ग वत्तक्खन्धक आगन्तुक-वत्त काण्डय् वःगु **सेनासन पुचः अर्थ व्यक्त याइगु पुञ्जकित** पदत लिसे शब्दयागु गतिविधि कथं व शब्दार्थ कथं समान पुया च्वन ।पारजिक काण्ड

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति...पे... न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति ।

प्ससेय्य = खनिगुथें ; सो = उम्ह भिक्षुं ; (सिवथिक स्वंगूगु भाग लिसे समान जुल ।)

८-सिवथिक च्यागूगु भाग क्वचाल

अभिप्राय

निश्रयलय् 'कित' धातुं पद सिद्ध जुया च्वंगु क्यना तः गु दु । तर गमिक-वत्त खन्धकय् "चतूसु पासाणेसु मञ्च पञ्ञापेत्वा मञ्चे मञ्चं आरोपेत्वा पीठे पीठं आरोपेत्वा सेनासनं उपरि पुञ्जं करित्वा दारुभण्डं मत्तिकाभण्डं पटिसामेत्वा द्वारा-वातपानं थकेत्वा पक्कमितब्ब" धका यात्राय् वनीह्म भिक्षुं सेनासन परिभोगयात छथाय् द्वंचिना सचे याना वंगु खँ क्यना तःगु दु । थुकथं क्यना तःगु पाली पुञ्जं करित्वा धका 'कर' धातुं क्यना तः गुयात होश तये माःगु जुल । थुकथं यात्राय् वनीम्ह भिक्षुं पुञ्जं करित्वा = द्वं चिना थकुगु सेनासनयात हे आगन्तुक वत्त खन्धकय्... " सचे विहारो उक्लापो होति, मञ्चे वा मञ्चो आरोपितो होति । पीठे वा पीठं आरोपितं होति । सेनासनं उपरि पुञ्ज कितं होति । सचे उस्सहति सोधेतब्बो " धका क्यना तःगु दु ।

उकिं पुञ्जकितलय् **कित पद** 'कर + त ' = **कत पदं** दया वःगु खँ स्पष्ट जू । वचनार्थयात गुकथं याये बहः जू धाः सा... पुञ्जो कतो येसन्ति **पुञ्जकतानि** ; पुञ्जकतानियेव **पुञ्जकितानि**-धका याये बहःजू । मेकथं... **अभूततब्भावय्** ची प्रत्यय द्वारा सिद्ध जुया च्वंगु पुञ्जीकत मूल पदं **पुञ्जकित** जुया वःगु खः धका नं ग्रहण याये बहःजू । उल्लेख याना वये धुंगु साधक पालि निथिलय् **पुञ्जकितं तिणं** झापेति धयागु पाराजिक पालि थाइ लिपियागु सफुती **मुञ्चक तिणं** झापेति धका दया च्वन । मेगु छथी... द्वितीय कथिन शिक्षापदय् कण्हकितानि (कण्णकितानि) चीवरानि -ब्यांचिगु ख्यँय्थें हाकुसे

Downloaded from http://dhamma.digital/

फ्वसा ' वया च्वंगु चीवरत-धका वया च्वंगु दु । महावग्ग चीवरक्खन्धकय् पंसुकितानि चीवरानि-धुलं गया च्वंगु चीवरत धका वया च्वंगु दु । थुपिं पदतय्त कण्हकानि सञ्जातानि येंसं, पंसुका स१जाता येसंधका वचनार्थ याना **तारकादि गणया** इत-प्रत्यय द्वारा हे सिद्ध यायेमाः । सिद्ध यायेगु गुकथं धाःसा... पुञ्जो विय **पुञ्जकं,** छपुचःथें जुया फुले जुया च्वंगु वस्तुयात कायेमाः । **पुञ्जकं** सञ्जातं येसन्ति **पुञ्जकितानि**अट्ठिकानि । न्हेगूगु सिवथिक पर्वय् वया च्वंगु ताजाइ ताजागु क्वँय्तथें कसे कसे जुया च्वंगु मखुसे **द्वँ चिना तःगु क्वँय्चु थें छ्वासु छ्वासुसे च्वना च्वंगु क्वँय् चुं चुं दनिथें च्वना क्वँय्त** कायेमाः । थुगु अर्थ विशेष रुपं हे अर्थयुक्ति दुगु जुल । कारण छाय् धाःसा थुगु सिवथिक पर्वय् फुले फुले जुया मना वया च्वंगु लाशं निसें छगू भाग स्वया मेगु भाग झंझं स्यना ध्वग्गिना च्वंगु लाशं क्वँय् पुचःयात क्यना वये धुंगुदु । न्हेगूगु भागय् तुयुसेच्वना च्वंगु ताजाइ ताजागु क्वँय्त क्यना वये धुंगुदु । न्हेगूगु भागय् चुं चुं दला धू धू जुया च्वंगु क्वँय्यात क्यने त्यना । उगु निगू भागया दथ्वी क्यना तःगु थुगु च्यागूगु भागय् वया च्वंगु क्वँय्त भागय् च्वंगु क्वँय् ति नं ताजा मजूसे गुंगूगु भागय् च्वंगु क्वँय् ति नं चना मवंसे, चुण्णक = चूं चूं दलिथें च्वंक स्यना च्वंगुक्वँय्त हे जक जुइ बहः जू । उलि जक मखु **तेरोवस्सिकानि** धयागु **हेतु मन्त विशेषण** पदं नं **दँच्छि पुला वना स्यना वनाच्वंगुयात** प्रकट रुपं क्यना तःगु दया च्वन । उकिं ... **पुञ्जकितानि छपुचः थें जुया छ्वासुसे छ्वासुसे च्वना च्वंगु**-थुगु अर्थयात नं लुमंके बहःगु जुल । तर अर्थकथाय् ब्याख्या याना मतःगु स्वल धाःसा थुलि तक

१-कायानुपस्सना १४-नवसिवथिकपब्ब,

९-नवमपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सेय्यथापि पस्सेय्य सरीरं सिवथिकाय छड्डितं , अट्ठिकानि पूतीनि चुण्णकजातानि ।

१-कायानुपस्सना १४-नवसिवथिकपर्व ९-गुंगूगु भाग

भिक्खवे =भिक्षुपिं ; पुन च = हानं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षुं ; सिवथिकाय छड्डितं= शम्शानय् वांछ्वया तःगु ; सरीरं = लाशयात ; (पस्सेय्य = खनीगु जुया च्वन ।) पूतीनि = ध्वाग्गिना च्वंगु ; चूण्णकजातानि = चुं चुं दला च्वंगु ; अट्ठिकानि =

अभिप्राय

थाकूगु अर्थ दये म्वाः गु जुल । अथे जुया मेमेगु पाली नं स्पष्ट जुया सी दया च्वंगु अर्थयात जक निअयलय् आधारया रुपय् क्यने माःगु जुल । आधारया रुपय् क्यना तःगु उगु अर्थ अनुसार शम्शानय् दच्छि पुलां जुया च्वंगु क्वँय्त चिलाय् दना वख्वाः थ्व ख्वाः मदया च्वंगु मदयेकेया निंतिं छगू नं मखु छगू थासय् द्वँ चिना तःगुयात क्यना तःगु जुया च्वन धका सीके माःगु जुल । **सयादो ऊ बउयागु निश्रयलय् धाःसा...पुञ्जकितानि -पुचःचिलाय् मिलाय् दना च्वने धुंकूगु** -धका भाय् हिला तःगु जुल । कात्यायन ग्रन्थय् वया च्वंगु **कितक** पदथें किर -धातु + त प्रत्यय द्वारा किण्ण - विकिण्णया पलेसा **कित** धका सिद्ध जुइका पुञ्जो कितो विकिण्णे येसन्ति पुञ्जकितानिधका वचनार्थ

Downloaded from http://dhamma.digital/

याये माःगु जुल । थुगु अर्थ नं छधि छपाँय् जुया क्वातुसे क्वातुसे पुचः चिना च्वंगु चुं पुचः स्यना स्यना छ्वासुसे च्वना च्वनीगुयात उद्देश्य

सो इममेव कायं उपसहरति, “अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो ” ति ।

इति अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहरति...पे...

क्वँय्यात ; स्य्यथापि पस्सेय्य = खनिथें ; सो = उम्ह भिक्षुं ; इममेव कायं = (थःगु रुप समूह) थुगु शरीरयात हे ; उपसंहरति = तुलना याना बिचाः याइगु जुया च्वन । अयम्पि खो कायो = जिगु थ्व रुप काय शरीर नं ; एवंधम्मो = थ्व क्वँय् चुं तथें हे पुलां जुया ध्वग्गिना चुं चुं दलेगु स्वभाव दया च्वन । एवंभावी = थ्व क्वँय् चुं थें हे पुलां जुया ध्वग्गिना चुं चुं दले माःगु हे जुया च्वन । एवं अनतीतो = थ्व क्वँय् चुं थें हे पुलां जुया ध्वग्गिना चुं चुं दलेगु स्वभावयात पुला वने फइ मखुगु जुया च्वन खनि ; इति = थुकथं तुलना याना बिचाः याइगु जुया च्वन ।

इति = थ्व कना वयागु विधि कथं ; अज्झत्तं वा काये = थुगु थःगु रुप समूह शरीर कायय् नं (इर्यापथ पर्व लिसे समान जुल । अत्थि कोयोति = पुलां

अभिप्राय

इात धाःसा थुगु न्हूगु निअययागु टिप्पणी क्यना तःगु अथै लिसें समानथें हे जुगु जुल । उखे छपुचः थुखे छपुचः कथं क्वँय्पुचःत अलग अलग जुया च्वंगुयात नं काये फूनिगु जुल । थुकथं काल धाःसा ; तेरोवस्सिकानि धयागु विशेषण पद द्वारा छुकीयात उद्देश्य याना तःगु दुलय् धका अन्वेषण याये मालीतिनी । सूत्र पालियागु निश्रयय् ला..., पुञ्जकिटानि = त्वँतय्सं प्वाः प्वाः खना तये धुंकूगु धका अर्थ यिबा तःगु जुल । भुञ्जकीतानि पद खना थुकथं अर्थ यिबा तःगु जुइमाः । उगु अर्थय् दच्छि पुला वने धुंकूगु क्वँय्त त्वँतय्सं नः मनः यात नं बिचाः यायेमाः ।

न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपससी विहरति ।

नवसिवथिकपब्बं निट्ठितं

चुद्दस कायानुपस्सना निट्ठिता ।

जुया ध्वगिना चुं चुं दलिनितिगु रुप समूह मात्र दया च्वंगु दु धका ;...थुलि हे जक सचे याना धाये माःगुविशेषता दुगु जुल ।

९-सिवथिक गुंगूगु भाग क्वचाल

न्वसिवथिकपब्बं= सिवथिक गुंगूगु भाग ; निट्ठितं = क्वचाल ।

चुद्दस कायानुपस्सना = १४-गू कायानुपश्यना ; निट्ठितं = क्वचाल ।

अर्थकथायागु विशेष लुमंके बशःगु निर्णय

Downloaded from http://dhamma.digital/

तत्थ आनापानपब्बं पटिक्कूल-मनसिकारपब्बन्ति इमामेव द्वे अप्पना कम्मट्ठानानि; सिवथिकानं पन आदीनवापुस्सना-वसेन वुत्तत्ता । सेसानि द्वादसपि उपचार-कम्मट्ठानानेव ।

तत्थ = उगु कायानुपश्यना झिंप्यंगु पर्वत मध्यय् ; आनापान पब्बं = आनापान पर्व व ; पटिक्कूल-मनसिकारपब्बं = प्रतिकूल मनसिकार पर्व ; इति = थुकथं ; इमानि एव द्वे = थुपिं निगू पर्वत हे जक ; अप्पना-कम्मट्ठानानि = अर्पणा ध्यानया कर्मस्थानत खः । वा = अर्पणा ध्यानयात प्राप्त जुइकीगु कर्मस्थानत खः । पन = अनं मेगु ; सिवथिकानं आदिनवानुपस्सना वसेन वुत्तत्ता = सिवथिक गूंगु पर्वयात आदीनवानुपश्यना कथं कना बिज्याना तःगु जुया; (थुगु कारण क्यनीगु शब्दं सीके बीगु छु धाःसा सिवथिक गूंगु पर्वय् लाश कवंचा उपमा दुथ्याना च्वंसां नं व **उपमा मात्र** खः। धात्थें भाविता याये माःगु कर्मस्थान ला व मखु । **उपमेय्य** जुया च्वंगु थःगु शरीर हे जक धात्थें भाविता याये माःगु कर्मस्थान जुया च्वन । अथे नं **सविज्ञानक जुया च्वंगुथःगु शरीरय्**अविज्ञानक लाश्यथें **अर्पणा ध्यानयात ला प्राप्त जुइ फइ मखु ।** उपचार समाधि मात्रयात जक प्राप्त याये फइगु जुया च्वन । उकिं सिवथिक गूंगु पर्वयात अर्पण कर्मस्थानया रुपय् कना बिज्यागु मखु । **आदिनवानुपश्यनाया रुपय् जक** कना बिज्यागु खः धका महाशिव स्थविरं आज्ञा दयेका बिज्याना तःगु दु । उकिं अर्पणा ध्यान लिसे सम्बन्ध मदु धका सीके यिबा च्वंगु जुल ।) सेसानि = आनापान पर्व व प्रतिकूल मनसिकार पर्व ल्यं दुगु ; द्वादसापि = कायानुपश्यना १२-गू पर्वत ; उपचार - कम्मट्ठानानि एव = उपचार ध्यानया कर्मस्थान ; उपचार ध्यानयात प्राप्त जुइकीगु कर्मस्थानत हे जुल। (थन **'एव'** शब्दं अप्रणा ध्यानयात प्राप्त जुइकीगु कर्मस्थान मखु धका सीके यिबा च्वंगु जुल ।)

थुगु अर्थकथा शब्दं...इर्यापथ पर्व, सम्प्रजन्य पर्व, धातुमनसिकार पर्व, सिवथिक पर्व गूंगु धयागु थुगु झिंनिगू पर्वया देशना अनुरुप अभ्यास याना च्वंम्ह योगीयाके **उपचार ध्यान** धयागु उपचार समाधि उत्पन्न जुया वया **चित्त विशुद्धि अवस्था नं** पूर्ण रुपं सिद्ध जुया वंगु दु धका दृढ रुपं निर्णय याये माःगु जुल । थुगु थासय् **विपश्यना क्षणिक समाधियात हेउपचार समाधि** धका धया तःगु जुल । कारण छाय् धाःसा...नीवरणयात शान्त जुइकीगु सामर्थ्य कथं लौकिक ध्यानया न्ह्यलुवा जुया च्वंगु **उपचार समाधि लिसे समानथें जुया च्वंगु कारणं व** मार्गफल अर्पणाया **उपचार क्षेत्रय् प्रतिस्थित जुया च्वंगुलिं** खः । अनं अतिरिक्त क्षणिक समाधियात उल्लेख मयासे उपचार अर्पणा निथीयात जक क्यना तःगु अर्थकथाया खँ धाक्वलय् नं थुगु थासय्थें हे **उगु क्षणिक समाधियात उपचार समाधिलय् समावेश याना तःगु दु** धका सीकेमाःगु जुल ।

निद्दसवार २-वेदनानुपस्सना

कथञ्च पन भिक्खवे भिक्खु वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरति । इध भिक्खवे भिक्खु सुखं वा वेदनं वेदयमानो सुखं वेदनं वेदयामीति पजानाति । दुक्खं वा वेदनं वेदयमानो दुक्खं वेदनं वेदयामीति पजानाति । अदुक्ख-मसुखं वा वेदनं वेदयमानो अदुक्द-मसुखं वेदनं वेदयामोति पजानाति ।

निर्देशवार २-वेदनानुपश्यना

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षुं ; वेदनासु = अनुभव याइगु वेदनाय् ; कथञ्च = गुकथं ; वेदनानुपस्सी = अनुभव याइगु स्वभाव मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरतिं पन = च्वना च्वनीगु लय् धाःसा...

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध भिक्खु = थुगु शासनय् च्वंम्ह भिक्षुं ; बा = थुगु शासनय् उद्योग च्वंम्ह व्यक्ति ; सुखं वेदनं = दुगु अनुभूतियात ; वेदयमानो वां = अनुभव यायेबले नं ; (वा = अनुभव याना च्वं च्वं,

अभिप्राय

सुख जुइबले-भिं जुइबले **"सुख जुया च्वन ; भिं जुया च्वन "** धका सीकेया निंतिं निर्देशन याना तःगु थुगु **बुद्ध-वचनय् नं मस्यू मथूपिसं निक्ति खने फु ।** अथे जुया अर्थकथाय् इपिं**मस्यू मथूपिनिगु विचार व दृष्टियात** उल्लेख याये धुंका उंकीया समाधानं लिपा **बुद्धवचनयात समर्थन याना तये धंकूगु जुल ।**अभिप्राय कथं थुकथं हे जुया च्वन ।

अनुभव याना च्वनेबले, याना च्वनेगु क्षणय्, अनुभव यायां नं ;) सुखं वेदनं वेदयामोति = सुख दुगु अनुभूतियात अनुभव याना च्वना धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

दुक्खं वेदनं = दुःखगु अनुभूतियात ; वेदयमानो वा = अनुभव यायेबले नं ; (वा = अनुभव याना च्वं च्वं, अनुभव याना च्वनेबले, अनुभव याना च्वनेगु क्षणय्, अनुभव यायां नं ;) दुक्खं वेदनं वेदयामोति = दुःख दुगु अनुभूतियात अनुभव याना च्वन धकाः पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अदुक्खमसुखं वेदनं = दुखं नं मखुगु सुख नं मखुगु मभिंगु नं मखुगु भिंगु नं मखुगु अनुभूतियात ; वेदयमानो वा = अनुभव यायेबले नं ; (वा =अनुभव याना च्वं च्वं, अनुभव याना च्वनेबले, अनुभव याना च्वनेगु क्षणय्, अनुभव यायां नं ;) अदुक्खमसुखं वेदनं वेदयामीति = दुःख नं मखुगु सुख नं मखुगु मभिंगु नं मखुगु अनुभूतियात अनुभव याना च्वना धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

थसः पाया द्यने तिनि सःपिं ह्याउँ मचायातय्सं तकं दुरु त्वना च्वनीगु अवस्था आदिलय् "सुख जुया च्वन-भिं जुया च्वन" श्रादि धका सिया च्वनीगुहे मखु ला ?अथे सिया च्वन धाःसा थुह्म योगीयागु ज्ञान उह्म ह्याउँमचायागु ज्ञान लिसे समान हे जुया च्वनीगु जुइ माल मखु ला ? धाःसा सिया च्वगुं ला खः । तर **ज्ञान लाउथें मखु,** विपरीत कथं विशेषता दया पाना च्वंगु जुल । **पाना च्वंगु गुकथं धाःसा**-मचा हे थजु च्वन । इमिसं सुखयात उत्पन्न जुक्व पतिकं नं सिया च्वंगु मदु । मेमेगु खँयात बिचाः व कल्पना याना समय फुका च्वनीपिं हे जक आपाः जुया च्वन । छको निको स्यूसां नं स्वभाव धर्म छगू मात्रया रुपय् सिया पच्वं । " जि सुखी जुया च्वन, जि भिना च्वन" धका **आत्म कथं जक** सिया च्वनीगु खः । पलख पलखया दुने उत्पत्ति विनाश जुया वनीगु स्वभाव धर्म कथं नं सिया मच्वं, **"न्हापा दया च्वंम्ह जि हे आः सुखी जुया च्वन"** धका नित्य कथं जक बिचाः

Downloaded from http://dhamma.digital/

याना खंका च्वनीगु सीका च्वनीगु जुया च्वन । थुजागु ज्ञानं ला **सत्व खः आत्म खः**धका मनय् तया आशक्त जुइगुयात **हटे याये मफइगुजक मखु, झन जक वृद्धि याना** क्वातुसे च्वंकीगु जुया च्वन । उकिं थुजागु ज्ञानयात **कर्मस्थान नं धाइ मखु,स्मृतिप्रस्थान भावना नं जुइ मखुगु** हे ुल । अथे जुया **"सुख जुइगु बखते सुख जुया च्वन"** धका सीकेत निर्देशन याना तःगु **बुद्ध-वचनं** मचात निसें कया भाविता याना चायेका च्वनेगु मदुपिं **साधारण व्यक्तिपिनिगु ज्ञानयातउद्देश्य याना तःगु मदु** धकां स्पष्ट रुपं सीके माःगु जुल ।

दिपा मदयेक भाविता याना चायेका च्वंम्ह योगिं ला सुखयात उत्पन्न जूजू पतिंक नं सिया च्वं।स्वभाव लक्षण, रस आदि द्वारा नं स्वभाव धर्म छगू मात्र धका सिया च्वं । न्ह्योनी लिउने मस्वासे न्हून्हूगु उत्पन्न जुया वया तना तना वंगुयात नं प्रत्यक्ष खंका सिया च्वं । उगु अवस्थाय् छस्वाकं छगू हे धका बिचाः याइगुखनीगु **सन्तति-प्रज्ञप्ति सुचुके मफूगु त्वपुइ मफगु कारणं याना** "अनित्य खः, दुःख खः, आत्म मखु" धका नं स्पष्ट रुपं सिया च्वं । उकिं को वेदयति = सुनां अनुभव याना च्वन- अनुभव याइम्ह दु ला ? धयागु न्ह्यसलय् अनुभव याइम्ह ला मदु ; न्हून्हूगु उत्पति विनाश जुया च्वंगु अनुभूति स्वभाव त नं तं मात्र जक दु धका छर्लङ्ग जुइक ज्ञान लुया वइगु जुया च्वन ।उलि जक मखु, कस्स वेदना-सुयागु अनुभूति खः, अनुभव याइगुया अधिकारी दु ला ? धयागु न्ह्यसलय् नं... कारण अनुसार न्हून्हूगु त नं तं उत्पत्र जुया च्वंगु अनुभव मात्र दया च्वन । उगु अनुभवया अभिकारी ला मदु धका छर्लङ्ग जुइक ज्ञान लुया वइगु जुया च्वन । अनं मेगु, किं कारणा वेदना-ु कारणं याना अनुभव उत्पन्न? धयागु न्ह्सलय् नं...

सामिस वा सुख वेदनं वेदयमानो सामिस सुख वेदन वेदयामीति पजानाति । निरामिसं वा सुखं वेदयमानो

सामिसं सुखं वेदनं = कामगुण नसा लिसे सम्बन्धितगु लय्ताइगु (सुख वेदना) यात ; वेदयमानो वा = अनुभव यायेबले नं ; सामिसं सुखं

अभिप्राय

बांलागुआरम्मण लिसे ध्वदुइगु कारणं याना सुख जुइगु उत्पन्न जुइगु जुया च्वन धका छर्लङ्ग जुइक ज्ञान लुया वइगु जुया च्वन । थुकथं स्पष्ट जुइक स्यूम्ह योगीया **सम्प्रजन्य ज्ञानयात उद्देश्य याना** "सुख जुइबले सुख जुया च्वन" धका सीकेया निंतिं निर्देशन उपदेश यिबा बिज्याःगु जुल । थुगु थासय् "सुख जुया च्वन, भिं जुया च्वन" आदि धका चायेका सीकेगु **गौचर सम्प्रजन्य खः** । थुगु गौचर सम्प्रजन्य परिपक्व जुइबले न्ह्यसः स्वंगूयात छर्लङ्ग व स्पष्ट जुइका स्यूगु **असम्मोह सम्प्रजन्य** धर्मनियाम अनुसार स्वतः हे लुया वइगु जुया च्वन । उकिं अर्थकथाय्...

वत्थुं आरम्मणं कत्व वेदना व वेदयतीति सल्लक्खेन्तो एस... "सुखं वेदनं वेदयामीति पजानाती" ति वेदितब्बो धका निश्चित रपं निर्णय याना तये धुंकूगु जुल ।

वत्थुं = सुख उत्पत्र जुइगु बांलागु आरम्मणयात ; आरम्मणं कत्वा = आरम्मण याना ; वेदना एव = वेदना हे ; वेदयतीति = अनुभव याइगु जुया च्वन धका ; सल्लक्खेन्तो = चायेका

Downloaded from http://dhamma.digital/

च्वंह्म ; एस = थुह्म योगिं ; सुखं वेदनं वेदयामीति = सुखयात अनुभव याना च्वना, बांलाना च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वन धाइ । इति वेदितब्बो = थुकथं सीके माः गु जुल ।

इच्छा याये बहःपिं, ययेके बहःपिं, ल्ववंके बहःपिं कलाः भात काय् म्ह्याय् तिसा वसः लुँ वहः छें बुं सा म्ये सल किसिं आदि पिने च्वंगु चीज

निरामिसं सुखं वेदनं वेदयामीति पजानाति ।

वेदनं वेदयामीति = कामगुण नसा सम्बन्धितगु लय्ताइगुयात अनुभव याना च्वना धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

निरामिसं सुखं वेदनं = काम गुण नसा लिसे सम्बन्ध जदुगु लय्तायेगु (सुख वेदना) यात ; वेदयमानो वा ; निरामिसं

अभिप्राय

वस्तुयात व शरीरय् दुने च्वंगु रुपलावण्य मिखां खनिगु सुख जुइगु सीगु बुद्धि दइगु आदि दुने च्वंगु चीज वस्तुयात कारण याना लय्तायेगु सामिस सुख खः । कामगुण नसा लिसे सम्बन्धितगु सुख धयागु मतलब खः । उकीयात हे गेहस्सित सोमनस्सधका नं धाइ । काम गुण छेंयात बः काइगु आनन्द व लय्ता धयागु मतलब खः । थुगु सुख बांलांगु रुप लावण्यतय्त मूल कारण याना, कलाः भात आदि कामवस्तुयात आरम्मण याना लय्ताइगु अवस्थाय् रुपारम्मणयात मू कारण याना कलाः भात आदि कामवस्तुयात आरम्मण याना लय्ताइगु अवस्थाय् शब्दारम्मण आदियात बः कया उत्पन्न जुइगु खः । उजोगु कामगुण वस्तुत आः वर्तमान अवस्थाय् परिपूर्ण जुया च्वनीगुयात मनय् लुइका नं लय्ताये यःगु जुया च्वन । न्हापा न्हापा परिपूर्ण जुइका वये नंगुयात बिचाः याना लुमंका नं लय्ताये यःगु जुया च्वन । थुजागु लय्तायात उत्पत्र जुइबले लाक्क "लय्ताया च्वना, लय्ताया च्वना" धका चायेका सीका च्वनेमाः धयागु मतलब खः ।

खुगू द्वारय् प्रकट जुया बक्व खूगु आरम्मणयात दिपा मदयेक चायेका च्वम्ह योगिं समाधि ज्ञान परिपक्व जुया वइगु बखते उगु खुगू आरम्मणया उत्पत्ति जुइगु विनाश जुइगुयात प्रत्यक्ष रुपं खंका अनित्य, दुःख व सुख वेदनं वेदयामीति = काम गुण नसा लिसे सम्बन्ध मदुगु लय्तायेगुयात अनुभव याना च्वना धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

अनात्म लक्षणयात सीकीगु जुया च्वन । उगु अवस्थाय् प्रत्यक्ष सीके दुगु वर्तमान आरम्मण लिसे तुलना याना ह्मपा ह्मपा सीके नंगु अतीत आरम्मण खुगूयात व अः सीका च्वनागु आरम्मणयात "नित्य मखु, दुःख खः, परिवर्तन जुया च्वंगु धर्म मात्र खः" धका सीका खंका निर्णय याइगु जुया च्वन । थुकथं स्यूम्ह खंका व्यक्तियाके चायेका सीकु पतिकं लय्ताइगु उत्पन्न जुइ यःगु जुया च्वन । थुगु लय्ताइगु कामगुण नसा लिसे सम्बन्ध मदुगु **निरामिस सुख** खः । उकीयात हे **नेक्खम्मस्सित सोमनस्स** धका नं धाइ । विपश्यनायात बः काइगु लय्ता धयागु मतलब खः । थुजागु लय्तायेगु **नकतिनि उदयब्बय ज्ञान उत्पत्ति जुइगु अवस्थाय्** रोके यानां याये मफयेक अत्यधिक रुपं उत्पन्न जुइ

Downloaded from http://dhamma.digital/

यःगु जुया च्वन । उकीयात **उत्पत्ति जू जू पतिकं** “लय्थाया च्वना, लय्ताया च्वना” धका **चायेका सीकेमाः** धयागु मतलब खः । अनं मेगु, बुद्ध गुण आदियात मती लुइका बिचाः यायेगु अवस्थाय् प्रीति व सोमनस्स उत्पन्न जुइ यः । थुपिं सोमनस्सत नं **निरामिस सुख** हे खः । उकीयात नं चायेका सीके माःगु हे जुल । थुकथं चायेका सीकेगु द्वारा अरहत्त फलय् तकं थ्यंक वने जुया च्वन । उकिं अर्थकथाय्...

बुद्धारम्मणं संघारम्मणं पीतिं उप्पादेत्वा तदेव खयतो वयतो सम्मसन्तो अरहत्तं पापुणाति- धका आज्ञा दयेका तःगु जुल ।

बुद्धारम्मणं पीतिं = बुद्ध गुण हे आरम्मण दया च्वंगु प्रीतियात ; सङ्घारम्मणं पीतिं = सङ्घगुण हे आरम्मण दया च्वंगु प्रीतियात ; उपपादेत्वा = उत्पत्र जुइका ; तदेव = उगु प्रीतियात हे ; खयतो वयतो = क्षय जुया वना च्वन धका ; सम्मसन्तो = ज्ञानं

सामिसं वा दुक्खं वेदनं वेदयमानो सामिसं दुक्खं वेदनं वेदयामीति पजानाति । निरनमिसं वा दुक्खं वेदनं वेदयमानो निरनमिसं दुक्खं वेदनं वेदयामीति पजानाति ।

सामिसं दुक्खं वेदनं = कामगुण नसा लिसे सम्बन्धितगु नुगः मयइपुसे च्वनीगु (दुःख वेदना) यात ; वेदयमानो वा = अनुभव यायेबले नं ; सामिसं दुक्खं वेदनं वेदयामीति = कामगुण नसा लिसे सम्बन्धितगु नुगः मयइपुसे च्वनीगुयात अनुभव याना च्वना धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

परार्मश याना-भाविता द्वारा खंह्म व्यक्ति ; वा = परार्मश याना भाविता द्वारा खंका अरहत्तं पापुणाति = अरहत्त फलय् थ्यनीगु जुल । (प्रीति, **सोमनस्स** लिसे छधि छपाँय् जुया जक उत्पत्र जुइगु खः । धम्मारम्मण पीतिसीलारम्मण पीति-चागारम्मण पीति आदियात भाविता याना नं अथे हे जुइफु धका सीकेमाः ।)

ययेके बहःगु कामगुण आरम्मण वस्तु न्हापा नं पू मवं, आः नं पू मवंगु कारणं व भय ? अन्तराय दुःखत लिसें न्हापा नं अनुभव याना वया आः नं ?अनुभव याना च्वने माःगु कारणं याना नुगः मयइपुसेच्वनीगु-नुगः मछिंसे च्वनीगुयात **सामिस** दुःख धाइ । **गेहस्सित दोमनस्स** नं धाइ । थुजागु नुगः मछिंनिगु नुगः मयइपुसे च्वनीगु, दिक्दार जुइगु, लुमना शोक जुइगु, धाक्वयात **उत्पत्ति जू जू पतिकं** “नुगः मछिना च्वन, नुगः मछिना च्वन” आदि धका **चायेका सीकेमाः** धयागु मतलब खः । आवंलि टिप्पणी अभिप्राय विस्तृत रुपं च्वये मखुत । विस्तृत अभिप्राय सीके माःसा विपश्यना भावना

सामिसं वा अदुक्ख-मसुखं वेदनं वेदयमानो सामिसं अदुक्ख-मसुखं वेदनं वेदयामीति पजामीति । निरनमिसं वा अदुक्ख-मसुखं वेदयमानो निरनमिसं अदुक्ख-मसुखं वेदनं वेदयामीति पजानाति ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

निरामिसं दुक्खं वेदनं= कामगुण नसा लिसे सम्बन्ध मदुगु नुगः मयइपुसे च्वनीगु (दुःख वेदना) यात ; वेदयमानो वा = अनुभव यायेबले नं ; निरामिसं दुक्खं वेदनं वेदयामीति = कामगुणनसा लिसे सम्बत्तध मदुगु, नुगः मयइपुसे च्वनीगुयात अनुभव याना च्वना धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

सामिसं अदुक्ख-मसुखं वेदनं= काम गुण नसा लिसें सम्बन्धितगु उपेक्षा भावय् च्वनेगु (उपेक्षा वेदना) यात ; वेदयमानो वा = अनुभव यायेबले

अभिप्राय

विधि ग्रन्थ काण्ड (४) य् स्वये माल ।

नकतिनिं भावना अभ्यास याइपिंयोगीपिन्त समाधि ज्ञान वृद्धि मजुइगु बखते नुगः मछिने यःगु जुया च्वन । उकीयात **निरामिस दुःख** धाइ । **नेक्खम्मस्सित दोमनस्स** नं धाइ । उपदेश न्यनेत, भावना अभ्यास यायेत, भिक्षु श्रामणेर जुइत, अवसर दयेके मफया उत्पन्न जुइगु नुगः मछिनिगु नं **नेक्खम्मस्सित दोमनस्स** हे जुल ।

सदां अनुभव जुया च्वनीगु काम गुण वस्तु लिसे सम्बन्ध तया उपेक्षाभावय् च्वनेगुयात **सामिस अदुःख-मसुख धाइ ।गेहस्सिस उपेक्खा** नं धाइ । अञ्ञाणुपेक्खा नं धाइ । उपक्लेशं मुक्त जुइ धुंकूगु उदयब्बय ज्ञानं निसें खुगू आरम्मणयात चायेकु चायेकु पतिंक सीकिगु विपश्यना ज्ञान लिसे छस्वाः

इति अज्झत्तं वा वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरति, बहिद्धा वा वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरति ; अज्झत्त बहिद्धा वा वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरति । समुदय-धम्मानुपस्सी वा वेदनासु विहरति, वय-धम्मानुपस्सी वा वेदनासु विहरति ; वा पनस्स सति पच्चुपट्ठिता होति,

नं ; सामिसं अदुक्ख-मसुखं वेदनं वेदयामीति = काम गुण नसा लिसे सम्बन्धितगु उपेक्षा भावय् च्वनेगुयात अनुभव याना च्वना धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । निरामिसं अदुक्ख-मसुखं वेदनं = काम गुण नसा लिसे सम्बन्ध मदुगु उपेक्षा भावय् च्वनेगु (उपेक्षा वेदना) यात ; वेदयमानो वा = अनुभव यायेबले नं ; निरनमिसं अदुक्ख-मसुखं वेदनं वेदयामीति = काम गुण नसा लिसे सम्बन्ध मदुगु उपेक्षा भावय् च्वनेगुयात अनुभव याना धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

इति = थ्व कना वये धुंगु विधि अनुसारं ; अज्झत्तं वा वेदनासु = थःगु अनुभूति वेदनाय् नं ; वेदनानुपस्सी विहरति = अनुभूति मात्र धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन । बहिद्धा वा वेदनासु = बाहिरिक जुया च्वंगु मेपिनिगु अनुभूति वेदनाय् नं ; वेदनानुपस्सी विहरति = अनुभूति मात्र धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्त बहिद्धा वा

अभिप्राय

Downloaded from http://dhamma.digital/

जुया मध्यस्थ रुपं उपेक्षा भावय् च्वना अनुभव यायेगु उत्पन्न जुइ यःगु जुया च्वन । उकीयात **निरनमिस**अदुक्ख-मसुख धाइ । **नेक्खम्मस्सित उपक्खा** नं धाइ ।

यावदेय ञाणमत्ताय पटिस्सतिमत्ताय अनिस्सितो च विहरति, न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरति ।

वेदनानुस्सिना निट्ठिता

वेदनासु = गबलें थःगु अनुभूति वेदनाय् गबलें मेपिनिगु अनुभूति वेदनाय् नं ; वेदनानुपस्सी विहरति = अनुभूति मात्र धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन ।

वेदनासु =अनुभूति वेदनाय् ; समुदय-धम्मानुपस्सी वा उत्पत्ति कारणं धमं व उत्पत्ति स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = च्वनीगुजुया च्वन । वेदनासु = अनुभूति वेदनाय् ; वय-धम्मानुपस्सी वा = विनाश जुइगु कारण धर्म व विनाश स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = च्वनीगु जुया च्वन । वेदनासु = अनुभूति वेदनाय् ; समुदयवय-धम्मानुपस्सी वा उत्पत्ति जुइगु कारण ; विनाश जुइगु कारणं धर्म व उत्पत्ति, विनाश स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = च्वनीगु जुया च्वन ।

वा पन = स्मृति खने दइगु मेगु विधि छगू छु धाःसा ; अत्थि वेदनाति = अनुभव याइगु स्वभाव मात्र जक दया च्वन धका ; अस्स सति = उम्ह भिक्षुया चायेका च्वनीगु स्मृति ; पच्चपट्ठिता होति = न्ह्योने प्रकट जुइगु जुया च्वन । सा सति = उखंत प्रकट जुइगु चायेका च्वनीगु स्मृति ; यावदेव ञाणमत्ताय = त नं तं ज्ञान बृद्धि जुइकेया निंतिं जक खः । यावदेव पटिस्सतिमत्ताय = त नं तं हाकनं चायेका च्वनेगु स्मृति बृद्धि जुइकेया निंतिं जक खः ।

सो भिक्खु = स्मृतिं युक्त जुया सीका खंका च्वह्म उह्म भिक्षु ; अनिस्सितो च विहरति = तृष्णा दृष्टि द्वारा बः मकासे प्यमंपुसे नं च्वना च्वम्ह धाइ । लोके = उपादानस्कन्ध न्यागू धयागु लोकय् ; किञ्चि ; छु छगू रुप, वेदना, संज्ञा, संस्कार व विज्ञानयात तकं ; न च उपादियति = जिगु आत्म जिगु सम्पत्ति धका तृष्णा दृष्टि द्वारा आशक्त जुइ मखुगु नं जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; एवम्पि = थ्व कना वये धुंगु विधि द्वारा नं ; वेदनासु = अनुभूति वेदनाय् ; वेदनानुपस्सी = अनुभूति मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वनीगु जुया च्वन ।

वेदनानुपस्सना = वेदनायात भाविता यायेगु वेदनानुपश्यना ; निट्ठिता = क्वचागु जुल ।

निद्दसवार ३-चित्तानुपस्सना

कथञ्च पन भिक्खवे भिक्खु चित्ते चित्तानुपस्सी विहरति । इध भिक्खवे भिक्खु सरागं वा चित्तं सरागं चित्तन्ति पजानाति ;वीतरागं वा चित्तं बीतरागं चित्तन्ति पजानाति । सदोसं वा चित्तं सदोसं चित्तन्ति पजानाति ; वीतदोसं वा चित्तं वीतदोसंचित्तन्ति पजानाति । समोहं वा

निर्देशवार ३-चित्तानुपश्यना पर्व

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे= भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षु ; भित्ते = बिचाः याना सीकीगु चित्तय् ; कथञ्च = गुकथं ; चित्तानुपस्सी = बिचाः याना सीकीगु चित्त स्वभाव मात्र धका भाविता खंका ; विहरति = च्वनीगु जुयाच्वन धाःसा-

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध भिक्खु =थुगु शासनय् च्वंह्म भिक्षु ; वा = थुगु शासनय् अभ्यास व उद्योग याना च्वंह्म व्यक्ति ; सरागं वा चित्तं = रागं युक्त जुया च्वंगु चित्तयात नं ; सरागं चित्तन्ति = रागं युक्त जुया च्वंगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । वीतरागं वा चित्तं =

अभिप्राय

आशक्त जुइगु मज्जा न्ह्याइपु ताइगुचित्त उत्पन्न जुइबले उगु चित्तयात "आशक्त जुया च्वन, मज्जा ताया च्वन, न्ह्याइपुया च्वन, लय्ताया च्वन " आदि धका भाविता याना त्रायेकेमाः । थुकथं क्वात्तुक ध्यान तया भाविता याना चायेका च्वनेबले आशक्त जुइगु न्ह्याइपु ताइगु चित्त क्रम त्वाः-

चित्तं समोहं चित्तन्ति पजानाति ; वीतमोहं वा चित्तं वीतमोहं चित्तन्ति पजानाति । संखत्तिं वा चित्तं संखित्तं चित्तन्ति पजानाति ; विक्खित्तं वा चित्तं विक्खित्तं चित्तन्ति

रामं रहित जुया च्वंगु वीतराग चित्तयात नं ; वीतरागं चित्तन्ति = रागं रहित जुया च्वंगु वीतराग चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

सदोसं वा चित्तं = तँ पिकाइगु दोषं युक्त जुया च्वंगु चित्तयात नं ; सदोसं चित्तन्ति = तँ पिकाइगु दोषं युक्त जुया च्वंगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । वीतदोसं वा चित्तं = तँ पिकाइगु दोषं

अभिप्राय

दला वनी । उगु अवस्थाय् आशक्ति मदुगु शुद्धगु प्रकृति चित्तत जक उत्पन्न जुया वइ । उगु चित्तयात नं "सिया च्वन, सिया च्वन" धका भाविता याना चायेका माःगु जुल । थुकथं भाविता याना चायेका माःगुयात हे उद्देश्य याना सरागं वा चित्तं आदियात कना बिज्याःगु जुया च्वन । उकिं अर्थकथाय्... यस्मिं यस्मिं खणे यं यं चित्तं पवत्तति, तं तं सल्लक्खेन्तो चित्ते चित्तानुपस्सी विहरति... धका कना बिज्याना तःगु जुल ।

यस्मिं यस्मिं खणे = गुगु गुगु क्षणय् ; यं यं चित्त = गुगु गुगु सराग आदि चित्त ; पवत्तति = उत्पन्न जुइगु खः ; तं तं = उगु उगु क्षणय् उत्पन्न जूगु उगु उगु सराग आदि चित्तयात ; सल्लक्खेन्तो = चायेका च्वम्ह व्यक्तियात ; चित्तानुपस्सी विहरति = चित्त धका भाविता याना च्वंह्म धाइगु जुल ।

सदोस चित्त आदियात भाविता यायेगु विधि नं थ्व हे समान जुल ।

विपश्यना भावना विधि ग्रन्थय् नं स्वये माःगु जुल ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

पजानाति । महाग्गतं वा चित्तं महग्गतं चित्तन्ति पजानाति ; अमहग्गतं वा चित्तं अमहग्गतं चित्तन्ति पजानाति । सउत्तरं वा चित्तं सउत्तरं चित्तन्ति पजानाति ; अनुत्तरं वा चित्तं अनुत्तरं चित्तन्ति पजानाति । समाहितं वा चित्तं समाहितं चित्तन्ति पजानाति ; असमाहितं वा चित्तं असमाहितं

रहित जुया च्वंगु वीतदोष चित्तयात नं ; वीतदोसं चित्तन्ति = तँ पिकाइगु दोषं रहित जुया च्वंगु वीतदोष चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

समोहं वा चित्तं = भ्फुले जुइगु द्वंक सीकीगु मोहं युक्त जुया च्वंगु चित्तयात नं ; समोहं चित्तन्ति = भ्फुले जुइगु द्वंक सीकीगु मोहं युक्त जुया च्वंगु चित्त धका; पजानाति = सिया च्वनीगु जसया च्वन । वीतमोहं वा चित्तं = भ्फुले जुइगु द्वंक सीकीगु मोहं रहित जुया च्वंगु वीतकोह चित्तयात नं ; वीतमोहं चित्तन्ति = भ्फुले जुइगु द्वंक सीकीगु मोहं रहित जुया च्वंगु वीतमोह चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

संखित्तं वा चित्तं =निरुत्साहित जुया अलसि चाःगु चित्तयात नं ; संखित्तं चित्तन्ति = निरुसाहित जुया अलसि चाःगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । विक्खित्तं वा चित्तं = थाते मच्वंसे ब्वाँय् ब्वाँय् जुया च्वनीगु चित्तयात नं ; विक्खित्तं चित्तन्ति = थाते मच्वंसे ब्वाँय् ब्वाँय् जुया च्वनीगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

महग्गतं वा चित्तं = महग्गत ध्यान चित्तयात नं ; महग्गतं चित्तन्ति = महग्गत ध्यान चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।अमहग्गत वा चित्तं = महग्गत मखुगु काम चित्तयात नं ; अमहग्गतं चित्तन्ति महग्गत मखुगु काम चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

चित्तन्ति पजानाति । विमुत्तं वा चित्तं विमुत्तं चित्तन्ति पजानाति ; अविमुत्तं वा चित्तं अविमुत्तं चित्तन्ति पजानाति ।

सउत्तरं वा चित्तं = वयासिकं उत्तमगु दया च्वंगु क्वह्यंगु चित्तयात नं ;सउत्तरं चित्तन्ति = क्वह्यंगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अनुत्तरं वा चित्तं = वयासिकं उत्तमगु मदया च्वंगु च्वन्ह्याःगु चित्तयात नं ; अनुत्तरुं चित्तन्ति = च्वन्ह्याःगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

समाहितं वा चित्तं = उपचार समाधि व अर्पणा समाधि द्वारा स्थिरगु चित्तयात नं ; समाहितं चित्तन्ति = स्थिरगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । असमाहितं वा चित्तं = उपचार समाधि व अर्पणा समाधि द्वारा स्थिर मदुगु चित्तयात नं ; असमाहितं चित्तन्ति = स्थिर मदुगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

महग्गत चित्तया आधारय् काम चित्तयात **सउत्तर चित्त** धका धाइ । उगु चित्तया आधारय् महग्गत चित्तयात **अनुत्तर चित्त** धका धाइ । अरुप चित्तया आधारय् काम चित्त व रुपचित्तयात **सउत्तर चित्त** धका धाइ । उगु चित्तया आधारय् अरुप चित्तयात **अनुत्तर चित्त** धका धाइ । अनुत्तर धयागु नां वातवय् ला लोकुत्तर चित्तया नां खः । अथे नं उगु लोकुत्तर चित्त विपश्यना भावना याये

Downloaded from http://dhamma.digital/

ज्यूगु धर्म मखु । उकिं थुगु स्मृतिप्रस्थान विपश्यनाया क्षेत्रय् लोकुत्तर चित्तयात अनुत्तर धका धाये मज्यूगु जुल ।

क्षणिक समाधि द्वारा स्थिरगु विपश्यना चित्तयात थुगु क्षेत्रय व उपचार अर्पणा निथी जक नःगु मेमेगु अर्थ कथाय् व टीकाय्, **उपचार**

इति अज्झत्तं वा चित्ते चित्तानुपस्सी विहरति ; बहिद्धा वा चित्ते चित्तानुपस्सी विहरति ; अज्झत्त बहि४ वा चित्ते चित्तानुपस्सी विहरति । समुदय-धम्मानुपस्सी वा चित्तसिंम

दिमुत्तं वा चित्तं = तदङ्ग विष्कम्भन हिसाबं, क्लेशं मुक्त जुया च्वंगु विपश्यना चित्त, ध्यान चित्तयात नं ; विमुत्तं चित्तनित = मुक्त जुया च्वंगु चित्त धका पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ; अविमुत्तं वा चित्तं = तदङ्ग विष्कम्भन हिसाबं क्लेशं मुक्त मजूगु चित्तयात नं ; अविमुत्तं चित्तन्ति मुक्त मजूगु चित्त धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

इति = थ्व कना वये धुंगु विधि कथं ; अज्झत्तं वा चित्ते = थःगु चित्तय् नं ; चित्तानुपस्सी विहरति = बिचाः याना सीकीगु चित्त स्वभाव मात्र धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन । बहिद्धा वा चित्ते = बाहिरिक जुया च्वंगु मेपिनिगु चित्तय् नं ; चित्तानुपस्सी बिहरति = बिचाः याना सीकीगु चित्त स्वभाव मात्र धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं बहिद्धा वा चित्ते = गबलें थःगु चित्तय् गबलें मेपिनिगु चित्तय् नं ; चित्तानुपस्सी विहरति = बिचाः याना सीकीगु चित्त स्वभाव मात्र धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

समाधि द्वारा स्थिरगु चित्तय् दुथ्याका धया बिज्याना तः गु जुल । सेसानि द्वादसापि **उपचार कम्मट्ठानानेव** धका उल्लेख याना वयागु ह्मपायागु अर्थकथाया धापुयात बः कया सीके माःगु जुल ।

ध्यान चित्त धका धया तःगुलीं उपचार ध्यान चित्तयात नं दुथ्याका कायेमाः ।

विहरति ; वय-धम्मानुपस्सी वा चित्तस्मिं विहरति ; समुदयवय-धम्मानुपस्सी वा चित्तस्मिं विहरति । अत्थि चित्तन्ति वा पनस्स सति पच्चुपट्ठिता होति ; यावदेव ञाणमत्ताय पटिस्सतिमत्ताय । अनिस्सितो च विहरति, न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु चित्ते चित्तानुपस्सी विहरति ।

चित्तानुपस्सना निट्ठिता

चित्तस्मिं = बिचाः याना सीकीगु चित्तय् ; समुदय-धम्मानुपस्सी वा = उत्पत्ति कारण धर्म व उत्पत्ति स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = च्वनीगु जुया च्वन । चित्तस्सि = बिचाः याना सीकीगु चित्तय् ; वय-धम्मानुपस्सी वा = विनाश जुइगु कारण धर्म व विनाश स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति =च्वनीगु जुया च्वन । चित्तस्मिं = बिचाः याना सीकीगु चित्तय् ;समुदयवय-धम्मानुपस्सी वा = उत्पत्ति कारण धर्म विनाश कारण धर्म व उत्पत्ति विनाश स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विरहति = च्वनीगु जुया च्वन ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

वा पन = स्मृति प्रकट जुइगु मेगु छगु विधि छु धाः सा अत्थि चित्तन्ति = बिचाः याना सीकीगु चित्त मात्र दु धका ; अस्स सति = उह्म भिक्षुयागु स्मृति ; पच्चुपट्ठिता होति = न्ह्योने प्रकट जुइगु जुया च्वन । सा सति = उकथं प्रकट जूगु स्मृति ; यावदेव ञाणमत्ताय = त नं तं ज्ञान बुद्धि विकाशया निंतिं जक खः । यावदेव पटिस्सतिमत्ताय = त नं तं हाकनं चायेका च्वनेगु विकाशया निंतिं जक खः ।

सो भिक्खु = उकथं चायेका सिया खना च्वंह्म उह्म भिक्षुयात ; अनिस्सितो च विहरति = तृष्णा दृष्टि द्वारा आधार भरोसा मकासे च्वना च्वंम्ह धाइ । लोके = उपदान स्कन्ध न्यागू धयागु लोकय् ; किञ्चि = छुं छगू रुप, वेदना, संज्ञा, संस्कार व विज्ञानयात तकं ; न च उपादियति = जि, जिगु सम्पत्ति धका तृष्णा दृष्टि द्वारा आशक्त नं जुइ मखुगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षु ; एवम्पि खो = थ्व कना वये धुंगु विधि कथं नं ; चित्ते = बिचाः याना सीकेगु चित्तय् ; चित्तानुपस्सी = बिचाः याना सीकीगु चित्त स्वचाव मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन ।

चित्तानुपस्सना = चित्तयात भाविता यायेगु चित्तानुपश्यना ; निट्ठिता = क्वचागु जुल ।

४-धम्मानुपस्सना १-नीवरणापब्ब

कथञ्च पन भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । इध भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति पञ्चसु नीवरणेसु ।

४-धर्मानुपश्यना १ -नीवरणपर्व

भिक्खुवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु =भिक्षु ; धम्मेसु = सत्व मखु, प्राणी मखुगु नाम रुप स्वभाव धर्मय् ; कथञ्च = गुकथं ; धम्मानुपस्सी = स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति पन = च्वना च्वन लय् धाःसा ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध भिक्खु = थुगु शासनय् च्वंम्ह भिक्षु ; वा = थुगु शासनय् अभ्यास व उद्योग याना च्वंम्ह व्यक्ति ; पञ्चसु नीवरणेसु = नीवरण न्यागू धयागु ; धम्मेसु = स्वभाव धर्मय् ; धम्मानुपस्सी = स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षु ; पञ्चसु नीवरणेसु धम्मेसु = नीवरण धर्म न्यागुली ; कथञ्च = गुकथं ; धम्मानुपस्सी = स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति पन = च्वं च्वनीगु जुया च्वन लय् धाःसा-

भिक्खुवे = भिक्षुपिं ; इध भिक्खु = थुगु शासनय् च्वनीह्म भिक्षुं ; वा = थुगु शासनय् अभ्यास व उद्योग याना च्वंह्म व्यक्तिं ; अज्झत्तं = शरीरया दुने च्वंगु आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा कामच्छन्दं = दुगु कामच्छन्द-

अभिप्राय

इच्छा जुइगु ल्ववनापुसे च्वनीगु तृष्णा लोभ धाक्वयात कामच्छन्द

Downloaded from http://dhamma.digital/

क्थञ्च पन भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति पञ्चसु नीवरणेसु ? इध भिक्खवे भिक्खु सन्तं वा अज्झत्तं कामच्छन्दं अत्थि मे अज्झत्तं कामच्छन्दो'ति पजानाति ; असन्तं वा अज्झत्तं कामच्छन्दं नत्थि मे अज्झत्तं कामच्छन्दो' ति । यथ च अनुप्पन्नस्स

इात नं ; वा = कामच्छन्द दया च्वन धाःसा, उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे =जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; कामच्छन्दो अत्थीति = कामच्छन्द दया च्वन, उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्तं वा कामच्छन्दं = मदुगु कामच्छन्दयात नं ; वा = कामच्छन्द मन्त धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; कामच्छन्दो नत्थीति = कामच्छन्द मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; अनुप्पन्नस्स कामच्छन्दस्स = न्हापा उत्पन्न मजूनिगु कामच्छन्दया ; उप्पादो = आः न्हूगु उत्पन्न जुया वइगु ; यथा = अयोनिसो

अभिप्राय

धाइगु जुल । उकीयात उत्पन्न जुया वक्व पतिकं चायेका सीका च्वनेगु, अत्थि मे अज्झत्तं कामच्छन्दो'ति पजानाति लिसे समान हे जुल । थुकथं छको निको आदि कथं चायेकेगु कारणं याना उगु कामच्छन्द उत्पन्न मजुसे त्वाःदला वनीगुयात नं खने दइगु जुया च्वन । उगु अवस्थाय् कामच्छन्द मदये धुंकल धका सीका कायेगु नत्थि मे अज्झत्तं कामच्छन्दो'ति पजानाति लिसे समान जुया च्वन ।

शमथ विपश्यनां मुक्तगु अवस्थाय् खूगु द्वारय् खने दयेक वइगु नाम रुप आरम्मणयात नित्य, सुख, आत्म, शुभया रुपय् मती तये यःगु जुया

कामच्छन्दस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स कामच्छन्दस्स पहानं होति ; तञ्च पजानाति । यथा च पहीनस्स कामच्छन्दस्स आयतिं अनुप्पादो होति ; तञ्च पजानाति ।

मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुइगु खः ; तञ्च = अयोनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; उत्पन्नस्स कामच्छन्दस्स = उत्पति जुया च्वंगु कामच्छद्यनयात ; पहानं = तदङ्ग, विक्खम्भण विष्कम्भन) प्रहाण द्वारा हटे यायेगु ; तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुइगु जुया च्वन ; तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

च्वन । थुकथं मतीतये**गु अयोनिसो मनसिकार** खः । थ्व अकुशल धाक्व उत्पत्ति जुइया **मूल कारण** खः । थुगु कामच्छन्दया क्षेत्रय् शुभ धका मती तयेगु मुख्य जुया च्वन । न्हापां उत्पत्ति मजूनिगु कामच्छन्द अयोग्य कथं मती तइगु बिचाः याइगु थुगु अयोनिसो मनसिकारया कारणं हे उत्पन्न जुया

Downloaded from http://dhamma.digital/

वइगु जुल । योगिं थुगु अयोनिसो मनसिकारयात नं साक्षत् रुपं स्पष्ट जुइक खंका सिया च्वनीगु जुल ।

योनिसो मनसिकार धयागु अनित्य, दुःख, अनात्म, अशुभ कथं भाविता याना खंकीगु **विपश्यना** व अशुभ धका मती तइगु **शमथ** हे खः । न्हापां अयोग्य कथं बिचाः याये लाइगुलिं कामच्छन्द उत्पन्न जुया च्वंगु

सन्तं वा अज्भत्तं ब्यापादं अत्थि मे अज्भत्तं ब्यापादो'ति पजानाति; असन्तं वा अज्भत्तं ब्यापादं नत्थि मे अज्भत्तं

च = अनं हानं ; पहीनस्स कामच्छन्दस्स = तदङ्ग, विक्खम्मण प्रहाण द्वारा हटे याये धुंगु कामच्छन्दया ; आयतिं अनुप्पादो = लिपा हानं धात्थें उत्पन्न जुइ फइ मखुगु ; यथा = आर्य मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुइगु जुया च्वन ; तञ्च = आर्य मार्ग धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा ब्यापादं = दया च्वंगु ब्यापादयात नं ; वा = ब्यापाद दत-उत्पन्न जुल धाःसा नं ; मे = जिगु ;

अभिप्राय

क्षणय् विपश्यना भाविता याये लाइगुलिं वा अशुभ धका मती लुइके लाइगुलिं उगु कामच्छन्द उत्पन्न मजुसे हे दिना वनीगु जुल । तदङ्ग, विक्खम्भण प्रहाण द्वारा शान्त जुया वनीगु जुल । उकिं योगिं "विपश्यना भाविता याये लाना वा अशुभ धका मती लुइके लाना कामच्छन्द शान्त जुया वन" धका **विपश्यना व अशुभ मनसिकार** धयागु उगु योनिसो मनसिकारयागु विषययात सिया च्वनीगु जुल ।

श्मथ विपश्यना द्वारा हटे याये धुंगु कामच्छन्द धयागु तृष्णा लोभ फुकं अरहत्त मार्ग द्वारा पूर्ण निरोध व शान्त जुया वनीगु जुल । अरहन्त जुइ धुंकूम्ह व्यक्ति कामच्छन्द पूर्ण रुपं निरोध व शान्त जुइगुया कारण जुया च्वंगु थुगु अरहत्त मार्गयात नं प्रत्यक्ष रुपं सिया च्वनीगु जुया च्वन धयागु मतलब खः । अरहन्त मजूनिम्ह योगिं ला श्रत व चिन्तन द्वारा हे जक सीके फइगु जुल ।

तँ पिकायेगु, मन स्यंकेगु, सास्ति याना स्याये मास्ति वइगु, स्यंके

ब्यापादो'ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स ब्यापदस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स ब्यापदस्स पहानं होति ; तञ्च पजानाति । यथा च पहीनस्स ब्यापदस्स आयतिं अनुप्पादो होति ; तञ्च पजानाति ।

अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; ब्यापादो अत्थीति =ब्यापाद दया च्वन, उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्तं वा ब्यापदं = मदुगु ब्यापादयात नं ; वा = ब्यापाद मन्त धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्भत्तं =

Downloaded from http://dhamma.digital/

आध्यात्मिक सन्तानय् ; ब्यापादो नत्थीति = ब्यापाद मदु धका ; पजानाति =सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; अनुप्पन्नस्स = न्हापा उत्पन्न मजूनिगु ब्यापदया; उप्पादो = आः न्हूगु उत्पन्न जुया वइगु ; यथा = अयोनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = अयोनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

मास्ति वइगु दोष धाक्वयात ब्यापद धाइ ।

ब्यापद धयागु तँ पिकायेगु मन स्यंकीगु छुं छगूयात नित्य, सुख, आत्म, शुभ धका मती तया = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

मास्ति वइगु दोष धाक्वयात ब्यापद धाइ ।

ब्यापद धयागु तँ पिकायेगु मन स्यंकीगु छुं छगूयात नित्य, सुख, आत्म, शुभ धका मती तया "तँ पिकाये बहःजू" धका मनय् लुइके लाइगुलिं उत्पन्न जुया वइगु खः । अथे जुया 'तँ पिकाये बहः जू' धका थुकथं मनय् लुइकेगु अयोनिसो मनसिकार हे खः ।

सन्तं वा अज्झत्तं थिममिद्ध अत्थि मे अज्झत्तं थिनमिद्धन्ति पजानाति । असन्तं वा अज्झत्तं थिनमिद्धं नत्थि मे अज्झत्तं थिनमिद्धन्ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स

च= अनं हानं ; उप्पन्नस्स ब्यापदस्स = उत्पन्न जुया च्वंगु ब्यापदयात ; पहानं = तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे यायेगु ; यथा = योनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुइगु जुया च्वन ; तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं; पहीनस्स ब्यापदस्स = तदङ्ग, विष्कम्भण प्रहाण द्वारा हटे याये धुंगु ब्यापदया ; आयतिं अनुप्पादो = लिपा हानं धात्थें उत्पन्न जुइः मफइगु ; यथा = आर्य मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = आर्य मार्ग धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा थिनमिद्धं = दया च्वंगु थिनमिद्धयात नं ; वा = थिनमिद्ध दया च्वन, उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं =आध्यात्मिक सन्तानय् ; थिनमिद्धं अत्थीति = थिनमिद्ध दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्तं वा थिनमिद्धं = मदुगु थिनमिद्धयात नं ; वा = थिनमिद्ध मन्त धाःसा नं ; मे जिगु ; अज्झत्तं = अध्यात्मिक सन्तानय् ; थिनमिद्धं नत्थीति = थिनमिद्ध मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

अभिप्राय

ब्यापद अनागामि मार्ग द्वारा बिल्कुल निरोध व शान्त जुइगु जुल। उगु मार्गयात अनागामि व्यक्ति साक्षात् रुपं स्यू धयागु मतलब खः ।

थिनमिद्धस्स उप्पादो होनि, तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स थिनमिद्धस्स पहानं होति, तञ्च पजानाति । यथा च पहीनस्स थिनमिद्धस्स आयतिं अनुप्पादो होति, तञ्च पजानाति ।

सन्तं वा अज्भत्तं उद्धच्चकुक्कुच्चं अत्थि मे अज्भत्तं

च = अनं हानं ; अनुप्पन्नस्स थिनमिद्धस्स = न्हापा उत्पन्न मजूनिगु थिनमिद्धया ; उप्पदो = आः न्हूगु उत्पन्न जुया वइगु ; यथा = अयोनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = अयोनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन।

च= अनं हानं ; उप्पन्नस्स थिनमिद्धस्स = उत्पन्न जुया च्वंगु थिनमिद्धयात ; पहानं = तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे यायेगु ; यथा = योनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुइगु जुया च्वन ; तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; पहीनस्स थिनमिद्धस्स =तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे याये धुंगु थिनमिद्धया ; आयतिं अनुप्पादो = लिपा हानं धात्थें उत्पन्न जुइ मफइगु ; यथा = आर्य मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = आर्य मार्ग धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा उद्धच्चकुक्कुच्चं = दया

अभिप्राय

थिनमिद्ध पूर्ण रुपं निरोध व शान्त जुइगु कारण धर्म अरहत्त मार्ग खःउकीयात अरहन्त जूम्ह व्यक्ति साक्षात् रुपं स्यू धयागु मतलब खः ।

उद्धचचकुक्कुच्चन्ति पजानाति ; असन्तं वा अज्भत्तं उद्धचचकुक्कुच्चं नत्थि मे अज्भत्तं उद्धचचकुक्कुच्चन्ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स उद्धचचकुक्कुच्चस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स उद्धचचकुक्कुच्चस्स पहानं होति ; तञ्च पजानाति । यथा च पहीनस्स उद्धचचकुक्कुच्चस्स आयतिं अनुप्पादो होति, तञ्च पजानाति ।

च्वंगु उद्धचचकुक्कुच्चयात नं ; वा = उद्धचचकुक्कुच्च दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; उद्धचचकुक्कुच्चं अत्थीति = उद्धचचकुक्कुच्च दया च्वन - उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्भत्तं = अध्यात्मिक सन्तानय्; असन्तं वा उद्धचचकुक्कुच्चं = मदुगु उद्धचचकुक्कुच्च नं ; वा = उद्धचचकुक्कुच्च मदइबले उत्पन्न मजुइबले नं ; मे = जिगु ; अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; उद्धचचकुक्कुच्चं नत्थीति = उद्धचचकुक्कुच्च मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

च = अनं हानं अनुप्पन्नस्स उद्धचचकुक्कुच्चस्स = न्हापा उत्पन्न मजूनिगु उद्धचचकुक्कुच्चया ; उप्पादो = आः न्हूगु उत्पन्न जुया वइगु ; यथा = अयोनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = अयोनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; उप्पन्नस्स उद्धचचकुक्कुच्चस्स = उत्पन्न जुया च्वंगु उद्धचचकुक्कुच्चयात ; पहानं = तदङ्ग, विष्कम्भन, प्रहाण द्वारा हटे यायेगु ; यथा = योनिसा मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुइगु जुया च्वन ;

सन्तं वा अज्झत्तं विचिकिच्छं अत्थि मे अज्झत्तं विचिकिच्छा'ति पजानाति । असन्त वा अज्झत्तं विचिकिच्छं नत्थि मे अज्झत्तं विचिकिच्छा'ति पजानाति ।

तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; पहीनस्स उद्धचचकुक्कुच्चस्स = तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे याये धुंगु उद्धचचकुक्कुच्चस्स ; आयतिं अनुप्पादो = लिपा हानं धात्थें उत्पन्न जुइ मफइगु ; यथा = आर्य मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = आर्य मार्ग धयागु उगु कारणयातं नं = पजानांति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा विचिकिच्छं ; दया च्वंगु विचिकिच्छायात नं ; वा विचिकिच्छं दया च्वन, उत्पन्न जुया च्वन धाः सा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; विचिकिच्छा अत्थीति = विचिकिच्छा दया च्वन, उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्तं वा विचिकिच्छं = मदुगु विचिकिच्छायात नं ; वा = विचिकिच्छा मन्त धाः सा नं ;

अभिप्राय

उद्धच्च अरहत्त मार्ग द्वारा पूर्ण रुपं निरोध व शान्त जुइगु जुल । कुक्कुच्च अनागामि मार्ग द्वारा पूर्ण रुपं निरोध व शान्त जुइगु जुल । अरहन्त व अनागामिपिसं उगु आर्यमार्गयात साक्षात् रुपं स्यू धयागु मतलब खः ।

थुगु पादं विचिकिच्छां रहित मजूनिम्हं उत्पन्न जुया वःगु विचिकिच्छायात भाविता याना चायेका सीकेया निंतिं निर्देशन यिबा तःगु जुल । विचिकिच्छां रहित मजूनिम्ह धयागु पृथग्जन व्यक्ति हे जुल । उकिं

यथा च अनुप्पन्नाय विचिकिच्छाय उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नाय विचिकिच्छाय पहानं होति ; तञ्च पजानाति । यथा च पहीनाय विचिकिच्छाय आयतिं अनुप्पादो होति ; तञ्च पजानाति ।

मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; विचिकिच्छा नत्थीति = विचिकिच्छा मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

च = अनं हानं ; उप्पादो = आः न्हूगु उत्पन्न जुया वइगु ; यथा = अयोनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = अयोनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

पृथग्जन, श्रोतापत्र, सकृदागामि वा अनागामि हे थजु, थुगु स्मृतिप्रस्थान भावनायात बृद्धि याये बहः जुया च्वंगु खँ अति ह`स्पष्ट जुया च्वंगु जुल । थुगु खँपुं “स्मृतिप्रस्थान आचारणयात पृथग्जनपिसं आचारण याये मज्यू ; आर्यपिसं जक आचारण याये ज्यू ” धयागु गुलिं व्यक्तिपिनिगु **मिथ्यावाद**यात निषेध याना ब्यूगु जुल । इपिं गुलिं व्यक्तिपिनिगु धारणा खः.....सीके परिदेवानं समतिक्कमाय, दुक्ख दोमनस्सानं अत्थङ्गमाय धयागु पालियात व दिट्ठे वा धम्मे अञ्ञा, सति वा उपादिसेसे अनागामिता धयागु पालियात आधार याना शोक परिदेव दुःख दौर्मस्ययात श्रोतपत्ति मार्ग द्वारा हटे याये मफु, अनागामि मार्ग अरहत्त मार्ग द्वारा जक हटे याये फु । उकिं स्मृतिप्रस्थान आचरणं शोक आदियात पूर्ण रुपं निरोध व शान्त जुइके फूगु अनागामि मार्ग अरहत्त मार्गया निंतिं जक जुया च्वन धका व थुगु स्मृतिप्रस्थानयात भाविता

च = अनं हानं ; उप्पन्नाय विचिकिच्छाय = उत्पन्न जुया च्वंगु विचिकिच्छायात ; पहानं = तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे यायेगु ; यथा = योनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुइगु जुया च्वन ; तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; पहीनाय विचिकिच्छाय = तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे यो धुंगु विचिकिच्छाया ; आयतिं अनुप्पादो = लिपा हानं धात्थें उत्पन्न जुइ मफइगु ; यथा = आर्य मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = आर्य मार्ग धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

याइम्ह व्यक्ति अनागामि व अरहन्त जक फु । श्रोतापन्न सकृदागामि जुइ मफु धका धारण याना धया जुया च्वनीगु जुल । **अत्थि मे अज्भत्तं विचिकिच्छा’ति पजानाति** धयागु थुगु पादयात होश तये मफया अथें अथें धारण याना धया जुया च्वंगु मात्र खः । भगवान बुद्धयागु उद्देश्य... थुगु स्मृतिप्रस्थान भावनाया **सामर्थ्य दक्वयात परिपूर्ण रुपंउल्लेख याये मास्ति वःगु जुया च्वन** । स्मृतिप्रस्थान भावनाया सामर्थ्य आपाय दुःखं मुक्त जुइगु मात्र जक मखु, लोकय् मभिंगु धाक्व फुक्कय्संन अन्तिमय् मुक्त जुइके फइगु जुया च्वन । उकिं सोकपरिदेवानं समतिक्कमाय, दुक्खदोमनस्सानं अत्थङ्गमाय धका कना बिज्याना तःगु जुल । अनं हानं, श्रोतपन्न सकृदागामि मार्ग जक उत्पन्न जुइके फइगु मखु ; अरहन्त तकं जुइके फूगु जुया च्वन । उकिं दिट्ठे वा धम्मे अञ्ञा। सति वा उपादिसेसे अनागामिता धका दकसिबे च्वय् च्वंगु श्रेणी तक निर्देशित याना कना बिज्याःगु जुल । थुकथं कना बिज्याःगु द्वारा न्हयवः निश्चित रुपं उत्पन्न जुइ माःगु विपश्यना त नं तं दुगु

Downloaded from http://dhamma.digital/

इति अज्झत्तं वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति ; बहिद्धा वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति ; अज्झत्तबहिद्धा वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति ; वय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसुविहरति ; समुदय-वयधम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति । अत्थि धम्मा'ति वा पनस्स सति पच्चपट्ठिता होति ; यावदेव ञाणमत्ताय पटिस्सतिमत्ताय । अनिस्सितो च विहरति ; न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति पञ्चसु नीवरणेसु ।

नीवरणपब्बं निट्ठितं

इति = थ्व कना वयागु विधि कथं ; अज्झत्तं वा धम्मेसु = थःगु नीवरण धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी विहरति = स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन । बहिद्धा वा धम्मेसु = पिनेयागु मेपिनिगु नीवरण धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी विहरति = स्वभाव धर्म मात्र खः धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्त बहिद्धा वा धम्मेसु = गबलें थःगु नीवरण धर्मय् गबलें मेपिनिगु नीवरण धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी विहरति = स्वभाव धर्म मात्र खः धका भाविता याना खंका च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

तहः लिसें श्रोतापत्ति मार्ग फल सकृदागामि मार्ग फलयात नं न्हापां हे थ्यंके फइगु प्राप्त याये फइगु जुया च्वन अर्थ अभिप्राययात तप्यंगु ज्ञान बुद्धि दुम्ह न्ह्याथेंजाम्हसिनं नं सीके थुइके फइगु हे जुल ।

धम्मेसु = नीवरण धमर्य् समुदय-धम्मानुपस्सी वा = उत्पत्ति कारण धर्म व उत्पत्ति स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन । धम्मेसु = नीवरण धर्मय् ; वय-धम्मानुपस्सी वा = विनाश जुइगु कारण धर्म व विनाश स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन । धम्मेसु = नीवरण धर्मय् ; समुदायवय-वयधम्मानुपस्सी वा = उत्पत्ति कारण, विनाश कारण धर्म व उत्पत्ति विनाश स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = च्वनीगु जुया च्वन ।

वा पन = मेकथं हानं स्मृति प्रकट जुइगु गथे धाःसा ; धम्मा = सत्व मखुगु स्वभाव धर्म मात्र जक ; अत्थीति = दु धका ; अस्स सति = उम्ह भिक्षुया चायेका च्वनीगु स्मृति ; पच्चुपट्ठिता होति = न्हयोने प्रकट जुइगु जुया च्वन । सा सति = उकथं प्रकट जूगु स्मृति ; यावदेव ञाणमत्ताय = त नं तं ज्ञान बृद्धिया निंतिं जक खः ; यावदेव पटिस्सतिमत्ताय = त नं तं हाकनं चायेका च्वनेगु अभिवृद्धिया निंतिं जक खः ।

भिक्खु = सो उकथं चायेका सीका खंका च्वंम्ह भिक्षुयात ; अनिस्सितो च = तृष्णा दृष्टि द्वारा आधार भरोसा मकासे नं ; विहरति = च्वना च्वंम्ह धाइ । लोके = उपादानस्कन्ध न्यागू धयागु लोकय् ; किञ्चि = छुं छगू रुप, वेदना, संज्ञा, संस्कार व विज्ञानयात तकं नं ; न च उपादियति = जि, जिगु सम्पत्ति धका तृष्णा दृष्टि द्वारा आशक्त नं जुइ मखुगु जुल । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु= भिक्षु ; पञ्चसु नीवरणेसु धम्मेसु = न्यागू नीवरण

Downloaded from http://dhamma.digital/

अभिप्राय

नीवरण धर्मया उत्पत्ति कारण धर्म न्हापा क्यना वये धुंगु अयोनिसो मनसिकार हे खः । नीवरणया विनाश जुइगु निरोध जुइगु-उत्पत्ति मजुइगु कारण धर्म न्हापा क्यना वये धुंगु योनिसो मनसिकार व आर्य मार्ग हे खः ।

धर्मय् ; एवम्पि खो = थ्व कना वये धुंगु विधि कथं नं ; धम्मानुपस्सी = सत्व मखु, जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन ।

नीवरण पब्बं = नीवरणयात भाविता यायेगु विधि पर्व ; निट्ठितं = क्वचाल ।

४-धम्मानुपस्सना २-खन्धपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति पञ्चसु उपादानक्खन्धेसु । कथञ्च पन भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति पञ्चसु उपादानक्खन्धेसु ? इध भिक्खवे भिक्खु इति रुपं ; इति रुपस्स समुदयो ; इति रुपस्स अत्थङ्गमो । इति वेदना ; इति वेदनाय समुदयो ; इति वेदनाय अत्थङ्गमो । इति सञ्ञा ; इति सञ्ञाय समु-

४-धर्मानुपश्यना २-स्कन्धपर्व

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हानं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गथे धाःसा ; भिक्खु = भिक्षु ; पञ्चसु = न्यागु ; उपादानक्खन्धेसु = उपादानस्कन्ध धयागु ; धम्मेसु = धर्मय् ; धम्मानुपस्सी = सत्व जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र खः धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षु ; पञ्चसु उपादानक्खन्धेसु धम्मेसु = न्यागू उपादानस्कन्ध धर्मय् ; कथञ्च = गुकथं ; धम्मानुपस्सी = सत्व जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति पन= च्वं च्वनीगु जुया च्वन लय् धाः सा...

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध भिक्खु = थ्व शासनय् च्वंम्ह भिक्षुं ; वा= थ्व शासनय् उद्योग याना च्वंम्ह व्यक्ति ; (इति = थुकथं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।) इति = थ्व ; रुपं = रुप खः ; इति = थ्व ; रुपस्स = रुपया ; समुदयो = उत्पत्ति कारण धर्म खः । वा = उत्पत्ति स्वभाव खः ; इति = थ्व ;

दयो ; इति सञ्ञाय अत्थङ्गमो । इति सङ्खारा ; इति सङ्खारानं समुदयो ; इति सङ्खारानं अत्थङ्गमो । इति विञ्ञाणं ; इति विञ्ञाणस्स समुदयो ; इतिविञ्ञाणस्स अत्थङ्गमो'ति ।

इति अज्झत्तं वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति ;बहिद्धा वा धममेसु धम्मानुपस्सी विहरति ; अज्झत्तबहिद्धा वा धममेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसु

रुपस्स = रुपया ; अत्थङ्गमो = निरोध कारण धर्म खः; वा = निरोध स्वभाव ख : । इति = थ्व ; वेदना = वेदना खः ; इति = थ्व ; वेदनाय = वेदनाया ; समुदयो = उत्पत्ति कारण धर्म खः ;

Downloaded from http://dhamma.digital/

वा = उत्पत्तिस्वभाव खः ; इति थ्व ; वेदनाय=वेदनाया ; अत्थङ्गमो = निरोध कारण धर्म खः ; वा = निरोध स्वभाव खः । इति = थ्व ; सञ्ञा = संज्ञा खः ; इति = थ्व ; सञ्ञाय = संज्ञाया ; समुदयो = उत्पत्ति कारण धर्म खः ; वा = उत्पत्ति स्वभाव खः ; इति = थ्व ; सञ्ञाय = संज्ञाया ; अत्थङ्गमो = निरोध कारण धर्म खः ; वा = निरोध स्वभाव खः । इति थ्व ; सङ्खारा = संस्कारत खः ; इति = थ्व ; सङ्खारानं = संस्कारतयेगु ; समुदयो = उत्पत्ति कारण धर्म खः ; वा =उत्पत्ति स्वभाव खः ; इति = थ्व ; सङ्खारानं = संस्कारया ; अत्थङ्गमो = निरोध कारण धर्म खः ; वा = निरोध स्वभाव खः । इति = थ्व ; विञ्ञाणं = विज्ञान खः; इति = थ्व ; विञ्ञाणस्स = विज्ञानया ; समुदयो = उत्पत्ति कारण धर्म खः ; वा = उत्पत्ति स्वभाव खः ; इति = थ्व ; विञ्ञाणस्स = विज्ञानया ; अत्थङ्गमो = निरोध कारण धर्म खः ; वा = निरोध स्वभाव खः । इति = थुकथं पजानाति = सिया च्वनीगु जुल ।) इति = थ्व कना वयागु विधि अनुसारं ; अज्झत्तं वा धम्मेसु = थःगु ; उपादानस्कन्ध धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी = सत्व, जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र

विहरति । वय-धममानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति ; समुदवय-धममानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति । अत्थि धम्माति वा पनस्स सति पच्चुपट्ठिता होति ; यावदेव ञाणमत्ताय पटिस्सतिमत्ताय । अनिस्सितो च विहरति, न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति पञ्चसुं उपादानक्खन्धेसु ।

खन्धपब्बं निट्ठितं

धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन । नीवरण पर्व लिसे नमूना कया धाये माल । नीवरण धर्मय् धका दुगुली उपादानस्कन्ध धर्मय् धका सचे याना धया यंकेगु मात्र जक विशेषता दुगु जुल ।)

खन्धपब्बं = स्कन्ध समूहयात भाविता यायेगु विधि पर्व ; निट्ठितं = क्वचाःगु जुल ।

४-धम्मानुपस्सना ३-आयतनपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति छसु अज्झत्तिक-बाहिरेसु आयतनेसु। क्थञ्च पन भिक्खवे धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति छसु अज्झत्तिक-बाहिरेसु आयतनेसु ? इध भिक्खवे भिक्खु चक्खुञ्च पजानाति ; रुपे च पजानाति ; यञ्च तदुभयं पटिच्च उप्पज्जति संयोजनं ; तञ्च पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स संयोजनस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च

४-धम्मानुपश्यना ३-आयतनपर्व

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हानं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गुकथं धाःसा ; भिक्खु = भिक्षु ; छसु खुगू ; अज्झत्तिक-बाहिरेसु = आध्यात्मिक सन्तान व बाहिरिक सन्तानय् उत्पन्न जुइगु ; आयतनेसु = आयतन धयागु ; धम्मेसु = धर्मय् ; धम्मानुपस्सी = सत्व, जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षु ; छसु अज्भत्तिक-बाहिरेसु आयतनेसु धम्मेसु = खुगू आध्यात्मिक बाहिरिक आयतन धर्मय् ; कथञ्च = गुकथं ; धम्मानुपस्सी = सत्व, जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति पन = च्वं च्वनीगु जुया च्वन लय् धाःसा

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध भिक्खु = थुगु शासनय् च्वंम्ह भिक्षुं ; वा= थुगु शासनय् अभ्यास व उद्योग याना च्वंम्ह व्यक्ति ; चक्खुञ्च = चक्षुप्रसाद धयागु मिखा रुपयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । रुप च = वर्ण रुपयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । तदुभयं = मिखा व

उप्पन्नस्स संयोजनस्स पहानं होति ; तञ्च पजानाति । यथा च पहीनस्स संयोजनस्स अनुप्पादो होति ; तञ्च पजानाति ।

वर्ण उगु नितांयात नं ; पटिच्च = बः कया ; यञ्च संयोजनं = गुगु भिता प्रकारयागु संयोजन नं ; उपपजति = उत्पन्न जुया वइगु खः ; तञ्च = उगु उत्पन्न जुया व संयोजनयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया व गु संयोजनयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं, अनुप्पन्नस्स संयोजनस्स = उत्पन्न मजूनिगु संयोजनया ; उप्पादो = उत्पन्न जुइगु ; यथा = अयोनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = अयोनिसो मनसिकार धयागु यगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

१. पञ्चारम्मणाशक्त, जुल काम संयोजन ,

२. त्रिभवय् जुइगु आशक्त, जुल भव संयोजन ।

३. वइगु पिहाँ द्वेष चित्त, प्रतिघ संयोजन जुल ।

४. थः जक योग्य भाः पिगु, जुल मान संयोजन ।

५. नाम-रुपय् आत्म भाःपिनु, जल दृष्टि संयोजन।

६. सत्य धर्मय् अविश्वासं, याइगु बिचाः अने कथं ।

थी थी विभाजन जुल, विचिकिच्छा संयोजन ।

७. मखं सत्य मदु मार्ग, ब्रताचारं हेजुइ सुख ।

दृढ निश्चितविश्वास, शीलब्रत संयोजन ।

८. नुगःमू थःस्वयां च्वय् सो, जुल ईर्ष्या संयोजन ।

च = अनं हानं, उप्पन्नस्स संयोजनस्स = उत्पन्न जुया च्वंगु संयोजनयात ; पहानं = तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे यायेगु ; यथा = योनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुइगु

Downloaded from http://dhamma.digital/

जुया च्वन ; तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु यगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं, पहीनस्स संयोजनस्स = तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे याये धुंगु संयोजनया ; आयतिं अनुप्पादो = लिपा हानं धात्थें उत्पन्न जुइ मफइगु ; यथा = आर्य मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = आर्य मार्ग धयागु यगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

९. भिं जुइ थःथें धका ग्यायेगु ; खः मच्छरिय संयोजन ।

१०. अखतं खंका प्यंगु सत्य, मथुगु अविद्या संयोजन ।

११. संसार दुःखं अमुक्तगु भिगू खः भिधर्म-बन्धन ।

दृष्टि, विचिकिच्छा, शीलब्रत परामर्श, ईर्ष्या व मात्सर्य धयागु थुपिं संजोजन न्यागू श्रोतापत्ति मार्ग द्वारा हानं उत्पन्न जुइ मफइ कथं निरोध व शान्त जुइगु जुल । उगु श्रोतापत्ति मार्गयात श्रोतापन्न व्यक्तिं प्रत्यक्ष सिया च्वनीगु जुल । स्थूलगु कामराग व प्रतिघ संयोजनत नं **सकृदागामि मार्ग द्वारा** पूर्ण रुपं निरोध व शान्त जुइगु जुल। उगु सकृदागामि मार्गयात सकृदागामि व्यक्ति प्रत्यक्ष रुपं सिया च्वनीगु जुल । शूक्ष्मगु कामराग व प्रतिघ संयोजनत आगामि मार्ग द्वारा पूर्ण रुपं निरोध व शान्त जुइगु जुल । उगु अनागामि मार्गयातअनागामि व्यक्ति प्रत्यक्ष रुपं सिया च्वनीगु जुल । मान, भवराग व अविद्या धयागु थुपिं स्वंगू संयोजनत अरहत्त मार्ग द्वारा पूर्ण रुपं निरोध व शान्त जुइगु जुल । उगु अरहत्त मार्गयात अरहन्त व्यक्ति प्रत्यक्ष

सोतञ्च पजानाति ; सद्दे च पजानाति ; यञ्च तदुभयं पटिच्च उप्पज्जति संयोजनं ; तञ्च पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स संयोजनस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स संयोजनस्स पहानं होति ; तञ्च पजानाति । यथा च पहीनस्स संयोजनस्स आयतिं अनुप्पादो होति ; तञ्च पजानाति ।

घानञ्च पजानाति ; गन्धे च पजानाति ; यञ्च तदुभयं पटिच्च उप्पज्जति संयोजनं ; तञ्च पजानाति । यथा च...पे...तञ्च पजानाति ।

सोतञ्च = श्रोत-प्रसाद धयागु न्हाय्पं रुपयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ; सद्दे च = शब्द रुपयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । तदुभयं पटिच्च = न्हाय्पं व शब्द इपिं निगूयात बः कया ; यञ्च संयोजनं = गुगु भिगू संयोजन नं ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुइगु खः ; तञ्च = उगु उत्पन्न जूगु संयोजनयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । (यथा च आदिलय् नं थथे हे जुल । न्हापाथें हे धया यंकेगु खः ।)

घानञ्च = घ्राण प्रसाद धयागु न्हाय् रुपयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ; गन्धे च = गन्ध रुपयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु

Downloaded from http://dhamma.digital/

अभिप्राय

रुपं सिया च्वनीगु जुल धयागु मतलब खः ।

१. दि-वि-सी-मच्छरि-श्रोतापन्न याके मदु ।

जिम्हञ्च पजानाति ; रसे च पजानाति ; यञ्च तदुभयं पटिच्च उप्पज्जति संयोजनं ; तञ्च पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स संयोजनस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स संयोजनस्स पहानं होति ; तञ्च पजानाति । यथा च पहीनस्स संयोजनस्स आयतिं अनुप्पादो होति ; तञ्च पजानाति ।

कायञ्च पजानाति ; फोट्ठब्बे च पजानाति ; यञ्च

जुया च्वन ; तदुभयं पटिच्च = न्हाय् व गन्ध इपिं निगूयात बः कया ; यञ्च संयोजनं = गुगु झिगु संयोजनयात ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुया वइगु खः ; तञ्च = उत्पन्न जुया बःगु उगु संयोजनयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । (यथा च आदिलय् समान जुल ।)

जिम्हञ्च = जिम्हा प्रसाद धयागु म्ये रुपयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ; रसे च = रस स्पयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ; तदुभयं पटिच्च = म्ये व रस इपिं निगूयात बः कया ; तञ्च = उगु उत्पन्न जुया वइगु संयोजनयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । (यथा चआदिलय् समान जुल ।)

कायञ्च = काय प्रसाद धयागु शरीर स्पयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । फोट्ठब्बे च = प्रष्टव्य थी बहः गु) रुपयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ; तदुभयं पटिच्च = शरीर व प्रष्टब्य उगु

अभिप्राय

२. कामराग व प्रतिघ, अनागामियांके मदु ।

३. भव, मान व अविद्या, अरहन्तयाके मदु ।

तदुभयं पटिच्च उप्पज्जति संयोजनं ; तञ्च पजानाति ; यथा च...पे... तञ्च पजानाति ।

मनञ्च पजानाति ; धम्मे च पजानाति ; यञ्च तदुभयं पटिच्च उप्पज्जति संयोजनं ; तञ्च पजानाति । यथा च...पे...अनुप्पादो होति ; तञ्च पजानाति ।

निगूयात बः कया ; यञ्च संयोजनं = गुगु झिगू संयोजन त नं ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुया वइगु खः ; तञ्च = उगु उत्पन्न जुया वइगु संयोजनत नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । यथा च आदिलय् न्हापाथें हे समान जुया च्वन ।)

मनञ्च = मनायतन धयागु चित्तयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ; धम्मे च = धर्मायात धयागु स्वभाव आरम्मणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ; तदुभयं

Downloaded from http://dhamma.digital/

पटिच्च = चित्त व स्वभाव आरम्मण इपिं निगूयात बः कया ; यञ्च संयोजनं = गुगु भिगू संयोजनत नं ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुया वइगु खः ; तञ्च = उगु उत्पन्न जुया वइगु संयोजनयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं अनुप्पन्नस्स संयोजनस्स = उत्पन्न मजुनिगु संयोजनया ; उप्पादो = उत्पन्न जुइगु ; यथा = अयोनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन । तञ्च = अयोनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ;

अभिप्राय

थुगु मनायतन धर्मायतनय् विपश्यनाया क्षेत्र जुया च्वंगु कारणं लौकिक मुक्कं ग्रहण याये माःगु जुल।

इति अज्झत्तं वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति ; अहिद्धा वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति ; अज्झत्तबहिद्धा वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति ; वय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति ; समुदय-वयधम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति । अत्थि धम्मा'ति वा पनस्स सति पच्चुपट्ठिता होति ; यावदेव ञाणमत्ताय पटिस्सतिमत्ताय । अनिस्सितो च विहरति ; न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति छसु अज्झत्तकबाहिरेसु आयतनेसु ।

आयतनपब्बं निट्ठतं

पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अन हानं, उप्पन्नस्स संयोजनस्स = उत्पन्न जुया च्वंगु संयोजनयात ; पहानं = तदङ्ग, विष्कम्भन प्रहाण द्वारा हटे यायेगु ; यथा = योनिसो मनसिकार धयागु गुगु कारणं नं ; होति = जुइगु जुया च्वन ; तञ्च योनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; पहीनस्स संयोजनस्स = तदङ्ग, विष्कभन प्रहाण द्वारा हटे याये धुंगु संयोजनया ; आयतिं अनुप्पादो = लिपा हानं धात्थें उत्पन्न जुइ फइ मखुगु ; यथा = आर्य मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = आर्य मार्ग धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

इति = थ्व कना वयागु विधि कथं ; अज्झत्तं वा धम्मेसु = थःगु आयतन धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी = सत्व जीव आत्म मखुगु स्वभाव धर्म मात्र खः धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन ।

(नीवरण-पर्व लिसे अर्थ छयायेगु समान जूगु जुल । नीवरण धर्मय् धका दुगुली आयतन धर्मय्-धका सचे याना धायेगु हे जक विशेष्ता दुगु जुल ।)

आयतनपब्बं = आयतनयात भाविता यायेगु विधि पर्व ; निट्ठितं = क्वचाःगु जुल ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

४-धम्मानुपस्सना ३-बोज्झङ्गपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति सत्तसु बोज्झङ्गेसु । कथञ्च पन भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति सत्तसु बोज्झङ्गेसु ?इध भिक्खवे भिक्खु सन्तं वा अज्झत्तं सति सम्बोज्झङ्ग अत्थि मे अज्झत्तं सतिसम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । असन्तं वा अज्झत्तं

४-धर्मानुपश्यना ३-बोध्वङ्गपर्व

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हाकं नं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गुकथं धाःसा ; भिक्खु = भिक्षु ; सत्तसु = न्हेगू ; बोज्झङ्गेसु = प्यंगू सत्ययात सीकेगुया कारण जुया) बोध्यङ्ग नां दया च्वंगु ; धम्मेसु = धर्मय् ; धम्मानुपस्सी = सत्व, जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षु ; सत्तसु बोज्झङ्गेसु धम्मेसु = न्हेगू बोध्यङ्ग धर्मय् ; कथञ्च = गुकथं ; धम्मानुपस्सी = सत्व, जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति पन = च्वं च्वनीगु लय्?

अभिप्राय

सं = बांलाक ; थः थःम्हं ; बोधि= स्यूम्ह। सीकेगुया कारण धर्म समूह ; सं + बोधि = सम्बोधि = बांलाक स्यूम्ह ; थः थः म्ह-"उदयब्बय ज्ञान आदि सम्पन्नम्ह विपश्यना योगी खः ।" मेकथं-सम्बोधि-बांलाक सीकेगुया कारण ; थः थः म्हं सीकेगुया कारण जुया च्वंगु बोधिपक्षिय धर्म समूह ;

सतिसम्बोज्झङ्गं नत्थि मे अजझत्तं **सतिसम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स सतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय पारिपूरी होति ; तञ्च पजानाति ।**

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध भिक्खु = थुगु शासनय् च्वंम्ह भिक्षु ; वा = थुगु शासनय् अभ्यास व उद्योग याना च्वंम्ह व्यक्ति ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा सति-सम्बोज्झङ्गं = दुगु स्मृति सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा स्मृति सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सति-सम्बोज्झङ्गो अत्थीति = स्मृति सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्त वा सति-सम्बोज्झङ्गं = मदुगु स्मृति सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = स्मृति सम्बोध्यङ्ग मन्त-उत्पन्न मजुल धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सति-सम्बोज्झङ्गो नत्थीति = स्मृति सक्बोध्यङ्ग मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

अङ्ग = कारण ; अङ्ग प्रत्यङ्ग । सम्बोधि + अङ्ग = सम्बोज्झङ्ग =बांलाक स्यूम्हसिया कारण धर्म ; थः थः म्हं स्यूम्हसिया कारण "उदयब्बय ज्ञानं निसें विपश्यना क्षण, मार्ग क्षणय् ; प्यंगू

Downloaded from http://dhamma.digital/

सत्ययात बांलाक सीकेगुया कारण, धर्म, थः थः म्हं सीकेगुया कारण धर्म" धयागु मतलब खः । हानं मेकथं... सम्बोज्भङ्ग बांलाक सीकेगुया कारण थः थःम्हं सीकेगुया कारण जुया च्वंगु धर्म समूहया अङ्ग प्रत्यङ्ग । "उदयब्बय ज्ञानं निसें विपश्यना क्षण मार्ग क्षणय् प्यंगू सत्ययता बांलाक सीकेगुया कारण, थः थःम्हं सीकेगुया कारण धर्म मध्यय् अङ्ग प्रत्यङ्ग

सन्तं वा अज्भत्तं धम्मविचय-सम्बोज्भङ्गं अत्थि मे

च = अनं हानं ; अनुप्पन्नस्स सति-सम्बोज्भङ्गस्स = उत्पन्न मजूनिगु स्मृति सम्बोध्यङ्गया ; उप्पादो = उत्पन्न जुइगु ; यथा = योनिसा मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति= जुया च्वन ; तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; उप्पन्नस्स सति-सम्बोज्भङ्गस्स = उत्पन्न जुया च्वंगु स्मृति सम्बोध्यङ्गया ; वा = स्मृति सम्बोध्यङ्गयात ; भावनाय पारिपूरी = वृद्धि यायेगुया छचाखेरंपरिपूर्ण जुइगु ; वा= वृद्धि जुइकेगुया पूर्ण रुपं, परिपूर्ण जुइगु ; यथा = अरहत्त मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = अरहत्त मार्ग धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सियाच्वनीगु जुल ।

अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा धम्मविचय- सम्बोज्भङ्गं = दया च्वंगु धर्मविचय सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = धर्मविचय-सम्बोध्यङ्ग दया

अभिप्राय

छगू" धयागु मतलब खः । **चायेका च्वनेगु स्मृतियात** हे सीकेगु कारण जुया व सीकेगु कारण भर्म मध्यय् छगू अङ्ग जुया **स्मृतिसम्बोध्यङ्ग** धाइगु जुया च्वन ।

चयेका च्वनीगु उत्पन्न जुइके, चायेके धका मती लुइकेगु व न्हापा न्हापायागु भावितायाना चायेका च्वंगु सकतां योनिसो मनसिकार खः। उगु निगू मनसिकारयागु कारणं योगीयाके चायेका च्वनेगु स्मृति सम्बोध्यङ्ग उत्पन्न जुया च्वनीगु जुल । उकिं योगिं उगु योनिसो मनसिकार निगू धयागु कारणयात सिया च्वनीगु जुल।

थुगु स्मृति सम्बोध्यङ्गयात थःगुसन्तानय् अटुट रुपं उत्पन्न जुइकेगु

अज्भत्तं धम्मविचय-संसम्बोज्भङ्गो'ति पजानाति । असन्तं वा अज्भत्तं धम्मविचय-सम्बोज्भङ्गं नत्थि मे अज्भत्तं धम्मविचय-सम्बोज्भङ्गो'ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स धम्मविचय-सम्बोज्भङ्गस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स धम्मविचय-सम्बोज्भङ्गस्स भावनाय पारिपूरी होति; तञ्च पजानाति ।

च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे जिगु ; अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; धम्मविचय-सम्बोज्भङ्गो अत्थीति = धर्मविचय सम्बोज्भङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगुजुया च्वन ।

अज्भत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्त धम्मविचय-सम्बोज्भङ्गं = मदुगु धर्मविचय सम्बोज्भङ्गयात नं ; धर्मविचय सम्बोज्भङ्ग मन्त-उत्पन्न मजुल धाः सा नं ; मे = जिगु ; अज्भत्तं =

Downloaded from http://dhamma.digital/

आध्यात्मिक सन्तानय् ; भम्मविचय सम्बोज्झङ्गो नत्थीति = धर्मविचय सम्बोज्झङ्ग मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

अरहत्त मार्ग द्वारा पूर्ण रुपं सम्पन्न जुइगु जुया च्वन। अरहत्त मार्गय् थ्यनेवं पूर्ण रुपं सम्पन्न जुइगु जुल । लिपा हानं वृद्धि याये माःगु आवश्यक मन्त । उकिं अरहत्त जुइ धुंम्ह व्यक्ति स्मृति सम्बोध्यंगयात वृद्धि जुइकेगुया पूर्ण रुपं सम्पन्न जुइगु कारण जुया च्वंगु) उगु अरहत्त मार्गयात नं प्रत्यक्ष रुपं स्यू धयागु मतलब खः ।

धम्म-नाम रुप धर्म ; **विचय-**निरीक्षण व परीक्षण याना सीकेगु ; **धम्मविचय** = नाम रुप धर्मयात निरीक्षण व परीक्षण याना स्यूगु **प्रज्ञा ।**

सन्तं वा अज्झत्तं वीरिय-सम्बोज्झङ्गं अत्थि मे अज्झत्तं वीरिय-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । असन्तं वा अज्झत्तं वीरिय-सम्बोज्झङ्गं नत्थि मे अज्झत्तं वीरिय-सम्बोज्झ-

(यथा च = आदि निगू पादय् स्मृति सम्बोज्झङ्गं पाद लिसे समान जुल । स्मृति सम्बोज्झङ्गंया थासय्धर्मविचय सम्बोज्झङ्ग धका धायेगुमात्र जक विशेषता दुगु जुल ।)

अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा वीरिय-सम्बोज्झङ्गं = दुगु वीर्य सम्बोज्झङ्गयात नं ; वा = वीर्यसम्बोध्यंग दयाच्वन-उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = अध्यात्मिक सन्तानय् ; वीरिय-सम्बोज्झङ्गो अत्थीति = वीर्य सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्तं वा वीरिय-सम्बोज्झङ्गं = मदुगु वीर्य सम्बोज्झङ्गयात नं ; वा = वीर्य सम्बोध्यङ्ग मन्त उत्पन्न मजुल धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; वीरिय-सम्बोज्झङ्गो नत्थीति = वीर्य सम्बोध्यङ्ग मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । यथा च = आदि निगू पाद्य स्मृति सम्बोध्यङ्ग पर्व लिसे समान जुल ।)

अभिप्राय

थ्व रुप खः थ्व नाम खः, थ्व उत्पत्ति खः, थ्व विनाश खः, थ्व नित्य मखुगु स्वभाव खः आदि धका बांलाक क्वातुक स्यूगु प्रज्ञा खः धयागु मतलब जुल ।

भाविता याना चायेका च्वंक पतिकं समावेश जुया च्वंगु तीव्र व सिथिल मजूगु समानताय् च्वना उद्योग यायेगु-व्यापार यायेगु-कोशिस यायेगु **वीर्य सम्बोध्यङ्ग** खः ।

ङ्गो'ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स वीरिय-सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स वीरिय-सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय पारिपूरी होति; तञ्च पजानाति ।

सन्तं वा अज्झत्तं पीति-सम्बोज्झङ्गं अत्थि मे अज्झत्तं पीति-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । असन्तं वा अज्झत्तं पीति-सम्बोज्झङ्गं नत्थि मे अज्झत्तं पीति-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स पीति-सम्बोज्झङ्गस्स

Downloaded from http://dhamma.digital/

अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा पीति-सम्बोज्झङ्गं = दुगु प्रीति-सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = प्रीति सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; पीति-सम्बोज्झङ्गो अत्थीति = प्रीति सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् असन्तं वा पीति-सम्बोज्झङ्गं = मदुगु प्रीति सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = प्रीति सम्बोध्यङ्ग मन्त-उत्पन्न मजुल धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; पीति-सम्बोज्झङ्गो नत्थीति = प्रीति सम्बोध्यङ्ग मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । (यथा च-आदि निगू पाद्य स्मृति सम्बोध्यङ्ग पर्व लिसे समान जुल ।)

अभिप्राय

सँ, चिमिसँ, ब्वं दनिगु आदियात उत्पन्न जुइका शरीरय् व मनय् प्रकट रुपं उत्पन्न जुया वःगु हर्ष व उमङ्ग **प्रीति सम्बोध्यङ्ग** खः । व खुद्दिका पीति, खणिका पीति आदि धका न्याथी दया च्वन ।

उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स पीति-सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय पारिपूरी होति ; तञ्च पजानाति ।

सन्तं वा अज्झत्तं पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गं अत्थि मे अज्झत्तं पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । असन्तं वा अज्झत्तं पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गं नत्थि मे अज्झत्तं पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स पस्सद्धि-

अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गं = दुगु प्रश्नब्धि-सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = पश्रब्धि सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गो अत्थीति = पश्रब्धि सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्तं वा पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गं = मदुगु पश्रब्धि सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = पश्रब्धि सम्बोध्यङ्ग मन्त-उत्पन्न मजुल धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गो नत्थीति = पश्रब्धि सम्बोध्यङ्ग मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । (यथा च-आदि निगू पाद्य स्मृति सम्बोध्यङ्ग पर्व लिसे समान जुल ।)

अभिप्राय

भाविता याना बांलाना च्वनीगु अवस्थाय् विशेष व्यापार वा उद्योग यायेगु तकं दया मच्वंसे शरीरय् चित्तय् शोक जुइगु कष्ट जुइगु दाह जुइगु शान्त जुया याउँसे जुइगु स्वभाव प्रश्रब्धि सम्बोध्यङ्ग खः ।

सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स पस्सद्धि-सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय पारिपूरी होति ; तञ्च पजानाति ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

सन्तं वा अज्झत्तं समाधि-सम्बोज्झङ्गं अत्थि मे अज्झत्तं समाधि-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । असन्तं वा अज्झत्तं समाधि-सम्बोज्झङ्गं नत्थि मे अज्झत्तं समाधि-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स समाधि-

अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा समाधि-सम्बोज्झङ्गं = दुगु समाधि-सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = समाधि सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; समाधि-सम्बोज्झङ्गो अत्थीति = समाधि सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्तं वा समाधि-सम्बोज्झङ्गं = मदुगु समाधि सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = समाधि सम्बोध्यङ्ग मन्त-उत्पन्न मजुल धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; समाधि -सम्बोज्झङ्गो नत्थीति = समाधि सम्बोध्यङ्ग मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । (यथा च-आदि निगू पाद्य स्मृति सम्बोध्यङ्ग पर्व लिसे समान जुल ।)

अभिप्राय

भाविता याना चायेका आरम्मणय् हे जक दुग्ययेक दुग्ययेक दुहाँ दुहाँ वं थें च्वंक प्य प्य पुना थ्याक्क थ्याक्क कुतुं वं थें च्वंक छगू छगू क्षण क्षण पतिकं क्वथीक क्वथीक स्थिर जुया वनीगु **समाधि सम्बोध्यङ्ग खः** ।

सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स समाधि-सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय पारिपूरी होति ; तञ्च पजानाति ।

सन्तं वा अज्झत्तं उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गंअत्थि मे अज्झत्तं उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । असन्तं वा अज्झत्तं उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गं नत्थि मे अज्झत्तं उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गो'ति पजानाति । यथा च अनुप्पन्नस्स उपेक्खा-

अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; सन्तं वा उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गं = दुगु उपेक्षा सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गो अत्थीति = उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग दया च्वन-उत्पन्न जुया च्वन धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; असन्तं वा उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गं = मदुगु उपेक्षा सम्बोध्यङ्गयात नं ; वा = उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग मन्त-उत्पन्न मजुल धाःसा नं ; मे = जिगु ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् ; उपेक्खा -सम्बोज्झङ्गो नत्थीति = उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग मदु धका ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

भाविता याना चायेकु पतिकं श्रद्धा व प्रज्ञा वीर्य व समाधि-इत्यादि कथं परस्परय् अभिभूत व वशीभूत याये फइगु सम्प्रयुक्त धर्मयात समान शक्ति दयेका समताय्तइगु स्वभाव उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग खः । थुगु उपेक्षा भाविता याना चायेकेगु बांलाना च्वनीगु अवस्थाय् विशेष उद्योग व व्यापार याये म्वाक थःगु आवेग अनुसार स्वतः हे चायेका लुमंका च्वंगुथें जुया स्पष्ट रुपं उत्पन्न

Downloaded from http://dhamma.digital/

सम्बोज्झङ्गस्स उपपादो होति ; तञ्च पजानाति । यथा च उप्पन्नस्स उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय पारिपूरी होति ; तञ्च पजानाति ।

इति अज्झत्तं वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति ;

च = अनं हानं ; अनुप्पन्नस्स उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गस्स = उत्पन्न मजूनिगु उपेक्षा सम्बोध्यङ्गया ; उप्पादो = उत्पन्न जुइगु ; यथा = योनिसा मनसिकार धयागु गुगु कारणं ; होति= जुया च्वन ; तञ्च = योनिसो मनसिकार धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

च = अनं हानं ; उप्पन्नस्स उपेक्खा-सम्बोज्झङ्गस्स = उत्पन्न जुया च्वंगु उपेक्षा सम्बोध्यङ्गया ; वा = उपेक्षा सम्बोध्यङ्गयात ; भावनाय पारिपूरी = वृद्धि जुइकेगुया छचाख्यरं परिपूर्ण जुइगु ; वा= वृद्धि जुइकेगुया पूर्ण रुपं, परिपूर्ण जुइगु ; यथा = अरहत्त मार्ग धयागु गुगु कारणं ; होति = जुया च्वन ; तञ्च = अरहत्त मार्ग धयागु उगु कारणयात नं ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन ।

इति = थ्व कना वये धुंगु विधि अनुसारं ; अज्झत्तं वा धम्मेसु = थः पिनि बोध्यङ्ग धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी = सत्व जीव आत्म मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन ।

अभिप्राय

जुया च्वनीगु जुल । समान गति दुपिं द्वहँ निम्हासित हाँवय् याये म्वाक खिपः साले म्वाक आराम साथ गतीला वना च्वनीम्ह गाडावानथें उगु उगु अवस्थाय् योगीयाके व प्रकट जुइगु जुया च्वन । पिचुसे माथं वंगु लँय् भिंगु मिशिन दुगु मोटरकारयात याउँसे हलुका छत्ति मोटर चले यायेगुथें नं योगीयात स्पष्ट जुया वइगु जुल ।

बहिद्धा वा धममेसु धम्मानुपस्सी विहरति; अज्झत्तबहिद्धा वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदयधम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति । वय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति ; समुदवय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति । अत्थि धम्माति वा पनस्स सति पच्चुपट्ठिता होति ; यावदेव ञायामत्ताय पटिस्सतिमत्ताय । अनिस्सितो च विहरति, न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति सत्तसु बोज्झङ्गेसु ।

बोज्झङ्गपब्बं निट्ठितं

(नीवरण पर्व लिसे अर्थ बगि समान जुल । नीवरण धर्मय् धका दुगुली. बोध्यङ्ग धर्मय्-धका सचे याना धायेगु जक विशेषता दुगु जुल ।)

बोज्झङ्गपब्बं = बोध्यङ्गयात भाविता यायेगु विधि पर्व ; निट्ठितं = क्वचाल ।

४-धम्मानुपस्सना ५-सच्चपब्ब

पुन च परं भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति चतूसु अरिय-सच्चेसु । कथञ्च पन भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति चतूसु अरिय-सच्चेसु ?इध भिक्खवे भिक्खु ईद दुक्खन्ति

Downloaded from http://dhamma.digital/

यथाभूतं पजानाति । अयं दुक्ख-समुदयो'ति यथाभूतं पजानाति । अयं दुक्खनिरोधी'ति यथाभूतं पजानाति । अयं दुक्खनिरोधगामिनीपटिपदा'ति यथाभूतं पजानाति ।

४-धर्मानुपश्यना ४-सत्यपर्व

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; पुन च = हाकनं ; अपरं = मेकथं भाविता यायेगु विधि गुकथं धाःसा ; भिक्खु = भिक्षु ; चतूसु = प्यंगू ; बोज्भङ्गेसु = अरिय-सच्चेसु = आर्यसत्य धयागु ; धम्मेसु = धर्मय् ; धम्मानुपस्सी = सत्व, जीव आत्म मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = च्वं च्वनीगु जुया च्वन ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षु ; चतूसु अरिय-सच्चेसु धम्मेसु = प्यंग आर्य सत्य धर्मय् ; कथञ्च = गुकथं ; धम्मानुपस्सी = स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति पन = च्वं च्वनी जुया च्वन लय् ?

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध भिक्खु = थुगु शासनय् च्वंम्ह भिक्षुं ; वा = थुगु शासनय् अभ्यास व उद्योग याना च्वंम्ह व्यक्ति ; अज्भत्तं = इदं = उत्पत्तिविनाश जुया च्वंगु थुगु धर्म ; दुक्खन्तिं = दुःख हे खः धका ; यथाभूतं = गथे खः अथे ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अयं = प्यपुनिगु मज्जा ताइगु थुगु तृष्णा ; दुक्ख-समुदयो;ति = दुःख उत्पत्तिया कारण हे खः धका ; यथाभूतं =

दुक्खसच्च खण्ड-निद्देस

कतमञ्च भिक्खवे दुक्खं अरियसच्चं ? जातिपि दुक्खा, जरापि दुक्खा, मरणम्पि दुक्खं, सोक परिदेब दुक्ख दोमनस्सु-पायासापि दुक्खा, अप्पियेहि सम्पयोगो खुक्खो, पियेहि

गथे खः अथे ; पजानाति = सियाच्वनीगु जुया च्वन । अयं = उत्पत्ति विनाश रहित जुया च्वंगु थुगु निर्वाण धर्म ; दुक्ख-निरोधो'ति = दुःख निरोध व शान्त जुइगु हे खः धका ; यथाभूतं = गथे खः अथे ; पजानाति = सिया च्वनीगु जुया च्वन । अयं = विशेष रुपं सिया खना च्वनीगु थुगु मार्गया धर्म समूह ; दुक्खनिरोधगामिनी-पटिपदा'ति = दुःख निरोध व शान्त जुइगु पाखे थ्यंक वनीगु आचरण हे खः धका ; यथाभूतं = गथे खः अथे ; पजानाति = सिया च्वनीगुजुया च्वन ।

सत्य उद्देश क्वचाल

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; दुक्खं = दुल्ख धयागु ; अरिउसच्चं = आर्यपिसं सीके माःगु सत्य धर्न ; कतमञ्च = छु छु जुल ? जातिपि = न्हूगु जन्म उत्पन्न जुइगु नं ; दुक्खं = दुःख हे खः ; जरापिं = जीर्ण जुइगु नं ; दुक्खं = दुःख हे खः ; मरणम्पि = सिना वनेगु नं ; दुक्खं =दुःख हे खः ; सोकपरिदेवदुक्ख दोमनस्सुपायासापि = शोक सन्ताप जुइगु, ख्वया विलाप यायेगु, शरीरय् दुःख जुइगु, मनय् अशान्त जुइगु, चित्त तःसकं सास्ति जुइगु नं ; दुक्खं = दुःख हे खः ; अयेप्पिहि सम्पयोगोपि = मयःपिं सत्व संस्कार वस्तु लिसे नापं च्वना भोग याना च्वनेगु नं ; दुक्खो = दुःख हे खः ; पियेहि विप्पयोगोपि = यःपिं सत्व संस्कार वस्तु लिसे वियोग जुइका बाया च्वनेगु नं ; दुक्खो = दुःख हे खः ; यम्पि-येनपि = विना कारणय् छुं म्वाक अथें अथें प्यपुनिगु आशा

Downloaded from http://dhamma.digital/

विपपयोगोपि दुक्खो, यं पिच्छं न लभति तम्पि दुक्खं । संखित्तेन पञ्चुप्पादानक्खन्धा दुक्खा ।

कतम च भिक्खवे जाति ? या तेसं तेसं तेसं सत्तानं तहिम्हि तहिम्हि सत्तनिकाये जाति, सञ्जाति, ओक्कन्ति, अभिनिब्बत्ति

काइगु गुगु तृष्णा धर्म द्वारा ; इच्छं = ययेक ययेकं ; न लभति = प्राप्त मजू ; तम्पि = विना कारणय् छुं स्वाक अथें अथें प्यपुनिगु आशा कया प्राप्त जुइ फइ मखुगुयात इच्छा याइगु उगु तृष्णा नं ; दुक्खं = दुःख हे खः ; संखित्तेन = संक्षिप्त कथं ; पञ्चु प्पादानक्खन्धा = न्यागू उपादान स्कन्ध ; दुक्खा = दुःख खः ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ;जाति = उत्पन्न जुइगु ; कतमा च = छु छु खः धाःसा ? तेसं तेसं सत्तानं = इपिं इपिं सत्व प्राणीपिं ; तम्हिा तम्हिा सत्तानिकाये = इपिं इपिं सत्वपिति समूहय् ; या जाति = गुगु न्हापां उत्पन्न जुइगु ; या संजाति = गुगु पुर्ण रुपं उत्पन्न जुइगु ; या ओक्कन्ति = ख्येंचय् मांयागु गर्भय्

अभिप्राय

पञ्चुप्पादानक्खन्धा पदय् पि-शब्द दये बहः मजू; कारण छाय् धाःसा.... जाति निसें कया इच्छा विद्याता अन्त दुगु भिंछता प्रकारयागु दुःखत विस्तृत रुपं क्यना तःगु दुःख खः । विस्तृत रुपं क्यना तःगु उगु भिंछता ११) प्रकारयागु दुःखय् जाति छगू जक दुःख धयागु मखु ; जरा इत्यादि नं दुःख धयागु हे खः । उकिं विस्तृत रुपं दुःख क्यनेगुली पि-शब्द आवश्यक जू । उगु विस्तृत भिंछता प्रकारयागु दुःखयात हे संक्षिप्त यायेगु बखते उपादानस्कन्ध दुःख छथी जक जुइगु जुल ।

खन्धानं पातुभावो, आयतनानं पटिलाभो ; अयं वुच्चति भिक्खवे जाति ।

गुगु समावेश जुइगु ; या अभिनिब्बत्ति = गुगु शरीर प्रकट रुपय् उत्पन्न जुइगु ; खन्धानं = न्हूगु जन्म स्कन्धतय्गु ; यो पातुभावो = गुगु प्रकट रुपय् उत्पन्न जुइगु ; आयतनानं =चक्षु अनदि आयतनत ; यो पटिलाभो = गुगु हाकनं प्राप्त जुइगु ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खव =भिक्षुपिं ; अयं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; जाति = उत्पन्न जुइगु धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

अभिप्राय

उगु **दुःख** छथी जक क्यनेगुली ला मेमेगु दुःख स्वाके माःगु मदुगु जुल । **"संखित्त दुःख** निगू स्वंगू दुगु मखुत । छगू हे जक दुगु जुया समावेश याये माःगु आवश्यक मन्त । पि-शब्द लिसे दुगु अनुसारं धायेबले संक्षिप्त कथं उपादानस्कन्ध न्यागू नं दुःख खः । अनं हानं संक्षिप्तं दुःख धर्म दनि धयागु धापु जू वनी । तर संक्षिप्तं उपादानस्कन्ध न्यागुलिं मेगु दुःख धयागु नं मदये धुंकुगु जुल । उकिं 'पि' शब्द दये बहः मजू । थुगु क्षेत्रय् "न्यागू उपादानस्कन्धं मेगू जाति आदि दुःखयात समावेश याये निंतिं पि-शब्द आवश्यक जू मखुला" धका न्यंसा उपादानक्खन्धापि धका दुगु शब्दं जाति आदि दुःखयात समावेश याये मज्यू। कारण छाय् धाःसा... जाति आदि दुःखत संखित्तेनया स्वरुप कथं संक्षिप्तं क्यना तःगु दुःख मखुगुलिं हे खः । अथे जुया शुद्धगु पालि धका चायेकेमाः । मुख्य अभिप्राय छु धाःसा...

Downloaded from http://dhamma.digital/

जाति आदि ११-ता प्रकारयागु दुःख विस्तृतगु दुःख खः । उगु विस्तृतगु दुःखयात संक्षिप्त यायेबले उपादानीकन्ध दुःख छथी जक दया च्वन धयागु मतलब खः । उपादानस्कन्ध

कतमा च भिक्खवे जरा ? या तेसं तेसं सत्तानं तम्हि तम्हि सत्तनिकाये जरा, जीरणता, खण्डिच्चं, पालिच्चं, वलित्तचता, आयुनो संहानि, इन्द्रियानं परिपाको, अयं बुच्चति भिक्खवे जरा ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; जरा = जीर्ण जुइगु ; कतमा च = छु छु खः धाःसा ? तेसं तेसं सत्तानं = इपिं इपिं सत्वपिनि ; तम्हि तम्हि सत्तानिकाये = इमि इमि सत्वनिकाय समूहय् ; या जरा = गुगु बुढा जुइगु ; या जीरणता = गुगु जीर्ण जुइगु ; यं खण्डिच्चं = गुगु वा हाया वनीगु ; आयुनो = जीवित धयागु आयु रुपया ; या संहानि = गुगु हानि जुइगु ; इन्द्रियानं = चक्षु आधि इन्द्रियया ; यो परिपाको = गुगु छिपे जुइगु ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; जरा = जीर्ण जुइगु धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

अभिप्राय

धयागु प्राणी मात्रपिजिगु सन्तानय् खनिगु क्षणय्, ताइगु आदि क्षणय् प्रकट रुपं खने दया वइगु नाम रुप धर्मत खः । विपश्यना ज्ञान, मार्ग ज्ञान द्वारा अनित्य, दुःख व अनात्म धका मसिल धाःसा मस्यूगु उगु नाम रुपयात हे नित्य, सुख, आत्म धका मति लुइका तृष्णा दृष्टि द्वारा न्हयाइपु तायेफु। आशक्त जुइ फु । थुकथं तृष्णा दृष्टि उपादान द्वारा मज्जा ताया आशक्त जुइ फूगु कारणं याना खनीगु ताइगु क्षण आदिलय् प्रकट रुपं खने दइगु नाम रुपं धर्मयात **उपादानस्कन्ध** धका धाये माःगु जुल । तृष्णा उपादान दृष्टि उपादानया मज्जा ताइगु आशक्त जुइगु आरम्मण जुया च्वंगु स्कन्धत धयागु मतलब खः । विप-

कतमञ्च भिक्खवेमरणं ? यं तेसं तेसं सत्तान तम्हा तम्हा सत्तनिकाया चुति, चवनता, भेदो, अन्तरधानं, मच्चु, मरणं, कालंकिरिया, खन्धानं भेदो, कलेवरस्स निक्खेपो, जीवितिन्द्रिस्सुपच्छेदो ; इदं वुच्चति भिक्खवे मरणं ।

कतमो च भिक्खवे सोको ? यो खो भिक्खवे अञ्ञत-

भिक्खवे= भिक्षुपिं, मरणं = मृत्यु जुइगु ; कतमञ्च = छु गुजागु खः धाःसा ? तेसं तेसं सत्तानं = इपिं इपिं सत्वपिनि ; तम्हा तम्हा सत्तनिकाया = इपिं इपिं सत्वपिनि समूहं = या चुति = गुगु च्यूत जुइगु ; या चवनता = गुगु च्यूत जुइगु या भाव ; यो भेदो = गुगु भेद जुइगु ; यं अन्तरधानं=गुगु लोप जुइगु ; यं मच्चु मरणं = गुगु मरण जुइगु ; या कालंकिरिया = गुगु सिना वनेगु ; खन्धानं = स्कन्धतय्गु ; यो भेदो = गुगु विनाश जुइगु ; कलेवरस्स = लाशयात ; यो निक्खेपो = गुगु वांछ्वयेगु ; जीवितिन्द्रयस्स = जीवितिन्दैय धयागु) प्राणया ; यो उपच्छेदो = गुगु चबुक चबुइगु ; अत्थि = दया च्वन ।भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इदं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; मरणं = मृत्यु जुइगु धका ; वुच्चति =धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे भिक्षुपिं ; सोको = शोक सन्ताप जुइगु ; कतमो च = छु गुजागु खः धाःसा ? भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अञ्ञतरञ्ञतरेन = छगू मखू छगू ;

Downloaded from http://dhamma.digital/

अभिप्राय

श्यना योगिं उपादानयागु आरम्मणया क्षेत्र जुया च्वंगु थुगु स्कन्धयात हे उगु उपादानया गौचर क्षेत्रयागु भावं अलग जुया विपश्यनाया गौचर क्षेत्र जुइ कथं भाविता याना चायेके माःगु जुल । उकिं ग्रन्थय्... **पञ्चुपादानक्खन्धे विपस्सति** धका आज्ञा दयेका तःगु जुल ।

रञ्ञतरेन ब्यसनेन समन्नागतस्स अञ्ञतरञ्ञतरेन दुक्ख-धम्मेन फुट्ठस्स सोको, सोचना, सोचितत्तं, अन्तो सोको, अन्तो परिसोको ; अयं वुच्चति भिक्खवे सोको ।

कतमो च भिक्खवे परिदेवो ? यो खो भिक्खवे अञ्ञतरञ्ञतरेन ब्यसनेन समन्नागतस्स अञ्ञतरञ्ञतरेन दुक्ख-धम्मेन फुट्ठस्स आदेवो, परिदेवो, आदेवना, परिदेवना,

व्यसनेन = थः थिति विनाश जुइगु ; धन सम्पत्ति विनाश जुइगु ; रोगं सास्ति याइगु ; शील भङ्ग जुइगु ; दृष्टि द्वनीगु-धयागु विनाश जुइगुलिं ; समन्नागतस्स = अनुभव द्वारा पूर्ण जुया च्वंम्ह व्यक्तिया ; अञ्ञतरञ्ञतरेन = छगू मखु छगू ; दुक्खधम्मेन = दुःख जुइगुया कारण वस्तु कार्य आरम्मणं ; फुट्ठस्स = स्पर्श जुइका सास्ति नया च्वंम्ह व्यक्तिया ; यो सोको = गुगु शोक सन्ताप जुइगु ; यो सोचना = गुगु शोक सन्ताप जुइगुया भाव ; यं सोचितत्तं = गुगु शोक सन्तापयागु पह ; यो अन्तो सोको = गुगु आन्तरिक शोक ; यो अन्तो परिसोको = गुगु आन्तरिक तीब्र शोक ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; सोको = शोक सन्ताप धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; परिदेवो = ख्वयेगु हालेगु ; कतमो च = छु गुजागु खः धाःसा ? भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अञ्ञतरञ्ञतरेन = छगू मखु छगू ; ब्यसनेन = विनाश जुइगुलिं ; समन्नागतस्स = अनुभव द्वारा पूर्ण जुया च्वंम्ह व्यक्तिया ; अञ्ञतरञ्ञतरेन = छगू मखु छगू ; दुक्खधम्मेन = दुःख जुइगुया कारण वस्तु कार्य आरम्मणं ; फुट्ठस्स = स्पर्श जुइका सास्ति नया च्वंम्ह व्यक्तिया ; यो आदेवो = विनाश जुया वंम्ह व्यक्ति वस्तु छगू मखु छगूयात लक्ष याना गुगु हालेगु ; यो परिदेवो = विनाश जुया वंम्ह व्यक्ति वस्तु छगू मखु छगूया गुण उपकारयात न्हयथना गुगु हालेगु ; या आदेवना = गुगु धया धया

आदेवितत्तं, परिदेवितत्तं ; अयं वुच्चति भिक्खवे परिदेवो ।

कतमञ्च भिक्खवे दुक्खं ? यं खो भिक्खवे कायिकं दुक्खं, कायिकं असातं, काय-सम्फस्सजं दुक्खं, असातं, वेदयितं ; इदं वुच्चति भिक्खुवे दुक्खं ।

कतमञ्च भिक्खवे दोमनस्सं ? यं खो भिक्खवे । चेतसिकं दुक्खं, चेतसिकं असातं, मनो-सम्फस्सजं दुक्खं

धया हालेगु पह; या परिदेवना = गुगु गुण उपकारयात न्हयथना न्हयथना हालेगु पह ; यं आदेवितत्तं = गुगु लक्ष याना हालेगुया भाव ; यं परिदेवितत्तं = गुगु गुण उपकारयात न्हयथना न्हयथना हालेगुया भाव ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; परिदेवो = ख्वयेगु हालेगु धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; दुक्खं = दुःख = कतमञ्च = छु गुजागु खः धाःसा ? भिक्खुवे = भिक्षुपिं ; यं कायिकं दुक्खं = गुगु शरीरय् जुया च्वनीगु दुःख ; यं कायिकं असातं = गुगु शरीरय् जुया च्वनीगु मज्जा ताये बहः मजूगु ; यं कायसम्फस्सजं दुक्खं = गुगु शरीरयागु स्पर्शया कारणं जुया च्वनीगु दुःख ; यं असातं वेदयितं = गुगु मज्जा ताये बहः मजूगु अनुभव ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इदं = थ्व कना धुंगु स्वभावयात ; दुक्खं = दुःख धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं, दोमनस्सं = मन सुख मदइगु ; कतमञ्च = छु गुजागु खः धाः सा ? भिक्खवे = भिक्षुपिं ; यं चेतसिकं दुक्खं = गुगु मनय् जुया च्वनीगु दुःख ; यं चेतसिकं असातं = गुगु मनय् जुया च्वनीगु न्हाइपु ;

असातं, वेदयितं ; इदं वुचचति भिक्खवे दोमनस्सं ।

कतमो च भिक्खवे उपायासो ? यो खो भिक्खवे अञ्ञतरञ्ञतरेन ब्यसनेन समन्नागतस्स अञ्ञतरञ्ञतरेन दुक्ख-धम्मेन फुट्ठस्स आयासो, उपायासो, आयासितत्तं उपा-उपायासितत्तं ; अयं वुच्चति भिक्खवे उपायासो ।

कतमो च भिक्खवे अप्पियेहि सम्पयोगो दुक्खो ? इध

यंमनोसम्फस्सजं दुक्खं = गुगु मनय् जुइगु चिन्ता व कल्पना जुया च्वनीगु दुःख ; यं असातं वेदयितं = गुगु मज्जा ताये बहः मजूगु अनुभव ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इदं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; दोमनस्सं = मन सुख मदइगु धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; उपायासो = चित्तया तसःकं दाह जुइगु ; कतमो च = छु छु खः धाःसा ? भिक्खवे = भिक्षुपिं अञ्ञतरञ्ञतरेन = छगू मःखु छगू ; व्यसनेन = विनाश जुइगुलिं नं ; समन्नागतस्स = अनुभव द्वारा पूर्ण जुया च्वंम्ह व्यक्तिया ; अञ्ञतरञ्ञतरेन = छगू मखु छगू ; दुक्खधम्मेन = दुःख जुइगुया कारण वस्तु कार्य आरम्मणं ; फुट्ठस्स = स्पर्श जुइका सास्ति नया च्वंम्ह व्यक्तिया ; यो आयासो = गुगु चित्तया तःसकं कष्ट जुइगु ; यो उपायासो = गुगु चित्तया तीव्र रुपं कष्ट जुइगु ; यं आयासितत्तं = गुगु चित्तया तःसक कष्ट जुइगुया भाव ; यं उपायासितत्तं = गुगु चित्तया तीव्र रुपं कष्ट जुइगुया भाव ; अत्थि = दया च्वन ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; उपायासो = चित्तया तःसक कष्ट जुइगु धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अप्पियेहि सम्पयोगो दुक्खो = अप्रियगु आरम्मण अप्रियपिं व्यक्तिपिं लिसे नाप लायेगु नापं च्वनेगु दुःख ; कतमो च = छु गुजागु

यस्स ते होन्ति अनिट्ठा, अकन्ता, अमनापा रुपा सद्दा गन्धा रसा फोट्ठब्बा धम्मा, ये वा पनस्स ते होन्ति अनत्थकामा अहित-कामा अफासुककामा अयोगक्खेमकामा, या तेहि सद्धिं सङ्गति, समागमो, समोधानं, मिस्सीभावो ; अयं वुच्चति भिक्खवे अप्पियेहि सम्पयोगो दुक्खो ।

कतमो च भिक्खवे पियेहि विप्पयोगो दुक्खा ? इध यस्स

Downloaded from http://dhamma.digital/

खः धाःसा ? इध = थ्व लोकय् ; यस्सयात ये + अस्स धंका पद छुटे यायेगु) ये ते रुपा सद्दा गन्धा रसा फोट्ठब्बा धम्मा = गुगु रुप, शब्द, गन्ध, रस, स्पर्श व स्वभाव आरम्मणयात ; अस्स =उम्ह व्यक्तियात ; अनिट्ठा = इच्छा मजू ; अकन्ता = यइपु मजू ; अमनापा = चित्तयात वृद्धि जुइके मफु, प्रशन्न जुइके मफु, ल्ववना पुसे च्वंके मफूगु ; होन्ति = जुया च्वन ; ये वा पा ते = गुपिं व्यक्तिपिं नं ; अस्स = उम्ह व्यक्तिया ; अनत्थकामा = अनर्थकामिपिं ; अहितकामा = अहितकामिपिं ; अफासुककामा = सुख मजुइगुयात कामना याइपिं ; अयोगक्खमकामा = भय उपद्रव शान्त मजुइगुयात कामना याइपिं ; होन्ति = जुया च्वन ; तस्स = उम्ह व्यक्तिया; तेहि सद्धिं = अप्रियगु उगु आरम्मण अप्रियपिं उपिं व्यत्तिःपिं लिसे ; या सङ्गति = गुगु नाप लाइगु ; यो समागमो = गुगु ध्वदुइगु ; यं समोधानं = गुगु नापं च्वनेगु ; यो मिस्सीभावो = गुगु ल्वाक बुक जुइका च्वनेगु ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; अप्पियेहि सम्पयोगो दुक्खो= अप्रियगु आरम्मण अप्रियपिं लिसे नाप लायेगु, नापं च्वनेगु दुःख खः धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं, पियेहि विप्पयोगो दुक्खो= प्रियगु आरम्मण प्रियपिं व्यक्तिपिं लिसे बाया च्वनेगु दुःख ; कतमो च = छु गुजागु च = छु गुजागु खः धाःसा ? इध = थ्व लोकय् ; ये ते रुपा सद्दा गन्धा रसा फोट्ठब्बा धम्मा = गुगु रुप, शब्द,

ते होन्ति इट्ठा कन्ता मनापा रुपा लद्दा गन्धा रसा फोट्ठब्बा धम्मा ; ये वा पनस्स ते होन्ति अत्थकामा हितकामा फासुककामा योगक्खेमकामा माता वा पिता वा भाता वा भगनी वा मित्ता वा अमच्चा वा ञातिसालोहिता वा ; या तेहि सद्धिं असङ्गति, असमागमो, असमोधानं, अमिस्सीभावो ; अयं वुच्चति भिक्खवे पियेहि विप्पयोगो दुक्खो ।

गन्ध, रस, स्पर्श व स्वभाव आरम्मणत ; अस्स = उम्ह व्यक्तियात ; इट्ठा कान्ता मनापा = इष्ट जुइगु ल्ववनापुसे च्वनीगु मनयात न्ह्याइगु ; होन्ति = जुया च्वन ; ये वा पन ते = गुपिं इपिं व्यक्तिपिं नं ; अस्स = उम्ह व्यक्तिया ; अत्थकामा = अर्थकामिपिं ; हितकामा = हितकामापिं ; फासुककामा = सुख जुइगुयात य पिं ; योगक्खेमकामा = भय उपद्रव शान्त जुइगुयात यःपिं ; होन्ति = जुया च्वन ; माता वा = मां वा ; पिता वा = बौ वा ; भाता वा = दाजु किजापिं वा ; भगिनी वा = तःकेहेँपिं वा ; मित्ता वा = इष्ट मित्रपिं वा ; अमच्चा वा = पासा भाइपिं वा ; ञातिसालोहिता वा = थःथिति ज्ञाति बन्धुपिं होन्ति = जुया च्वन ; तेही सद्धिं = ययेके बहःपिं उगु आरम्मण, इपिं व्यक्तिपिं लिसे ; तस्स = उम्ह व्यक्तिया; या असङ्गति = गुगु नापं मलाइगु ; यो असमागमो = गुगु ध्वमदुइगु ; यं असमोधानं = गुगु नापं मच्वनेगु ; यो अमिस्सीभावो = गुगु ल्वाक बुक याना मच्वनेगु ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व कना वये धुंगु स्वभावयात ; पियेहि विप्पयोगो दुक्खो = प्रियगु आरम्मण, प्रियपिं व्यत्तिःपिं लिसे बाया च्वनेगु दुःख धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

कतमञ्च भिक्खवे यम्पिच्छं न लभति ; तम्पि दुक्खं ? जाति-धम्मानं भिक्खवे सत्तानं एवं इच्छा उप्पज्जति, "अहो वत मयं न जाति-धम्मा अस्साम, न च वत नो जाति आगच्छेय्या"ति । न खो पनेतं इच्छाय पत्तब्बं ; इदम्पि यम्पिच्छं न लभति ; तम्पि दुक्खं ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

जरा-धम्मानं भिक्खवे सत्तानं एवं इच्छा उप्पज्जति,

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; यम्पिच्छं न लभति दुक्खं = गुगु तृष्णा द्वारा इच्छा जुया नं प्राप्त मजू ; उगु प्राप्त जुइ फइ मखुगुयात ल्वःवंकेगु दुःख ; कतमञ्च = छु गुजागु खः धाःसा ? भिक्खवे = भिक्षुपिं ; जाति-धम्मानं सत्तानं = न्हूगु जन्म उत्पन्न जुइगु स्वभाव दुपिं सत्वप्राणीपिंके ; मयं = जिपिं ; न जाति-धम्मा अस्साम = न्हूगु जन्म उत्पन्न जुइगु स्वभाव मदुपिं जुइ दःसा ; अहो वत = गुलि ज्यू खे ; जाति च = न्हूगु जन्म उत्पन्न जुइगु स्वभाव नं ; नो = जिमि पाखे ; न आगच्छेय्य = वये फइ मखुगु जूसा ; अहो वत गुलि ज्यू खे ; इति एवं = थुकथं ; इच्छा याःसा नं ; एतं = थुगु न्हूगु जन्म उत्पन्न मजुइगुयात ; इच्छाय = इच्छा मात्रं ; न खो पत्तब्बं = थ्यंके फइ मखुगु, दये फइ मखुगु जुया च्वन । इदम्पि = थ्व कना वये धुंगु स्वभाव नं ; यं पिच्छं न लभति तम्पि दुक्खं = गुगु तृष्णा द्वारा इच्छा याना नं प्राप्त मजू उगु प्राप्त जुइ फइ मखुगुयात ल्वःवंकेगु दुःख धाइ ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; जरा-धम्मानं सत्तानं = जीर्ण जुइगु स्वभाव दुपिं सत्व प्राणीपिंके ; "मयं = जिपिं ; न जरा-धम्मा अस्साम = जीर्ण जुइगु स्वभाव मदुपिं जुइ दःसा अहो वत = गुलि ज्यू खे ; जरा च = जीर्ण जुइगु नं ; नो = जिमि पाखे ; न आगच्छेय्य = वये फइ मखुगु जूसा ; अहो वत = गुलि ज्यू

"अहो वत मयं न जरा-धम्मा अस्साम, न च वत नो जरा आगच्छेय्य"ति । न खो पनेतं इच्छाय पत्तब्बं ; इदम्पि यम्पिच्छं न लभति ; तम्पि दुक्खं ।

ब्याधि-धम्मानं भिक्खवे सत्तानं एवं इच्छा उप्पज्जति-"अहो वत मयं न ब्याधि-धम्मा अस्साम, न च वत नो ब्याधि आगच्छेय्या"ति । न खो पनेतं इच्छाय पत्तब्बं ; इदम्पि यम्पिच्छं न लभति ; तम्पि दुक्खं ।

मरण-धम्मानं भिक्खवे सत्तानं एवं इच्छा उप्पज्जति,

खे ;" इति एवं = थुकथं ; इच्छा = इच्छा ; उप्पजति = उत्पन्न जुइगु जुया च्वन ; पन उकथं इच्छा उत्पन्न जूसा नं ; एतं = थ्व जीर्ण मजुइगुयात ; इच्छाय = इच्छा याना मात्रं ; न खो पत्तब्बं = थ्यंके फइ मखुगु, दये फइ मखुगु हे जुया च्वन ; इदम्पि = थ्व कना वये धुंगु स्वभाव नं ; यं पिच्छं न लभति तम्पि दुक्खं =...धाइ ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; ब्याधि-धम्मानं सत्तानं = रोगी स्वभाव दुपिं सत्व प्राणीपिंके ; "मयं =जिपिं ; नं ब्याधि-धम्मा अस्साम = रोगी स्वभाव मदुपिं जुइ दःसा ; अहो वत = गुलिं ज्यू खे ; व्याधि च = रोग नं ; नो = जिमि पाखे ; न आगच्छेय्य = वये फइ मखुगु जूसा ; अहो वत = गुलिज्यूखे ;" इति एवं = थुकथं ; इच्छा = इच्छा ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । पन = उकथं इच्छा जूसा नं ; एतं = थ्व रोग मजूइगु यात ; इच्छाय =इच्छा याना मात्रं ; न खो पत्तब्बं = थ्यंके फइ मखुगु, दये फइ मखुगु जुया च्वन ; इदम्पि = थ्व कना वये धुंगु स्वभाव नं ; यं पिच्छं न लभति ; तम्पि दुक्खं =.... धाइ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; मरण-धम्मानं सत्तानं = मरण जुइगु स्वभाव दुपिं सत्व प्राणीपिंके ; “मयं = जिपिं ; न मरण-धम्मा अस्साम = मरण जुइगु स्वभाव

“अहो वत मयं न मरण-धम्मा अस्साम, न च वत नो मरणं आगच्छेय्या”ति । न खो पनेतं इच्छाय पत्तब्बं ; इदम्पि यम्पिच्छं न लभति ; तम्पि दुक्खं ।

सोक-परिदेव-दुक्ख -दोमनस्सुपायास-धम्मानं भिक्खवे सत्तानं एवं इच्छा उप्पज्जति“अहो वत मयं न सोक-परिदेव-दुक्ख-दोमनस्सुपायास-धम्मा अस्साम, न च वत नो सोक-परिदेव-दुक्ख-दोमनस्सुपायासा आगच्छेय्युन्ति” । न खो पनेतं इच्छाय पत्तब्बं ; इदम्पि यम्पिच्छं न लभति ; तम्पि दुक्खं ।

म्दुपिं जुइ दःसा ; अहो वत = गुलि ज्यू खे ; मरणञ्च = मरण जुइगु नं ; नो = जिमि पाखे ; न आगच्छेय्य = वये फइ मखुगु जूसा ; अहो वत = गुलि ज्यू खे ; इति एवं = थुकथं; इच्छा = इच्छा ; उप्पज्जति =उत्पन्न जुइगु जुया च्वन ; पन = उकथं इच्छा उत्पन्न जूसा नं ; एतं = थ्व मरण मजुइजुयात, इच्छाय = इच्छा याना मात्रं, न खो पत्तब्बं = थ्यंके फइ मखुगु, दये फइ मखुगु हे जुया च्वन ; इदम्पि = थ्व कना धुंगु स्वभाव नं, यम्पिच्छं न लभति तम्पि दुक्खं =...धाइ ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं, सोक-परिदेव-दुक्ख-दोमनस्सुपायास-धम्मानं = शोक सन्ताप जुइगु, विलाप यायेगुं, शारीरिक दुःख, मानसिक दुःख जुइगु, शरीरया तसःक सास्ति जुइगु स्वभाव दुपिं ; सत्तानं = सत्व प्राणीपिंके ; “मयं = जिपिं ; न भिक्षुपिं, सोक-परिदेव-दुक्ख-दोमनस्सुपायास-धम्मा अस्साम = शोक सन्ताप जुइगु, विलाप यायेगु, शारीरिक दुःख जुइगु, मानसिक कष्ट जुइगु, शरीरया तःसकं सास्ति जुइगु स्वभाव मदुपिं जुइ दःसा, अहो वत = गुलि ज्यू खे; भिक्षुपिं, सोक-परिदेव-दुक्ख-दोमनस्सुपायासा च = शोक संताप जुइगु, विलाप यायेगु, शारीरिक

कतमे च भिक्खवे संखित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा ? सेय्यथीदं, रुपुपादानक्खन्धो, वेदनुपादानक्खन्धो, सञ्ञुपादानक्खन्धो, सङ्खारुपादानक्खन्धो, विञ्ञाणुपादानक्खन्धो, इमे वुच्चन्ति भिक्खवे संखित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा । इदं वुच्चति भिक्खवे दुक्खं अरियसच्चं ।

दुक्खसच्च-खण्डं निट्ठितं

दुःख जुइगु, मानसिक कष्ट जुइगु, शरीरया तःसकं सास्ति जुइगु नं ; नो = जिमि पाखे ; न आगच्छेय्युं = वये फइ मखुगु जूसा ; अहो वत = गुलि ज्यू खे ; इति एवं = थुकथं ; इच्छा = इच्छा ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । पन = उकथं इच्छा उत्पन्न जूसा नं ; एतं = थ्व शोक सन्ताप जुइगु, विलाप यायेगु, शारीरिक दुख्ख जुइगु, मानसिक कष्ट जुइगु, शरीरया तंःसकं सास्ति जुइगुलिं मुक्त जुइगुयात ; इच्छाय = इच्छा याना मात्रं ; न खो पत्तब्बं = थ्यंके फइ मखुगु, दये फइ मखुगु हे जुया च्वन ; इदम्पि = थ्व कना वये धुंगु स्वभाव नं ; यंपिच्छं न लभति ; तम्पि दुक्खं = गुगु तृष्णा द्वारा इच्छा याना नं प्राप्त मजु उगु प्राप्त जुइ फइ मखुगुयात ल्वःवंकेगु दुःख धाइ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; संखित्तन = संक्षिप्त कथं ; पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा = न्यागू उपादानस्कन्ध दुःखत ; कतमे च = छु छु खः धाःसा ? सेय्यथीदं = थुगु स्कन्धतय्त स्वरुप कथं क्यनेगु अवस्थाय् ; रुपुपादानक्खन्धो = छगू ; सञ्ञुपादानक्खन्धो = संज्ञा उपादानस्कन्ध छगू ; संखारुपानक्खन्धो = संस्कार उपादानस्कन्ध छगू ; विञ्ञाणुपादानक्खन्धो = विज्ञान उपादान स्कन्ध छगू ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इमे = थुपिं धर्मतय्त ; संखित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा = संक्षिप्त कथं उपादानस्कन्ध दुःख न्यागू धका ; वुच्चन्ति = धाये माःगु जुया च्वन ।

४-धम्मानुपस्सना समुदयसच्च-खण्ड

कतमञ्च भिक्खवे + दुक्खसमुदयो अरियसच्चं, यायं तण्हा पोनोब्भविका नन्दीरागसहगता तत्रतत्राभिनन्दिनी ; सेय्यथीदं, कामतण्हा, भवतण्हा, विभवतण्हा ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इदं कना वये धुंगु जाति आदि + उपादानस्कन्ध अन्त दुगु थ्व धर्म समूहयात ; दुक्खं अरियसच्चं = दुःख आर्यसत्य धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुया च्वन ।

दुक्खसच्चखण्डं = दुःख सत्य काण्ड ; निट्ठितं = क्वचाल ।

समुदयसत्य काण्ड

दुक्खसमुदयो = दुःख उत्पत्ति कारण धयागु ; अरियसच्चं = आर्यपिसं सीके माःगु सत्य धर्म ; कतमञ्च = छु छु लय् धाःसा ?

यायं तण्हा = गुगु पित्याइगु तृष्णा ; पोनोब्भविका = हानं न्हूगु जन्मयात उत्पन्न जुइके यःगु जुया च्वन । नन्दीरागसहगता = न्हयाइपु ताययेगु

अभिप्राय

दुक्खसमुदयं धका व दुक्खसमुदयो धका भेद निथी दुगुली "सति पि द्विन्नं पदानं समानाधिकारणभावे लिङ्गभेदो गहितो, यथा दुक्ख-समुदयो अरियसचचं" धका महाटीका २-४४९ अनुसारं दुक्खसमुदयो दुगु पालियात स्वीकार याना तल । दुक्ख-निरोध लय् नं समान हे जुल ।

सा खो पनेसा भिक्खवे तण्हा कत्थ उप्पज्जमाना उप्पज्जति, कत्थ निविसमाना निविसति ? यं लोके पियरुपं

प्यपुनेगु स्वभाव नं दया च्वन ; तत्र तत्र = खँक्व ताक्व उगु उगु आत्मभाव उगु उगु आरम्मणय् ; अभिनन्दिनी = न्हयाइपु ताया स्वीकार याना मज्जा नं ताये सःगु जुया च्वन । सेय्यथीदं = थुगु तृष्णा छु छु धाःसा ; कामतण्हा = काम गुणय् पित्याइगु तासे जुया यइगु (कामतृष्णा) ; भवतण्हा = भवय् पित्याइगु तासे जुया यइगु (भव तृष्णा) व विभवतण्हा = भव प्यदनीगुली पित्याइगु तासे जुया यइगु (विभव तृष्णा) ; अयं = थुपिं स्वंगु तृष्णा हे खः ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सा खो पनेसा तण्हा = उगु स्वंगू तृष्णा ; उप्पज्जमाना = उत्पन्न जुल धाःसा ; कत्थ उप्पज्जति = गन उत्पन्न जुइगु जुया च्वन ; निविसमाना = स्थित जुल धाःसा ; कत्थ

Downloaded from http://dhamma.digital/

निविसति = गन स्थित जुइगु जुया च्वन लय् धाःसा ? लोके = संस्कार लोकय् ; यं पियरुपं सातरुपं = गुगु

अभिप्राय

कामतृष्णा स्पष्ट जू । भवे तण्हा भवतण्हा ; भवपत्थनावसेन उप्पन्नस्स, सस्सतदिट्ठिसहगतस्स, रुपारुप भवरागस्स च ; झाननिकन्तिया चेतं अधिवचनं-अट्ठकथा ।

भवे = भवय् ; तण्हा = तृष्णा ; भवतण्हा = भव तृष्णा खः ; एतं = भव तृष्णा धयागु थ्व नां ; भवपत्थनावसेन = कामभवयात इच्छा यायेगु कथं ; उप्पन्नस्स रागस्स च = उत्पन्न जूगु रागया व ; सस्सतदिट्ठि सहागतस्स रागस्स च = शास्वत दृष्टि लिसे सहगत जुया च्वंगु रागया ; रुपारुपभवरागस्स च = रुपभव अरुपभवय् प्यपुनीगु रागया व ; भलाननिकन्तिया च = रुप ध्यान अरुप

सातरुपं, एतथेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एतथ निविसमाना निविसति । किञ्च लोके पियरुपं सातरुपं ?

ययेके बहःगु स्वभाव, मज्जा ताये बहःगु स्वभाव ; अत्थि = दया च्वन ; एसा तण्हा =व उगु स्वंगू तृष्णा ; उप्पज्जमाना = उत्पन्न जुल धाःसा ; एतथ = थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । निविसमाना = स्थित जुल धाःसा ; एतथ = थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; निविसति = स्थित जुइगु जुया च्वन । लोके = संस्कार लोकय् ; पियरुपं सातरुपं = ययेके बहःगु स्वभाव, मज्जा ताये बहःगु स्वभाव ; छु छु लय् धाःसा ?.....

अभिप्राय

ध्यानय् ययेकेगु तृष्णाया ; अधिवचनं = नां खः । थुगु अर्थकथा अनुसार भवतृष्णा प्यथी दया च्वन । उकी मध्यय् कामभवय् इच्छा जुइगु तृष्णा धयागुली काम भूमि च्वंपि प्राणीपिनिं थःत प्राप्त जुया च्वंगु भवय् यइगु ययेका न्हयाइपु ताइगु अनागतय् भिंम्ह मनू देवता आदि जुइ मास्ति वइगु कामभवय् पित्याइगु आशक्त जुइगु जूया निंतिं भवतृष्णा धाइ । शास्वत दृष्टि लिसेसहगत जुया चवंगु राग धयागु “सत्घ प्राणीपिं सदां अविनासी जुया स्थिर जुया च्वंगु दु” धका धारणा याइगु दृष्टि लिसे छस्वाः जुया च्वंगु तृष्णा खः । थुगु थासय् भव धयागु पदया अर्थयात **न्ह्याबले दया च्वंगु**-धका उत्था यायेमाः । न्हयाबलें दया च्वंगुया रुपय् मज्जा ताइगु जुया थुगु शाश्वत देष्टि लिसे सम्प्रयुत्तःगु रागयात **भवतृष्णा** धाइगु जुया च्वन । विभवतृष्णा धाइगु जुया च्वन । विभवतृष्णा धयागु “मरणं लिपा भव मन्त” धका धारण याना मरणं लिपा भव मदया स्वतःहे प्यदना वनीगुयात मज्जा ताइगु यः ताइगु राग खः ।

१) चक्खु लोके पियरुपं सातरुपं ; एतथेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति ; एतथ निविसमाना निविसति । सोतं लोके, घानं लोके, जिम्हं लोके, कायो लोके, मनो लोके पियरुपं सातरुपं । एतथेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति ; एतथ निविसमाना निविसति ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

२) रुपा लोके, सद्दा लोके, गन्धा लोके, रसा लोके, फोट्ठब्बा लोके, धम्मा लोके, पियरुपं सातरुपं। एतथेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति; एतथ निविसमाना जिविसति।

३) चक्खु वि१ज्ञाणं लोके, सोतविञ्ञाणं लोके, घान-

१) लोके = संस्कार लोकय् ; चक्खु = मिखा; पियरुपं सातरुपं = ययेके बहःगु स्वभाव, मज्जा ताये बहःगु स्वभाव खः। एसा तण्हा = उगु स्वंगू तृष्णा ; उप्पज्जमाना = उत्पन्न जुल धाःसा ; एतथ = मिखा धयागु थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुइगु जुया च्वन ;निविसमाना = स्थित जुल धाःसा ; एतथ = मिखा धयागु थुगु ययेके बहःगु। मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; निविसति = स्थित जुइगु जुया च्वन। लोके = संसकार लोकय् ; सोतं= न्हाय्पं...घानं = न्हाय्... जिम्हं = मये... कायो = शरीर... मनो = मन... (चक्षुपदय्थें पूर्ण रुपं धायेमाः।)

(२) लोके = संस्कार लोकय् ; रुपा = रुपत...; सद्दा = शब्दत...; गन्धा = गन्धत...; रसा = रसत...; फोट्ठब्बा = स्पर्शत....; धम्मा = स्वभावत...।

(३) लोके = संस्कार लोकय् ; चक्खुविञ्ञाणं = खंकेगु चक्षुविज्ञान...

विञ्ञाणं लोके, जिम्हविञ्ञाणं लोके, कायविञ्ञाणं लोके, मनोविञ्ञाणं लोके, पियरुपं। एतथेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एतथ निविसमाना निविसति।

४) चक्खुसम्फस्सो लाके। सोतसम्फस्सो लोके, घानसम्फस्सो लोके, जिम्हासम्फस्सो लोके, कायसम्फस्सो लोके, मनोसम्फस्सो लोके, पियरुपं। एतथेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति ; एतथ निविसति।

५) चक्खुसम्फस्सजा वेदना लोके, सोतसम्फस्सजा वेदना लोके, घानसम्फस्सजा वेदना लोके, जिम्हासम्फस्सजा वेदना लोके, कायसम्फस्सजा वेदना लोके, मनोसम्फस्सजा

सोतविञ्ञाणं ; ताइगु श्रोतविज्ञान...; घानविञ्ञाणं = नं तुनेगु घ्राणविज्ञान...; जिम्हाविञ्ञाणं = नया सवाःस्यूगु जिम्हाविज्ञान...; कायविञ्ञाणं = थिया स्यूगु कायविज्ञान...; मनोविञ्ञाणं = बिचाःयाना स्यूगु मनोविज्ञान...।

(४) लोके =...लोकय्, चक्खुसम्फस्सो = खना स्पर्श जुइगु...; सोतसम्फस्सो = ताया स्पर्श जुइगु...; घानसम्फस्सो = नंतुना स्पर्श जुइगु...; जिम्हासम्फस्सो = नया स्पर्श जुइगु...; कायसम्फस्सो = थिया स्पर्श जुइगु...; मनोसम्फस्सो =बिचाः स्पर्श जुइगु... ।

(५) लोके =...लोकय् ; चक्खुसम्फस्सजा वेदना =खनिगु कारणं याना उत्पन्न जुइगु वेदना...; सोतसम्फस्सजा वेदना = ताइगु कारणं याना उत्पन्न जुइगु वेदना...; घानसम्फस्सजा वेदना = नंताइगु कारणं याना उत्पन्न जुइगु वेदना...; जिम्हासम्फस्सजा वेदना = नया स्पर्श जुइगु कारणं याना उत्पन्न

Downloaded from http://dhamma.digital/

वेदना लोके, पियरुपं सातरुपं । एतथेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एतथ निविसमाना निविसति ।

६) रुपसञ्ञा लोके, रससञ्ञा लोके, फोट्ठब्बसञ्ञा लोके, धम्मसञ्ञा लोके, पियरुपं सातरुपं । एतथेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एतथ निविसमाना निविसति ।

७) रुपसञ्चेतना लोके, सद्दसञ्चेतना लोके, गन्धसञ्चेतना लोके, रससञ्चेतना लोके, फोट्ठब्बसञ्चेतना लोके, धम्मसञ्चेतना लोके, पियरुपं सातरुपं । एतथृसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एतथ निविसमाना निविसति ।

ज्इगु वेदना...; कायसम्फस्सजा वेदना = थिया स्पर्श जुइगु कारणं याना उत्पन्न जुइगु वेदना..., मनोसम्फस्सजा वेदना = बिचाः याना स्पर्श जुइगु कारणं उत्पन्न जुइगु वेदना... ।

(६) लोके =... लोकय् ; रुपसञ्ञा = वर्णय् लुमंकेगु...; सद्दसञ्ञा = शब्दय् लुमंकेगु...; गन्धसञ्ञा = गर्न्धय् लुमंकेगु...; रससञ्ञा = रसय् लुमंकेगु...; फोट्ठब्बसञ्ञा = स्पर्शय् लुमंकेगु...; धम्मसञ्ञा = स्वभावय् लुमंकेगु... ।

(७) लोके = लोकय् ; रुपसञ्चेतना = रुपय् प्रेरित याइगु...; सद्दसञ्चेतना = शब्दय् प्रेरित याइगु...; गन्धसञ्चेतना = गन्धय् प्रेरित याइगु...; रससञ्चेतना = रसय् प्रेरित याइगु...; फोट्ठब्बसञ्चेतना = थीगुली प्रेरित याइगु...; धम्मासञ्चेतना = स्वभावय् प्रेरित याइगु... ।

८) रुपतण्हा लोके, सद्दतण्हा लोके, गन्धतण्हा लोके, रसतण्हा लोके,फोट्ठब्बतण्हा लोके, धम्मतण्हा लोके, पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एत्थ निविसमाना निविसति ।

९) रुपवितक्को लोके, सद्दवितक्को लोके, गन्धवितक्को लोके, रसवितक्को लोके, फोट्ठब्बवितक्को लोके, धम्मवितक्को लोके, पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एत्थ निविसमाना निविसति ।

१०) रुपविचारो लोके, सद्दविचारो लोके, गन्धविचारो लोके, रसविचारो लोके, फोट्ठब्बविचारो लोके, धम्म-

(८) लोके =...लोकय, रुपतण्हा = रुपय् पित्याइगु...; सद्दतण्हा = शब्दय् पित्याइगु...; गन्धतण्हा = गन्धय् पित्याइगु...; रसतण्हा = रसय् पित्याइगु...; फाट्ठब्बतण्हा = स्पर्शय् पित्याइगु...; धम्मतण्हा = स्वभावय् पित्याइगु... ।

(९) लोके =....लोकय्, स्पवितक्को = रुपय् तर्कना याइगु...; सद्दवितक्को = शब्दय् तर्कना याइगु...; गन्धवितक्को = गन्धय् तर्कना याइगु...; रसवितक्को = रसय् तर्कना याइगु...; फोट्ठब्बवितक्को = स्पर्शय् तर्कना याइगु...; धम्मवितक्को = स्वभावय् तर्कना याइगु... ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

(१०) लोके =...लोकय्, रुपविचारो = रुपय् बिचाः याइगु...; सद्दविचारो = शब्दय् बिचाः याइगु...; गन्धविचारो = गन्धय् बिचाः याइगु...; रसविचारो = रसय् बिचाः याइगु...; फाट्ठब्बविचारो = स्पर्शय् बिचाः याइगु...; धम्मविचारो = स्वभाव आरम्मणय् बिचाः याइगु...; पियरुपं सात-

विचारो लोके, पियरुपं सातरुपं ।एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एत्थ निविसमाना निविसति ।

इदं वुच्चति भिक्खवे दुक्खसमुदयो अरियसचचं ।

समुदयसच्च-खण्डं निट्ठितं

३-निरोधसच्च-खण्ड

कतमञ्च भिक्खवे दुक्खनिरोधो अरियसच्चं ? यो

रुपं = ययेके बहःगु स्वभाव, मज्जा ताये बहःगु स्वभाव खः । एसा तण्हा = उगु स्वंगू तेष्णा ; उप्पज्जमाना = उत्पन्न जुल धाःसा ; एत्थ = स्वभाव आरम्मणयात बिचाः याइगु थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय ; उप्पज्जति = उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । निविसमाना = स्थित जुल धाःसा ; एत्थ = स्वभाव आरम्मणयात बिचाः याइगु धयागु थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; निविसति = स्थित जुइगु जुया च्वन ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इदं थुगु तृष्णायात; दुक्खसमुदयो अरियसच्चं = दुःख उत्पत्ति कारण धयागु आर्यसत्य धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

समुदयसच्च-खण्डं = समुदय सत्य काण्ड ; निट्ठितं = क्वचाल ।

३-निरोधसत्य काण्ड

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; दुक्खनिरोधो = दुःख निरोध व शान्त जुया च्वंगु धयागु ; अरियसच्चं = आर्यपिसं सीके माःगु सत्य धर्म ; कतमञ्च = छु छु लय् धाःसाः- ?

तस्सयेव तण्हाय असेसविरागनिरोधो चागो पटिनिस्सग्गिो मुत्ति अनालयो ।

सा खो पनेसा भिक्खवे तण्हा कत्थ पहीयमाना पहीयति ; कत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ? यं लोके पियरुपं सातरुपं, एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति । किञ्च लोके पियरुपं सातरुपं ?

तस्सायेव तण्हाय = समुदय सत्य धयागु उगु तृष्णाय हे ; यो असेसविराग-निरोधो = गुगु ल्यं पुल्यं मदयेक विनाश जुइगु, निरोध जुइगु स्वभाव ; वा = ल्यं पुल्यं मदयेक विनाश जुइ यःगु निरोध जुइ यःगु स्वभाव ; यो चागो = गुगु त्याग यायेगु, त्याग याये यःगु स्वभाव ; यो पटिनिस्सग्गो = गुगु स्वच्छन्द रुपं त्याग यायेगु, स्वच्छन्द रुपं त्याग याये यःगु स्वभाव ; या मुत्ति = गुगु मुक्त जुइगु, मुक्त जुइ यःगु स्वभाव ; यो अनालयो = गुगु प्यमपुनेगु तासे मजुइगु, प्यपुने मयगु तासे जुइ मयःगु स्वभाव ; अत्थि= दया च्वन ; इदं = थ्व स्वभाव हे जुल ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सा खो पनेसा तण्हा = उगु तृष्णा ; पहीयमाना = हटे याना छ्वये माल धाःसा ; वा तना वन धाःसा ; कत्थ छुकी ; पहीयति = हटे याये माःगु जुल लय् ; वा तना वनीगु जुल लय् ; निरुज्झमाना = निरोध जुल धाःसा ; कत्थ = छुकी ; निरुज्झति = निरोध जुइगु जुया च्वन लय् धाःसा ; लोके = संस्कार लोकय् ; यं पियरुपं सातरुपं = गुगु ययेके बहःगु स्वभाव, मज्जा ताये बहःगु स्वभाव ; अत्थि = दया च्वन । एसा तण्हा = उगु तृष्णा ; पहीयमाना = हटे याये माल धाःसा ; एत्थ = थ्व ययेके बहःग, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; पहीयति = हटे याये माःगु जुया च्वन ; निरुज्झमाना

१) चक्खु लोके पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति । सोतं लोके ; धानं लोके ; जिम्हा लोके ; कायो लाके ; मनो लोके पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

२) रुपा लोके ; सद्दा लोके ; गन्धा लोके ; रसा लोके ; फाट्ठब्बा लोके ; धम्मा लोके पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

= निरोध जुल धाःसा ; एत्थ = थ्व ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; निरुज्झति = निरोध जुइगु जुया च्वन । लोके = संस्कार लोकय् ; पियरुपं सातरुपं = ययेके बहःगु स्वभाव, मज्जा ताये बहःगु स्वभाव ; किञ्च = छु छु लय् धाःसा ?

(१) लोके = संसकार लोकय् ; चक्खु = मिखा ; पियरुपं सातरुपं = ययेके बहःगु ; मज्जा ताये बहःगु स्वभाव खः । एसा तण्हा = उगु तृष्णा ; पहीयमाना = हटे याये माल धाःसा ; एत्थ = मिखा धयागु थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; पहीयति = हटे याये माःगु जुया च्वन ; निरुज्झमाना = निरोध जुल धाःसा ; एत्थ = मिखा धयागु थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; निरुज्झति = निरोध जुइगु जुया च्वन ।

लोके = संसकार लोकय् ; सोतं = न्हाय्पं...; घानं = न्हाय्...; जिम्हा = म्ये...; कायो = शरीर...; मनो = मन... ।

(२) लाके =...लोकय् ; रुपा = रुपत...; सद्दा = शब्दत...; गन्धा = गन्धत...; रसा= रसत...; फोट्ठब्बा = स्पर्शत...धममा = स्वभावत...।

३) चक्खुविञ्ञाणं लोके ; सोतविञ्ञाणं लोके ; घान विञ्ञाणं लोके ; जिम्हाविञ्ञाणं लोके ; कायविञ्ञाणं लोके ; मनोविञ्ञाणं लोके ; पियरुपं सातरुपं ।एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

४) चक्खुसम्फस्सो लोके ; सोतसम्फस्सो लोके ; घानसम्फस्सो लोके ; जिम्हासम्फस्सो लोके ; कायसम्फस्सो लोके ; मनोसम्फस्सो लोके ; पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

५) चक्खुसम्फस्सजा वेदना लोके ; सोतसम्फस्सजा वेदना लोके ; घानसम्फस्सजा वेदना लोके ; जिम्हासम्फस्सजा

Downloaded from http://dhamma.digital/

(३) लोके =...लोकय् ; चक्खुविञ्ञाणं = खनीगु चक्षुविज्ञान...; सोतुविञ्ञाणं = ताइगु श्रोतविज्ञान...; घानविञ्ञाणं = नंतुनेगु घ्राणविज्ञान...; जिम्हाुविञ्ञाणं = नया स्यूगु जिम्हा विज्ञान...; काुविञ्ञाणं = थिया स्यूगु कायवज्ञान...; मनोुविञ्ञाणं = बिचाः याना स्यूगु मनोविज्ञान... ।

(४) लोके =...लोकय् ; चक्खुसम्फस्सो = खना स्पर्श जुइगु...; सोतसम्फस्सो = ताया स्पर्श जुइगु...; घानसम्फस्सो = नंतुनाना स्पर्श जुइगु...; जिम्हासम्फस्सो = नया स्पर्श जुइगु...; कायसम्फस्सो = थिया स्पर्श जुइगु...; मनोसम्फस्सो = बिचाः याना स्पर्श जुइगु... ।

(५) लोके =...लोकय्; चक्खुसम्फस्सजा वेदना = खना स्पर्श जुइगु कारणं उत्पन्न जुइगु वेदना...; सोतसम्फस्सजा वेदना = ताया स्पर्श जुइगु कारणं उत्पन्न जुइगु वेदना...; घानसम्फस्सजा वेदना = नंतुना स्पर्श जुइगु

वेदना लोके ; कायसम्फस्सजा वेदना लोके ; मनोसम्फस्सजा वेदना लोके ; पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

६) रुपसञ्ञा लोके ; सद्दसञ्ञा लोके ; गन्धसञ्ञा लोके ; रससञ्ञा लोके ; फाट्ठब्बसञ्ञा लोके ; धम्मसञ्ञा लोके ; पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

७) रुपसञ्चेतना लोके ; सद्दसञ्चेतना लोके ; गन्धसञ्चेतना लोके ; रससञ्चेतना लोके ; फाट्ठब्बसञ्चेतना लोके ; धम्मसञ्चेतना लोके ; पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा

कारणं उत्पन्न जुइगु वेदना...; जिम्हासम्फस्सजा वेदना = नया स्पर्श जुइगु कारणं उत्पन्न जुइगु वेदना...; कायसम्फस्सजा वेदना = थिया स्पर्श जुइगु कारणं उत्पन्न जुइगु वेदना...; मनोसम्फस्सजा वेदना = बिचाः याना स्पर्श जुइगु कारणं उत्पन्न जुइगु वेदना... ।

(६) लोके = लोकय् ; रुपसञ्ञा = रुपय् लुमंकेगु...; सद्दसञ्ञा = शब्दय् लुमंकेगु...; गन्धसञ्ञा = गन्धय् लुमंकेगु...; रससञ्ञा = रसय् लुमंकेगु...; फोट्ठब्बसञ्ञा = स्पर्शय् लुमंकेगु...; धम्मसञ्ञा = स्वभावय् लुमंकेगु... ।

(७) लोके =... लोकय्; रुपसञ्चेतना = रुपय् प्रेरित यायेगु...; गन्धसञ्चेतना = गन्धय् प्रेरित यायेगु...; रससञ्चेतना = रसय् प्रेरित यायेगु...; फोट्ठब्बसञ्चेतना = स्पर्शय्

तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

८) रुपतण्हा लोके ; सद्दतण्हा लोके ; गन्धतण्हा लोके ; रसतण्हा लोके ; फोट्ठब्बतण्हा लोके ; धम्मतण्हा लोके ; पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

९) रुपवितवको लोके ; सद्दपवितवको लोके ; गन्धवितवको लोके ; रसवितवको लोके ; फोट्ठब्बवितवको लोके ; धम्मवितवको लोके ; पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

१०) रुपविचारो लोके ; सद्दविचारो लोके ; गन्धवि-

प्रेरित यायेगु...; धम्मसञ्चेतना = स्वभावय् प्रेरित यायेगु... ।

८) लोके =...लोकय् ; रुपतण्हा = रुपय् पित्याइगु...; सद्दतण्हा = शब्दय् पित्याइगु...; गन्धतण्हा = गन्धय् पित्याइगु...; रसतण्हा = रसय् पित्याइगु...; फोट्ठब्बतण्हा = स्पर्शय् पित्याइगु...; धम्मतण्हा = स्वभावय् पित्याइगु... ।

९) लोके =...लोकय् ; रुपवितक्को = रुपय् तर्कना यायेगु...; सद्दवितक्को = शब्दय् तर्कना यायेगु...; गन्धवितक्को = गन्धय् तर्कना यायेगु...; रसवितक्को = रसय् तर्कना यायेगु...; फोट्ठब्बवितक्को = स्पर्शय् तर्कना यायेगु...; धम्मवितक्को = धर्मय् तर्कना यायेगु... ।

१०) लोके =...लोकय् ; रुपविचारो = रुपय् बिचाः याइगु...; सद्दविचारो = शब्दय् बिचाः याइगु...; गन्धविचारो = गन्धय् बिचाः याइगु

चारो ; रसविचारो लोके ; फोट्ठब्बविचारो लोके ; धम्मविचारो लोके ; पियरुपं सातरुपं । एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति ; एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झति । इदं वुच्चति भिक्खवे दुक्खनिरोधो अरियसच्चं ।

निरोधसच्च-खण्ड निट्ठितं

...; रसविचारो = रसय् बिचाः याइगु...; फोट्ठब्बविचारो = स्पर्शय् बिचाः याइगु...; धम्मविचारो = स्वभाव आरम्मणय् बिचाः याइगु...; पियरुपं सातरुपं = ययेके बहःगु स्वभाव, मज्जा ताये बहःगु स्वभाव खः । एसा तण्हा = उगु स्वंगू तृष्णा ; पहीयमाना = हटे याना छ्वये माल धाःसा ; वा = तना वन धाःसा ; एत्थ = स्वभाव आरम्मणयात बिचाः याइगु धयागु थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; पहीयति = हटे याये माःगु जुल ; वा = तना वनीगु जुल ; निरुज्झमाना = निरोध जुल धाःसा ; एत्थ = स्वभाव आरम्मणयात बिचाः याइगु धयागु थुगु ययेके बहःगु, मज्जा ताये बहःगु स्वभावय् ; निरुज्झति = निरोध जुइगु जुया च्वन ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इदं = तृष्णा निरोध जुइगु ; तृष्णा निरोध जुइ यःगु जुयाच्वंगु थुगु निर्वाणयात ; दुक्खनिरोधो अरियसच्चं = दुःख निरोध व शान्त जुइ यःगु धयागु आर्यसत्य धका ; वुच्चति= धाये माःगु जुल ।

निरोध-खण्डं = निरोधसत्य काण्ड ; निट्ठितं = क्वचाल ।

४-मग्गसच्च-खण्ड

कतमञ्च भिक्खवे दुक्खनिरोधगामिनी-पटिपदा-अरियसच्चं ? अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो । सेय्यथीदं-सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कप्पो, सम्मवाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधि ।

४-मार्गसत्य काण्ड

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; दुक्ख निरोधगामिनी-पटिपदा = दुःख निरोध पाखे थ्यनीगु आचरण धयागु ; अरियसच्चं = आर्यपिसं सीके माःगु सत्य धर्म ; कतमञ्च = छु छु खः धाःसा ; अरियो = विशुद्ध, श्रेष्ठ व पवित्रगु ; अयमेव मग्गो = थुगु मार्ग हे खः ; वा = थुगु आचरण मार्ग हे खः । सेय्यथीदं = थुगु मार्ग गथे खः लय् धाःसा ; सम्मादिट्ठि = सम्यक रुपं खनीगु ; सम्मासङ्कप्पो = सम्यक् रुपं बिचाः याइगु ; सम्माआजीवो = सम्यक् रुपं जीवन हनीगु ; सम्मावायामो = सम्यक् रुपं प्रयत्न याइगु ; सम्मासति = सम्यक् रुपं चायेका च्वनीगु ; सम्मासमाधि = सम्यक् रुपं स्थिर जुइगु ; अयमेव = थुपिं च्यागू धर्म हे खः ।

अभिप्राय

गुलिं गुलिं अर्थकथाय् **सम्मा** पदयात सुन्दर, पसत्थ, सोभन अर्थय् उल्लेख याना तःगु जुइ माःगु व जुइ योग्यगुलिं जक खः ।

मुख्य अर्थ ला **मिथ्यादृष्टि** आदि पदया प्रतिपक्ष जुया च्वंगु सम्मा-

कतमा च भिक्खवे सममादिट्ठि ? यं खो भिक्खवे दुक्खे ञाणं, दुक्खसमुदये ञाणं, दुक्खनिरोधगामिनिया पटिदाय ञाणं ; अयं वुच्चति भिक्खवे सम्मादिट्ठि ।

कतमो च भिक्खवे सम्मासङ्कप्पो ? नेक्खम्मसङ्कप्पो, अब्यापादसङ्कप्पो, अविहिंसङ्कप्पो ; अयं वुच्चति भिक्खवे

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सम्मादिट्ठि = सम्यग्दृष्टि, कतमा च = छुछु खःधाःसा ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; दुक्खे = धात्थेंगु दुःख -जुया च्वंगु) दुःख सत्यय् ; यं खो ञाणं = गुगु सीकेगु ; दुक्खसमुदये = धात्थेंगु दुःख उत्पत्ति कारण जुया च्वंगु दुःख समुदयय् ; यं खो ञाणं = गुगु सीकेगु ; दुक्खनिरोधे = धात्थेंगु दुःख निरोध जुया च्वंगु निरोध सत्यय् ; यं खो ञाणं गुगु सीकेगु ; दुक्ख-निरोध-गामिनिया पटिपदाय = दुःखनिरोध पाखे थ्यनीगु धात्थेंगु आचरण मार्ग सत्यय् ; यं खो ञाणं = गुगु सीकेगु ; अत्थि = दया च्वन ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व सीकेगु ज्ञानयात ; सम्मादिट्ठि = सम्यग्दृष्टि धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सम्मासङ्कप्पो = सम्यक्-संकल्प ; कतमो च = छु छु खः धाःसा ; नेक्खम्मसङ्कप्पो = कामं पिहाँ वनेगु बिचाः यायेगु ; हब्यापादसङ्कप्पो = व्यापादया प्रतिक्षय् बिचाः यायेगु ; अविहिंसासङ्कप्पो = प्रतिपक्षय् बिचाः यायेगु ; अत्थि = दया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं =

अभिप्राय

दिट्ठि आदि पदय् सम्मा शब्द मिच्छा शब्द लिसे विपरीत जुया अविपरीत यर्थाथ धयागु अर्थय् हे जुया च्वन ।

सम्मासङ्कप्पो ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

कतमा च भ्क्खिवे सम्मावाचा ? मुसावादा वेरमणी, पिसुणाय वाचाय वेरमणी, फरुसाय वाचाय वेरमणी, सम्फप्पलापा वेरमणी, अयं वुच्चति भिक्खवे सम्मावाचा ।

कतमो च भिक्खवे सम्माकम्मन्तो ? पाणातिपाता वेरमणी, अदिन्नादाना वेरमणी, कामेसु मिच्छाचारा वेरमणी ; अयं वुच्चति भिक्खवे सम्माकम्मन्तो ।

यर्थाथ कथं बिचाः यायेगु थुपिं स्वंगूयात ; सम्मासङ्कप्पो = सम्यक् संकल्प धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सम्मावाचा = सम्यग्वचन, कतमा च = छु छु खः धाःसा ; मुसावादा = मखुगुयात छले याना धायेगुलिं ; वेरमणी = अलग जुइगु ; पिसुणाय वाचाय = चुगुलि खँ ल्हायेगुलिं ; वेरमणी = अलग जुइगु ; फरुसाय वाचाय = असभ्य रुपं छाक्क खँ ल्हायेगुलिं ; वेरमणी = अलग जुइगु ; सम्फप्पलापा = फुसुलुगु निरर्थकगु खँ ल्हायेगुलिं ; वेरमणी = अलग जुइगु ; अत्थि = दया च्वन ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व प्यंगुलिं अलग जुइगुयात ; सम्मावाचा = सम्यग्-वचन धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सम्माकम्मन्तो = सम्यक्-कमन्ति ; कतमो च = छु छु खः धाःसा ; पाणातिपाता = सत्वयात हत्या यायेगुलिं ; वेरमणी = अलग जुइगु ; अदिन्नादादा = मब्यूनिगुयात लुटे याना, खुया कायेगुलिं ; वेरमणी = अलग जुइगु ; कामेसु मिच्छाचारा = थःगु अधीनय् मदुगु कामगुणय् द्वंक अतिक्रमण यायेगुलिं ; वेरमणी = अलग जुइगु ; अत्थि = दया च्वन ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व स्वंगूलिं अलग जुइगुयात ; सम्माकम्मन्तो = सम्य्क-कर्मान्तधका ; वुच्चति- धाये माःगु जुल ।

कतमो च भिक्खवे सम्माआजीवो ? इध भिक्खवे अरियसावको मिच्छा आजीवं पहाय सम्मा आजीवेन जीवितं कप्पेति ; अयं वुच्चति भिक्खवे सम्माआंजीवो ।

कतमो च भिक्खवे सम्मावायामो ? इध भिक्खव भिक्खु अनुप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं अनुप्पादाय छन्दं जनेति, वायमति, वीरियं आरभति, चित्तं पग्गण्हाति, पदहति ;

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सम्माआजीवो = सम्यक्-आजीविका ; कतमो च = छु छु खः धाःसा ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध = थुगु शासनय् ; अरियसावको = आर्यश्रावकं ; वा = विशुद्ध व पवित्रम्ह शिष्यं ; वा = भगवान बुद्धया श्रावकं ; मिच्छा आजीवं = तरीका मखुगु द्वंगु लँपुइ वना अधार्मिक जीवन हनेगुयात ; पहाय = तोता ; सम्मा-आजीवेन = धर्म, ग्रन्थ, नीति, न्याय कथं शुद्धगु लँपुइ वना जीवन हनेगु द्वारा ; जीवितं = जीविका यायेगु ; कप्पेति = याइगु जुया च्वन ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व द्वंगु तरीका कथं अधार्मिक जीवन हनेगुलिं अलग जुइगुयात ; सम्माआजीवो-सम्यग्आजीविका धका; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सम्माआजीवो = सम्यक्-ब्यायमा ; कतमो च = छु छु खः धाःसा ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इध = थुगु शासनय् ; भिक्खु = भिक्षु ; अनुप्पन्नानं = उत्पन्न मजूनिगु ; पापकानं = मभिंगु ; अकुसलानं धम्मान = अकुशल धर्मयात ; अनुप्पादाय = उत्पन्न मजुइकेया

Downloaded from http://dhamma.digital/

निंतिं ; छन्द = इच्छा यायेगु उद्योग यायेगु यात ; जनेति = उत्पन्न जुइकीगु जुया च्वन ; वायमति = ब्यायाम याइगु जुया च्वन ; वीरियं आरभति = वीर्य पिकाइगु जुया च्वन ; चित्तं पग्गण्हाति = चित्तयात उत्साहित याइगु जुया च्वन ; पदहति = पयत्न याइगु जुया च्वन । उप्पन्नानं = उत्पन्न जुइ धुंकूगु ; पापकानं = मभिंगु ; अकु-

उप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं पहानाय छन्दं जनेति, वायमति, वीरियं आरभति, चित्तं पग्गण्हाति, पदहति ; अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं उप्पादाय छन्दं जनेति, वायमति, वीरियं आरभति, चित्तं पग्गहाति, पदहति ; उप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं ठितिया असम्मोसा यभिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया छन्दं जनेति, वायमति, वीरियं आरभति, चित्तं पग्गण्हाति, पदहति, अयं वुच्चति भिक्खवे सम्मावायामो ।

सलानं धम्मानं = अकुशल धर्मयात ; पहानाय = हटे याये निंतिं ; छन्दं = इच्छा यायेगु उद्योग यायेगुयात ; जनेति = उत्पन्न जुइकीगु च्वन । अनुप्पन्नानं = उत्पन्न मजूनिगु ; कुसलानं धम्मानं = कुशल धर्मयात ; उप्पदाय = उत्नप जुइकेया निंतिं ; छन्दं = इच्छा यायेगु उद्योग यायेगुयात ; जनेति = उत्पन्न जुइकीगु जुया च्वन.... । उप्पन्नानं = उत्पन्न जुइ धुंकूगु ; कुसलानं धम्मानं = कुशल धर्मयात ; ठितिया = स्थिर याये निंतिं ; असम्मोसाय = लोममंके मतंकेया निंतिं ; भिय्यो भावाय = अभिबृद्धिंया निंतिं ; वेपुल्लाय = विपुलताया निंतिं ; भावनाय पारिपूरिया = भावनायात परिपूर्ण जुइकेया निंतिं छन्दं = इच्छा यायेगु उद्योग यायेगुयात ; जनेति = उत्पन्न जुइकीगु जुया च्वन ; वायमति = व्यायाम याइगु जुया च्वन ; वीरियं आरभति = वीर्यपिकाइगु जुया च्वन ; चित्तं पइगण्हाति = चित्तयात उत्साहित याइगु जुया च्वन ; पदहति= प्रयत्न याइगु जुया च्वन । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थुगु उद्योग प्यंगूयात ; सम्मावायामो = सम्यग्-व्यायाम धका ; वुच्चति = धाये मा:गु जुल ।

कतमो च भिक्खवे सम्मासति ? इध भिक्खव भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति, आतापी सम्पाजानो सतिमा, विनेय्य लोके अभिज्भा-दोमनस्सं ; वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरति, आतापी सम्पजानो सतिमा, विनेय्य लोके अभिज्भा-दोमनस्सं ; चित्ते चित्तानुपस्सी विहरति, आतापी सम्पजानो सतिमा ; विनय्य लोके अभिज्भा-दोमनस्सं ; धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति, आतापी सम्पाजानो सतिमा, विनेय्य लोके अभिज्भा-दोमनस्सं ; अयं वुच्चति भिक्लवे सम्मासति ।

कतमो च भिक्खवे सम्मासमाधि ? इध भिक्खव भिक्खु विविचचेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धममेहि सवितक्कं

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सम्मासति = सम्यक्-स्मृति ; कतमा च = छु छु खः धाःसा ; -इध भिक्खवे भिक्खु काये कायानुपस्सी विहरति-आदि उद्देशवार लिसे समान जुल । उद्देशवारय् हानं स्वये मा:गु जुल ।) भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थ्व प्यंगू स्मृतियात ; सम्मानसति = सम्यक्-स्मृति धका ; वुच्चति = धाये मा:गु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सम्मासमाधि = सम्यक्-समाधि; कतमो च = छु छु खः धाःसा ; इध = थुगु शासनय् ; भिक्खु = भिक्षु ; कामेहि = वस्तुकाम व क्लेश कामं ; विविच्च एव = अलग व शान्त जुया हे ; वा = अलग व शून्य जुया हे उत्पन्न जुइगु ; - भ्कानं लिसे स्वापु तयेगु) अकुसलेहि

Downloaded from http://dhamma.digital/

धम्मेहि = अकुशल धर्म ; विविच्चएव = अलग व शून्य जुया हे ; वा = अलग व शून्य हे जुया च्वंगु ; - झानं लिसे स्वापु तयेगु) सवितक्कं = वितकं नं दया च्वंगु ;

सविचारं विवेकजं पीति सुखं पठमं झानं उपसम्पजज विहरति । वितक्कविचारानं वूपसमा अज्झत्तं सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावं अवितक्कं अविचारं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं झानं उपसम्पज्ज विहरति । पीतिया च विरागा उपक्खको च विहरति, सतो च सम्पजानो, सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेति ; यं तं अरिया आचिक्खन्ति, "उपक्खको सतिमा सुखविहारी"

सविचारं = विचार नं दया च्वंगु ; विवेकजं पीति सुखं = नीवरण शून्य जुइगु कारणं उत्पन्न जुइगु मन सन्तोष तायेकीगु याउँसे च्वनीगु प्रीति सुख नं दया च्वंगु ; पठनं झानं = प्रथम ध्यानय् ; उपसम्पज्ज विहरति = थ्यंका विहार याना च्वनीगु जुल । वितक्कविचारानं वूपसमा = विर्तक विचार नं शान्त जुइगु कारणं ; अज्झत्तं = आध्यात्मिक सन्तानय् उत्पन्न जुइगु ; सम्पसादनं = यचुसे पिचुसे प्रसन्न तायेकीगु ; चेतसो एकोदिभावं = चित्तया छगू माज्ञ जुया च्वंगु भावयात वृद्धि जुइकीगु ; अवितक्कं अविचारं = विर्तक नं मदुगु विचार नं मदुगु ; समाधिजं पीतिसुखं = समाधिया कारणं उत्पन्न जुइगु प्रीति व सुख दया च्वंगु ; दुतियं झानं = द्वितीय ध्यानय् ; उपसम्पज्ज विहरति = थ्यंका विहार याना च्वनीगु जुल । पीतिया च = प्रीतिया नं ; विरागा = अलग जुइगुया कारणं ; उपक्खको च = समान रुपं भाविता याना व ; सतो च सम्पजानो = स्मृति व सम्प्रजन्य दया ; विहरति = विहार याना च्वनीगु जुल ; सुखं च = मानसिक सुखयात नं ; कायेन = नाम समूह द्वारा ; पटिसंवेदेति = अनुभव याइगु जुल ; यं-येन = गुगु तृतीय ध्यानया कारणं ; तं = उम्ह तृतीय ध्यानं पूणं जुया च्वंम्ह व्यक्तियात ; अरिया = बुद्ध आदि आर्यपिसं ; उपेक्खको सतिमा सुख विहारीति = समान रुपं भाविता याये फूगु जुल , स्मृति बल्लागु जुल ; सुखं विहार याये फूगु जुल धका ; आचिक्खन्ति = प्रशंसा याना धाइगु

ति ; ततियं झानं उपसम्पज्ज विहरति । सुखस्स च पहाना, दुक्खस्स च पहाना, पुब्बेव सोमनस्स-दोमनस्सानं अत्थङ्गमा, अदुक्ख-मसुखं उपक्खा सति पारिसुद्धिं चतुत्थं झानं उपसम्पज्ज विहरति । अयं वुच्चति भिक्खवे सम्मासमाधि । इदं वुच्चति भिक्खवे दुक्खनिरोधगामिनी-पटिपदा अरियसच्चं ।

मग्गसच्च-खण्डं निट्ठितं

खः तं ततियं भलानं = उगु तृतीय ध्यानय् ; उपसम्पज्ज विहरति = थ्यंका विहार याना च्वनीगु जुल । सुखस्स च पहाना = सुखयात हटे यायेगु कारणं व ; दुक्खस्स च पहाना = दुःखयात हटे यायेगु कारणं, सोमनस्स-दोमनस्सानं = सौमनस्य दौर्मनस्यया ; पुब्बेव अट्ठङ्गमा = न्ह्यवः हे अष्टङ्गम जुइगु कारणं ; अदुक्खमसुखं = दुःख व सुख नितां मदुगु ; उपेक्खा सति पारिसुद्धिं = उपेक्षाया कारणं स्मृतिया पूर्ण रुपं परिशुद्ध जुइगु दया च्वंगु ; चतुत्थं झानं = चतुर्थ ध्यानय् ; उपसम्पज्ज विहरति = थ्यंका विहार याना च्वनीगु जुल । भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अयं = थुपिं समाधियात ; सम्मासमाधि = सम्यक्-समाधि धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; इदं = थ्व कना वये धुंगु मार्गाङ्ग च्यागू धर्म समूहयात ; दुक्खनिरोधगामिनी-पटिपदा-अरियसच्चं = दुःख निरोध जुया च्वंगुली थ्यंक वनीगु यर्थाथ आचरण आर्य सत्य धका ; वुच्चति = धाये माःगु जुल ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

मग्गासच्च-खण्डं = मार्ग सत्यकाण्ड ; निट्ठितं = क्वचाल ।

इति अज्झत्तं वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति ; बहिद्धा वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति ; अज्झत्तं-बहिद्धा वा धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति । समुदय-धम्मानुपस्सी वा

इति = थ्व कना वये धुंगु विधि अनुसारं ; अज्झत्तं वा धम्मेसु = थःगु प्यंगू सत्य धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी विहरति = स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका विहार याना च्वनीगु जुल । बहिद्धा वा धम्मेसु = बाहिरिक जुया च्वंगु कतपिनिगु प्यंगू सत्य धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी विहरति = स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका विहार याना च्वनीगु जुल । अज्झत्तबहिद्धा वा धम्मेसु = गबलें थःगु प्यंगू सत्य धर्मय् गबलें कतपिनिगु सत्यगु धर्मय् नं ; धम्मानुपस्सी विहरति = स्वभाव धर्म मात्र खः धका भाविता याना खंका विहार याना च्वनीगु जुल । धम्मेसु = प्यंगू सत्य स्वभाव धर्मय् ; समुदय-धम्मानुपस्सी वा = उत्पत्ति कारण धर्म व उत्पन्न जुइगु स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = विहार याना च्वनीगु जुल । धम्मेसु = प्यंगू सत्य स्वभाव धर्मय् ; वय-धम्मानुपस्सी वा = विनाश जुइगु कारण धर्म व विनाश स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = विहार याना च्वनीगु जुल ।

अभिप्राय

निरोध व मार्ग सत्ययात उत्तमगु खः धका यः तायेका उकीयात साक्षात्कार याना खंकेया निंतिं आकांक्षी जुया थःगु सन्तानय् प्रकट रुपय् दया च्वंगु दुःख व समुदय सत्ययात भाविता याना चायेका सीका खंका च्वनेगुयात हे अज्झत्त-सच्च-धम्मानुपस्सना - आध्यात्मिक सत्य धर्मानुपश्यना, धाइ । आध्यात्मिक धर्मय् स्पष्ट रुपं सीका खंका मन लय्ताइगु थुया वइगु

धम्मेसु विहरति ; वय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति ; समुदयवय-धम्मानुपस्सी वा धम्मेसु विहरति ।

अत्थि धम्मा'ति वा पनस्स सति पच्चुपट्ठिता होति ; यावदेव ञाणमत्ताय पटिस्सतिमत्ताय ; अनिस्सितो च

धम्मेसु = प्यंगू सत्य स्वभाव धर्मय् ; समुदयवय-धम्मानुपस्सी वा = उत्पति कारण, विनाश कारण धर्म व उत्पत्ति विनाश स्वभावयात भाविता याना खंका नं ; विहरति = विहार याना च्वनीगु जुल ।

वा पन = स्मृति प्रकट जुइगु मेगु विधि छु धाःसा ; अत्थि धम्माति = सत्व जीव मखुगु सत्य स्वभाव धर्म जक दया च्वन धका ; अस्स सति = उम्ह भिक्षुया चायेकेगु स्मृति ; पच्चपट्ठिता होति = न्हयोने प्रकट जुइगु जुया च्वन । सा सति = उगु प्रकट जूगु स्मृति ; यावदेव ञाणमत्ताय = त नं ज्ञान अभिबृद्धिया निंतिं जक जुया च्वन ; यावदेव पटिस्सतिमत्ताय = त नं तं हाकनं चायेकेगु अभिवृद्धिया निंतिं जक जुया च्वन ।

सो भिक्खु = चायेका सीका खंका च्वंम्ह उम्ह भिक्षुयात ; अनिस्सितो च विहरति = तृष्णा दृष्टि द्वारा आश्रित मजूसे नं च्वना च्वंम्ह धाइ ; लोके = उपादानस्कन्ध न्यागू धयागु लोकय् ; किञ्च = छुं छगू रुप, वेदना, संज्ञा,

Downloaded from http://dhamma.digital/

अभिप्राय

अवस्थाय् बाहिरिक धर्मयात नं व हे अनुसारं लय्तायेका थुइका निर्णय याइगु जुया च्वन । थुकथं निर्णय याना विचार विर्मश यायेगुयात नं बहिद्ध सच्च-धम्मानुपस्सना - बाहिरिक सत्य धर्मानुपश्यना) धाइ । अनं अतिरिक्त खनीगु ताइगु कतपिनिगु रुप शब्द आदियात भाविता याना चायेका दुःख

विहरति ; न च किञ्चि लोके उपादियति । एवम्पि खो भिक्खवे भिक्खु धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरति चतूसु अरियसच्चेसु ।

सच्चपब्बं निट्ठितं

संस्कार व विज्ञानयात तकं नं ; न च उपादियति = जि जिगु धका दृष्टि व तृष्णा द्वारा आशक्त नं जुइ मखुगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; भिक्खु = भिक्षु ; चतूस अरियसच्चेसु धम्मेसु = प्यंगू आर्य सत्य धर्मय् ; एवम्पि = थ्व कना वये धुंगू बिधि अनुसारं नं ; धम्मानुपस्सी = सत्व जीव मखुगु स्वभाव धर्म मात्र धका भाविता याना खंका ; विहरति = विहार याना च्वनीगु जुल ।

सच्चपब्बं = विहार भाविता यायेगु विधि पर्व ; निट्ठितं = क्वचाल ।

अभिप्राय

मात्र खः धका सीके खंकेगुयात नं बहिद्धसच्च-धम्मानुपस्सना हे धाइ । थुगु थासय्प्यंगू सत्ययात भाविता याना च्वन धाःसा नं दुःख व समुदययात जक भाविता याये ज्यूगु जुल । निरोध व मार्गयात ला विपश्यना भाविता याये म्वाःगु जुल । उगु त्य निगूयात "बांला जू, उत्तम खः" धका न्यने दुगु सीके दुगु जुया सीके मास्ति वइगु प्राप्त याये मास्ति वइगुलिं हे उकी भाविता यायेगु कृत्य सिद्ध जू धका अर्थकथाय् व टीकाय् व्यक्तयाना तया बिज्याःगु जुल । हानं मेकथं... खनीगु ताइगु आदि दुःख सत्य धर्मयात भाविता याना चायेका दुःख धका सन्तोष जुया वं लिसे उकी मज्जा ताइगु तृष्णा यात हटे याना पहान पटिवेध - प्रहाण प्रतिवेध) कृत्ययात नं सिद्ध जुइकीगु जुल । तदङ्ग निरोधयात सिद्ध जुइका सच्छिकिरिया पटिवेध (साक्षात्करण प्रतिवेध) कृत्ययात नं सिद्ध जुइकीगु जुल । लौकिक मार्गयात उत्पत्ति जुइका भावना पटिबेध - भावना प्रतिबेध) कृत्ययात नं सिद्ध जुइकीगु जुल । उकिं खनीगु ताइगु आदि दुःख सत्य धर्मयात भाविता याना चायेका ल्यं दुगु सत्य स्वंगुली नं पहान, सच्छिकिरिया व भावना कृत्य सिद्ध जुइ कथं सीकेगुयात हे "आध्यात्मिक सत्य प्यंगू व बबाहिरिक सत्य प्यंगुली भाविता याना खंकेगु" धका लुमंके माःगु जुल ।

कर्मस्थान विवेचना

थुगु महास्मृतिप्रस्थान सूत्रय् आनापान पर्व-१, इर्यापथ पर्व-१, सम्प्रजन्य पर्व-१, प्रतिकूल पर्व-१, धातुव्यवस्थान पर्व-१, सिवथिक पर्व-९, जम्मा कायानुपश्यना पर्व-१४, । वेदनानुपश्यना -१, चित्तानुपश्यना -१, धर्मानुपश्यना-५, -गू भाग - इपिं छु छु धाःसा-नीवरण पर्व-१, स्कन्ध पर्व-१,

Downloaded from http://dhamma.digital/

आयतन पर्व-१, बोध्यङ्ग पर्व-१, थुपिं न्यागू पर्व हे जुल ।) हिसाबं २१-गू कर्मस्थान कना बिज्याना तःगु जुल ।

इपिं २१-गू पर्व मध्यय् आनापान पर्व छगू, प्रतिकूल छगू, सिवथिक गू गु ; हिसाबं थुपिं ११-गू पर्वयात "अर्पणा ध्यानय् थ्यंकेबी फइगु कर्मस्थानत" धका महा-अर्थकथाय् धया तल । दीर्घनिकायधर **आयुष्मान महाशिवस्थविरं** धाःसा सिवथिक पर्व -९-गूयात **आदीनवानुपस्सना** धयागु विपश्यनाया रुपय् कना तःगु दु धका धया तल । थुम्ह स्थविरया धापु कथं आनापान, प्रतिकूल थुपिं जिगू पर्व जक अर्पणा ध्यानय् थ्यंकेबी फइगु **अर्पणा कर्मस्थान** धाइगु खः । ल्यं दुगु झिंगुंगु पर्व उपचार धयागु क्षणिक समाधि मात्रयात जक उत्पन्न जुइके फइगु **विपश्यना कर्मस्थान उपचार कर्मस्थानत** मुक्कं जुया च्वन धका सीके माःगु जुल । अथे जुया अर्थकथाय्... तेसुआनापानं द्वत्तिंसाकारं नवसिवथिका'ति एकादस अप्पना कम्मट्ठानानि होन्ति ।दीघभाणक महासिवत्थेरो पन नवसिवथिका आदिनवानुफ्स्सनावसेन वुत्ता'ति आह । तस्मा तस्स मतेन द्वे येव अप्पना-कम्मट्ठानानि । सेसानि **उपचारकम्मट्ठानानि** धका आज्ञा दयेका तःगु जुल । थुगु अर्थकथाया खँपुइ सेसानि **उपचार कम्मट्ठानानि** धका धया तःगु खँयात विशेष होश तये माःगु जुया च्वन । आनापान, द्वत्तिंसाकारं ल्यं दुगु १९-गू पर्व फुकंयात **उपचार समाधिया कर्मस्थान** धका धया तल । थुगु खँ अनुसार इर्यापथ पर्व सम्प्रजन्य पर्व आदि मिले जुइक अभ्यास याना उद्योग याना च्वंम्ह योगीयाके उत्पन्न जुया वइगु विपश्यना क्षणिक समाधियात हेउपचार समाधि धका धया तःगु व उगु समाधि द्वारा हे चित्त-विशुद्धि सिद्ध जुइगु खँ स्पष्ट जूगु जुल । कर्मस्थान विवेचना क्वचाल

आनिसंस कथा

यो हि कोचि भिक्खवे इमे चत्तारो सतिपट्ठाने एवं भावेय्य सत्त वस्सानि ; तस्स द्विन्नं फलानं अञ्ञतरं फलं

अनिशंस फल क्यनीगु खँ

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; यो हि कोचि = सुं छम्ह व्यक्तिं ; वा = सुं छम्ह भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक व उपासिका जुया च्वंम्ह व्यत्तिः ; इमे चत्तारो सतिपट्ठाने = थुपिं प्यंगू स्मृति प्रस्थानयात ; एवं = आनापाना आदि २१-गू पर्वय् कना वये धुंगु थुगु विधि अनुसारं ; सत्त वस्सानि = न्हेदँ तक ; भावेय्य = उत्पत्ति जुइकल-वृद्धि जुइकल धाःसा ; -एवं सति = थुकथं वृद्धि जुइकीबले) तस्स = उम्ह वृद्धि जुइकूम्ह - भिक्षु, भिक्षुणी उपासक व उपासिका जुया च्वंम्ह पुद्‌गल) यात ; दिट्ठेवधम्मे = प्रत्यक्ष आत्मभाव थुगु जन्मय् हे ; अञ्ञा वा = अरहत्त फ जूसां ; सति उपादिसेसे = सपादान ल्यं पुल्यं दया च्वन तिनि धाःसा ; आनागामिता वा = अनागामि फल जूसां ; द्विन्नं फलानं = थुपिं निगू फलत मध्यय् ; अञ्ञत्तरं फलं = छगू मखु छगू फलयात ; पाति-

अभिप्राय

यो हि कोचि भिक्खु वा भिक्खुनी वा उपासको वा उपासिका वा थुगु अर्थकथा अनुसारं... भिक्षु जूसां, गृहस्थ जूसां, मिजं जूसां, मिसा जूसां न्हयाम्हसिनं नं थुगु स्मृतिप्रस्थान भावना याना

Downloaded from http://dhamma.digital/

विधि पूर्वक भाविता यात धाःसा अरहन्त तकं जुइ फइगु जुया च्वन धका विश्वास याये बहःगु व सीके बहःगु जुल । थुगु थासय् विपश्यना ज्ञानता लिसें क्वय्यागु फल निगूयात मक्यंसे

पाटिकङ्खं दिट्ठेव धम्मे अञ्ञा, सति वा उपादिसेसे अनागामिता ।

तिट्ठन्तु भिक्खवे सत्त वस्सानि ; यो हि कोचि भिक्खवे इमे चत्तारो सतिपट्ठाने एवं भावेय्य छ वस्सानि ; पञ्च वस्सानि ; चत्तारि वस्सानि ; तीणि वस्सानि ; द्वे वस्सानि ; एकं वस्सं । तिट्ठतु भिक्खवे एकं वस्सं ; यो हि कोचि भिक्खवे

कङ्खं = निःसन्देह सुनिश्चित रुपं हे उत्पन्न जुइ धका विश्वास व भरोसा दुगु कथं चाहाना याये बहःगु जुल ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सत्त वस्सानि तिट्ठन्तु = न्हेदँ अथें नि ति ; वा = न्हेदँ धयागु थतिं नि ति ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; यो हि कोचि = सुं छम्ह भिक्षु भिक्षुणी, उपासक उपासिकां ; इमे चत्तारो सतिपट्ठाने = थुपिं प्यंगू स्मृतिप्रस्थानयात ; एवं = थ्व कना वये धुंगु विधि अनुसारं ; छ वस्सानि = खुदँ तक...; पञ्च वस्सानि = न्यादँ तक...; चत्तारि वस्सानि = प्यदँ तक...; तीणि वस्सानि = स्वदँ तक...; द्वे वस्सानि = निदँ तक...; एकं

अभिप्राय

हे अनागामि फल व अरहत्त फलयात क्यना तःगु धर्म उपदेश धयागु शासनया पद्धति सत्य जुया च्वंगु नैर्यानिक जुया च्वंगु पवित्र जुया च्वंगुयात प्रकट रुपं सीके यिबा वेनेय्यपिन्त थुगु भावना कार्यय् श्रद्धा छन्द तीव्र व प्रबल रुपं उत्पन्न जुइके मास्ति वःगु कारणं धात्थें विशेषता दुगु जुल ।धात्थें पवित्र जुया च्वंगु

इमे चत्तारो सतिपट्ठाने एवं भावेय्य सत्त मासानि ; तस्स द्विन्नं फलानं फलं पाटिकङ्खं दिट्ठेव धम्मे अञ्ञा, सति वा उपादिसेसे अनागामिता ।

तिट्ठन्तु भिक्खवे सत्त मासानि ; यो हि कोचि भिक्खवे इमे चत्तारो सतिपट्ठाने एवं भावेय्य छ मासानि ; द्वे मासानि ; एकं मासं ; अड्ढमासं...प...।

वस्सं = दच्छि तक ; भावेय्य = उत्पत्ति जुइकल-वृद्धि जुइकल धाःसा ; -एवं सति = थुकथं वृद्धि जुइकीबले) ; तस्स उम्ह वृद्धि जुइकूम्हसित ; - न्हापाथें तुं) ।

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; एकं वस्सं तिट्ठतु = दच्छि अथें नि ति ; वा = दँच्छि धयागु थातिं नि ति ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; यो हि कोचि = सुं छम्ह भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक व उपासिकां ; इमे चतारो सतिपट्ठाने = थुपिं प्यंगू स्मृतिप्रस्थानयात ; एवं = थ्व कना वये धुंगु विधि अनुसारं ; सत्त मासानि = न्हेला तक ; भावेय्य = उत्पत्ति जुइकल-वृद्धि जुइकल धाःसा ; (एवं सति= थुकथं वृद्धि जुइकीबले) ; तस्स... (न्हापाथें तुं) ।

अभिप्राय

Downloaded from http://dhamma.digital/

जुल । न्हेन्हुति जक अभ्यास व उद्योग याये मात्रं अरहन्त तकं जुइ फइगु जुया च्वन । अरहन्त हे मजूसां अनागामि तक ला जुइ फइगु जुया च्वन । कारण चूमलाना अनागामि व अरहन्त तकं जुइ मफुसा नं श्रोतापन्न सकृदा-

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; सत्त मासानि तिट्ठन्तु = न्हेला अथें नि ति ; वा = न्हेला धयागुयात थातिं नि ति ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; यो हि कोचि = सुं छम्ह भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक व उपासिकां ; इमे चतारो सतिपट्ठाने = थुपिं प्यंगू स्मृतिप्रस्थानयात ; एवं = थ्व कना वये धुंगु विधि अनुसारं ; छ मासानि = खुला तक ; द्वे मासानि = निला तक ; एकं मासं = लच्छि तक ; अड्ढमासं = बाछि तक = भावेय्य = उत्पत्ति जुइकल-वृद्धि जुइकल धाःसा ; (एवं सति= थुकथं वृद्धि जुइकीबले) ; तस्स... (न्हापाथें तुं) ।

अभिप्राय

गामि तक जूयके फइगु ला सुनिश्चित हे जुया च्वन । पतिचा हाकःगु थुगु समयय् दुने हे थुलि तकं पवित्रगु मार्ग फल धर्म विशेषता प्राप्त जुइके फूगु देशना नैर्यानिब जुया परम उत्तम जुया च्वन" धका मुक्त जुइ बहःपिं वेनेय्य पुद्‌गलींके विश्वास यायेगु श्रद्धा क्वातुसे च्वंक उत्पन्न जुया थुगु स्मृतिप्रस्थान धर्मयात अभ्यास व उद्योग यायेमास्ति वइगु छन्द तीव्र रुपं उत्पन्न जुया वया परिपूर्णताय् थ्यनी कथं उद्योग याना मार्गफल निर्वाण धयागु परिणाम धर्मतय्‌त स्वयं थःथःपिसं अनुभव याये फइगु जुया च्वन ।

अनं अतिरिक्त, थुगु थासय् दकसिबे ताहाकःगु समय न्हेदँ ; दकसिबे पतिहाकःगु समय न्हेन्हु विभाजन याना क्यना तःपिं व्यक्तिपिं मध्यस्थ प्रकारयापिं नेय्य पुद्‌गलपिं हे जक जुल । प्रज्ञा ज्ञान सिथिल व कमजोरपिं नेय्य पुद्‌गलपिसं ला न्हेदँ स्वया अप्वः ताकाल तक उद्योग याःसा तिनि अनागामि अरहन्त जुइ फइ धका व प्रज्ञा ज्ञान तीक्ष्णपिं नेय्य पुद्‌गलपिसं न्हेन्हु स्वया नं अप्वः तीव्र गती धर्म विशेषयात प्राप्तयाना कायेफु धका सीकेमाः । उकिं अर्थकथाय्‌थथे धका धया बिज्याना तःगु जुल ।

तिट्ठतु भिक्खवे अड्ढमासो; योहि कोचि भिक्खवे इममे चत्तारो सतिपट्ठाने एवं भावेय्य सत्ताहं ; तस्स द्विन्नं

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; अड्ढमासो = बाछि ; तिट्ठतु = अथें नि ति ; वा = बाछि बृद्धि जुइकेमाः धयागुयात थातिं नि ति ; भिक्खवे = भिक्षुपिं ; यो हि कोचि = सुं छम्ह भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक व उपासिकां जुया च्वंम्ह व्यक्ति ; इमे चतारो सतिपट्ठाने = थुपिं प्यंगू स्मृतिप्रस्थानयात ; एवं = थ्व कना वये धुंगु विधि अनुसारं ; सत्ताहं = न्हेन्हु यंकं ; भावेय्य = उत्पन्न जुइकल-वृद्धि जुइकल धाःसा ; (एवं सति= थुकथं वृद्धि जुइकीबले) ; तस्स... उम्ह वृद्धि जुइकूम्ह (भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक व उपासिका जुया च्वंम्ह व्यक्ति) यात ।

अभिप्राय

Downloaded from http://dhamma.digital/

सब्बम्पि चेतं मज्झिमस्सेव नेय्यपुग्गलस्स वसेन वृत्तं । तिक्खपञ्ञं पन सन्धाय " पातो अनुसिट्ठो सायं विसेसं अधिगमिस्सति ; साथं अनुसिट्ठो पातोविसें अधिगमिस्सती'ति वुत्तं ।

च = न्हेदँ न्हेन्हु स्वया आपाः भति हिसाबं उद्योग याइपिं दये मज्यूगु जुल ला धका न्हयसः तये बहःगु जूया निंतिं स्वाकं धाये माल धाःसा ; सब्बम्पि = फुकं नं जुया च्वंगु ; एतं = न्हेदँ न्हेन्हु द्वारा विभाजन याना क्यना तःगु त्व खँयात ; मज्झिमस्सेव = मध्यस्थ हे जुया च्वंम्ह ; नेय्यपुग्गलस्स = नेय्यपुद्गलया ; वसेन = हिसाबं ; वुत्तं = कने माःगु जुल । तिक्खपञ्ञं पन = प्रज्ञा ज्ञान तीक्ष्णम्ह नेय्यपुद्गलया ; सन्धाय = उद्देश्य याना ; पातो अनुसिट्ठो = सुथः न्हापां उपदेशग्रहण याना उद्योग याःम्ह व्यक्ति ; सायं = सन्ध्या इलय् ; विसेसं अधिगमिस्सति = मार्ग फल विशेष धर्मयात प्राप्त याइम्ह जुइगु जुया च्वन । सायं अनुसिट्ठो = सन्ध्या इलय् उपदेश ग्रहण याना उद्योग याःम्ह व्यक्ति ; पातो = सुथ न्हापानं ; विसेसं अधिगमिस्सती'ति = मार्ग

फलानं अञ्ञतरं फलं पाटिकङ्खं दिट्ठेव धम्मे अञ्ञा; सति वा उपादिसेसे अनागामिता'ति ।

निगमन कथा

एकायनो अयं भिक्खवे मग्गो सत्तानं विसुद्धिया, सोक परिदेवानं समतिक्कमाय, दुक्ख-दोमनस्सानं अत्थङ्गमाय,

दिट्ठेव धम्मे = प्रत्यक्ष आत्मभाव आः थुगु जन्मय् हे ; अञ्ञा वा = अरहत्त फल जूसां ; सति उपादिसेसे = आशक्त जुइगु उपादान ल्यं पुल्यं दया च्वंन तिनि धाःसा ; अनागामिता वा = अनागामि फल जूसां ; द्विन्नं फलानं = थुपिं निगू फलत मध्यय् ; अञ्ञत्तरं फलं = छगू मखु छगू फलयात ; पातिकङ्खं = निसन्देह सुनिश्रित रुपं ; उत्पन्न जुइतिनि धका विश्वास व भरोसा कायेगु कथं अ भिवांछित जुया च्वन ।

आनिशंस फल क्यनीगु खँ क्वचाल

उपदेशया अन्तिम निगमन खँ

भिक्खवे = भिक्षुपिं ; चत्तारो = प्यंगू ; यदिदं-ये इमे सतिपट्ठाना = क्वातुसे च्वंक चायेका च्वनेगु-स्मृति क्वातुकेगु धयागु गुगु स्मृतिप्रस्थान ; सन्ति = दया च्वन । अयं = क्वातुसे च्वंक चायेका च्वनेगु-स्मृति क्वातुकेगु-

अभिप्राय

फल विशेष धर्मयात प्राप्त याइम्ह जुइगु जुया च्वन" धका ; वुत्तं = कना तःगु जुल ।

ञायस्स अधिगमाय, निब्बानस्स सच्छिकिरियाय ; यदिदं चत्तारो सतिपट्ठाना'ति-इति यं तं वुत्तं ; इदमेतं पटिच्च वुत्तन्ति ।

इदमवोच भगवा ; अत्तमना ते भिक्खु भगवतो भासितं अभिनन्दुन्ति ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

स्मृतिप्रस्थान धयागु थुगु आचरण मार्ग ; सत्तानं = बुद्ध, प्रत्येक बुद्ध, भावी आर्य श्रावक सकल सत्व समूहपिनि ; विसुद्धिया = चित्त मलं रहित जुया तापाना शुद्ध याये निंतिं ; सोक-परिदेवानं समतिक्कमाय = शोक यायेगु, डाह जुइकेगु, विलाप यायेगुयात अतिक्रमण याये निंतिं वा पुला वने निंतिं ; दुक्ख-दोमनस्सानं अट्ठङ्गमाय = शारीरिक दुःख मानसिक दुःखत निरोध शान्त व नदयेका छ्वयेया निंतिं ; ञायस्स अधिगमाय = आर्यमार्ग प्राप्त यायेया निंतिं ; निब्बानस्स सच्छिकिरियाय = निर्वाणयात साक्षत्कार यायेया निंतिं ; एकायनो मग्गो'ति = छपु मात्र लँ, छगू मात्र धका ; इति = थुकथं ; यं तं = गुगु धर्म-घोषणा निदान खँपुयात ; मया = जिं ; वुत्तं = कना वये धुन । एतं = उगु धर्म-घोषणा निदान खँपुयात; इदं पटिच्च = आः कना वये धुंगु स्मृतिप्रस्थान प्यंगूयात हे उद्देश्ययाना ; वुत्तं = आज्ञा दयेका तया बिज्यानागु जुल । इति = थुलिं हे पवित्र देशना अन्त जूगु जुल ।

इदं = थुगु महास्मृतिप्रतिस्थान सूत्र देशना खँयात ; भगवा = भाग्यवत नम्ह तथागतं ; अवोच = कना बिज्याःगु जुल । ते भिक्खु = उगु अवस्थाय् उपदेश न्यना च्वंपिं भिक्षुपिसं ; भगवतो भासितं = भगवान बुद्धं उपदेश याना बिज्याःगु देशनायात ; अत्तमना = हर्षेल्लासं जायेका ; अभिनन्दुं = साधु धका सन्तोष तायेका लय् लय् ताया च्वंगु जुल । इति = थुकथं महास्मृतिप्रस्थान सूत्र अन्त जूगु जुल ।

(इमस्मिं च पन वेय्याकरणस्मिं भञ्ञमाने तिंसमत्तानं भिक्खुसहस्सानं अनुपादाय आसवेहि चित्तानि विमुच्चिंसू'ति)

महासतिपट्ठानसुत्तं निट्ठितं

(च पन = थुगु महास्मृतिप्रस्थान सूत्रयात नेय्य पुद्गलया निंतिं जक कना बिज्याःगु ला थुगु सूत्र देशनायात न्यने मात्रं तुं विशेष ज्ञानं पूर्ण जुइम्ह उग्घाटितञ्ञू पुद्गलपिं दइतिनिगु ला धयागु थुगु प्रश्नया निंतिं स्वाकं तुं धायेगु खःसा ; इमस्मिं वेय्याकरणस्मिं = गाथा ल्वाक मज्याःगु गद्य मात्र जुया च्वं च्वंगु साधारण खँ ल्हायेथें कना बिज्याना तःगु जुया वेय्याकरण नां दुगु थुगु महास्मृतिप्रस्थान सूत्र देशनायात; भञ्ञमाने = कना बिज्याः- गु अवस्थाय् ; तिंसमत्तानं भिक्खुसहस्सानं = स्वीद्वःति भिक्षुपिनिगु ; चित्तानि = चित्तत ; अनुपादाय = छुं छगूयात तकं जि जिगु धका उपादान मजुइकुसे - क्वातुक प्यंपुक मजवंसे) ; आसवेहि = आश्रवं ; विमुच्चिंसु = मुक्त जुया बिज्याःगु जुल ।)

महासतिपट्ठानसुत्त = महास्मृतिप्रस्थान सूत्र ; निट्ठितं = क्वचाल ।

अभिप्राय

ब्राकेटय् दुने तया क्यना तःगु उपरोक्त खँ पाली ग्रन्थय् मदु । स्मृतिप्रस्थान पाली शब्दार्थ चिचीधंगु सफुती जक दु । उकिं संगायन याना बिज्याःपिं आचार्यपिसं धया बिज्याना तःगु खँ मखु धका व "देसना परियोसाने तिंसभिक्खु सहस्सानि अरहत्ते पतिट्ठहिंसु" धयागु थुगु सूत्रया ब्याख्या अर्थकथाया खँयात कया लिपायापिं आचार्यपिसं दुथ्याका तःगु खँ धकासीके माःगु जुल ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

परिशिष्ट

थुगु स्मृतिप्रस्थान पालि अर्थ सफूया पौ-ल्याः ५९-६० लय् प्वाः फुले जुइगु सुकय् जुइगु लिसें शूक्ष्मातिशूक्ष्म शारीरिक प्रक्रिया धाक्वयात "यथा यथा वा पनस्स कायो पणिहितो होति, तथा तथा नं पजानाति" धयागु खँपु द्वारा दुथ्याका काये ज्यूगु कारण उल्लेख याना वये धुंगु दु । उकथं क्यनागु पालि, अर्थकथा व टीका कथं ग्रहण याये बहःगु जुया क्यनागु खः ।

पालि कथं ग्रहण याये बहःगु खँ

थुगु क्षेत्रय् परवादी व्यक्ति छम्हसिनं फुले जुइगु सुके जुइगुयात निर्देशित याना दोषारोपण याना तःगुलिं फुले जुइगु सुके जुइगुयात हे प्रमुखता यिबा स्पष्ट याये ।

प्वाः फुले जुइगु सुके जुइगु वायुधातु अत्यधिक जुया च्वंगु रुप समूह जूगुलिं स्कन्ध हिसाबं रुपस्कन्धय् अन्तर्गत खः । आयतन हिसाबं प्रष्टव्यायतनय् अन्तर्गत खः । फिंच्यागू धातुइ प्रष्टव्य धातुइ अन्तर्गत खः । प्यंगू धातु मध्यय् वायुधातु खः । सत्य हिसाबं दुःखसत्यय् अन्तर्गत खः । थुपिं रुपस्कन्ध, प्रष्टव्यायतन, प्रष्टब्यधातु, वायोधातु दुःख सत्य निश्चित रुपं विपश्यना भाविता याये बहःगु भाविता याये ल्वःगु धर्मत हे खः । भाविता याये मल्वःगु धर्म मखु । उकिं फुले जुइगु सुके जुइ यात अनित्य, दुःख, अनात्म सी खने दइगु कथं भाविता यायेगु स्कन्ध देशना, आ तन देशना आदि उगु उगु बुद्ध-वचन पालि लिसे समान जुया बुद्धमति अनुसार जुया च्वंगु हे दु । पालि लिसे समान जुया च्वंगु खँ संक्षिप्तं उल्लेख याना यंके ।

समानता उल्लेख

प्वाः फुले जुइगु सुके जुइगु क्षणय् प्रकट जुया च्वंगु कसे जुइगु टम्म च्वनीगु सनिगु वायोधातु प्रष्टब्नरम्मण जुया च्वंगुलिं "फुले जुया च्वन, सुके जुया च्वन" धका भाविता याना उगु टम्म च्वंगु कसे जूगु सना च्वंगुयात यर्थाथ रुपं सीकेगु

रुपं भिक्खवे योनिसो मनसिकारोथ ; रुपानिच्चतञ्च यथाभूतं समननुपस्सथ ।

भिक्षुपिं, रुपयात योग्यगु कथं यर्थाथ रुपं मनन या, भाविता या, रुपयागु अनित्ययात नं गथे खः अथे यर्थाथ रुपं खंका च्वं (सं २-४२) ।

अनिच्चञ्ञेव भिक्खवे भिक्खु रुपं अनिच्चन्ति पस्सति ; सास्स होति सम्मादिट्ठि ।

भिक्षुपिं, भिक्षुं अनित्य हे जुया च्वंगु रुपयात अनित्य धका भाविता याना खनीगु खः । उम्ह भिक्षुयागु उगु भाविता याना खनीगु सम्मादिट्ठि-सम्यग्दृष्टि खः । (सं २-४२) ।

इत्यादि स्कन्ध संयुक्त देशना पालि लिसें नं मिले जूगु जुल । महास्मृतिप्रस्थान सूत्रय् वया च्वंगु स्कन्ध धर्मानुपश्यनाय् नं दुथ्याःगु जुल । अनं हानं-

फोट्ठब्बे भिक्खवे योनिसो मनसिकारोथ ; फोट्ठब्बानिच्चतञ्च यथाभूतं समनुपस्सथ-

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्षुपिं, स्पर्श याये माःगु आरम्मणयात योग्यगु कथं यर्थाथ रुपं मनन या, भाविता या, स्पर्श याये माःगु आरम्मणया अनित्यतायात नं गथे खः अथे यर्थाथ रुपं खंका च्वं। (सं-२-३५५)।

अनिच्चे येव भिक्खुवे भिक्खु फोट्ठब्बे अनिच्चाति पस्सति ; सास्स होति सम्मादिट्ठि-

भिक्षुपिं, भिक्षुं अनित्य हे जुया च्वंगु प्रष्टब्य आरम्मणयात अनित्य धका भाविता याना खनीगु खः। उम्ह भिक्षुयागु उगु भाविता याना खनीगु सम्मादिट्ठि-सम्यग्दृष्टि खः। (सं २-३५५)।

फोट्ठब्बे अभिजानं परिजानं विराजयं पजहं भब्बो दुक्खक्खयाय-

भिक्षुपिं, स्पर्श याये माःगु आरम्मणयात अभिमुख याना सी वं विभाजन याना सी वं आशक्त जुइगु मदयेवं त्याग यायेवं दुःख अन्त याये निंतिं (दुःख अन्त जुया च्वंगु अरहत्त फल निर्वाणयात साक्षात्कार याये निंतिं) योग्य जुइगु जुया च्वन। (सं २-२५०)।

फोट्ठब्बे अनिच्चतो जानतो पस्सतो अविज्जा पहीयति ; विज्जा उपज्जति-स्पर्श याये माःगु आरम्मणयात अनित्य धका सिया खना च्वंम्ह व्यक्ति अविद्यायात हटे याइगु जुल। -अविद्या तना वनीगु जुल।) विद्या-ज्ञान उत्पन्न जुइगु जुल। (सं. २-२५९)।

इत्यादि सलायतन संयुक्त देशना पालि लिसे नं मिले जूगु जुल। महास्मृतिप्रस्थान सूत्रय् वया च्वंगु आयतन धर्मानुपश्यनाय् नं दुथ्याःगु जुल।

अनं हानं-

या चेव खो पन अज्झत्तिका वायोधातु या च बाहिरा वायोधातु ; वायोधातु येवेसा ; तं "नेतं मम ; नेसो हमस्मिं ; न मेसो अत्ता" ति एवमेतं यथाभूतं सम्मप्पञ्ञाय दट्ठब्बं-

गुगु शरीरय् दुने चवंगु आध्यात्मिक वायोधातु व शरीं पिनेगु बाहिरिक वायोधातु दया च्वन ; इपिं निगुलिं वायोधातु मात्र खः। उगु वायोधातुयात "थ्व जिगु सम्पत्ति मखु ; थ्व जि मखु ; थ्व जिगु आत्म मखु" धका थुकथं गथे खः अथे यर्थाथ रुपं स्यूगु प्रज्ञा द्वारा गथे दुगु खः अथे भाविता याना चायेके माःगु जुल। - म. २-८५ ; म, ३-२८५)।

इत्यादि धातु देशना पालि लिसे नं मिले जूगु जुल। महास्मृतिप्रस्थान सूत्रय् वःगु धातु मनसिकार कायानुपश्यनाय् नं दुथ्याना च्वंगु जुल। अन अतिरिक्त, प्वाःयागु टम्म च्वनीगु कसे जुइगु सनीगु वायु-रुप रुप उपादानस्कन्ध दुःख सत्य धर्म जूगुलिं-

कतमञ्च भिक्खवे दुक्खं अरियसच्चं, पञ्चु पादानक्खन्धातिस्स वचनीयं-

भिक्षुपिं, दुःख आर्य सत्य छुकीयात धाइ ? उपादानस्कन्ध न्यागू हे खः धका लिसः बीमाः। (सं. ३-३७३)।

दुक्खं भिक्खवे अरियसच्चं परिञ्ञेय्यं-

Downloaded from http://dhamma.digital/

भिक्षुपिं, दुःख आर्य सत्ययात विभाजन याना सीकेमाः । (सं. ३-३८२) । इत्यादि सत्य देशना पालि लिसे नं मिले जूगु जुल । महास्मृतिप्रस्थान सूत्रय् आर्य सत्य धर्मानुपश्यनाय् नं दुथ्याना च्वंगु जुल ।

उपरोक्त साधक नमूना पालि द्वारा प्वाः यागु फुले जुइगु सुके जुइगु धयागु टम्म च्वनीगु कसे जुइगु सनिगुयात भाविता याये ज्यूगु नं स्पष्ट जू । उगु फुले जुइगु सुके जुइगुयात भाविता यायेगु द्वारा यर्थाथ रुपं सीगु खनीगु **सम्मादिट्ठि** (सम्यग्-दृष्टि) **विज्जा ञाण**(विद्या ज्ञान) उत्पन्न जुया वया **मिच्छादिट्ठि** (मिथ्यादृष्टि) **अविज्जा**(अविद्या) यात हटे याये फूगु मार्ग निर्वाणय् नं थ्यंक वने फूगु कारण समेतं स्पष्ट जुया च्वंगु जुल ।

सीलवतावुसो कोट्ठिक भिक्खुना पञ्चुपादानक्खन्धा अनिच्चतो दुक्खतो...पे...अनत्ततो योनिसो मनसिकातत्तत्रा । ठानं खो पनेतं आवुसो, विज्जति यं सीलवा भिक्खु इमे पञ्चु पादानक्खन्धे अनिच्चतो दुक्खतो...पे...अनत्ततो योनिसो मनसिकारोन्तो सोतापत्तिफलं सच्छिकरेय्य...पे...सकदागामि फलं सच्छिकरेय्य...पे... अनागामि फलं सच्छिकरेय्य...पे...अरहत्तफलं सच्छिकरेय्य । (संस २-१३६) ।

आवुसो कोट्ठिक, शीलं सम्पन्नम्ह भिक्षुं उपादानस्कन्ध न्यागूयात अनित्य, दुःख...अनात्म धका योग्यगु कथं यर्थाथ रुपं मनन यायेमाः; भाविता यायेमाः। ऋावुसो कोट्ठिक, शीलं सम्पन्नम्ह भिक्षुं थुगु उपादानस्कन्ध न्यागूयात अनित्य, दुःख... अनात्म धका योग्यगु कथं यर्थाथ रुपं मनन यायेव भाविता यायेव श्रोतापत्ति फलयात साक्षात्कार याये फइगु कारण दया च्वन । ... श्रोतापन्न पुद्गलं सकृदागामि फलयात साक्षात्कार याये फइगु, सकृदागामि पुद्गलं अनागामि फलयात साक्षात्कार याये फइगु, अनागामि पुद्गलं अरहत्त फलयात साक्षात्कार याये फइगु कारण दयाच्वन ।

उपरोक्त सीलवन्त सूत्र द्वारा उपादानस्कन्ध न्यागूयात यर्थाथ रुपं भाविता यायेवं श्रोतापन्न, सकृदागामि, अनागामि व अरहन्त जुइ फइगु स्पष्टं क्यना तःगु दया च्वन । फुले जुइगु सुके जुइगु रुप उपादानस्कन्धय् दुथ्याःगु वायु रुप खः । अथे जुया उगु फुले जुइगु सुके जुइगु वायु रुपयात भाविता यायेगु द्वारा श्रोतापन्न नं जुइ फइगु सकृदागामि, अनागामि व अरहन्त नं जुइ फइगु बिल्कुल हे स्पष्ट जुया च्वंगु जुल ।

यथा यथा वा पनस्स कायो पणिहितो होति, तथा तथा नं पजानाति-रुपकाय बरीर गुगु गुगु आकार प्रकार अवस्थित जुइगु खः ; उगु उगु आकार प्रकारं उगु रुपकाययात सिया च्वन धयागु-

थुगु स्मृतिप्रस्थान पाली "यथा यथा = गुगु गुगु आकार प्रकारं ; तथा तथा = उगु उगु आकार प्रकारं" धयागु खँत नं फुले जुइगु सुके जुइगु निसें कया शरीरयागु सम्पूर्ण आकार प्रकारयात क्यने फूगु हे जुल ; क्यने मफूगु मखु । उगु काययागु सम्पूर्ण आकार प्रकार नं आः उल्लेख याना वये धुंगु सूत्र पालि अनुसारं व वथें जाःगु मेमेगु सूत्र पालि अनुसारं विपश्यना भाविता याये बहःगु, याये ज्यूगु रुप धर्म हे जक जुया च्वन । उगु काय आकार प्रकार रुपत मध्यय् विपश्यना भाविता याये मज्यूगु रुप धयागु छुं छगू हे मदु । अथे जुया फुले जुइगु सुके जुइगु निसें कया शूक्ष्मातिशूक्ष्मगु शरीरयागु आकार प्रकार धाक्वयात थुगु "यथा यथा वा पनस्स" आदि वाक्यय् समावेश याना क्यनागु छुं गुगु पालि लिसें नं विरोध मजूगु जक मखु ; रुपयात भाविता याये निंतिं क्यना तःगु सम्पूर्ण पालि

Downloaded from http://dhamma.digital/

लिसे नं समान रुपं मिले जुइकीगु फल नं दया च्वन । थुगु इर्यापथ पर्वय् भाविता यायेयोग्यगु रुप धर्म फुकं परिपूर्ण जुइगु फल नं दया च्वन ।

अनं अतिरिक्त तथागत सम्यक्सम्बुद्धयागु मति कथं नं भाविता याये योग्यगु नाम रुप धाक्वलय् फया वन धाःसा अनित्य, दुःख व अनात्म धका भाविता यायेगु जक अभिवांछित जुया च्वन । भाविता याये फया नं भाविता मयासे ल्यंका तयेगु अभिवांछित मजूगु जुया च्वन । उकिं थुगु इर्यापथ पर्वय् भाविता याये योग्यगु रुप धर्म फुकं ल्यं पुल्यं मदयेक परिपूर्ण जुइकेत तथागत सम्यक्सम्बुद्धयागु आकांक्षा अनुरुप समावेश याना क्यना वयागु खः।

जिमिसं जक समावेश याना क्यना वयागु मखुनि महोपकारक लेदी सयादो नं अनात्म-दीपनी ग्रन्थया पौ-ल्याः (५) -गुलि निम्नः प्रकारं समावेश याना क्यना बिज्याःगु दु ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"पञ्ञा नरानं रतन"

परियत्तिशिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, पंचम पत्र)

(प.स.पा. को कोविद अन्तिम वर्षको पाठ्य-पुस्तक)

पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ४०

१) बुद्ध र बुद्धवाद - ३५ अंक, ११ घण्टा पेज १४३ देखि १७६

लेखक : ऊ अ. माउँ

नेपाली अनुवादक: भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/

खण्ड ७

चित्त, चैतसिक, स्कन्ध र आयतन

बुद्धवादले नित्य आत्मविज्ञानलाई तिरस्कार गरेता पनि त्यो रुपवाद (भौतिकवाद) नभएको कुरा अघिको खण्डमा उल्लेख गरिसकेको छु । भगवान् बुद्धको विचार अनुसार मनुष्य प्राणी मरणोपरान्त विच्छेद भई निरर्थक हुन्छ ; संसारमा रुपधर्म मात्र मुख्य प्रधान धर्म हो भन्ने सिद्धान्त मिथ्या हो । भगवान् बुद्धले त्यस सिद्धान्तलाई स्वीकार्न हुन्न । त्यसरी अस्वीकार गरेता पनि त्यस रुपवानसित बिल्कुल विरोधी भएको नामवादलाई पनि तिरस्कार गर्नु हुन्छ । भगवान् बुद्धले अन्त द्वय भएको रुपवाद र नामवादलाई तिरस्कार गरी धर्मस्कन्धहरुको मूल कारण परम्परा प्रतिफल क्रमिक रुपमा उत्पत्ति विनाश कसरी हुन्छ भन्नेलाई मात्र उपदेश गर्नुभएको मात्र उपदेश गर्नुभएको छ ।

हामीले यसरी बुद्धवनद अन्त द्वयबाट मुक्त भएको मध्यम मार्ग वाद भएको तथ्यलाई विशेष होश राख्नु आवश्यक छ । यो तथ्यलाई होश नराख्नुको कारणले धेरै बुद्धवादीहरु आत्मसिद्धान्तबाट मुक्त भए पनि नामवादतिर ढल्किरहेको छ । नित्य नामविज्ञान छैन भन्ने अनात्मवादलाई स्वीकारेता पनि संसारमा नामधर्म मुख्य प्रधान धर्म भई सबै क्षेत्रमा रुपधर्मले नामधर्मलाई आधार लिनु पर्दछ । भनी दृढ रुपमा विश्वास गरिराखेका छन् ।

अवश्य हो । बुद्धवादमा मनलाई शमन गर्नु अत्यावश्यक छ । “संसारमा चित्त वा मन सबै धर्महरुको पूर्वगामी प्रमुख हो । चित्तद्वारा सिद्ध भएका छन् ।” “दिव्य सुख ध्यान समापत्ति सुख निर्वाण सुखलाई आमा बाबु ज्ञातिबन्धुहरुले दिन सकिन्न । राम्ररी संरक्षण र धारण गरिएको चित्तले मात्र मनुष्य देव निर्वाण त्रिविध सुखलाई दिन सकिन्छ ।” (धम्मपद १, ४३) तर यी कुराहरु नामवादलाई निर्देशित गर्ने कुराहरु होइनन् । वास्तवमा नाधर्म पनि रुपधर्म जस्तै अधीनस्थ नरहेको दुःखधर्म हो । नाम र रुप दुई धर्म भएकोमा नामधर्म मूल धर्म प्रमुख धर्म होइन । त्यसो भएर रुपले नामलाई आधार लिनुपरेको जस्ता नाम धर्मले पनि रुपधर्मलाई आधार लिनुपर्दछ । यो तथ्य पालि पिटकमा धेरै स्पष्ट छ ।

“आनन्द, विज्ञानको कारणले नामरुप उत्पन्न हुन्छ । नामरुपको कारणले विज्ञान उत्पन्न हुन्छ ।” (दी. नि. महानिदान सुत्त) यसरी विज्ञान र नामरुपहरु परस्पर आधारित रहेको विषयसित सम्बन्ध राखी आयुष्मान महाकोट्ठिकले प्रश्न सोद्धा आयुष्मान सारिपुत्रले “आवुसो कोट्ठिक, उपमा भनौं भने दुईवटा बेटका मुट्ठाहरु परस्पर आधारित भइरहन्छन् । ती बेटका मुट्ठाहरुमध्येमा एउटा बेटलाई झिकेर लिएमा अर्को बेट ढल्ने छ । त्यसरी नै नामरुप निरोध हुनुको कारणले विज्ञान निरोध हुन्छ । विज्ञान निरोध हुनुको कारणले नामरुप निरोध हुन्छ ।” (निदान संयुक्त नलकलापियुपम सुत्त) ।

“भिक्षुहरु हो, विज्ञान, रुप, वेदना, संज्ञा, संस्कार नै आधार रहेको भई ; रुपारम्मण नै आरम्मण रहेको भई र रुप नै भरोसा रहेको भई स्थिर रहेमा रहने छ । तृष्णाद्वारा पोखाइएको भई बृद्धि बिरुढी वैपुल्यतातिर पुगिन्छ । रुपलाई अलग राखी ; वेदना संज्ञा आदिलाई अलग राखी विज्ञानको एक जीवनमा आवागमन हुनु मरण हुनु पर्ने भई बृद्धि विरुढी विपुलता हुने कारण छैन ।” (खन्ध संयुत्त उपाय सुत्त) ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

विज्ञान रुपधर्मलाई अलग राखी एक्लै स्थिर रहन नसक्ने कारण चार आहारसित सम्बन्धित बुद्धदेशनाद्वारा पनि स्पष्ट छ । "भिक्षुहरु हो, उत्पन्न भइसकेका उत्पन्न भइरहेका सत्वहरुलाई आधार दिलाउनको निमित्त कारण भएका आहारहरु यी चार हुन् (१) ओजस् आहार (२) स्पर्श आहार (३) मनो सञ्चेतना आहार र (४) विज्ञान आहार ; यी चार आहारहरुले सत्वहरुलाई बृद्धि गराउन स्थिर गराउन र उभ्याउन सहयोग दिन्छन् ।" (म. नि. महातण्हासङ्कय सुत्त) यसरी यिनीहरुमध्ये ओजस् आहार र स्पर्श आहारहरु रुपधर्ममा आधारित भएका आहारहरु हुन् । वास्तवमा चार नामधर्महरु रुपधर्म स्पर्शधर्महरुसित अलग हुन सक्तैनन् । "चतुर महाभूत धातु भन्ने मूल कारण प्रत्यय कारण भएकोले रुपस्कन्ध भनी प्रज्ञप्ति हुन्छ।स्पर्श मूल संसकारस्कन्ध भनी प्रज्ञप्ति हुन्छ । नामरुप मूल कारण प्रत्यय कारण भएकोले विज्ञानस्कन्ध भनी प्रज्ञप्ति हुन्छ ।" (म. नि. महापुण्णम सुत्त) ।

"भिक्षुहरु हो, विज्ञान, रुप, वेदना, संज्ञा, संस्कार नै आधार रहेको भई ; रुपारम्मण नै आरम्मण रहेको भई र रुप नै भरोसा रहेको भई स्थिर रहेमा रहने छ । तृष्णाद्वारा पोखाइएको भई बृद्धि विरुढी वैजुप्यतातिर पुगिन्छ । रुपलाई अलग राखी ; वेदना संज्ञा आदिलाई अलग राखी विज्ञानको एक जीवनमा आवगमन हुनु मरण हुनु पर्ने भई बृद्धि विरुढी विपुलता हुने कारण छैन ।" (खन्ध संयुत्त उपाय सुत्त) ।

विज्ञान रुपधर्मलाई अलग राखी एकलै स्थिर रहन नसक्ने कारण चार आहारसित सम्बन्धित बुद्धदेशनाद्वारा पनि स्पष्ट छ । "भिक्षुहरु हो, उत्पन्न भईसकेका उत्पन्न भइरहेका सत्वहरुलाई आधार दिलनउनको निमित्त कारण भएका आहारहरु यी चार हुन् (१) ओजस् आहार (२) स्पर्श आहार (३) मनो सञ्चेतना आहार र (४) विज्ञान आहार ; यी चार आहारहरुले सत्वहरुलाई बृद्धि गराउन स्थिर गराउन र उभ्याउन सहयोग दिन्छन् ।" -म. नि. महातण्हासङ्कय सुत्त) यसरी यिनीहरुमध्ये ओजस् आहार र स्पर्श आहारहरु रुपधर्ममा आधारित भएका आहारहरु हुन् । वास्तवमा चार नामधर्महरु रुपधर्म स्पर्शधर्महरुसित अलग हुन सक्तैनन् । "चतुर महाभूत धातु भन्ने मूल कारण प्रत्यय कारण भएकोले रुपस्कन्ध भनी प्रज्ञप्ति हुन्छ । स्पर्श मूल कारण प्रत्यय कारण भएकोले वेदनास्कन्ध, संज्ञास्कन्ध र संस्कारस्कन्ध भनी प्रज्ञप्ति हुन्छ ।" (म. नि. महापुण्णम सुत्त) ।

"मूलबीज, स्कन्धबीज, बीजबीज, फलबीज र जराबीज यी पाचँ प्रकारका बीजहरु न्फुटी नसडी, हावा धूपहरुले नछोई सारयुक्त भई राम्ररी सच्याएर राखेता पनि आधार पृथ्वी पानीसित अलग भई बृद्धि नहुने विरुढी नहुने । विपुलता नहुने जस्तै यसरी नै चार विज्ञानको आधार रुपस्कन्ध आदिहरुलाई पृथ्वीधातु जस्तै सम्झनु पर्छ । आशक्त प्रसन्न र रंजित हुने रागलाई आपोधातु जस्तै सम्झनुपर्छ । कारण सहितको कर्म विज्ञानलाई पाचँ प्रकारका बीजहरु ज्स्तै सम्झनुपर्छ ।"(खन्ध संयुक्त बीज सुत्त) ।

पालिपिटकमा अति प्राचीन सुत्तन्त देशनाहरुमध्ये बारबार उल्लेख गरिराखेका निम्न कुराहरुद्वारा पनि बुद्धवाद नामवाद नभएको तथ्य ; भगवान् बुद्धले उपदेश गर्नुभएको विज्ञान आत्म-उपादान अलगग नभएको कुनै कुनै बुद्धवादीहरुले गलत रुपमा सम्झिरहेको आत्मविज्ञान नभएको तथ्य स्पष्ट छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

"त्यो भिक्षुले विपश्यना ज्ञानदृष्टिद्वारा यसरी जान्छ । मेरो यो शरीरमा रुप छ । चार महाभूतको पुञ्ज हो । आमा बाबुबाट जन्मेको हो । भात रोटीद्वारा बृद्धि हुन्छ । अनित्य छ, परिमार्जन गर्नुपर्ने, मालिश गर्नुपर्ने, छेदन भेदन हुने स्वभाव भएको हो । मेरो विज्ञान पनि यो शरीरमा आधारित छ । यो शरीरसित सम्बन्धित छ भनी ज्ञान हुन्छ । उपमा भनौं भने वेलुरिय मोतिरत्नलाई आँखा भएको पुरुषले हत्केलामा राखी यो अत्यन्त जाज्वल्यमान रत्नमा यो नीलो धागो जडिराखेको छ भनी वा यो रातो धागो जाडिएको छ भनी जाने जस्तो हो ।" (दी. नि. सामञ्ञफल सुत्त र अन्य सुत्तहरु) ।

उपर्युक्त देशनाहरुलाई आधार बनाई भगवान् बुद्धले रुपवाद र नामवादखाई तिरस्कार गरी नाम रुप धर्म द्वय परस्पर उपकारक भई अन्यान्य स्वभाव सम्बन्धित रहनुलाई मात्र उपदेश गर्नुभएको तथ्य स्पष्ट छ । यो तथ्यसित सम्बन्ध राखी आयुष्मान् बुद्धघोष आचार्यले विसुद्धिमग्ग ग्रन्थ दिट्ठिविसुद्धि निद्देस खण्डमा निम्नानुसार भन्नुभएको छ ।

"यी नामरुप द्वयमध्ये नाम अनुभवशक्ति विहीन छ । आफ्नो सम्पत्ति अनुभव प्रभावद्वारा उत्पन्न हुन सक्दैन, खान सक्दैन, पिउन सक्दैन, करा गर्न सक्दैन, इर्यापथलाई कामयाबगर्न सक्दैन। रुप पनि अनुभव प्रभाव विहीन छ । आफ्नो निजी सम्पत्ति आनुभाव प्रभावद्वारा उत्पन्न हुन सक्दैन । वास्तवमा नामलाइृ रुप उत्पन्न हुन्छ । रुपलाई आधार बनाई नाम उत्पन्न हुन्छ । उपमा कस्तो भने- काना र लङ्गडाहरु परस्परमा एक अर्कोलाई आधार बनाई जाने जस्तै ; मानिसहरु र डुङ्गा, डुङ्गा र मानिस यी दुई थरी परस्परमा एक अर्कोलाई आधार बनाई समुद्रमा जाने जस्तै नाम रुप पनि नाम रुप दुबै परस्परमा एक अर्कोलाई आधार बनाई उत्पन्न हुन्छन् ।

नाम रुप पौराणिक भारतीय धर्म ग्रन्थहरुमा मनुष्य प्राणीको परमार्थ स्वभाव आकार प्रकारलाई प्रदर्शन गर्ने शब्द हो । नामको मूल अर्थ अभिप्राय नायँ हो । पुराना मानिसहरुको दृष्टि अनुरुपएक व्यक्तिको नायँ त्यस व्यक्तिको आत्मविज्ञानसित सम्बन्धित रहेकोले नाम शब्द पुसातन भारतीयहरुको निम्ति आत्मविज्ञान अर्थवाची पनि हो । "नाम रुप" पदलाई बुद्धत्पाद भन्दा अगाडिदेखि विद्यामान ब्राम्हाण ग्रन्थ अर्थववेद ग्रन्थ र उपनिषद् ग्रन्थहरुमा देखिन्छ । ती ग्रन्थहरुमा नाम र रुप ब्रम्हाको स्पष्ट धर्म द्वय हो । एक ठायँमा त नाम जरा मरण नभई नित्य स्थावर स्थिर रहेको आत्मा भई मानिस मरण हुदाँ रुपलाई त्यागी अन्य भूमिहरुमा सरेर जाने कुरा उल्लेख गरिराखेको छ ।

यसरी मूल प्रारम्भको आत्मवादसित तिरस्कार गर्ने बुद्धवादको निम्ति अति योग्य अनुकूल पद हो भनी भन्न सुहायँदैन । त्यसकारण पालिपिटकमा "नामरुप" को सत्तामा "पञ्चस्कन्ध"लाई बढी प्रयोग गरिन्छ । "स्कन्ध" पुरानो एउटा उपनिषद् ग्रन्थमा धर्मस्कन्ध - धर्म उपदेश समूह) को रुपमा एक पटक पछिल्लो एउटा उपनिषद्मा "अग्निपुञ्ज" अर्थवाची रुपमा एक पटक जम्मा दुई पटक प्रयोग गरिराखेको पाइन्छ । Mrs. Rhys Davids ले स्कन्ध पद बुद्धयुगको पछिल्तिर मात्र पिटकभित्र प्रवेश गरेको पद हो भनिन्छ । सर्वप्रथम भगवान् बुद्धले उपदेश गर्नुभएको धर्मचक्र सूत्र र अनात्म लक्षण सूत्रमा समेत "स्कन्ध" पद समावेश भएकोलाई आधार लिएमा Mrs.Rhys Davids को कुरालाई स्वीकार्न मुश्किल छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

भगवान् बुद्धले किन पञ्चस्कन्धलाई मात्र उपदेश गर्नुभएको त भन्दा पञ्चस्कन्धले सम्पूर्ण संस्कार धर्मलाई संगालिने मात्र नभई तिनीहरुमा आत्मवादको निम्ति आधार भरोसा मात्र नभई तिनीहरुमा आत्मवादको निम्ति आधार भरोसा नभएको कारणले उपदेश गर्नुभएको हो भनी आयुष्मान् बुद्धघोषले भन्नुभएको छ । अवश्य हो । स्कन्धले समूह पुञ्च्ज अर्थ व्यक्तः गर्दछ । पञ्चस्कन्ध देशनाहरुमा मूल प्रमुख धर्मलाई उल्लेख गरिराखेको छैन । (वा)चार नामस्कन्धमा पनि यो स्कन्ध मूल प्रमुख हो भनी देखाएको छैन । त्यसरी नदेखाई नामस्कन्धलाई सामान्य रुपमा चार वटा छुट्याई देखाउनु आत्मवादलाई तिरस्कार गर्न चाहेकोले हुनसक्छ । सामान्य तौरले चारवटा विभाजन गरी देखाउँदा देखाउँदै पनि कोही कोही बुद्धवादीहरुले मनोविज्ञानलाई आत्माको रुपमा सम्झी आत्मवादीहरु बनिरहेका हाम्रो सामू दृष्टान्त प्रकट छ ।

चार नामस्कन्धमध्ये वेदना अनुभव गर्न जान्ने स्वभाव हो । दुःख वेदना सुख वेदना अदुःख मसुख वेदना भनी वेदना तीन प्रकारका छन् । दुःख वेदना सुख वेदना अदुःख मसुख वेदना भनी वेदना तीन प्रकारका छन् । दुःख वेदना र सुख वेदनालाई धेरैजसो मानिसहरुले बुझ्ने भएता पनि दुःख पनि नभएको सुख पनि नभएको वेदनालाई बुझ्न सजिलो हुने छैन । दुःख सुख विहीन धर्मलाई अनुभव गर्ने (वेदना) धर्म भित्र भित्र्याउन सकिएला र भनी सोधपूछ गर्न लायक छ ।

वेदना भन्ने पालिपद "विद" मूल धातुबाट आएको हो । विद जान्ने अर्थवाची हो । तसर्थ वेदना दुःख सुख अनुभव गर्नु भन्दा अर्थ अभिप्राय विस्तृत र व्यापक भई स्पर्श हुनु जान्नुलाई निर्देशित गर्छ । प्रतीत्य समुत्पादमा स्पर्शको कारणले वेदना उत्पन्न हुन्छ भन्छ । हामीले आध्यात्मिक आयतनहरुसित पञ्चारम्मणको संघट्टन हुने प्रत्येक अवस्थामा सधैं सुख दुःख अनुभव गर्नु पर्ने होइन । सुख दुःख अनुभव गर्न नपाइएता पनि एक न एक ज्ञान प्रादुभवि हुने त अवश्य हो । स्पर्श हुनु जान्नुसित सम्बन्धित रहेको कारणले नै वास्तवमा वेदना धेरै प्रकारका भएका हुन् । "हे आनन्द, म तथागतले कारण पर्यायद्वारा दुई प्रकारका वेदना, तीन प्रकारका वेदनाहरुलाई मात्र नभई पाँच प्रकारका वेदना, ६, १८, ३६ आदि धेरै प्रकारका वेदनाहरुलाई उपदेश गर्नु परेको हो ।" (म. नि. बहुवेदनीय सुत्त) ।

वेदना जान्नुसित सम्बन्धित रहेको तथ्य धम्मदिन्ना स्थविराले विशाखलाई उपदेश निदुभएको कुराले पनि स्पष्ट छ । "हे दायक विशाख, सुखवेदना स्थिर रहनुको कारणले सुख हुन्छ । विनाश हुनुको कारणले दुःख हुन्छ । दुःख वेदना स्थिर रहनुको कारणले दुःख हुन्छ । विनाश हुनुको कारणले सुख हुन्छ । अदुःख मसुख वेदना जान्नुले गर्दा सुख हुन्छ । नजान्नुले गर्दा दुःख हुन्छ । कुनै कुनै सुखवेदनामा रागानुशय (रञ्जित हुने बीज धातु) घुसेको हुन्छ । कुनै कुनै दुःख-वेदनामा प्रतिद्यानुशय घुसेको हुन्ट । दुःखवेदना र सुख वेदना परस्पर प्रतिस्पर्धात्मक हुन् ।" (म. नि. चूलवेदल्लसुत्त) ।

पिटक वाङ्मयमा अवेर, अब्यापझ, अप्पटिघ, करुणा, मेत्ता, पामोज्ज, मुदिता, अनुकम्प आदि वेदना चैतसिकहरुलाई निर्देशित गर्ने पालिपदहरु छन् । तिनीहरुमध्ये अनुकम्प प्रसिद्ध पद हो । Mrs. Rhys Davids ले यो पद भगवान् बुद्धको पालामा मात्र प्रादुर्भाव भएको पद हो भन्छिन् । उनको मतानुसार अनुकम्प दया माया राख्ने अर्थवाची भए पनि हामीले बुझेको माथिको व्यक्तिले तल्लो व्यक्तिलाई दया माया राख्ने जस्तो नभई समान स्थित भएको मानिस परस्पर राख्नु पर्ने दया माया

Downloaded from http://dhamma.digital/

जस्तोलाई भन्न चाहेको हो । अर्को शब्दमा अनुकम्प विश्व मानव सबैप्रति हामीले राख्नुपर्ने राम्रो मनोभावना चेतना हो । भगवान् बुद्धले बुद्ध भइसक्नु भए पछि भिक्षुहरुलाई संसारका सत्वप्राणीहरुलाई करुणा राखी धर्म प्रचारको कार्य बहन गर्न प्रेरित गर्नुभएको कथन (सब्बपाणभूतानुकम्पि लोकानुकम्पाय अत्थाय हिताय देवमनुस्सानं) भगवान् बुद्धलाई अनुकम्पवादलाई आचरण गर्नु हुने उत्तम आचार्य (सब्बभूतानुकम्पि लोकानुकम्पको) भनी व्यवहार गर्ने कथनहरुलाई आधार मानेमा अनुकम्पवाद बुद्धवादको सर्वप्रथम शुरुको वाद भएको कुरा निराशंकित छ ।

मेत्तालाई "प्रेम गर्नु" भनी हामी बुझ्छौं । :चक। च्जथक म्बखष्मक ले त स्नेह गर्नु प्रसन्न हुनु घनिष्टता हुनु सहृदय मित्र जस्तो धारणा राख्नु भनी भाषान्तरण गरेकी छिन् । पिटकवाङमयमा कल्याणमित्र हुनु अत्यावश्यक भएको तथ्यलाई विशेष गहन रुपमा प्रदर्शित गर्ने धेरै कुराहरु छन् । हिन्दू उपानिषद् ग्रन्थहरुमा भेटाउन गाह्रो कल्याणमित्र हुनुको पणिामलाई पालिपिटकमा बारबार उल्लेख गरिराखेको छ । भगवान् बुद्ध स्वयंले पनि आफूलाई वेनेय्य सत्व प्राणीहरुको कल्याणमित्र भनी व्यवहार गर्नुभएको छ । "आनन्द, म तथागत जस्तो कल्याणमित्र व्यक्तिलाई कारण गरी सत्वप्राणीहरु जरा मरण शोक दु:ख दौर्मनस्यहरुबाट मुक्त हुन्छन् ।" (कोसलसंयुक्त दुतिय अप्पमाद सुत्त) ।

1. Mrs Rhys Davids, " The Birth of Indian Psychology and its Development in Buddhism" , P. 302

'संज्ञा' सम्झना राख्ने धर्म हो । सम्झना राख्नुसित सम्बन्ध राखी बुद्धवादीहरुको निमित्त विचार, विर्मश र निरीक्षण गर्नु योग्य एउटा समस्या छ । त्यो नित्य आत्मा जीव पुद्गल सत्व नरही निरन्तर रुपमा लगातार उदय व्यय भई विनाश भइरहेको चित्त धर्महरु मात्र छन् भन्ने हुन्छ । त्यसो भएमा हामीहरुले अतीत समयमा अनुभव गरेर आइसकेका घटनाहरु सुनेका देखेका सम्झेका अवस्थाहरुलाई किन अहिले फेरि सम्झन सकेको नि भनेर प्रश्न खडा गर्न सकिन्छ ।

पालि प्रज्ञाविद् ऊ. स्वे जां आउँले यो समस्या समाधान गर्न पट्ठान ग्रन्थमा आएको २४ प्रत्ययको विषयलाई सविस्तार उल्लेख गर्न सक्तैनौं । हामीले उल्लेख गर्न चाहेको त विभिन्न चित्त धर्म पछि पछिको चित्त धर्मसित कमसेकम ४ प्रकारका प्रत्ययहरु समीपता हुनु (अनन्तर प्रत्यय) एकसाथ हुनु (समनन्तर प्रत्यय) नहुनु (नास्ति प्रत्यय) र अलग्ग नहुनु (अविगत प्रत्यय) हुन् । यसरी चार प्रकारका प्रत्ययहरुद्वारा सम्बन्धित रहेको कारणले अगाडि निरोध र शान्त हुने चित्त धर्मले पछि नयाँ उत्पन्न भएर आउने चित्त धर्मलाई उपकार गर्छ । अर्को शब्दमा एउटा चित्त निरोध र शान्त हुनुको लगत्तैपछि त्यसको शक्ति (पच्चयसत्ति) जम्मैलाई पछि उत्पन्न भएर आउने अर्को चित्तलाई दिइन्छ । तसर्थ एउटा चित्तले अघि निरोध र शान्त भई लोप भएर गइसकेको चित्तको शक्ति सामर्थ्य जम्मैलाई अंशको रुपमा स्याहार्न पाउँछ । त्यसो भएकोले फेरि सम्झना राख्ने कृत्यलाई वहन गर्ने विभिन्न चित्तोत्पादमा समावेश भएको संज्ञा चैतसिले अवसर पाएको परिस्थितिमा अघिको मूल आरम्मणलाई फेरि सम्झन राख्छ । जुन प्रकारका आकार प्रकार लक्षणहरुद्वारा अघि अघिका चित्तहरुले कुनै एक चीजलाई सम्झना राख्छन् ; त्यही आकार प्रकार लक्षणहरुले नै अहिले मनमा फेरि सम्झना राख्नलाई सहयोग गर्दछन् ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

संस्कार शोधन, प्रबन्ध र व्यवस्था गर्ने धर्म हो । सुत्तन्तपिटकमा कार्यसंस्कार, वचीसंस्कार र चित्तसंस्कार भनी तीन प्रकारको संस्कार देखाइराखेको छ । “श्वास प्रश्वासहरु शरीरमा उत्पन्न हुन्छन् । शरीरसित सम्बद्ध छन् । त्यसकारण कार्यसंस्कार भन्दछ । सर्वप्रथम विचार गरेर निरीक्षण र परामर्श गरेर पछि कुरा व्यक्त गर्छ । त्यसकारण वितर्क विचारलाई वचीसंस्कार भन्दछ । संज्ञा र वेदना चैतसिक भनिन्छन् । चित्तसित सम्बद्ध छन् । त्यसकारण चित्तसंस्कार भन्दछ ।” (म.नि.चूलवेदल्ल सुत्त) यो पालि अनुसार संस्कार कायिक कर्म वाचसिक कर्म र मानसिक कर्महरुलाई सहयोग पुऱ्याउने धर्महो । प्रतीत्य समुत्पादमा त त्यो कर्म नै भयो ।

1. S.Z. Aung, "Compendium of Philosophy", P/ 42.

वास्तवमा भन्ने हो भने संस्कार धेरै बुद्धवादीहरुले बुझेको भन्दा बढी अर्थ अभिप्राय विस्तृत रव्यापक एवं गम्भीर छ । बुछवादमा ‘कम्म=कर्म’ प्रधान रुपमा चेतना प्रमुख भई अतीत जीवन अथवा वर्तमान जीवनमा आफूले गरेको कार्यलाई भन्न चाहेता पनि यर्थाथमा एउटा मानिसको जीवनको स्थितिलाई निर्माण गर्ने त्यस मानिसको कार्य ; वरिपरिका अन्य मानिसहरुको सबै कार्य पनि ‘कम्म = कर्म ’ को अर्थमा निहित छ । त्यस्तै संस्कारलाई शोधन गर्नु, प्रबन्ध र व्यवस्था गर्नु भनी अर्थ लषउँदा एउटा मानिसलाई शोधन गर्ने, प्रबन्ध र व्यवस्थ ा गर्ने अध्यात्म धर्म र बाहय धर्महरुलाई बुझ्नु योग्य छ । अर्को शब्दमा भनौं भने संस्कारमा आएको शोधन गर्ने, प्रबन्ध र व्यवस्थ ागर्ने पनि समावेश रहेको कुरा होश राख्नु पदर्छ । यो तथ्य निम्न देशनामा स्पष्ट छ ।

”हे आनन्द, कायद्वारमा उत्पन्न हुने चेतना रहेमा कायसञ्चेतनाको कारणले गर्दा आध्यात्मिक सन्तानमा सुख दुःख हुन्छ । चेतना अविद्याको कारणले उत्पन्न हुन्छ । आफूले पनि त्यो कार्य संस्कारलाई शोधन गर्छ, प्रबन्ध र व्यवस्था गर्छ । त्यस शोधन गर्नु, प्रबन्ध र व्यवस्था गर्नुको कारणले त्यो कर्मले आध्यात्मिक सन्तानमा सुख दुःख निर्माण गराउँछ । अन्य व्यक्तिहरुले पनि त्यो कायसंस्कारलाई शोधन गर्नु, प्रबन्ध र व्यवस्था गर्नुको कारणले सुख दुःखलाई उत्पन्न गराउँछ । अनजानको रुपमा भए पनि त्यो कार्यसंस्कारलाई शोधन गरी, प्रबन्ध र व्यवस्था गरी सुख दुःखलाई उत्पन्न गराउँछ ।” (निदासंयुत्त-दसबलवग्ग-आयस्माभूमिज सुत्त) ।

१. “कम्म” को विस्तृत र व्यापक अर्थ अभिप्रायलाई “कर्म शक्ति र कर्मवाद” खण्डमा सविस्तार प्रदर्शित गरिने छ ।

पञ्चस्कन्धमा संस्कार मनोविज्ञानलाई शोधन गर्ने, प्रबन्ध र व्यवस्थ ागर्ने धर्म हो । चैतसिक पदलाई सुत्तन्तपिटकमा भेटाउन गाह्रो भएता पनि अभिधम्मत्थ सङ्गह ग्रन्थमा चैतसिक ५२ प्रकारको देखाएको छ । तिनीहरु सम्पूर्ण चित्त धर्मलाई संगाल्न जम्मा पारी गिन्ति गरिराखे जस्तो भई धम्मसङ्गणी पालिमा चैतसिक धर्म समूहमध्येमा तिनीहरु बहेक कारण समवाय भई उत्पन्न भएर आउने अन्य सबै नामधर्म निहित छ भनी भनिएको छ ।

संस्कारस्कन्ध वा चैतसिक धर्मसमूहमा प्रकट भई महत्वपूर्ण धर्म भनेको त चेतना हो । चेतना प्रेरित गर्ने धर्म हो । Will, Volition आदि अंग्रजी शब्दहरुसित समानार्थी हो । Mrs. Rhys Davids ले त पालिपिटकमा ती अंग्रेजी शब्दहरुसित समानार्थी भएको पालि शब्द छैन ; सबभन्दा निकट अभिप्राय भएका शब्दहरु सङ्कप्प, काम, छन्द आदि शब्दहरु नै हुन् भन्छिन् । जेहोस्, चेतनाहं भिक्खवे

Downloaded from http://dhamma.digital/

कम्मं आदि पालि देशना अनुरुप कुनै न कुनै काम (कम) गर्दा चेतना आवश्यक भई कर्मपथ सिद्ध गराउन सहयोग गर्ने चिन्तन मनन प्रयत्न उद्योगसित सम्बद्ध रहेको तथ्य स्पष्ट छ ।

बुद्धवादले स्थिर नित्य आत्मा वा पुद्गलालाई तिरस्कार गरेको हुदाँ बुद्धवादको मतानुसार एउटा मनुष्य प्राणीमा चिन्तन मनन गर्नु प्रयत्न र उद्योग गर्न हुन सकिन्छ र भनी सोध्न योग्य छ । यो प्रश्न वासतवमा अनौठो होइन । बुद्धकालीन एउटा ब्राम्हणले बुद्धसित यस्तै प्रकारको प्रश्न सोधेको थियो । यो सोधाइको मूल कारणलाई पिटकमा उल्लेख गरिराखेको छैन । भगवान् बुद्धको अनात्मवादलाई गहिरिएर नबुझेको कारणले सोधेको हुनसक्छ । भगवान् बुद्धको उत्तर स्मरणीय भएर परिपूर्ण रुपमा उल्लेख गरिन्छ ।

ब्राम्हणः भो गौतम, मैले आफूले गर्नुपर्ने कृत्य छैन । अरुले गर्नुपर्ने कृत्य छैन भनी धारण राख्छु ।

बुद्ध : यस्तो धारणा राख्ने व्यक्तिलाई मैले देख्न पनि देखेको छैन ; सून्न पनि सुनेको छैन । कस्तो कारणले आफू अगाडि बढेर आफू पछाडि सरेर आफूले गरेको कृत्य छैन ; अरुले गरेको कृत्य छैन भनी भनेको नि ? ब्राम्हण, तिमी के ठान्छौ ? सर्वप्रथम उद्योग गर्ने स्वभाव आरब्भधातु छ होइन ? आरब्भधातु छ भने त्यो आरब्भधातुले सम्पन्न सत्वहरु प्रकट रुपमा छन् । अल्छीपनाबाट निष्काशित हुने स्वभाव (निक्कमधातु) क्रमबद्ध रुपमा लगातार उद्योग गर्ने स्वभाव (परक्कमधातु) शक्ति सामर्थ्य स्वभाव - थामधातु) स्थिर स्वभाव (ठितिधातु) अत्यधिक उद्योग गर्ने स्वभाव (उपक्कमधातु) हरु पनि छन् । ती धातु स्वभावहरुले परिपूर्ण सत्वहरु पनि छन् । त्यसकारण सत्वहरुको आफूले गर्नुपर्ने कृत्य ; अरुले गर्नुपर्ने कृत्य अवश्य रहेको कुरा स्पष्ट छ । (अं. नि. छक्कनिपात-नत्थि अत्तकार सुत्त) ।

1. **Mrs. Rhys Davids, "The Birth of Indian Psycology and its Development in Buddhism, Chap. 14.**

बुद्धवादले प्रयत्न वा उद्योग गर्नुलाई पौराणिक अन्य भारतीय वादहरुले भन्दा अत्यधिक बढी गुणा महत्व दिई प्रगाढ रुपमा उपदेश गर्छ । वीरिय पद उपनिषद् साहित्यमा एकचोटिमात्र देखा परेता पनि वीरियसित समान भएको अर्थ अभिप्राय रहेको वायाम, पधान, परक्कम, उट्ठान आदि पदहरु पलिपिटकमा अनगिन्ति रुपमा कैयन् पटक देखापर्दछ । वीरिय पञ्चबलहरुमा, सप्त सम्बोध्यंगहरुमा निहित रहेको एउटा धर्म हो । सम्मावायाम अष्टांगिक मार्गमा समावेश छ । “यो शासनमा भिक्षुले अवश्यमेव छाला, नशाा, हाड बाँकिरहेता पनि, शरीरमा मासु ररगत सुकेर गएता पनि, अरहन्त फल प्राप्त नगरी वीरिय (वीर्य) सिथिल पार्नु योग्य छैन ।” यसरी पालिपिटकमा बारबार भेटाउने शब्दद्वारा बुद्धवादीहरुले चाहने वीरिय सामान्य वीरिय नभई अति तीब्रतर प्रकारको वीरिय भएको तथ्य स्पष्ट छ ।

१. “मानिसको बन्धन र स्वतन्त्रता” म्यापदी, अक्टूवर १९५७ ।

2. **Ibid, P. 284.**

सही रुपमा भन्ने हो भने बुद्धवादीले सामान्य प्रकारको वीर्य सामान्य प्रकारको दृढ मनोवृत्तिले मार्ग फल निर्वाण धर्मलाई नभनौं, भगवान् बुद्धले गम्भीर एवं प्रगाढ रुपमा उपदेश

Downloaded from http://dhamma.digital/

गर्नुभनेको क्षान्तिधर्मलाई पनि आचरण गर्न मुश्किल छ । "म तथागतको अनुशासन उपदेशलाई अनुशरण गर्ने भिक्षुले दुईतिर समाउने भएको करौंतीले दुष्ट चोरहरुले अङ्ग प्रत्यङ्गहरु िचरेर काटी दिएता पनि तिनीहरुप्रति कोप नगरी सहनु पर्दछ ।" (म. नि. ककचूपम सुत्त) यसरी भगवान् बुद्धले उपदेश दिनुभएको जस्तो शीलाचरणले सम्पन्न हुन चाहने व्यक्तिमा मनोबल चित्तशक्ति विशेष रुपले विशाल हुनु आवश्यक भएको कुरा निराशङ्कित छ ।

बुद्धवादमा मनोवृत्तिशक्ति त्यतिकै अत्यावश्यक भएर पनि त्यस मनोवृत्तिशक्तिको मूल कारण धर्म चेतनालाई किन वेदना, संज्ञाहरु जस्तै एउटा स्कन्धको रुपमा विशेष उल्लेख नगरी एउटा चैतसिकको रुपमा सामान्य तौरले उल्लेख गरिराखेको नि ? भनौं । चेतना मानिसहरुको स्वभावतः चिन्तन मनन गर्नु कर्म गर्नुसित सम्बद्ध भइरहेको कारणले आत्मवादीहरुले त्यसलाई मूल प्रमुख धर्म वा आत्मा भनी गलत प्रकारको सम्झना राख्न सक्छ । Mrs. Rhys Davidsले समेत बुद्धवादमा मनोवृत्ति दृढ हुनु वा चेतनालाई अति प्रोत्साहित गर्छ ; गम्भीर एवं प्रगाढ रुपमा उपदेश गर्छ ; तसर्थ मनोभावनाको स्वामि वा चेतना मालिक वा आत्मालाई पनि स्वीकार्नु हुन्छ भन्छिन् । त्यसरी आत्मवादीहरुले गलत रुपमा विचार विर्मश र कल्पना गर्ला भन्ने डरले पिटकमा चेतनालाई चैतसिक धर्मको रुपमा उल्लेख गरिराखेको जस्तो भान हुन्छ ।

ऊ. स्वे जां आउँको विचारधारा अनुसार चेतना चिन्तन मननलाई उत्पन्न गराउने धर्म ; संस्कारस्कन्धमा प्रधान पूर्वगामी धर्म ; अन्य सम्प्रयुक्त चैतसिक धर्महरुलाई आफूसंग सम्मिलित गर्ने धर्म हो । अवश्य हो । चेतना कारण बिनाको मूल प्रधान धर्म होइन । विर्तक विचार मनसिकार आदि धर्महरुको सामूहिक सहयोगद्वारा प्रादुभार्व भएर आएको धर्म हो । यो अर्थ अभिप्राय आधुनिक चित्तविज्ञान प्रज्ञासित मेल खान्छ । "हामीले चेतनालाई मानसिक शक्ति सामर्थ्यहरुको मूलधर्म भनी सम्झनु हुन्न । चेतना एक प्रकारको क्रियाकलाप हो । चेतना प्रधान हुनु आफ्नो प्रभाव शक्तिहरुलाई एक न एक क्रियाकलापमा जम्मा गर्नु एकमुष्ट पार्नु नै हो" भनी एक जना मनोवैज्ञानिकले भनेको छ ।

चेतनालाई उपकार गर्ने चैतसिक धर्म धेरै प्रकारको भएकोमा श्रद्धा प्रकट भई महत्वपूर्ण चैतसिक धर्म हो । कुनै कुनै आधुनिक बुद्धवादीहरुले बुद्धवादमा ज्ञानद्वारा निरीक्षण र परिमार्जन गर्नुमात्र अत्यावश्यक भई विश्वास र प्रसन्न हुनु कतै पनि आवश्यक नभएजस्तो गरी भन्न थाल्छन् । विश्वास र प्रसन्नतालाई सानो र मामुली सम्झने बानी छन् । सही हो । बुद्धवादले परीक्षण र विभाजनलाई प्रोत्साहन दिन्ट । तर विश्वास र प्रसन्नतालाई तिरस्कार गरेको त होइन । वास्तवमा भन्ने हो भने पालिपिटकमा श्रद्धा धर्मको आवश्यकतालाई बारबार जोरदार रुपमा उल्लेख गरिराखेको छ । श्रद्धा पञ्चबल र पञ्च इन्द्रियहरुमा समावेश भएको एउटा धर्म हो ।

1. S. Z. Aung, "Compendium of Philosophy" , P. 235.

2. R. S. Woodworth, " Psychology" , P. 398

श्रद्धा वास्तवमा धर्म वादहरु बहेक अन्य ठाउँहरुमा पनि हुनु योग्य भएको तथ्य स्पष्ट छ । प्रज्ञा ज्ञानद्वारा परीक्षण र अध्ययन गर्नुलाई आधार भरोसा लिने वैज्ञानिकहरुले समेत स्वभाव धर्मलाई विपरीत नभई नित्य सही हुनुलाई स्वीकार रविश्वास गर्छन् । मानिसहरु दिनहुँ आवागमन र

Downloaded from http://dhamma.digital/

कामकाज गरिरहँदा (उदाहरणको रुपमा हवाईजहाजद्वारा यात्रा गर्नु एउटा डाक्टरसित औषधी गर्नु) विश्वासद्वारा गरिनु पर्दछ । त्यसरी नै बुद्धवाादमा कर्मनियाम भवसंसर आदि धर्महरु जतिसुकै कारण युक्तिले परिपूर्ण छ भनेता पनि वैज्ञानिक विधिद्वारा हातले समाती प्रत्यक्ष प्रदर्शन गर्न असम्भव भएको कारणले विश्वासद्वारा स्वीकारी आचरण गर्नुपर्ने धर्महरु हुन् । साँच्चै भनौं भने मार्ग, फल र निर्वाणधर्मलाई अभ्यास, उद्योग र आचरण गर्नु समेत श्रद्धा धर्म माथि आधारित हुनुपर्ने हो । (म. नि. किटागीरि सुत्त) ।

त्यसो भएर पनि श्रद्धा, वीर्य र प्रज्ञाहरुको दाँजोमा श्रद्धा हुनु आवश्यक छ । प्रज्ञा निरीक्षण परीक्षण गर्नु ; तुलना गर्नु तौलनुलाई सहयोग गर्ने धर्म हो । बुद्धवादमा प्रज्ञाको आवश्यकतालाई विशेष व्याख्या गरी उल्लेख गरिरहनु पर्दैन । "भिक्षुहरु हो, आचरण गरिरहने शैक्ष पुद्गलहरुको बलहरु श्रद्धा, ह्मी, अन्नाप्य, वीर्य, प्रज्ञा भनी पाँच प्रकारका छन् । गजुर भएको घरमा गजुर सर्वोत्तम भए जस्तै धुरी दलीनहरुलाई संग्रह र एकत्रित पार्न सक्ने जस्तै त्यसरी नै आचरण गर्दैरहेका शैक्ष पुद्गलहरुको पञ्चबलहरुमध्ये प्रज्ञावल सर्वोत्तम छ । बाँकी बलहरुलाई एकत्रित पार्न सक्छ ; संग्रह गर्न सक्छ ।" (अं. नि. पञ्चकनिपात-बलवग्ग-कूट सुत्त) ।

विज्ञान जान्ने बुझ्ने धर्म हो । आत्मवादीहरुले विज्ञानलाई आत्मासित सम्मिश्रण गरी गलत रुपमा सम्झन्छन् । यसरी गलत रुपमा सम्झनु पनि अचम्मलाग्दो छैन । पालिपिटकमा आएको परिनिर्वाण भइसकेको अरहन्तको विज्ञानहरुलाई मारदेवले खोजी गरे भन्नु (खन्ध संयुक्त-वक्कलिथेर सुत) विज्ञान मातृगर्भमा अवतरण गरे मात्र नाम रुप उत्पन्न भएर आउँछ (दि. नि. महानिदान सुत्त) भनी भगवान् बुद्धले आज्ञा गर्नु आदि आत्मवादीहरुको निमित्त गलत रुपमा निरीक्षण र परिमार्जन गर्नु योग्य छ । तर पनि भगवान् बुद्धको विचारधारा अनुसार विज्ञान शोधन गर्नु व्यवस्था गर्नु कारण धर्मसित विरत भई उत्पन्न भएर आएको होइन। खस तौरमा त्यो वेदना संज्ञादि अन्य धर्महरुसित अलग्ग भई एक्लै स्थिर रहन सक्ने धर्म नै नभएको तथ्य उपर्युक्त सुत्तन्त देशना साधक प्रमाणहरुद्वारा उल्लेख गरिसकेको छ ।

पञ्चस्कन्धहरुको एकचित्र हुने कारणलाई आयुष्मान् सारिपुत्रले पनि उपदेश गर्नुभएको छ । "आवुस कोट्ठिक, जुन वेदना, संज्ञा र विज्ञान छ, ती धर्महरु एकसाथ उत्पन्न हुने आदि हिसाबले संयुक्त छ । तिनीहरुको विभिन्न कारणलाई विभाजन गरी जनाउन मिल्दैन । जुन आरम्मणलाई वेदनाले अनुभव गर्छ ; त्यो आरम्मणलाई संज्ञाले सम्झन्छ । जुन आरम्मणलाई संज्ञाले सम्झन्छ ; त्यो आरम्मणलाई विज्ञानले जान्छ । त्यसकारण यी धर्महरु एकसाथ उत्पन्न हुन्छन् । यिनीहरुलाई विभाजन गरी विभिन्न कारणलाई जनाउन मिल्दैन ।" (म.नि.महावेदल्ल सुत्त) ।

चार नामस्कन्धको एकसाथ एकचित्र भई उत्पन्न हुनुलाई आयुष्मान् बुद्धघोषाचार्यले मज्झिमनिकाय अट्ठकथामा गङ्गा नदीको पानीसंग तुलना गरी देखाएको छ । पञ्च महानदीहरु सङ्गम भई समुद्रमा बगेर गएको ठाउँबाट पानी भरेर ल्याई यो पानी गङ्गा नदीको पानी यो पानी यमुना नदीको पानी भनी भन्न नसकिने जस्तै चार नामस्कन्धलाई भाग भागमा विभाजन गरी छुट्याउन मिल्दैन । मिलिन्द पञ्हामा पनि आयुष्मान् नागसेनले तरकारीमा एकत्रित भइसकेको अमिलो, नूनिलो, पीरो, तीतो आदि रसहरुको शक्तिलाई अलग अलग विभाजन गरी धारण गर्न नसकिने जस्तै एकत्रित

Downloaded from http://dhamma.digital/

भइरहेको चित्तधर्महरुको विभिन्न विषयलाई यो चाहिं विज्ञान यो चाहिं स्पर्श भनी अलग अलग छुट्याएर जानिदैन भनी भन्नुभएको छ ।

विज्ञान (एक) चक्षुप्रसाद श्रोतप्रसाद आदि आरम्मण ग्राहक अङ्ग समूह र स्पारम्मण शब्दारम्मण आदि वस्तु आरम्मणहरु संघट्टन भई एकत्रित हुनुमा महत्वपूर्ण धर्म हो । आरम्मण ग्राहक अङ्ग समूह र वस्तु आरम्मणहरुको समूहलाई आयतन भनिन्छ । प्रसादरुपहरु र बाहय आरम्मणहरु एकत्रित हुनुको स्वभाव उत्पत्तिक्रमलाई बुद्ध प्रादुर्भाव हुनु अगाडि भारतीय धार्मिक वाङमयहरुमा र चार निकायग्रन्थहरुसंग एउटै युगमा प्रादुर्भाव भएका भारतीय वाङमयहरुमा अध्ययन र परीक्षण गरिराखेको छैन । उपनिषद्वाद त्यस प्रकारको अध्ययन र परीक्षणलाई प्रोत्साहन दिने वाद होइन । त्यो वादले हेर्नु, सुन्नु र जान्नु आदिलाई विचार नगरी हेरेको, सुनेको र जानेको पुद्गल सत्व आत्मालाई हटाई चित्त उत्पत्तिक्रम अध्ययन गर्नुलाई प्रोत्साहन दिन्छ । संयुक्त निकायमा आयतन विषयलाई विस्तृत रुपमा प्रस्तुत गरिराखेको सलायतन संयुक्त रुपमा समावेश छ ।

सलायतन संयुक्तमा आएका धेरै देशनाहरुको मुख्य अभिप्राय चक्षुप्रसाद आदि आध्यात्मिक आयतनहरु आत्मा होइनन् । संस्कार धर्ममात्र भई तिनीहरु मथि उपादान राख्नु हुन्न भन्ने तथ्य हो । “चक्षुप्रसाद आदि तिमीहरुका सम्पत्ति होइनन् , सम्पत्ति नभएका धर्महरुलाई हटाइदेऊ । त्यसरी हटाएमा तिमीहरुलाई हित र सुख हुनेछ ।” (सलायतन संयुक्त पहीन सुत्त) ।

आध्यात्मिक आयतनहरु र बाहिरिक आयतनहरु सङ्गम हुन लाग्दा चक्षुविज्ञान, श्रोतविज्ञान आदि उत्पन्न हुन्छन् । त्यसो हुनाले यी कुरा हेर्नु सुन्नु आदि आयतनमाथि बिल्कुल आधारित छ । “मित्रहरु हो, आध्यात्मिक सन्तानमा उत्पन्न हुने चक्षुप्रसाद राम्रो भएता पनि बाहिरिक सन्तानमा उत्पन्न हुने रुपारम्मणहरु प्रकट हुन नआएमा, त्यसबेला चक्षु रुपारम्मणलाई प्रत्यय गरी उत्पन्न हुने निरीक्षण गर्ने आवर्जन उत्पन्न हुँदैन, त्यतिखेरसम्म त्यो आवर्जन अनुरुपको विज्ञान प्रकट हुने नै छन् ।” (म.नि. महाहत्थिपदोपम सुत्त) ।

भिन्नभिन्न पञ्च आयतनमा टुट्टै क्षेत्र रही तिनीहरुले छुट्टै कृत्यहरुलाई वहन गर्छन् । यिनीहरुलाई एकसाथ एकत्रित गरी नेतृत्व र प्रशासन गर्ने धर्म मनोविज्ञान हो । “आवुस कोट्ठिक, विभिन्न आरम्मण भएका विभिन्न गौचर भएका यी पञ्चइन्द्रियहरुले परस्पर एकले अर्कोको गौचर आरम्मणलाई अनुभव गर्छ ।” (म. नि. महावेदल्ल सुत्त) ।

मनोविज्ञानलाई धम्मपद पालि पहिलो गाथामा नामधर्महरुको प्रमुखको रुपमा र एउटा सुत्तन्त देशनामा पञ्चस्कन्ध भन्ने नगरको अधिपति मालिकको रुपमा (पृष्ठ २१६) देखाएको छ । ती पालिहरुलाई उद्धृत गरी आत्मवादीहरुले मनोविज्ञानलाई आत्म भनी गलत धारणा राख्दछन् । तर पनि मनोविज्ञान संस्कार धर्म भई आत्मा होइन ; सही रुपमा त ती देशनाहरुले बुद्धवाद आत्मालाई तिरस्कार गरिएता पनि नास्तिकवाद नभएको कुरालाई देखाउँछन् । बुद्धवादको विचार अनुसार परमार्थ हिसाबले पुद्गल सत्व आत्मा जीवलाई खोजी गरेर नमिलेता पनि वेदना, संज्ञादि चित्त चैतसिक धर्महरु रेखदेख बिना जथाभावी उत्पन्न भइरहेका नभई मनोविज्ञानले अधीनमा राखी चित्त स्वभाव कारण धर्महरु अनुरुप उत्पन्न भई निरोध र अन्त भइरहन्छन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

चित्त उत्पत्तिक्रम स्वभाव धर्महरुलाई त मिलिन्दपञ्हा ग्रन्थमा केही मात्रामा देखाएको छ । मिलिन्द राजले नागसेन स्थविरसँग चक्षुविज्ञान मनोविज्ञानहरु किन एक अर्कोलाई अहराउने पहराउने नगरिकन नै पूर्वापर भइरहेको नि ? भनी सोधे । आयुष्मान् नागसेन स्थविरले चक्षुविज्ञानले मनोविज्ञानलाई अहराउदैन ; मनोविज्ञानले पनि चक्षुविज्ञानलाई प्रेरणा दिदैन ; ती धर्महरु आपसमा सरसल्लाह र सङ्गम नभइकन नै बगेर जाने भएको कारणले ; कारण द्वार भएको कारणले ; गौचर भएको कारणले र अभ्यास क्षेत्र भएको कारणले पूर्वापर भइरहेको कुरा उपमा उपमेयहरुढारा उत्तर दिनुभयो ।

पश्चिमी राष्ट्रको मनोविज्ञानलाई केही मात्रामा अध्ययन गरिसकेको व्यक्तिले आयुष्मान् नागसेनको कुरालाई राम्ररी बुझ्ने छ । मनोविज्ञानका ग्रन्थहरुको भनाई अनुसार हामीहरुको धर्मारम्मणहरु परस्परसामीप्य शक्तिद्वारा उपकार गर्छन् वा सामीप्यद्वारा उत्पन्न भएर आउँछन् । पानी ओरालोतिर आफसेआफ बगेर जाने जस्तै एउटा धर्मारम्मणले कारणानुरुप अथवा समानताको अनुरुप वा विरोधानुरुप एउटा धर्मारम्मणलाई उत्पन्न गराउँछ । उदाहरणको रुपमा भनौं भने एउटा सिंहलाई देख्यो भने सिंहलाई कारण गरी अफ्रिका महाद्वीप, अमेरिका महाद्वीप, सोभियत यूनियन, पुँजीपतिवाद आदिलाई लहरै लगातार विचार गरिने हुन्छ । एक न एक चरित्र अत्यधिक भएको व्यक्ति त्यस चरित्रको दवाव र अभिभूततालाई भोगी त्यस व्यक्तिको मनोविज्ञानको निमित्त त्यो चरित्र नै कारणद्वार वा निस्कने ढोका भएको हुनेछ । दक्षता, चातुर्य र बढी अभ्यासको कारणले मनोविज्ञान कसरी उत्पन्न भएर आउँछ भन्ने कुरा प्रकट भई प्रत्येक जसो व्यक्तिले जानी बुझिसकेको कारणले गर्दा विशेष उल्लेख गरिरहनु आवश्यक छैन ।

आयुष्मान् बुद्धघोष रअन्य अट्ठकथा आचार्यहरुले मनोविज्ञानको आधार वस्तु रुप हृदयवस्तु वा मुटु थैली हो भनी उल्लेख गरेका छन् । यो सिद्धान्त बुद्ध प्रादुर्भाव हुनुभन्दा अगाडि भारतमा विद्यमान रहिसकेको हो । पौराणिक उपनिषद् ग्रन्थहरुमा मुटु थैली भित्र आत्मा रहेको तथ्य देखाइराखेकोलाई माथि उल्लेख गरिसकें । (पृष्ठ १७९) :चक। च्जथक स्बखष्मक को भनाई अनुसार यो धारणा पालिपिटकवाङमयमा बिल्कुल देखापर्दैन । पालिपिटकमा मुटुलाई आधुनिक युगका मानिसहरुले बुझै जस्तै मानसिक सुख शान्ति हुनु मानसिक श्रेष्ठ पवित्रता हुनु मानसिक शूक्ष्मता र कोमलता हुनु आदि रुपमा लौकिक व्यवहार अनुरुप प्रयोग गरी मनोविज्ञानको आधार स्थलको रुपमा देखाइराखेको छैन ।

मुटु मनोविज्ञान वा चित्तको आधार स्थल रुपवस्तु हो भन्ने विषय सर्वप्रथम पालि प्रमाण सहित उल्लेख गर्ने व्यक्ति त बर्मेली प्रज्ञाविद् ऊ. स्वे जां आउँ हो । ऊ. स्वे जां आउँले भगवान् बुद्धले आफ्नो समयमा चित्तको आधार स्थल रुपवस्तुसित सम्बन्धित मानिसहरुको धारणालाई स्वीकार्न नचाहेता पनि धेरै मानिसहरुलाई विरोध गरी उपदेश गर्न नचाहनु भएको कारणले मौन रहनु भएको हो भनिन्छ । यो कुरा सही हुनसक्छ । जीशस् क्राइष्टले पनि ममा तिमीहरुलाई भन्नुपर्ने कुरा थुप्रै छ । तर अहिले तिमीहरुले मेरो कुरालाई स्वीकार्न सक्ने छैनौभनेको छ । सूर्यलाई पृथ्वीले परिक्रमा गर्ने कुरा सर्वप्रथम थाहा पाउने यूरोपेली प्रज्ञाविद् Coaper Nicus ले आफ्नो धारणालाई उद्घोषण नगरी ३६ वर्षसम्म पर्खिरहयो ।

1. **Mrs. Rhys Davids, 1914, "Buddhist Psychology", P. 71.**

Downloaded from http://dhamma.digital/

भगवान् बुद्धले महाजनहरुको विश्वासलाई गौरव राख्नु हुने विषय ; कुनै एउटा विश्वास मिथ्या भए पनि मानिसहरुको अर्थहितसित विरोधी र प्रतिपक्षी छैन भने त्यस विश्वासलाई निन्दा र उपहास गर्न चाहने मन नरहेको विषय भगवान् बुद्धको अनुशासन पद्धति खण्डमा विस्तृत रुपमा उल्लेख गरिसकिएको छ ।

ऊ. स्वे जां आउँको लेख सम्झन योग्य भएर पूर्ण रुपमा उल्लेख गर्नेछु ।

"धम्मसङ्गणी पालिमा हृदयवस्तुलाई खालि राखी छोडेर जानु हामी बुद्धवादीहरुको निमित्त अनौठो छ । त्यस पालिमा आएका धर्महरु भगवान् बुद्धका उपदेश हुन् भनी हामी विश्वास राख्छौं । हृदयवस्तुलाई बाँकी छोडेर जानु जानीजानी छोडेर जानु हुनसक्छ । बुद्धकालीन मानिसहरुले मुटुलाई चित्तको आधार स्थल रुपमा धारणा राखी सम्झिराखेको हुँदा भगवान् बुद्ध मौन रहनु भएको हो । भगवान् बुद्धले मानिसहरुको धारणालाई स्वीकार्नु हुन्न । तर यदि आफ्नो धारणालाई उपदेश गरेको खण्डमा त्यस धारणालाई धेरै मानिसहरुले स्वीकार्ने छैनन् । त्यसो भएता पनि भगवान् बुद्धले चित्तको आधार सम्बन्धी समस्यालाई पट्ठान ग्रन्थमा आएको अभिधम्म देशनाको निमित्त छुट्टै बाँकी राख्नु भएको थियो । पट्ठान ग्रन्थमा भगवान् बुद्धले धेरै मानिसहरुको सिद्धान्तलाई स्वीकारेको रुपमा मुटु चित्तको आधार स्थल हो भनी भन्नु भएन ।

1. S.Z. Aung, "Compendium of Philosophy" , P. 278 note by Mrs. Rhys Davids .

पट्ठान पालिमा आएको कुरा यहाँ दिइन्छ । "चक्खायतनं चक्खुविञ्ञाणधातुया तं सम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं निस्सयपच्चयेन पच्चयो ।" (अर्थ) चक्षुले चक्षुविज्ञानधातुसित र सम्प्रयुक्त धर्महरुसित निस्सय (आधार भरोसा) प्रत्यय भई उपकार गर्छ । अन्य आयतनहरुलाई पनि त्यस विधि जस्तै देखाएको छ । मनो (चित्त) विषयसित सम्बन्ध राखेर त "यं सम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं निस्सयपच्चयेन पच्चयो ।" जुन रुपवस्तु देख्नु जान्नु बुझ्नुको आधार हो । त्यो रुपवस्तुले त्यस देख्नु जान्नु बुझ्नुलाई र सम्प्रयुक्त धर्महरुलाई निश्रय-प्रत्ययद्वारा उपकार गर्छ भनी भनेको छ । (यहाँ मुटु नभनी रुपवस्तु भनिनुलाई याद राख्नु पर्छ ।) यदि अभिधम्म आचार्यले चित्तको आधार मुटु हो भनी विश्वास गरेको भए "रुपवस्तु" "रुप" को ठाउँमा 'मुटु' 'हृदय' पद प्रयोग गरिनेछ ।

"अट्ठकथा आचार्यहरुले यं रुपं...... तं रुपं भन्ने कुरालाई स्पष्ट पार्न आवश्यक भएको कारणले महाजनले स्वीकार र विश्वास गरेको वाद अनुरुप मुटु (हृदय) भनी अभिप्राय व्याख्या गरेका छन् । त्यसरी व्याख्या गर्नु पनि सही छ भनी विश्वास गर्छन् । किनभने भगवान् बुद्ध आफैले हो । तर महाजनले बुझाउन त्यसरी प्रयोग गर्नु र परमार्थ धर्म देशना गर्दा चित्तको प्राथमिक रुप वस्तुको रुपमा प्रयोग गर्नु देखि भिन्नाभिन्नै हुन्छ ।"

1. S.Z. Aung, "Compendium of Philosophy" , PP. 277-79.

खण्ड ८

प्रतीत्य समुत्पाद

Downloaded from http://dhamma.digital/

विनयपिटक महावग्गमा आएको आयुष्मान् भावी सारिपुत्र उपतिस्स र आयुष्मान् अस्सजि स्थविरहरुलाई भेट्नु भएको घटना बौद्ध इतिहासमा प्रसिद्ध घटना हो । उपतिस्सले आयुष्मान् अस्सजिलाई देख्ने बित्तिकै अत्यन्त प्रसन्न भइकोले तपाईको गुरु को हुनुहुन्छ ? कसको धर्मलाई तपाई रुचाउनु हरन्छ ? भनी सोधे । आयुष्मान् अस्सजिले भगवान् बुद्ध वहाँको गुरु भई बुद्धको धर्मलाई आफूले मन पराएको कुरा जवाफ दिंदा उपस्सिले केही उपदेश गर्नु हुन प्रार्थना गरे । आयुष्मान् अस्सजिले 'ये धम्मा हेतुप्पभवा' आदि गाथाको उपदेश दिनुहुँदा उपतिस्सले गाथाको अन्त्यमा श्रोतापत्ति मार्ग फल प्राप्त गर्नुभयो ।

'ये धम्मा हेतुप्पभवा' गाथा बौद्ध इतिहासमा धेरैले थाहा पाएको प्रसिद्ध गाथा हो । त्यो गाथालाई महायान र थेरवाद दुवै बुद्ध धर्मावलम्बी देशहरुमा रहेको प्राचीन चैत्य स्तूप स्मारकहरुमा संस्कृत र पालिभाषाहरुमा कुँदेर लेखिराखेको पाइन्छ । शिलालेखहरु इँटाहरु पत्रहरु र सूनको बट्टा चाँदीको बट्टा सूनको पत्र चाँदीको पत्रहरुमा त्यो गाथा कुँदी लेखिराखेका छन् । भारतको पुरानो नालन्दा विहारमा फेला परेका इँटा छाप पोलिराखेका पत्रहरुमा ती गाथाहरु समावेश छन् । सद्धर्म पुण्डरीक आदि महायान ग्रन्थहरुको अन्तिम निगमनहरुमा त्यो गाथा समावेश गरी उल्लेख गरिराखेको छ । बर्माको तयेखेत्तया युग पगान् युगका केही केही प्रचीन चीज पदार्थहरुमा पनि त्यो गाथा अंकित गरिराखेको पाइन्छ ।

'ये धम्मा हेतुप्पभवा' आदि गाथा चतुरार्य सत्यलाई संक्षिप्त रुपमा देखाउने गाथा हो । गाथाको अर्थले धर्महरु सबैका कारण छन् ; ती कारणलाई तथागतले उपदेश दिनुभएको छ । ती धर्महरुको निरोधको विषयमा पनि तथागतले उपदेश दिनुभएको छ । अर्को शब्दमा भनौं भने भगवान् बुद्धले दुःखधर्मको उत्पत्ति कारण समुदय सत्य निरोध निर्वाण धर्म र निरोध कारण मार्ग सत्यलाई उपदेश गर्नुभयो भनी भन्न खोजिएको हो ।

चतुः सत्यको क्रम प्राचीन भारतको औषधोपचार गर्ने तरीका अनुरुप लेखिराखेको क्रम हो भनी कुनै कुनै प्रज्ञाविद्हरु भन्छन् । त्यो कुरा ठीक छ छैन भन्नुलाई अलग्ग राखी बुद्धवानमा औषधी विज्ञानमा जस्ता कारणधर्मलाई खोजी गर्नु अत्यावश्यक रहेको तथ्यलाई शंका गर्नुपर्ने छैन । "जुन व्यक्तिले कारण धर्म उत्पन्न हुनुको मूललाई देख्ने छ ; त्यस व्यक्तिले धर्मलाई देख्छ ।" (म.नि.) बुद्धघोषाचार्यको विचार अनुसार "धम्माति हेतु-धर्म कारणधर्म नै हो ।"

त्यसरी बुद्धवादमा कारण कार्य नियाम धर्म अत्यावश्यक हुनु वास्तवमा अचम्म मान्नुपर्ने होइन । बुद्धवादको उद्देश्य मनुष्य प्राणीहरुलाई संसार वर्त दुःखबाट मुक्त हुने कारण मार्ग प्रदर्शित गर्नु हो । बुद्धवादले विश्वलाई सृजन ।गर्ने मालिकको रुपमा अन्यवादीहरुले विश्वास राख्ने परमेश्वरलाई समर्थन गर्दैन । त्यसकारण मानिसहरुले अनुभव गर्नुपर्ने दुःख परमेश्वरको इच्छानुसार उत्पन्न भएर आएको हो भन्ने धारणालाई तिरस्कार गर्छ । तर दुःख विना कारण त्यसै त्यसै आफसेआफ उत्पन्न भएर आएको पनि होइन । कारण रहेर नै दुःख उत्पन्न हुन्छ । बुद्धवादको मतानुसार दुःख उत्पन्न हुनुको त्यो मूलकारण धर्म तृष्णा र लोभ हो ।

भगवान् बुद्धको बुद्धत्व प्राप्ति पछि वहाँले निम्नानुसार उदान व्यक्त गर्नुभएको छ ।-

Downloaded from http://dhamma.digital/

"मैले स्कन्ध शरीर भन्ने घर बनाउने डकर्मीलाई खोजी गरेता पनि त्यस डकर्मीलाई देख्न जान्न नसकेकोले धेरै धेरै जन्म घुमी वारबार प्रतिसन्धि ग्रहण गर्नु दुःख रहेछ । हे तृष्णारुपी डकर्मी, तिमीलाई मैले अहिले देखें, फेला पारें । यो स्कन्धगृहलाई तिमीले फेरी अर्कोचोटी बनाउन पाउने छैनौं । तम्रो क्लेशरुपी दलीन रधुरीहरुलाई मैले भाँचिदिइसकें । अविद्या रुपी घरको शिखरलाई विनाश पारिसकें । मैले तृष्णाक्षय भएको अरहत्त फललाई लाभ गरिसकें ।" (धम्मपद १५४) ।

यी कथनहरुद्वारा दुःखको उत्पत्ति मूल कारण वा समुदय सत्य प्रकट भएको छ । भगवान् बुद्धको समुदय सत्यसित सम्बन्ध राखी पश्चिमी राष्ट्रको एउटा प्रज्ञाविद्‌ले निम्नानुसार टिप्पणी गरेको छ ।

"दुःख तृष्णाको कारणले उत्पन्न भएर आएको हो भन्ने तथ्य भगवान् बुद्धको प्रज्ञाज्ञानले विशिष्ट रुपमा देख्नु जान्नु भएको तथ्य हो । यो भगवान् बुद्धले सवृप्रथम देख्नु जान्नु भएको तथ्य कतिको सही भएको छ भन्ने कुरा हामी भन्न सक्तैनौं । भगवान् बुद्ध एक्लैले मात्र सर्वप्रथम देख्नु जान्नु भएको तथ्य नभएको कारणलाई त वृहदारण्य उपनिषद् ग्रन्थमा तृष्णाको कारण उल्लेख गर्ने तथ्यहरुलाई आधार बनाई जानिन्छ । त्यसो भएता पनि भगवान् बुद्ध समुदय सत्यको गम्भीर विस्तृत र व्यापक हुनुलाई सर्वप्रथम देख्नु जान्नु भई त्यस सत्य धर्मलाई सबभन्दा पहिले स्पष्ट र सुनिश्चित रुपमा `पदेश गर्नुहुने व्यक्ति हो । समुदय सत्य अति गम्भीर भई विचार विमर्श ज्ञान भएका व्यक्तिहरुले यसको गम्भीरपना र यर्थाथतालाई प्रतिरोध गर्ने छैन भनी म सम्भन्छु । तृष्णालाई प्रहाण गर्नु दुःखको मूललाई प्रहाण गर्नु हो । त्यसो भएर यो समुदयसत्य बुद्धवादको धर्महरुमध्ये निकै महत्वपूर्ण धर्म हुनुमा आश्चर्यलाग्दो छैन् ।

संसारमा मनुष्य प्राणीहरुको प्रमुख आशा छन्दहरु धेरै छन् । ती प्रमुख आशा छन्दहरुको कारणले मानिसमा शारीरिक दुःख र मानसिक दुःख हुन्छ । मानिसको प्रमुख आशाा छन्दहरु सिद्ध गर्न मुश्किल पर्नु, एउटाको आशा छन्दसित अर्कोको आशा छन्द प्रतिपक्ष हुनु, त्यसरी प्रतिपक्ष भएको कारणले मनुष्य लोकमा कलह विवादहरु वृद्धि हुनु, सबै मानिसको आशा छन्दहरु सिद्ध भई कलह विवाद हुनु बिल्कुल शून्य हुँदा पनि मनुष्य लोक विकास नभई मानिसले आफ्नो जीवनप्रति उदास उद्विग्न र घृणा भएर आउनु "दुःख सत्य" खण्डमा लेखिसकेको भएर फेरि उल्लेख गरिरहनु आवश्यक छैन । पालिपिटकमा पनि तृष्णा लोभका दोषहरुलाई थुप्रै उल्लेख गरेर राखेको हुँदा बुद्धवादीहरुले यिनीहरुलाई कम वा अधिक पढिसकेको हुनसक्छ । केही पालिहरुलाई उदाहरणको रुपमा उल्लेख गरिन्छ ।

"तृष्णाले यो संसारलाई माथि विनाश गरिरहन्छ । सबैतिरबाट बुनिन्छ । जकडिएको तानको धागो अंतडि जस्तै नै हो । पंछीहरुको गुडँ जस्तै हो । कुहिएको डोरी जस्तै जकडिएको हुन्छ । तृष्णाको कारणले मानिसहरुले सुखरहित संसारलाई अतिक्रमण गर्न सक्दैन ।" (अं. नि. चतुक्कनिपाल तण्हाजलिनी सुत्त) ।

1. **J. B. Pratt, op. cit, P. 25.**

Downloaded from http://dhamma.digital/

”तृष्णा भनेको कष्ट र शान्ति दिने भयानक रोग जस्तो हो । फोका परेको खटिरा जस्तै हो । बिझने बाण रोग जस्तै हो । फोका परेको खटिरा जस्तै हो । बिझने बाण र काँडा जस्तै हो ।” (सलायतन संयुक्त-एजा सुत्त) ।

”कुष्ट रोग लागेको व्यक्तिले आफ्नो घाउलाई च्यातेर लिंदा मज्जा पाए जस्तै सत्वप्राणीहरु कामगुणमा विरत नभएको राग भएको भई कामतृष्णा रुपी आगोले दनदन दन्किरहेको, नष्ट भ्रष्ट इन्द्रिय भएको कारणले गर्दा दुःख स्पर्श मात्र भएको आगोमा सुख छ भनी विपरीत संज्ञा लाभ गरिरहेको हुन्छ ।” (म.नि. मागण्डिय सुत्त) ।

मानिसको तीव्र आशा छन्दहरुले लौकिंक उन्नति बृद्धिलाई उपकार गर्छ । मानिसले यथार्थमा आशा छन्दहरुको प्रेरणाले आफ्नो जीवन स्थिर राख्न, उन्नति बृद्धि गर्नको निमित्त दुःख भोगी काम गरिरहनुपर्छ । यहाँनिर बुद्धवादलाई नरुचाउने केही पश्चिमी राष्ट्रका नागरिकहरुले मानिसहरुलाई तृष्णा लोभ प्रहाण गर्न प्रेरणा दिनु मनुष्य संसार उन्नति र बृद्धि गर्नुलाई विनाश गरेको विघ्नबाधा पुऱ्याएको हुँदैन र भनी सोध्छन् । तिनीहरुको तर्क प्रत्येक मानिसले मास खान छोडेमा अन्तिममा तिरश्चीन पशु संख्या असाध्य बृद्धि भई मनुष्य लोकलाई विनाश गर्दैन र भनी मांस खान चाहने व्यक्तिहरुले दिने जस्तो तर्क प्रत्येक व्यक्ति भिक्षु भएमा अन्तिममा मनुष्य प्राणीको वंश परम्परा छिन्न भएर जाँदैन र भनी कामगुणप्रति ममता भएका व्यक्तिहरुले दिने जस्तो तार्किक कुरा हो ।मानिस महत्वाकांक्षी भएमा उन्नति र विकास हुने कुरा सही भए पनि त्यस प्रकारबाट भएको उन्नति र विकास दुःखसित गाँसिरहने भएको कारणलाई माथि उल्लेख गरिसकेको छु । (पृष्ठ १६०-१)

समुदय सत्यसित सम्बन्ध राख्ने पश्चिमी राष्ट्रका नागरिकहरुको एउटा गलत र मिथ्या धारणा छ जुन धारणा बुद्धवादकोविचारधारा अनुसार मानिसहरुका सबै आशा छन्द रुपी नराम्रो अकुशल चित्त हो । हरेक विषयलाई लिएर विभाजन र परीक्षण गरी उपदेश दिने तरीकालाई अपनाउने विभज्जवादी भगवान् बुदले मानिसहरुको आशा छन्दहरुलाई विभाजन र परीक्ष्ँण नगरी कुनै पनि विषयलाई निन्दा र उपहास गर्नुभएको थिएन । अरुको भलो देख्न चाहने छन्द, विश्व शान्तिको चाहना गर्ने छन्द आदि भगवान् बुद्धको विचार अनुसारका पवित्र छन्द वा कुशल चित्तहरु मनिन्छन् । भगवान् बुद्धले लौकिक एवं लोकुत्तर बृद्धि हुने धर्महरुलाई उपदेश गर्नु भएकोले वहाँबाट उपदेशित ती धर्महरु पवित्र आशीष छन्दहरुमाथि आधारित हुने हुन्छ । आठ मार्गाङ्गमा सम्यक.छन्द देखिएको छैन, तर आठ मार्गाङ्गमा समावेश भएको सम्यग्व्यायाम (श्रेष्ठ पवित्र उद्योग) सम्यक्छन्द (पवित्र आशाछन्द) माथि नै आधारित रहेको तथ्य भने बुझनु योग्य छ ।

त्यसकारण आशा छन्दलाई तृष्णा र लोभसित अलग्ग गरी बुझनु आवश्यक छ । पालिपिटकमा कुनै कुनै ठाउँमा “छन्द” लाई तृष्णा शब्द प्रयोग गरिराखेको पाइन्छ तापनि ‘तण्हा’ र ‘छन्द’ भन्ने पालिपद द्वयको सम्बन्धमा पालिप्रज्ञाविद् Mrs. Rhys Davids ले लेखेका निम्न कुरा मननीय छ । “तृष्णाको ठाउँमा छन्द पद प्रयोग गरी हाम्रा व्रताचरण सम्बन्धी दृष्टिकोणहरुलाई फितलो पार्नु उचित छैन । छन्द र तृष्णाको एउटै अभिप्राय भएको भए भएभरको आशा छन्द हीन र निकृष्ट चित्तहरु झैं मात्र हुन जाने हुन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

......आशक्ति अथवा हीन छन्द तृष्णा हो । चित्तविज्ञान अनुसार 'छन्द' भनेको वेदना चैतसिक र चेतनाको समवाय हो । तसर्थ इच्छा हुनुलाई छन्द भन्नु उपयुक्त छ । छन्द चैतसिक धर्म भएर पनि अव्याकृत धर्म हो । धर्म छन्द कुशल चित्त भएता पनि काम छन्द अथवा तृष्णा युक्त अवस्थामा यो छन्द अकुशल चित्तकोरुपमा परिवर्तन हुन्छ ।"

यस विषयमा एकजना पश्चिमी बौद्ध ग्रन्थकारले निम्नानुसार लेखेको छ ।

"बुद्धदेशनामा व्यवहृत शब्दहरुलाई अर्थानुरुप भाषान्तरण गर्दा हामीले भगवान् बुद्धको क्रियाकलापलाई अवगत गरी भाषान्तर गर्नुपर्ने हुन्छ । भगवान् बुद्धले ४५ वर्षसम्म आफ्नो मार्ग पद्धति अनुरुप आचरण, उद्योग र अभ्यास गर्नुभएको हुँदा त्यस मार्गक्रम र त्यही मार्गक्रमको उद्देश्य अनुकूल भगवान् बुद्धको व्यवहार र वचनहरुकाअभिप्राय वर्णन गर्नु अत्यन्त महत्वपूर्ण हुनेछ । कुनै कुनै कृत्यहरुलाई वहन गर्नु परेको कारणले भगवान् बुद्धमा पनि छन्द रहेको हो । भगवान् बुद्धको आशा छन्दअनुरुप उद्देश्य सफल नभएमा मानसिक दुःख दिलाउने प्रकारको आशाछन्द नभएता पनि वास्तविक आशाछन्द नै भएको तथ्यप्रति संशय गर्नुपर्ने ठाउँ छैन । भगवान् बुद्धले मनुष्य सत्वहरुलाई दया राखी संसारको वर्त दुःखबाट मुक्त हुने धर्म बृद्धि गर्ने अभिभारालाई वहन गर्नुभयो । भिक्षुसंघ र गृहस्थीहरुको उन्नति बृद्धि गर्ने खालका कृत्यलाई निरन्तर रुपमा उद्योग गरेर वहन गर्नुभएको थियो । भगवान् बुद्धले ती उद्देश्यहरुप्रति अभिमुख भई निरन्तर प्रयत्न र उद्योग गर्नुभएको थियो । तर ती उद्देश्यहरु सफल पार्न छन्द नभएमा हामीले "आशा छन्द" शब्दलाई अभिप्रायमा सीमित गरी कुनै न कुनै तरीकाले भाषान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ ।"

1. **S.Z. Aung, "Compendium of Philosophy" , P. 245, footnote.**

सम्पूर्ण आशाछन्द तृष्णालोभ जस्तै अकुशल चित्त नभएता पनि दुःखसित कम वा अधिक सम्प्रयुक्त भइरहेको कारणलाई हामीले स्वीकार्नु पर्ने हुन्छ । कुनै आशाछन्द जतिसुकै पवित्र र परिशुद्ध भएता पनि त्यो आशाछन्द पूर्ण नभएमा बुद्ध र अरहन्तहरुलाई बाहेक अन्य सम्बन्धित पृथग्जनलाई यसले मानसिक दुःख दिलाउने हुन्छ । यदि छन्द पूर्ण भयो नै भनेता पनि त्यो छन्द पूर्ण हुनु पश्चात त्यो सँगै अनित्य धर्म समावेश भएर आउने हुँदा त्यो सदाको लागि छन्द पूर्ण हुनु नभई अर्को दिनमा इच्छानुसार नभएर वा मानसिक दुःख भएर मात्र क्षन्त हुने हुन्छ ।

2. **J. B. Pratt, op. cit, P. 26.**

यस विषयमा अकुशल चित्तसित सम्प्रयुक्त भएको हीन आशाछन्दहरुले मात्र दुःखलाई निर्माण गर्छ । भन्ने हाम्रो धारणा छ । तर Psychoanalysis प्रज्ञाको दृष्टिकोण अनुसार मानिसहरुले दक्ष, सभ्य र संस्कृत भएर हीन चित्त एवं असभ्य चित्तहरुलाई दमन गर्न चाहेको छन्दको कारणले उनीहरुले मानसिक शान्ति लाभ गर्न नसकेको हुन्छ । (पृष्ठ १६२) । यो सिद्धान्त बुद्धवादसित मेल खान्छ भन्नु अत्युक्ति हुने छैन । राम्रो चित्त भएमा सदैव मानसिक शान्ति पाउने छ भनी एकोहोरो रुपमा सम्झि राख्ने व्यक्तिहरुले पिटकमा आएका निम्न कथनहरुलाई विचार विर्मश गरी हेर्नु पर्दछ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

बुद्ध-"हे उदायी, परप्राणी हिंसा गर्नु ; अरुहरुको सम्पत्ति चोर्नु; कामगुणहरुमा मिथ्या किसिमले आचरण गर्नु र झुठ कुरा गर्नुलाई विरमण गरिरहने अवस्थामा चित्त वास्तवमा सुखी भइरहेको हुन्छ कि ? सुख दु:ख सम्मिश्रण भइरहेको हुन्छ ।" तिमी कस्तो ठान्छौ ?"

उदायी- "भन्ते भगवान् सुख दु:ख सम्मिरुण भइरहेको हुन्छ ।"(म. नि. चूलसकुलुदायी सुत्त) । "भिक्षुहरु हो, वर्तमान अवस्थामा उद्योग गरिरहेको क्षणमा दु:ख कष्ट युक्त भएर पछिल्लो अवस्थामा सुख उत्पन्न गराउने धर्म बहन गर्नुपर्छ । जस्तै- कुनै कुनै व्यक्तिहरु परप्राणी हिंसा गर्नु ; परवस्तु चोर्नु ; गलत तरीकाले मैथुन सेवन गर्नु र असत्य बोल्नु आदिलाई विमरण गर्नाले दु:खपूर्ण दौर्मनस्य वेदना अनुभव गरिरहन्छन् ।" (म.नि. महाधम्मासमादान सुत्त) ।

भगवान् बुद्धले मैत्री धर्मको गम्भीर रुपमा उपदेश गर्नुभएको छ । मेत्तसुत्तमा हामीले वेनेय्य सत्वप्राणीहरुमाथि आमाले बालक छोरोप्रति राख्नुपर्ने जस्तो मैत्री राख्नु योग्य छ भनेको छ । सिङ्गालोवाद सुत्तमा भगवान् बुद्धले उपदेश गर्नुभएको पुरुष कर्तव्य, स्त्री कर्तव्य, पुत्र पुत्री कर्तव्य र मातापिता कर्तव्यहरुमध्येमा पुरुषले स्त्रीलाई स्त्रीले पुरुषलाई छोराछोरीले आमाबाबुलाई आमाबाबुले छोराछोरीलाई अत्यन्त दया माया स्नेह र श्रद्धा गर्नुपर्छ भनी विशेष रुपमा नभनेता पनि दया माया स्नेह प्रेम र श्रद्धा नभइकन वा आफ्नो संसर्गमा रहेका व्यक्तिहरुलाई भलाई गर्न चाहने छन्द प्रमुख नबनाइकन तिनीहरुले भगवान् बुद्धप्रतिको अववादलाई आचरण र अभ्यास गर्न सक्ने छैन । त्यो छन्द, माया, स्नेह र प्रेमको कारणबाट नै दु:ख प्रादुर्भाव भएर आउनु अवश्यम्भावी छ ।

बुद्धको पालामा एक जना महाजनले आफ्नो छोरो मर्दा रुपी अग्नि दन्किइ भगवान् बुद्धकहाँशान्त्वना प्राप्त गर्न गयो । भगवान् बुद्धले उनलाई सम्झाउनु भयो-हे गृहपति, रुनु, शोक हुनु, दु:ख हुनु र दौर्मनस्य हुनुको कारण प्रेम हो । भगवान् बुद्धको यस उपदेशप्रति गृहपतिलाई सन्तोष भएन । कोशल राजले पनि शुरु शुरुमा बुद्धको त्यस उपदेशप्रति संशय गर्दा मल्लिनका महारानीले त्यसको कारणकारणलाई स्पष्ट पारिदिंदा मात्र राजाले सम्झेर बुझेका थिए ।(म. नि. पियजातिक सुत्त) वास्तवमा भगवान् बुद्धको कथनलाई विरोध गर्नु गाह्रै कुरा हो । प्रेम रयसबाट उत्पन्न आशाछन्दहरुले तृष्णा लोभ जस्तो अकुशल चित्त नहुने भएता पनि दु:खलाई सृष्टि गर्छन् । त्यस कारणले नै पिटकवाङमयमा 'छन्द' लाई 'तण्हा' सँगसँगै समुदय सत्यको क्षेत्रमा समावेश गरिराखेको हुनसक्छ ।

त्यस अतिरिक्त छन्द अथवा तृष्णा पृष्ठभूमि रहेको कुशल अकुशल कर्महरुले भगवान् बुद्धको विचार अनुसार भवसंसारलाई लम्ब्याइदिन्छ । "हे आनन्द, कुशल कर्म अकुशल कर्महरु खेत जस्तो हो । अभिसंस्कार विज्ञान बीज जस्तो हो ।" (अं. नि. तिकनिपात पठमभव सुत्त) । यहाँनिर तृष्णा पृष्ठभूमि रहेको कुशल कर्मलाई मात्र भन्न चाहेकाु तथ्यप्रति याद राख्नु उचित छ । पुनः नयाँ जन्म हुनुमा कुशल रअकुशल कर्म नै प्रमुख कारण होइन । त्यस्तो कारण भएको भए भगवान् बुद्धको शील धर्म निरर्थक (अफाप) सिद्ध हुनेछ । यसको प्रमुख कारण धर्म तृष्णा नै हो ।

वास्तवमा मानिसहरुले तृष्णासित सम्प्रयुक्त भई प्रायशः कुशल कर्म भनी गर्छन् । दान बीजको निमित्त दान दिने अथवा सांसारिक भव सम्पत्तिको निमित्त फल प्राप्तिको लागि उपोसथ समादान गर्ने बुद्धवादीहरु ह्मम्रो अगाडि दृष्टान्त रुपमा विद्यामान छ । पुनर्जन्मलाई तिरस्कार गर्ने

Downloaded from http://dhamma.digital/

रुपवादीहरुले पनि तृष्णा रहित दान शील आदि कुशल कर्ममा लागेको भनी भन्न सकिन्न । किनभने ख्याति चाहनु, अरुबाट प्रशंसा चाहनु, अन्ध परम्परायुक्त पौराणिक परिपाटीको अनुशरण गर्नु आदि यथार्थमा भवतृष्णा पृष्ठभूमि रहेका कुशल कर्महरु हुन् ।

जर्मन प्रज्ञाविद् दार्शनिक Schopenhauer ले समुदय सत्यलाई केही हदसम्म जाने बुझे जस्तो छ । उनले विश्वलाई मानिसको आशाछन्दहरुले अधिकार जमाई भुमरीभित्र घुमाई राखेको स्थितिलाई कोट्याएर उल्लेख गेर देखाएका छन् । उनको केही यस्ता विचारलाई यहाँ उल्लेख गर्न सकिन्छ -"हामीले कुनै न कुनै कारण भएकोले कुनै वस्तुलाई चाहेको होइन । त्यो वस्तुलाई चाहेको कारणले मात्र कारण युक्तिलाई खोजी गर्नु परेको हो । कुनै एक व्यक्तिलाई आरणाकारण स्पष्ट पारी देखाउनुमात्रले त्यो व्यक्तिमा सही दृष्टि लाभ हुने होइन । किनभने मानिसहरुप्रति प्रभुत्व जमाउने विषय आशाछन्द हो । त्यसैकारण कुनै व्यक्तिलाई आफूतिर तान्नुमा त्यस व्यक्तिको आशाछन्दलाई बुझ्नु आवश्यक छ । हामीले आफ्ना सफलतालाई दीर्घकालसम्म सम्झी असफलतालाई छिटै बिर्सने तथ्यप्रति होश गर्नुपर्छ । मानिसले कुनै चीजको आशा राखी कार्य गरेको होइन । पछिल्तिरबाट प्रेरणा दिने विषय प्रतिसन्धि देखि गाभेर आएका आशाछन्दहरु हुन् । मानिसले त्यो स्वभाव छन्दहरुलाई सधैं जानिरहेको नभएता पनि त्यो आशाछन्द वा भवतृष्णाले मानिस र तिरश्चीनहरुलाई नित्य प्रभुत्व जमाइराखेको छ । भवतृष्णाको शत्रु त यमराज हो । तु मानिसले घर गृहस्थी जमाई वंश परम्परा कायम राख्ने कार्यद्वारा भवतृष्णाले यमराजलाई जित्न सक्नुको लागि कोशिश गर्ने गर्छ । ....."

अवश्य हो । मानिसले छोराछोरीलाई चाहनु आफू मरिसकेपछि आफ्नो उत्तराधिकारीको रुपमा प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्ति बाँकी राख्न चाहेको आशीष छन्दको कारणले विहार चैत्य धर्मशालाहरुमा दाताहरुको नायँ प्रष्ट रुपमा लेखिराख्ने चलन हुनु आदि पनि भवतृष्णाद्वारा यमराजप्रति समर्पित नभई पराजितभाव देखाउन नचाहने स्वभाव लक्षणहरु भएको कुरा बुझ्नुपर्दछ ।

कामतृष्णा, भवतृष्णा र विभवतृष्णा भनी तीन प्रकारका तृष्णा छन् । कामतृष्णा र भवतृष्णाको विषयलाई विशेष लेख्नु आवश्यक छैन । विभवतृष्णाको अभिप्रायलाई भने विचार विर्मश गर्नु आवश्यक छ । विभवतृष्णा भनेको उच्छेद दृष्टिसित सम्प्रयुक्त भएको तृष्णा हो भनी अट्ठकथाका आचार्यहरुले भनेका छन् । म्च। च्जथक म्बखष्मक ले त विभवतृष्णा मानिस मरेपछि जीवन छेदन हुन्छ ; तसर्थ नमरुन्जेल कामगुण सुखलाई भए जतिको सामर्थ्यले भोग्नु योग्य छ भनी विश्वास गर्ने रुपवादीहरुमा रहेको तृष्णा हो भनी लेखेको छ । तर 'वि' शब्द विस्तृत हुनु ; गम्भीर हुनु आदि अर्थवाची पनि भएर लण्डन पालि सोसाइटीले निकालेको पालि शब्दकोषमा विभवलाई हुकुम शक्ति ; सुख वैभव भनी अर्थ देखाएको छ । त्यसो भएर संसारमा प्रभावशाली भई प्रकट हुनु, कीर्ति फैलनु, वचनमा प्रभुत्व हुनु, यश परिवार धेरै हुनु आदिप्रति ममता राखी सामान्य मानिसहरुको भन्दा विशिष्ट जीवनको चाहना गर्नु पनि विभवतृष्णा हो भनेमा भूल हुने छैन । जर्मन दार्शनिक आचार्य Nietzsche's ले विस्तृत रुपमा व्याख्या गरी लेखिराखेको पराक्रमी आजानेय्य व्यक्तिवाद विभवतृष्णामाथि आधारित भएको वाद हो ।

1. **Will Durant, "The Story of Philosophy", PP. 312,-3-17.**

Downloaded from http://dhamma.digital/

तृष्णाप्रवल, परिपक्व र बृद्धि हुने अवस्थामा उपादान हुन आउँछ। उपादान भनेको तीब्र, दृढ र प्रबल रुपमा आशक्त हुनु हो । उपादान कामउपादान, दृष्टिउपादान, शीलव्रतउपादान र आत्मवादउपादान भनी चार प्रकारका छन्। कामउपादान (कामगुणलाई तीव्र रुपले आसक्त हुनु) र आत्मावादउपादान (आत्मावादलाई तीव्र रुपमा आसक्त हुनु) विषयलाई विशेष उल्लेख गरिरहनु परोइन। शीलव्रत उपादान र दृष्टि उपादान विषयमा भने केही न केही विचार विमर्श गर्नु उचित हुनेछ।

1. **T.W. Rhys Davids, "Early Buddhism", P. 56.**
2. **Nietzsche's Superman and the Will-to-Power.**

विसुद्धिमग्ग गैन्थमा आयुष्मान् बुद्धघोषले धम्मसङ्गणी ग्रन्थलाई उद्धत गरी गोरु कुकुर आदिको आचरणलाई विशुद्ध छ चनी आसक्त हुनु शीलव्रतउपादान हो भनी भनेको छ । यो कथन सही भएमा त्यो उपादान बुद्धकालीन अवस्थामा कुनै कुनै तैर्थिकहरुमा त्यस्तो उपादान बिल्कुल देखापर्ने छैन। ऊ. स्वे जां आउँ र पश्चिमी राष्ट्रका पालि प्रज्ञाविद्हरुले त्यस्तो उपादानलाई लौकिक मङ्गल, रीतिरिवाज चाल चलन (Rites and Ceremonies) हरुमा आसक्त हुनु भनी अर्थ व्यक्तः गरिराखेको हुँदा त्यो अर्थाभिव्यक्ति बढी यर्थाथ हुनेछ। त्यस अर्थाभिव्यक्ति अनुसार भन्ने दानको पुण्यानुमोदन गर्नु, परित्राण पाठ गर्नु, मङ्गलस्तुति पाठ गर्नु, देवबलि ख्वाउनु, बुद्ध पूजा गर्नु आदि शीलव्रत उपादानसित सम्बद्ध कार्यहरु हुन्।

“सीलब्बत” लाई लण्डन पालि सोसाइटीबाट निकालेको पालि अंग्रेजी शब्लकोषमा “शीलाचरणप्रति आसक्त हुनु” शीलाचरण मार्ग, फल र निर्वाणको निमित्त पर्याप्त छ भनी धारणा राख्नु” भनेर पनि अर्थ व्यक्त गरिराखेको छ। तसर्थ शीलव्रत उपादान व्रत र शीलाचरणप्रति आसक्त हुनु भनेर पनि अर्थको अभिप्राय लिइन्छ। शील निर्वाणयात्रा मार्गमा एउटा विश्राम स्थलमात्र हो सिवाय बुद्धवादको प्रमुख प्रधान धर्म होइन। त्यस अतिरिक्त व्रत र शील भनेको प्रायशः देश र समय पछि लागि परिस्थिति अनुसार परिवर्तन, परिवर्द्धन र सुधार गर्नुपर्ने धर्म भएकोले शीलको क्षेत्रमा आसक्त हुनु र रुढिवादी हुनुले आफूलाई र अरुलाई कारण प्रतिकूल दुःख जनाउने कुरामा शङ्का गर्नुपर्ने छैन।

1. **Nyanatiloka, "Buddhist Dictionary" , P. 148. S.Z. Aung, "Compendium of Philosophy" , P. 171.**

वास्तवमा भन्ने हो भने शीलव्रत उपादान दृष्टि उपादानमा समावेश छ । किनभने योउपादान शीलसित सम्कन्धित एउटा सिद्धान्तमा तीव्ररुपले आसक्त भई दृष्टि उपादान भन्ने शीलको क्षेत्रमा होस् वा अन्य क्षेत्रमा एउटा सिद्धान्तलाई तीव्र रुपमा आसक्त भई विश्वास गर्नु हो। धम्मसङ्गणी र विसुद्धिमग्ग ग्रन्थहरुमा दृष्टि उपादानलाई गलत सिद्धान्तहरुमा तीव्र रुपले आसक्त हुनु भनी अर्थ व्यक्त गरिराखेको छ । त्यसो भए पनि मिथ्यादृष्टि उपादान भनी पिटकवाङमयमा नआएकोले गर्दा यो उपादान गलत सिद्धान्तमा आसक्त हुनुलाई मात्र अभिव्यक्त गर्ने होइन। गलत सिद्धान्त होस् वा सही सिद्धान्त जुनसुकै सिद्धान्तमा भए पनि प्रज्ञाद्वारा निरीक्षण नगरी विश्वास राख्नु एवं आसक्त हुनुलाई अभिव्यक्त गर्ने हो भन्ने बुझिन्छ। यो कुरा सही होकि संसारमा जतिसुकै

Downloaded from http://dhamma.digital/

गम्भीर रसत्य भएको सिद्धान्त किन नहोस् समय र देशलाई नहेरी लिंढेढिपी लिई त्यस्तालाई स्वीकारी आचरण गर्नुले मानिसहरुलाई अर्थ हितबाट हानी पुऱ्याईने हुन्छ।

१. यो विषयलाई "शीलाधारण" खण्डमा विस्तृत रुपमा दर्शाइने छ।

उदाहरणार्थ-परमार्थ हिसाबले पुद्गल सत्व छैन भन्ने भगवान् बुद्धको अनात्मवादलाई तीव्ररुपले आसक्त हुने व्यक्ति नास्तिकवाद उच्छेदवाद क्षेत्रभित्र अवतरण हुन जान्छ। त्यसकारण भगवान् बुद्धले आत्मा छैन भनी निश्चित र स्पष्ट रुपमा उपदेश नगर्नु भएको हो। यस ठाउँमा चार उपादानभित्र समावेश भएको आत्मवाद उपादान विचारयीय छ। यस उपादानलाई आत्मा छ भनी आसक्त हुनु विश्वास राख्नु भनी अट्ठकथाहरुमा वर्णन गरिराखेको छ। ऊ. स्वे. जां आयँ र पच्छिमी राष्ट्रका पालिप्रज्ञाविद्हरुले त आत्मासित सम्बन्धित वादमा आसक्त हुनु भनी अर्थ व्यक्त गरिराखेकोले त्यो अर्थ अभिप्राय बढी उपयुक्त छ भन्नु उचित छ।

"प्रज्ञावान्मा प्रेम गर्न एवं ममता राख्न छोरा छोरी गाई भैंसी खेतबारी उपलब्ध छैन। आत्मासित सम्बन्ध राखी "यस्तो हो" या "यस्तो होइन" भन्ने धारणा र दृष्टि पनि छैन।" (सुत्तनिपात अट्ठकवग्ग पुराभेद सुत्त)। यसरी बुद्धवादले आत्मालाई तिरस्कार गरे पनि आत्मासित सम्बन्धित सबै प्रकारका रुढिवादलाई पनि यसले तिरस्कार गर्छ। यथार्थमा भन्ने हो भनी भगवान् बुद्धको मार्ग पद्धति आत्मा सम्बन्धी समस्यामा मात्र होइन ; जुनसुकै समस्या र जुनसुकै क्रियाकलापमा रुढिवाद वा दृष्टि उपादानलाई विरमण गर्नु हो। आफ्नो सिद्धान्त मात्र ठीक छ ; अन्य सिद्धान्तहरु सबै गलत छन् भन्ने वाद आसक्ति इच्छा गर्न अनुपयुक्त भएको कारणले त्यो उपादानको दोषहरुलाई पिटक इतिहासमा अतिप्राचीन सुत्तनिपात पालि अट्ठकवग्ग पसुर सुत्त, मागण्डिय सुत्त, सुद्धट्ठक सुत्त, परमत्थक सुत्त, चूलब्यूह सुत्त आदि धेरै सुत्तहरुमा विस्तृत रुपमा उल्लखित छ।

1. **S.Z. Aung, "Compendium of Philosophy" , P. 172**

संसारमा जतिसुकै सही सिद्धान्त भएता पनि ती सिद्धान्तलाई नित्य, स्थावर र दृढ रुपले मुट्ठीमा राखिछाड्नु सम्भव छैन। बुद्धवाद सही र राम्रो भएर पनि बुद्धवादलाई राष्ट्र सरकार सहित जनताले सबै क्षेत्रमा पूर्णरुपमा आचरण पालन गरिएमा बर्माको लौकिक कृत्यहरुमा अरु राष्ट्रहरुको झैं बृद्धि र विकास हुने छैन्। विश्व शान्तिलाई प्रत्येक व्यक्तिले चाहना राख्नुपर्ने अवश्य हो। तर अन्य राष्ट्रहरुको स्वतन्त्रतालाई डर धम्की दिने युद्धवादी राष्ट्रका सरकारहरुसित व्यवहार गर्दा आवश्यकतानुसार विश्व शान्तिलाई उपेक्षा पर्यन्त गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी धेरै यर्थाथ सत्य धर्महरु समय र देशको अवस्थालाई हेरी आचरण गर्नुपर्ने छन्।

त्यस अतिरिक्त कुनै एउटा सिद्धान्तको गलत वा सहा हुनुमा त्यो सिद्धान्तलाई स्वीकारी विश्वास गर्ने व्यक्तिको प्रज्ञाज्ञानको स्तर वा श्रेणीमाथि आधारित भएको तथ्यलाई ध्यानमा राख्नु उचित छ। कुनै कुनै सिद्धान्तहरु हाम्रो दृष्टिमा गलत देखिएता पनि त्यतिको प्रज्ञाज्ञान परिपक्व भइ नसकेका व्यक्तिहरुको लागि त्यो सही जस्तै हुन सक्नेछ। ती सिद्धान्तहरुले ती व्यक्तिहरुलाई हित पनि गर्ने हुन्छ। त्यसकारण भगवान् बुद्धले मानिसहरुका कुनै सिद्धान्तहरुलाई कत्ति पनि आलोचना जगरी उपेक्षाभाव राखी त्यसै छोडनुभएको छ। "यही सिद्धान्तमात्र सही छ अन्य सिद्धान्त निरर्थक हो

Downloaded from http://dhamma.digital/

भनी भन्नु उचित छैन ।" यो विषयलाई पालिवाङमय र पिटकवाङमयमा बारबार देखापर्ने कथन भएको हुँदा दृष्टि उपादान रहित नभएको प्रत्येक बुद्धवादीले यसलाई राम्ररी सम्झनु उचित छ । यो अवश्य हो कि हामी जति जति दृष्टिउपादान कम गर्दै जान्छौं त्यति त्यति विश्व दिन पर दिन सुख शान्तिपूर्ण ररमणीय भएर आउनेछ ।

पालिपिटकमा तृष्णाउपादानको कारणले दुःख हुने स्थितिलाई प्रतीत्य समुत्पाद धर्मद्वारा पूर्ण रुपमा सँगाली विस्तृत तौरले स्पष्ट पारेको छ । प्रतीत्य समुत्पादका अविद्या, संसकार, विज्ञान आदि गरी १२ वटा अङ्ग छन् । यिनीहरु अविज्जापच्चया सङ्खारा, सङ्खारपच्चया विञ्ञाणंआगिरी एक र अर्को प्रत्यय शक्तिद्वारा सम्बन्धित भइरहेको हुदाँ "पच्चय" भन्ने पालिपदको अर्थलाई याद राख्नुपर्छ ।

"पच्चय" ले ऊ. स्व् जां आउँको विचार अनुसार "सम्पर्क राख्नु" भन्ने अर्थ व्यक्त गर्दछ । "पच्चय" प्रत्ययुत्पन्न फलधर्मलाई उत्पन्न गराउँदा सहयोग गर्ने धर्म हो । ……यसले फल धर्मलाई उत्पन्न नगराएमा सो नगराउने नै हुनसक्छ । यो एक्लैद्वारा फल धर्म उत्पन्न नभएको भएमा भइ रहने छ तर यो फल धर्म उत्पन्न गराउनमा समावेश छ । जस्तो कि बन्दूकबाट गोली निस्कनुमा बन्दूकमा गोली भर्नु, वरिपरिको वातावरण, बन्दूक हान्नु आदि धेरै कारण समावेश भएका हुन्छन् । यिनीहरुमध्ये सबभन्दा विशिष्ट कारणलाई "पच्चय" भनिन्छ । यी तथ्यहरुलाई ध्यान राखिछाडेमा हामी प्रतीत्य समुत्पाद धर्मलाई गलत वा मिथ्या रुपमा परामर्श गर्ने भई रुपवादसित सामीप्य रहेको सब्बपुब्बेकतहेतुवादतिर घुस्न जानुपर्ने कारण रहँदैन ।

आयुष्मान् बुद्धघोषले प्रतीत्य समुत्पादको वर्णनमा पट्ठान ग्रन्थमा आएका २४ प्रत्ययलाई स्पष्ट पारी एक अर्को अङ्गसित विभिन्न प्रत्ययद्वारा सम्बन्ध रहिरहेको स्थितिलाई उल्लेख गरेका छन् । ती २४ प्रत्ययलाई नजाने पनि प्रतीत्य समुत्पादलाई आद्योपान्त सुनिश्चित रुपमा राम्ररी अध्ययन गरेको खण्डमा एक अङ्ग अर्को अङ्गसित सम्बन्धित हुनु जस्तो परस्परमा समान नभएको तथ्य ; कुनै सम्बन्ध राख्ने प्रक्रियाहरुको सम्बन्धमा विचार र विभाजन गर्नुपर्ने स्थिति रहेको तथ्य समेत ज्ञात र स्पष्ट हुन आउँछ ।

विचार गरी हेर्‍यौं भने प्रतीत्य समुत्पाद धर्म अनुसार अविद्या संसार वर्त दुःखको मूल कारण धर्म हो । त्यसो भए पनि भगवान् बुद्धले धेरै सुत्तन्त देशनाहरुमा तृष्णा नै दुःखको आदि, मूल भएको कुरा उपदेश गनुभएको छ । यथार्थमा अविद्या र तृष्णा परस्पर उपकारक धर्म हुन् । त्यसकारण "अविद्याद्वारा निषेध र अवरोध गरिएमा तृष्णा भन्ने बन्धन रहेका सत्वप्राणीहरुमा अभिसंस्कार विज्ञान स्थिर रही पछि नयाँ जीवनमा फेरि उत्पन्न हुनु हुन्छ ।" (अं. नि. तिकनिपात पठमभव सुत्त) । त्यस अतिरिक्त सङ्खारपच्चया विञ्ञाणं भन्ने पदमा सङ्खारलाई कम्म-कर्म वा कुशल कर्म अकुशल कर्म भनी अर्थ व्यक्त गर्ने हुँदा ; माथि उल्लेख गरिसकिए अनुसार नयाँ जन्मलाई उत्पन्न गराउने संस्कार तृष्णासित सम्प्रयुक्त संस्कार नै हुनुपर्नेछ ।

1. **S.Z. Aung, "Points of Controversy" , PP. 391.**
2. **S.Z. Aung, "Compendium of Philosophy" , P. 261-2.**

विज्ञान र नामरुप पनि विञ्ञाणपच्चया नामरुपं भनेता पनि अविद्या र तृष्णा जस्तै परस्पर उपकार गर्ने धर्महरु हुन् । (दि. नि महानिदान सुत्त) ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

प्रतीत्य समुत्पाद पिटकवाङमयमध्ये गम्भीर धर्म हो । भगवान् बुद्धले बुद्धत्वमा पुग्नु भइसके पछि बोधिवृक्ष मूलमा सात दिन रहनु भई प्रतीत्य समुत्पादलाई मध्यरातसम्म अनुलोम प्रतिलोम प्रत्यवेक्षण गर्नुभयो ।(विनयपिटक महावग्ग) । “हे आनन्द, यो प्रतीत्य समुत्पाद गम्भीर छ अर्थात् गम्भीर जस्तो देखिन्छ ।” (दी. नि. महापदान सुत्त) । त्यसो भएर कुनै कुनै पश्चिमी राष्ट्रका प्रज्ञाविद्हरुले प्रतीत्य समुत्पादको अर्थ अभिप्रायलाई विभिन्न रुपमा कल्पना र चिन्तना गरेका छन् ।

कुनै कुनैले प्रतीत्य समुत्पाद धर्म जस्तै अन्य भारतीय धार्मिक सिद्धान्तहरुमा पनि देखापर्छ भनेका छन् । पिटकवाङमयमा विपश्वी तथागतले प्रतीत्य समुत्पाद धर्मलाई परामर्श र प्रत्यवेक्षण गर्नुभएको कुरा (दी. नि. महापदान सुत्त) जस्तै भगवान् बुद्धले पनि प्रतीत्य समुत्पादलाई वनमा मूल अघिदेखि रहिरहेको पुरानो मार्गसित तुलना गरी उपदेश गर्नु भएको कुरा (निदान संयुत्त- बोधिसत्त वितक्क सुत्त) उल्लेख छ । यो तथ्यलाई आधार गरी बुद्ध प्रादुभवि हुनु अघि प्रतीत्य समुत्पाद भए समानको धर्म नरहेता पनि केही केही मात्रामा समान भए झैं यो धर्म पनि हुन सक्नेछ ।Prof. Jackobee ले त प्रतीत्य समुत्पाद समान भएको धर्मलाई बुद्ध युग बितिसकेपछि मात्र प्रादुभवि भएको कुनै कुनै भारतीय धार्मिक वाङमयहरुमा देखापरेको कुरा ; एक अर्को अङ्गसित श्रृङ्खलाबद्ध रुपमा रहेको जस्तो स्थितिलाई नदेखाई एउटै जीवनमा बारबार उत्पन्न हुने चित्त उत्पत्तिक्रम जस्तै मात्र देखाइएको कुराको उल्लेख गरेका छन् ।

आजकालको एक जना भारतीय प्रज्ञाविद्ले प्रतीत्य समुत्पाद मनुष्यको जीवन मार्गमा सामना गर्नुपर्ने घटनाहरुलाई देखाइएको हो भनेका छन् । उनको विचार अनुसार अविद्या भनेको यस जन्ममा मानिसको अज्ञानतालेविज्ञान प्रतिसन्धि विज्ञान नभई वेदना अनुभव गर्नुको कारण भएको आरम्मणलाई जान्नु हो ।

1. **P. D. Mehta, "Early Indian Religious Thought", P. 229-30.**

कसै कसैले त प्रतीत्य समुत्पादलाई मानिसहरुको मूल प्रभावलाई देखाउने धर्म जस्तो गरी त्यस अनुसारको अभिप्राय घुसाई भाषान्तरण गर्न चाहन्छन् । उदाहरणार्थ-एउटा प्रज्ञाविद्ले अविद्याले मातृगर्भभित्र मनुक्ष्य सर्वप्रथम प्रतिसन्धि रहँदा केही नजानिएको शून्य भावलाई देखाउँछ । मानिस जन्मेर यताउतीको संस्कार व्यवस्थाको चोट खाएर मात्र जान्न सकिने चित्त (विज्ञान) त्यसमा प्रवेश भएर आउँछ भनी भाषान्तरण गर्ने गरेका थिए ।

यसरी कुनै कुनै पश्चिमी राष्ट्रका प्रज्ञाविद्हरुले प्रतीत्य समुत्पादमा मनुष्यको एउटै जन्मको उत्पत्तिक्रमलाई देखेर पनि थेरवाद र अन्य बुद्धवाद गणिक सबैले त्यस धर्मलाई मनुष्यको भवसंसार विचरण गर्नुलाई देखाउने धर्मको रुपमा बुझेका छन् । यथार्थमा प्रतीत्य समुत्पादमा आएका १२ अङ्गलाई राम्ररी गहिरिएर निश्चित रुपमा अध्ययन गरेको खण्डमा यो मानिसको वर्तमान जीवन एउटैलाई मात्र देखाउने धर्म नभएको तथ्य स्पष्ट हुन आउँछ । अविद्या र संस्कार पूर्वान्त जीवनसित सम्बन्धित छ । विज्ञानदेखि उपादानसम्म बीचका सात अङ्ग वर्तमान जीवनमा अन्तर्निहित भई भवदेखि जरामरणसम्म बाँकी अङ्गहरु ऋपरान्त जीवनलाई उद्देश्य गरेको वा अर्को शब्दमा प्रतीत्य समुत्पाद मनुष्यको एउटै श्रृङ्खलाबद्ध भएको त्रिविध जीवनलाई उद्देश्य गरेको छ भनी बुद्धवादीहरु

Downloaded from http://dhamma.digital/

विश्वास गर्छन् । यो विश्वास एशियाको बौद्ध चित्रकलामा प्रतीत्य समुत्पादलाई चित्रित गरिराखेको चित्र अनुरुप देखिएको छ ।

1. **H. Kern, "Manual of Buddhism" , PP. 47-48.**

भारतको मध्य भागमा रहेको अजन्ता गुफाका भित्ताहरुमा र तिब्बती जापानी चित्रहरुमा प्रतीत्य समुत्पादलाई चित्रहरुद्वारा चित्रण गरिराखेको छ । अविद्या अजन्ताको चित्र अनुसार एउटा मानिसले धपाइरहेको एउटा अन्धो ऊँट हो । तिब्बती चित्रमा एउटा लौरोले अन्दाज लगाई छाम्दै छाम्दै यताउती हिंडिरहेको एउटा अन्धो भएको जापानी चित्रकारले त यसलाई पिशाचको रुपमा देखाएको छ । संसकार अजन्ताको चित्रमा कुम्हालेको चक्र चलिरहेको दृश्यले तिब्बती र जापानी चित्रहरुमा त कुम्हालेको चक्र देखाएको छ । विज्ञान भनेको अजन्ता र जापानी चित्रहरु अनुसार एउटा बाँदर हो । तिब्बती चित्रमा यो रुख माथि चढिरहेको बाँदर हो । नामरुप अजन्ताको चित्रमा अस्पष्ट दुइवटा आकार संसथान भई तिब्बती जापानी चित्रहरुमा एउटा मानिस डुङ्गाद्वारा नदी तरिरहेको दृश्य देखाएको छ । सलायतन (षडायतन) लाई तिब्बतीहरुले ६ वटा ढोका एउटा घरद्वारा देखाई जापानीहरुले मनुष्यरुपद्वारा अभिव्यक्ति गरेका छन् ।

स्पर्शलाई तिब्बतीहरुले आँखा भित्र बाण बिझिरहेको एउटा मानिसको दृश्यद्वारा चित्रण गरेको छ । वेदनालाई तिब्बती जापानी चित्रकारहरुले प्रेयसी द्वय आलिंगन गरिरहेको दृश्यद्वारा देखाएका छन् । ती चित्रहरुमा तृष्णा एउटा मानिसले पानी खाइरहेको दृश्य र उपादान एउटा मानिसले फूल टिपिरहेको दृश्यको रुपमा रहेका छन् । तिब्बती चित्रमा भव गर्भवती एउटी महिला भई जाति एउटी महिलाले बच्चा जन्माइरहेको दृश्य अङ्कित छ ।

एक जना जर्मन बुद्धवादी प्रज्ञाविद्को विचार अनुसार प्रतीत्य समुत्पाद मानिस एउटै मात्र भवभित्र रहेका तीनवटा खण्डलाई देखाइएको छ भनी सम्झेर पनि अनुचित हुने छैन । किनभने अभिधम्मपिटकमा जाति र मरण मनुष्य जीवनमा निरन्तर रुपमा नित्य उत्पत्ति विनाश भइरहेका धर्महरु हुन् । यस कथनलाई धेरै बुद्धवादीहरुले स्वीकार्न चाहेका छैनन् । वास्तवमा प्रतीत्य समुत्पादमा आएका १२ अङ्गलाई परिचालन गरी विसुद्धिमग्ग आदि अट्ठकथा ग्रन्थहरु र माथि उल्लिखित प्रतीत्य समुत्पाद अङ्कित चित्रहरुलाई अध्ययन गर्नाले स्पष्ट हुन्छ ; तर यसरी भवचक्र घुमिरहेको दृश्यलाई देखाउने धर्म हो भन्ने कुरा सही भएमा प्रतीत्य समुत्पादसित सम्बन्ध राखी हामीले विचार गर्नुपर्ने कुराहरु रहन आउनेछ ।

दृष्टान्तरुपमा प्रतीत्य समुत्पादले मनुष्यका त्रिविध भव (जीवन) लाई देखाउँछ भनेमा मध्यजीवन (वा) वर्तमान दृष्टान्त जीवनभित्र किन भव, जाति र जरामरणहरुलाई अन्तर्निहित नगरेको र ती धर्महरु अतीत जीवन र वर्तमान जीवनमा पनि समावेश छन्, अनि अविद्या र संस्कार किन अतीत जीवनभित्रमात्र समावेश भई मध्यजीवन र अन्त्य जीवनमा समावेश नभएको नामरुप, सलायतन आदि कुनै पनि जीवन किन नहोस् उत्पन्न हुने धर्महरु भएको भएर पनि किन तिनीहरुलाई मध्य जीवनमा मात्र देखाइएको ? दु:ख र तृष्णा उपादान सधैं जोडिरहेका धर्महरु भएर उपादानको पछाडि दु:खसगैं जोडेर नआई भव र जातिलाई किन देखाइराखेको आदि भनी विचार गर्नुपर्ने र प्रश्न खडा गर्नुपर्ने हुन आउँछ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

1. **T. W. Rhys Davids, "The History and Literature of Buddhism" , PP. 105-08.**
2. **Anagarika Govinda, "Foundationsof Tibetan Mysticism" , P. 248.**

त्यसरी पूर्वापर असमानता भएका तथ्यहरु व अस्पष्ट तथ्यहरु समावेश भएको कारणले केही पश्चिमी राष्ट्रका प्रज्ञाविद्हरुले बुद्धघोषाचार्यको वर्णन र लेखाईप्रति असन्तोष भई आफूले चाहे प्रकारको अभिप्रायमा प्रतीत्य समुत्पादलाई भाषान्तरण गरिरहेका छन् । किन्तु अहिले धेरैजसोले जाने बुझेको प्रतीत्य समुत्पाद धर्म भगवान् बुद्धले प्रथमतः मूलरुपमा उपदेश गर्नुभएको प्रतीत्य समुत्पाद नै हो कि होइन भनी सर्वप्रथम विचार गर्नुछ । यो अवश्य होकि १२ अङ्ग भएको प्रतीत्य समुत्पादलाई भगवान् बुद्ध स्वयंले उपदेश गर्नुभएको हो भन्ने कुरा धेरै सुत्तन्त देशनाहरुमा आएको छ । त्यसो भएता पनि पालिपिटकमा १२ अङ्ग अपूर्ण भएको बुद्धदेशित प्रतीत्य समुत्पाद देशनाहरु पनि प्रशस्त मात्रामा रहेको तथ्यप्रति ख्याल राख्नु योग्य छ ।

जस्तै पालिपिटकइतिहासको निकै पुरानो दीघनिकाय महानिदान सुत्तमा भगवान् बुद्धले प्रतीत्य समुत्पादलाई उपदेश दिनु हुँदा अविद्या र संस्कारलाई निहित गरी उपदेश गर्नुभएको थिएन । मज्झिमनिकाय मागण्डिय सुत्तमा भने पञ्चस्कन्धमा उपादान उत्पन्न हुनुदेखि प्रारम्भ गरेर भव, जाति र जरामरण आदि उत्पन्न भएको स्थितिलाई उपदेश गर्नुभएको छ । त्यसरी १२ अङ्ग अपूर्ण भएको जस्तो प्रतीत्य समुत्पाद देशनालाई संयुत्तनिकाय निदानवग्ग संयुत्तमा धेरै नै देख्न पाइन्छ । उदाहरणार्थ-एउटा सुत्तन्तमा तृष्णादेखि प्रारम्भ गरेर जरामरण सोक आदि दुःख समूह उत्पत्ति हुने स्थितिलाई उपदेश गरिएको छ ।

“भिक्षुहरु हो, उपादानहरुका कारण भएका त्रैभूमिक धर्महरुमा कस्तो मज्जा भनी बारबार भाविता गरिरहने व्यक्तिमा तृष्णा बृद्धि हुन्छ । तृष्णाको कारणले गर्दा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादानको कारण भव उत्पन्न हुन्छ । भवको कारणले जाति उत्पन्न हुन्छ । जातिको कारणले प्रतिसन्धि रहनु, जीर्ण हुनु ; मरण हुनु ; शोक हुनु ; विलाप गर्नु ; दुःख हुनु ; दौर्मनस्य हुनु ; तीव्र दाह गर्नु आदि कुरा उत्पन्न हुन्छन् । यसरी यी सम्पूर्ण दुःख समूहको उत्पत्ति हुनु स्पष्ट छ ।” (निदान संयुत्त उपादनिय सुत्त) । यी कथनहरुद्वारा निदान संयुत्तमा आएका १२ अङ्ग अपूर्ण भएका धेरै सुत्तहरु प्रतीत्य समुत्पाद सुत्तहरु भएको कारण स्पष्ट छ । यी सुत्तहरुमा दुःख तृष्णा उपादानदेखि शुरु हुन्छ । निदान संयुत्तमा आएका कुनै कुनै सुत्तहरुमा विज्ञान शीर्षक राखी उपदेश गर्नुभयो । (उपमा-मोलिय फग्गुन सुत्त) । अन्य एउटा सुत्तमा त विज्ञानलाई प्रारम्भ गरी उपदेश गर्नु भइसकेपछि विज्ञान र भवका बीचमा रहेका अङ्गहरु भने बिल्कुल उल्लिखित गरिएको छैन् । (चेतना सुत्त) ।

यी सुत्तहरु १२ अङ्ग परिपूर्ण उल्लेख भएका सुत्तहरु भन्दा प्राचीन देखिन्छ । तर यिनीहरुभन्दा बढी प्राचीन भएका अन्य प्रतीत्य समुत्पाद सुत्तहरु पनि बाँकी रहेका छन् । ती सुत्तहरु द्यःखको मूललाई तृष्णा, छन्द, उपाधि, उपादान आदि भनी सामान्य तर स्पष्ट रुपमा उल्लेख गरिराखेका सुत्तहरु हुन् । “अविद्या प्रहीण नभएको, तृष्णा पनि क्षय नभएको बाल मरुर्खले मरण हुँदा नयाँ जीवनमा फेरि फर्की जाति जरामरण आदि दुःखहरुलाई सामना गर्नुपर्नेछ ।” (निदान संयुत्त अञ्ञतित्थिय सुत्त) । “पञ्चस्कन्ध भन्ने उपाधि नै दुःखको कारण हो । उपाधि नै यसको आदि हो र उपाधि तृष्णा नै पनि कारण हो ।”

Downloaded from http://dhamma.digital/

पालिपिटक इतिहासमा सबभन्दा प्राचीन मानिने सुत्तनिपात पालिमा पनि दुःखको मुललाई सरल रस्पष्ट उल्लेख गरिएको छ । त्यो पालि अट्ठकवग्ग गुहट्ठक सुत्तमा इच्छा, सात, काम, तण्हा, छन्दा, फस्सा सञ्ञाहरु दुःखका मूलधर्महरु हुन् भनिएको छ । महावग्ग द्वयतानुपस्सना सुत्तमा त दुःखलाई उपधि, अविज्जा, सङ्खार, विञ्ञाण, फस्स, वेदना, तण्हा, उपादान, आरम्भ, आहार, निस्सय आदि कारण धर्म १६ वटालाई अलग्ग अलग्ग कारणबाट उत्पन्न भएको भनिएको छ । त्यो सुत्तमा प्रतीत्य समुत्पादमा १२ अङ्गमध्ये ८ वटा मात्र देख्न पाइन्छ ; सलायतन, भव, जाति र जरामरणहरु देख्न पाइन्न ।

यी प्राचीन देशनाहरुलाई आधार गरी प्रतीत्य समुत्पाद मूल आदि अवस्थामा प्रत्यक्ष वर्तमान जीवनलाई मात्र उद्देशित धर्म भनी धारणा राख्नुपर्दछ । यहाँनिर यूरोपेली बौद्ध ग्रन्थकार आचार्य Dr. Conze को लेखाई विचारणीय छ ।

“सर्वप्राचीन प्रतीत्य समुत्पाद देशनाहरुमा ४ अङ्ग विहीन भइरहेकोलाई देख्न पाइएकामध्ये ४ नामरुप, ५ सलायतन, १० जाति र १२ जरामरणहरु हुन् । ती चार अङ्गहरु एक व्यक्तिको जीवन अवसरण हुदाँ स्कन्ध शरीरलाई सृष्टि गरी त्यस व्यक्तिको अतीत जीवनीको कर्मभोगलाई दर्शाउने अङ्गहरु हुन् । तसर्थ प्रतीत्य समुत्पाद मूल प्रारम्भमा भवसंसार समस्यासित बिल्कुल असम्बन्धित भई त्रिभव विभाजन गरी देखाउनु पछिको समयमा पिटाचार्यहरुले ज्ञानक्रीडा गरी विस्तृत गरिराखेको हुनसक्छ । बाँकी आठ अङ्ग(अविद्या, संस्कार, विज्ञान, स्पर्श, वेदना, तृष्णा, अनुदान र भव) जुनसुकै समयमा भए पनि उत्पत्ति र विनाश भइरहेर दुःख र मिथ्या दृष्टिलाई उत्पन्न गराउने मूल नामधर्महरु हुन् भन्ने अभिप्राय लिन सकिन्छ । यथार्थमा प्रतीत्य समुत्पाद धर्म मूल प्रारम्भमा भवसंसारघुमिरहनुलाई निर्देशित नगरी समुदयसत्य र निरोधसत्यलाई मात्र स्पष्ट पारेर देखाउने धर्म हुनसक्छ ।”

त्यसकारण माथि उल्लेख गरे जस्तै केही पशिचमी राष्ट्रका प्रज्ञाविद्हरुले धर्मको रुपमा भाषान्तरण गरिरहेका हुन् । वास्तवमा आजकालका प्रज्ञाविद्हरुले मात्र होइन ; कुनै कुनै प्राचीन बुद्धवादीहरुले पनि त्यसरी भाषान्तरण गरेका छन् । अभिधर्मकोष भन्ने संस्कृत बौद्ध अभिधर्म ग्रन्थमा एक जना मानिसले नरघात कर्म उल्लङ्घन गर्दा १२ औं अङ्ग अन्तर्गत भएको स्थितिलाई देखाइराखेको छ ।

तर प्रतीत्य समुत्पादको प्रारम्भिक मूल आदिलाई पृष्ठभूमि बनाई पछि देखापरेको देशनालाई स्पष्ट पारेर देखाउनु वा अभिप्रायलाई वर्णन गर्नुमा यथाभूत देखापर्दैन । यहाँनिर एउटा अंग्रजी पालि प्रज्ञाविद्को कुरालाई ख्याल राख्नु राम्रो हुनेछ ।

१. यहाँनिर भव धेरैले बुझेको जन्म भएदेखि मरण हुनेसम्मको भवलाई भन्न नचाही “भइरहने” Becomingलाई भनेको तथ्यलाई बुझनुपर्दछ ।

2. **Conze, "Buddhist Thought in India" , P. 157.**
3. **Ibid, P. 157.**

“बुद्धघोषाचार्यले प्रतीत्य समुत्पादलाई एउटा चक्रघेरासित तुलना गरी देखाएको छ । त्यो चक्र घुमिरहेको चक्र होइन । नाभि अविद्या भई आड जरामरण हो । दण्डीहरु बाँकी १० अङ्ग भएर

Downloaded from http://dhamma.digital/

यिनीहरु अविद्यालाई सोभ्कैं कारण गरी उत्पन्न भएर आई जरामरणमा अन्त भइरहेको छ भनी भन्नुपर्ने छ । यो चक्रको अर्थ अभिप्राय सुत्तनिपात द्वयतानुपस्सना सुत्तको विचारधारासित एक समान छ । … … … यो तथ्यलाई आधार गरी दुःख धर्म १२ अङ्ग क्रमले नभई अलग्ग भेद भएको कारणधर्महरुको कारणले उत्पन्न भएको तथ्य एक समयमा भगवान् बुद्धले उपदेश गर्नुभएको थियो भनी धारणा राख्नु पर्दछ । प्रतीत्य समुत्पाद ती धर्महरुलाई जम्मा गरी कारणधारी परम्परागत फल धर्महरुको रुपमा देखाइराखेको देशना हुनसक्छ । त्यसरी जात समान नभएका धर्महरुलाई जम्मा गरिराखेको देशना पूर्वापर श्लिष्ट सम हुन मुश्किल छ । तसर्थ वर्तमान भाषान्तरण (प्रतीत्य समुत्पाद धर्म) सित सन्तोष नभई पृष्ठभागमा निःसन्देह कारण कार्य अनुकूल भएको अर्थ अभिप्राय हुनुपर्नेछ भनी धारणा राख्नु भूल भई अनजानमा बक बक गरी अनुमान गर्नु जस्तै मात्र हुनेछ ।"

१. विसुद्धिमग्ग अट्ठकथा छ अनुस्सति निद्देस ।

2. E. J. Thomas, "History of Buddhist Thought" , P. 76.

जेहोस्, बुद्धवादमा स्पष्ट भएको कुरा त दुःख तृष्णालाई कारण गरी उत्पन्न भएर आएको हो भन्ने तथ्य हो । प्रतीत्य समुत्पाद देशना मूल प्रारम्भमा भवसंसारलाई उद्देश्य नगरी तृष्णाको कारणले वर्तमान प्रत्यक्ष जीवनमा दुःख उत्पन्न हुने अवस्थालाई दर्शाउने देशना भएमा हुन सक्नेछ । तर प्रतीत्य समुत्पाद देशनाहरु बाहेक अन्य सुत्तन्त देशनाहरुमा तृष्णाको कारणले नयाँ जन्म उत्पन्न हुने कारण वा भवसंसार घुम्ने कारण देखाइराखेको भन्ने देख्न पाइन्छ । ती सुत्तन्तहरु पिटकमा प्राचीन भई दृढ निश्चित रहेका देशनाहरु भएका हुनाले भगवान् बुद्धले उपदेश दिनुभएका देशनाहरु भएको कुरा निराशङ्कित छ ।

खण्ड ९

भवसंसार

(क) पिटकमा आएको भवसंसार

पुराना भारतीय वाद र सिद्धान्तहरु सबैजसोले रुपवाद (भौतिकवाद) लाई हटाई भवसंसारलाई स्वीकार र विश्वास गर्छन् । अर्को रुपमा भनौं भने- मानिस मरणपछि जम्मै कुरा लोप भई निरर्थक हुन्छन् भन्ने सिद्धान्तलाई अस्वीकार गरी मानिस संसार वर्तदुःखबाट मुक्त हुनुअघि धेरै भव धेरै जन्म संसरण र विचरण गर्नुपर्दछ भनी विश्वास गर्छन् । तर भारतीय धार्मिक सिद्धान्त र वादको इतिहास अध्ययन गरेको खण्डमा भवसंसारप्रति विश्वास राख्नु इतिहासको प्रारम्भतिरको युगमा अस्पष्ट र धमिलो भई बुद्धवाद प्रादुर्भाव भएको युगतिर पुग्दामात्र छर्लङ्ग र प्रष्टिन आएको देखिन्छ ।

वेद ग्रन्थहरुको विचार अनुसार नराम्रो व्यक्ति मरण हुने अवस्थामा ऊ बिल्कुल लोप भई अभावको स्थितिमा पुग्ने हुन्छ र राम्रो व्यक्तिको मरणपछि ऊ सुगतिको भूमितिर पुगी ऐश्वर्य वैभव भोगी अजर अमर रुपमा सदैव रहन पाइने हुन्छ । भवसंसार विचरण गर्ने विषय भने वेद ग्रन्थहरुमा बिल्कुल उल्लिखत छैन । ब्रम्हाण ग्रन्थहरुमा मानिसले परलोकमा असल र खराब परिणाम भोग्नुपर्छ भनिएको छ । भवसंसारको विषय भने सुनिश्चित रुपमा त्यसमा उल्लिखित छैन । उपनिषद्

Downloaded from http://dhamma.digital/

ग्रन्थहरुले त सत्यधर्मलाई प्रतिवेध गरी जानी देखी आफ्ना कर्तव्य व्रत वहन गर्ने व्यक्ति मरण हुँदा नित्य, ध्रुव, स्थावर भूमिमा पुगी सत्यधर्म नजानी नदेखी व्रत भङ्ग हुने व्यक्ति भने धेरै धेरै जन्म संसरण गरी संसारमा घुमिरहनुपर्ने हुन्छ भनिएको छ । तर उपनिषद् युगको अघिल्लो भागतिर भवसंसारलाई विश्वास गर्नु गर्भ प्रतिष्ठानको शुरुवात हो जस्तो भान हुन्छ । किनभने कुनै कुनै उपनिषद् ग्रन्थहरुमा त्यो बिल्कुल उल्लिखित छैन ।

मध्यभागको उपनिषद् ग्रन्थहरु र नातिपूर्व नातिपश्चात् प्रादुर्भाव भएको बुद्धवादमा त भवसंसारलाई विश्वास गरिनुमा निकै बढी स्पष्ट भएर आएको छ । पालिपिटक वाङमयलाई उचित रुपमा अध्ययन गर्ने व्यक्तिले बुद्धवादमा भवसंसारलाई विश्वास गर्नु कतिसम्म छर्लङ्ग र स्पष्ट छ भन्ने कुरा राम्ररी थाहा पाउन सकिन्छ ।

“भिक्षुहरु हो, संसारभित्र विचरण गर्नुपर्ने एक व्यक्तिको अस्तिपुञ्ज यदि अविनाशी भएर रहन्छ भने वैपुल्य पर्वत तुल्य ठूलो प्रमाणमा रहनेछ ।” (सं. नि. निदान सयुत्त) ।

“त्यो भिक्षुले अतीतमा उत्पन्न आइसकेका धेरै जन्मलाई स्मरण गर्छ । एक जन्म, दुइ जन्म, चार जन्म, पाँच जन्म, दश जन्म, बीस जन्म, तीस जन्म, चालीस जन्म, शयौं जन्म, हजारौं जन्म र लाखौं जन्मलाई ; पूर्वेनिवासानु स्मृति ज्ञानद्वारा स्मरण गर्छ ।” (दि. नि. सामञ्ञफल सुत्त र अन्य सुत्तहरु) ।

यसैप्रकारका पालिपिटकमा आएका धेरै कुराहरुद्वारा बुद्धवादले भवसंसारलाई स्वीकार गरेको कुरा स्पष्ट छ । तर इसापूर्व छैठौं शताब्दीको युगमा प्रादुर्भाव भएको बुद्धवाद र अन्य भारतीय सबै धार्मिकवादले भवसंसारलाई स्वीकारेकोमा ती वादहरुमध्येमा बुद्धवाद अन्य वादसित एकसमान नभई आत्मालाई तिरस्कार गर्ने वाद भएकोले भवसंसारवाद गौतम बुद्धको वास्तविक मौलिक वाद हो कि भनी आधुनिकसंशय गर्छन् ।

उदाहरणार्थ-एउटा अंग्रेज बौद्ध ग्रन्थकारले त्यो वाद पालिपिटकभित्र पछिमात्र घुसेर आएको ब्राम्हाणवाद हो भनेको छ । तर उनका कारण प्रदर्शनहरु दृढ र ठोसपूर्ण छैनन् । भगवान बौद्धले भवसंसार वादलाई अवश्य तिरस्कार गर्नुभएको भए पालिपिटक इतिहासमा अतिप्राचीन सुत्तन्त देशनाहरुमा त्यो वादसित सम्बन्धित कुराहरु किन धेरै प्रमाणमा देखिएको नि ? त्यो वाद आत्मवाद जस्तै भगवान् बुद्धले तिरस्कार गरेको ब्रम्हाणवाद भएमा किन आत्मवाद पिटकमा बिल्कुल देखा नपरी भवसंसार वाद भने स्पष्ट रुपमा देखिएको नि ? भारतीय एउटा प्रज्ञाविद्‌ले त नामरुप धर्महरुको एकक्षण नबिराई निरन्तर उत्पत्ति विनाश र निरोध भइरहनुलाई नै भगवान् बुद्धले उपदेश दिनुभएको भवसंसार भएको जस्तो लेखिराखेको छ । तर एउटा सत्व पुद्‌गलको भवसंसार नाम रुप धर्महरुको उत्पत्ति विनाश मात्रलाई भन्न चाहेको नभएको तथ्य पिटकलाई अलि अलि अध्ययन गरिसकेको व्यक्तिहरुले समेत जान्न सकिनेछ ।

1. **Jennings, "Vedantic Buddhism" .**

रसियन बौद्ध ग्रन्थकार आचार्य Stcherbatzky ले त भगवान् बुद्धले भवसंसार विषय अपरिपक्व प्रज्ञाज्ञान भएका पृथग्जन पुद्‌गलहरुलाई मात्र उपदेश गर्नुभएको हो ; परिपक्व प्रज्ञाज्ञान

Downloaded from http://dhamma.digital/

भएका व्यक्तिहरुलाई त अर्कै प्रकारले उपदेश गर्नुभएको छ भनेको छ । यो कथन ठोसपूर्ण छ छैन हामीले विचार गर्नुछ ।

आधुनिक युगमा बुद्धवादलाई अध्ययन गर्ने पश्चिमी राष्ट्रका नागरिकहरुमध्येमा कुनै कुनै व्यक्तिहरुले भवसंसार सिद्धान्तलाई भगवान् बुद्धको अनात्मवादसित प्रतिक्षी छ भनी धारणा राखी त्यो सिद्धान्त सही बौद्ध सिद्धान्त हो त भनी संशय गरिरहेको हुनेछ । निगण्ठनाटपुत्तले भगवान् बुद्धलाई अकिरियवादी हो भनी आरोप लगाए । (विनय महावग्ग पालि) । अकिरियवाद भनेको कर्मको फललाई तिरस्कार गर्ने वाद भएकोले ; भगवान् बुद्धको अनात्मवाद भवसंसारसित प्रतिपक्षी छ ; त्यसकारण भगवान् बुद्ध कर्मको फललाई तिरस्कार गर्ने अकिरियवादी हो भनी निगण्ठनाटपुत्तले सम्झेको भान हुन्छ ।

1. **Mehta, "Early Indian Religious Thought" , P. 181.**
2. **Stchertzky, "Central Conception of Buddhism", P. 23.**

त्यसो भएता पनि भवसंसारवाद प्रति शंका रहेका व्यक्तिहरुले भगवान् बुद्धसँग निवेदन गरी सोधपुछ गरेका कुराहरु पालि पिटकमा देखापर्दैन । दीघनिकाय पायसिसुत्तमा परलोकलाई विश्वास नगर्ने पायासि राजन्यको वाद विस्तृत रुपले उल्लिखित छ । त्यो राज्यले “अन्य लोक छैन ; मरणपछि फेरि जन्मने सत्व छैन ; कुशल अकुशल कर्महरुको फल विपाक छैन” भनी विश्वास गर्छ भनिन्छ । पायसि राजन्य बुद्ध परिनिर्वाणपछि २०० वर्ष (?) जतिमा प्रादुभार्व भएको व्यक्ति हुनाले उनको सिद्धान्त वा वादलाई कुमार कस्सप स्थविरले निराकरण गरिराख्नुभएको छ । पायासि राजन्यको कारण प्रदर्शनहरु मेरा रुपवादीहरुको कारण प्रदर्शन हुन् । त्यसको विचार अनुसार मरण भएका व्यक्तिहरुले आफू परलोक भएको कुरा कतै आएर भनेनन् । चोर डाकूहरुलाई राजाज्ञाद्वारा मारकाट गर्दा परलोक सरेर गएको प्राणविज्ञान देखिदैन भनी उनी भन्छन् । उनको कारण प्रदर्हन जस्तै नै स्थविरका निराकरणहरु पनि आधुनिक युगका मानिसहरुले सजिलैसित स्वीकारी विश्वास गर्न सकिने खालका छैनन् । दिब्यचक्षु अभिज्ञालाभी स्थविर व्यक्तिहरुले मरणपछि फेरि उत्पन्न हुने सत्वहरुलाई देख्छन् ; चन्द्र सूर्यहरु परलोकमा प्रतिष्ठत देवताहरु हुन् ; त्यसकारण भवसंसार छ आदि भनी उत्तर दिएका छन् ।

जेहोस्, त्यस स्थविरले “मैले भवसंसार छैन भनी धारणा राख्ने व्यक्तिलाईदेख्न पनि देखेको थिएन ; सुन्न पनि सुनेको थिएन” भनेको कथनले पायासि राजन्य जस्तो भवसंसारलाई अस्वीकार गर्ने भारतीयहरु प्राचीन समयमा अत्यल्प भएको तथ्य स्पष्ट छ । “भगवान् बुद्ध प्रादुर्भाव हुनुअघि वा प्रादुर्भाव भइसकेपछि भवसंसारलाई सुदृढ रुपमा कारण प्रदर्शन गर्न दर्शाउन प्रयत्न गर्नु भएको छैन । लोकायत गणिकलाई छाडी बाँकी भारतीय सबै धार्मिक गणले भवसंसारलाई विश्वास गर्छन् । त्यस वादलाई तिरस्कार गर्ने लोकायत गणको वाङमयलाई हामीले पढ्न नपाएकोले ती गणिकहरुले भवसंसारवादलाई कसरी निराकरण गरे भन्ने तथ्य जान्न पाइन्न । भगवान् बुद्धले पनि त्यस वादलाई स्वीकार्नुभएको छ ।”

1. Das Gupta, "A History of Indian Philosophy" , P. 87

Downloaded from http://dhamma.digital/

भगवान् बुद्धले स्वीकार्नुभएको भवसंसार बाहिरी तौरको दृष्टिले अन्य भारतीय धार्मिक गणहरुको भवसंसारसँग कत्ति पनि फरक छैन । भगवान् बुद्धले आत्मालाई तिरस्कार गर्नु भए पनि आफू स्वयंले समेत धेरै भव धेरै जन्म विचरण गरेर आएको कुरा उपदेश गर्नुभएका कथनहरु ५५० जातक जस्ता जातक अट्ठकथाहरुमा मात्र नभई पिटक पालिहरुमा पनि देखापर्दछन् । “आनन्द, त्यस अवस्थाको जोतिपाल ब्राम्हाण कुलपुत्र अरु होइन ; म तथागत नै हो ।” (म. नि घटिकार सुत्त) । “त्यस बेलाको मखादेव राजा अरु होइन ; म तथागत नै हो ।” (म.नि. मखादेव सुत्त) । भगवान् बुद्धको अनात्म धर्मलाई नबुझ्ने व्यक्तिले यी कथनहरुलाई आधार लिई भगवान् बुद्धले उपदेश गर्नुभएको भवसंसार अन्य भारतीय धार्मिक वादहरुको भवसंसारसँग एक समान छ भनी गलत धारणा राख्ने सम्भावना छ ।

तर, बुद्धवादको भवसंसार अन्य भारतीय धार्मिक वादहरुको भवसंसारसित भिन्न छ । बुद्धवादले कर्मशक्तिको कारणले नयाँ जन्म हुन्छ भन्ने जैन सिद्धान्त वा वादलाई अस्वीकार गरी तृष्णा उपादानको कारणले भवसंसार विचरण गर्नुपर्छ भनी उपदेश गर्छ । त्यस अतिरिक्त भगवान् बुद्धले स्थिर नित्य सत्व आत्मालाई तिरस्कार गर्नुभएकोले एक जन्मदेखि अर्को जन्मतिर संसरण गर्ने विषय हुन सक्तैन ।

१. ग्रीक दार्शनिक आचार्य प्लेटोले पनि तृष्णाको कारणले नयाँ जन्म हुनुपर्ने विधि गरेको छ भनिन्छ । Dr. RhysDavids को लेखाइलाई उल्लेख गर्नुछ भने “प्लेटोले पनि मानिस तृष्णा उपादानको कारणले फेरि प्रतिसन्धि रहनुपर्छ भन्छ । पूर्व

यो अवश्य हो कि कुनै कुनै सुत्तन्त देशनाहरुमा एक जन्मबाट अर्को जन्ममा संसरण हुने विषय विज्ञान भए जस्तो गरी देखाइएको छ । “कारण रहेमा विज्ञानको आधार हुन्छ । त्यो विज्ञान स्थिर र बृद्धि भएमा पछि नयाँ जन्मलाई फेरि उत्पन्न गराउँछ ।” (सं. नि. निदान संयुत्त चेतना सुत्त) ।

तर यी कुराहरु धेरै मानिसहरुले बुझाउनको लागि बुद्ध प्रादुर्भाव हुनुभन्दा पूर्व विद्यमान रहेको विज्ञानवादसित व्यावहारिक शब्द प्रयोग गरी उपदेश गेका कुराहरु हुन् (पृष्ठ १२९, २२२-३) । वास्तवमा भन्ने हो भने विज्ञान रुप, वेदना आदि बाँकी चार स्कन्धहरुबाट अलग भई छुट्टै स्थिर रहन नसक्ने भएको तथ्य सुत्तन्त देशना साधक नमूना उल्लेख गरिसकेको छु । (पृष्ठ २७६-७८) ।

यथार्थमा विज्ञान पुरानो जन्मबाट नयाँ जन्मतिर संसरण हुने नित्य असंस्कृत धातु नभएको तथ्य एउटा सुत्तन्तमा अति स्पष्ट छ । साति भन्ने एक जना भिक्षुमा विज्ञान नै त्यस जन्मबाट यस जन्ममा संसरण भएर गई निरन्तर विचरण गरिरहन्छ ; विज्ञान बाहेक अन्य विचरण गर्ने व्यक्ति छैन भन्ने मिथ्यादृष्टि सिद्धान्त उत्पन्न भएको देखिन्छ । भगवान् बुद्धले त्यो कारण सुन्नुहुँदा त्यस भिक्षुलाई बोलाउनुभई सोध्नुभयो- “कुनचाहिं विज्ञानलाई उद्देश्य गरी तिमीले यसरी धारणा राखेको ?” भिक्षुले उत्तर दिए- “कुशल अकुशल कर्महरुको प्रतिफललाई अनुभव गर्ने विज्ञानलाई भन्न चाहेको हूँ ।” त्यसबेला भगवान् बुद्धले, “मार्गफलदेखि निरर्थक हुने हे पुरुष, विज्ञान कारणलाई हटाएर उत्पन्न हुँदैन ; कारणलाई प्रत्यय गरेर मात्र उत्पन्न हुन्छ भनी एक होइन अनेकौं कारणहरुद्वारा मद्वारा

Downloaded from http://dhamma.digital/

उपदेश गरिएको होइन र ? त्यसो भएर पनि पनि तिमी निकृष्ट मिथ्या धारणालाई स्वीकार गर्दारहेछौ" आदि भनी उनीप्रति निन्दा र उपहास गर्नु भयो । (म. नि. महातण्हासङ्खय सुत्त) ।

प्रवेणीदेखि विशिष्ट तीक्ष्ण प्रज्ञाज्ञान भई सबभन्दा प्रसिद्ध महापुीष द्वय -बुद्ध र प्लेटो)को कथनलाई हामीले एक्कासी तिरस्कार नगरी गम्भीर रुपमा विचार गर्नु योग्य छ ।"

DrRhys Davids, "Early Buddhism" , P. 77. "Hibbert Lectures" , PP. 95, 98.

विज्ञान कारण धर्महरुद्वारा मरम्मत र व्यवस्थित गरिनुपर्ने संसकार धर्ममात्र भई एक जन्मबाट अर्को जन्ममा संसरण गर्दैन ; वास्तवमा बुद्धवादले पुद्गल सत्व आत्मा जीवलाई समर्थन नगरेको कारणले एक जन्मबाट अर्को जन्ममा संसरण गर्ने स्थितिलाई चिन्तना गरिदैन । अर्को जन्ममा संसरण गर्ने भन्ने कुरा नै लौकिक व्यवहार कुरामात्र भई बुद्धवादसित प्रतिपक्षी छ । यो तथ्य आयुष्मान् बुद्धघोष र आयुष्मान् नागसेन आदि अट्ठकथा आचार्यहरुको कथनद्वारा स्पष्ट हुन्छ ।

प्रतिसन्धि अवस्थामा चित्तको सन्तति उत्पन्न हुन्छ । अघिल्लो चित्त विनाश हुन्छ । त्यसरी च्युतिचित्को अनन्तरमा पछिल्लो धर्म गएको होइन । च्युतिचित्तबाट कुनै एक धर्म गएको होइन । प्रतिसन्धि विज्ञान च्युतिचित्तदेखि भिन्न भई कारण अनुरुप उत्पन्न हुन्छ । ... ... अतीत जन्मबाट यो वतृमान जीवनमा आउने कुनै एक धर्म छैन । यो वर्तमान जन्ममा पनि कर्म भन्ने कारणले गर्दा उत्पन्न हुने स्मन्धहरु नित्य स्थिर छैन, केही समय नबित्दै निरोध भएर जानेछ । फेरि नयाँ जन्ममा अन्य एक स्कन्धहरु कर्मको कारणले गर्दा उत्पन्न हुनेछ । यस वर्तमान जन्मबाट फेरि नयाँ जन्मतिर एउटा धर्म पनि जाने छैन ... ... ।" (विसुद्धिमग्ग कङ्खावितरण निद्देस) ।

"महाराज, परमार्थ धर्मको सन्तति जकडेर उत्पन्न हुन्छ । एक धर्म उत्पन्न भइरहेको हुन्छ भने धर्म निरोध भइरहेको हुन्छ । यी हुवै अनन्तर भई जोडी जोडी उत्पन्न हुन्छ । त्यसकारण त्यो पुरानो मानिसले पनि नयाँ प्रतिसन्धि ग्रहण्ण गर्दैन ; अरु एक नयाँ मानिस पनि उत्पन्न हुदैन ; अघिल्लो विज्ञानले पछिल्लो विज्ञानलाई सहयोग गर्ने र उपकार गर्नेतिर पुग्ने हुन्छ ।" (मिलिन्दपञ्हा.अद्धानवग्ग धम्मसन्तति पञ्हा) ।

अवश्य पनि प्रतिसन्धि रहिरहेको व्यक्ति अतीत जन्मबाट आएको मानिस होइन ; त्यो अतीतको मानिससित बिल्कुल सम्बन्ध नरहेको अर्को एउटा नयाँ मानिस पनि होइन । एक समयमा एक जना ब्राम्हाणले भगवान् बुद्धसँग सोध्यो- "भो गौतम, जस व्यक्तिले काम गर्छ ; त्यस व्यक्तिले अनुभव गर्छ, यो कसरी भएको ?" बुद्ध- "हे ब्रम्हाण, यो एउटा भाग वा अन्त हो ।" ब्राम्हाण- "एक व्यक्तिले काम गर्छ, अर्को व्यक्तिले अनुभव गर्छ कि ?" बुद्ध- यो दोश्रो भाग वा अन्त हो । मैले ती अन्त द्वयलाई पन्छाई मध्यस्थविधिद्वारा उपदेश गर्नुभयो । (सं . नि. निदान संयुत्त अञ्ञत्रं ब्राम्हाण सुत्त) (पृष्ठ १८३-४) ।

मानिस मरणपछि अनन्तरमा कुन संसरण गर्नु नभई नयाँ जन्ममा फेरि उत्पन्न भएर आएको स्वभाव ; अर्थात् भवसंसारमा एक जन्मसित अर्को जन्म कारण कार्यको रुपमा मात्र सम्बन्धित रहेको स्वभावलाई स्पष्ट गरेर देखाएका उपमाहरु पिटकवाङमयमा देखापर्दैन । अट्ठकथाहरुमा भने ती उपमाहरु निकै ठूलो प्रमाणमा देखापर्दछ । मिलिन्दपञ्हा ग्रन्थमा दूधेबालकदेखि वयस्क व्यक्ति भएर

Downloaded from http://dhamma.digital/

आएको स्थितिको उपमा ; सारा रात बलिराखेको बत्तीको उपमा ; दूधबाट दही भएर आएको उपमा आदि देखाइराखेको छ । दूध दही होइन ; तर दही दूधबाट अलग्ग भएर उत्पन्न हुन नसकी कार्य-कारण रुपमा सम्बन्धित छ । आयुष्मान् बुद्धघोष आचार्यले पनि विसुद्धिमग्ग ग्रन्थमा आँपको रुप बृद्धि भएर आउनु बाल्यकालमा अध्ययन गरेको शिल्पविद्याको परिणाम उपभोग गर्न पाउनु, प्रतिध्वनि उब्जेर आउनु र ऐनामा छायाँ प्रकट हुनु आदि थुप्रै उपमाद्वारा स्पष्ट पारेर देखाएको छ ।

ती उपमाहरु बर्मेली बुद्धवादीहरुले जानी बुझीसकेको भएर यस पुस्तकमा फेरि उल्लेख गरिरहनु आवश्यक भएन । उत्तरीय बुद्धवादीहरुको संस्कृत अभिधर्म ग्रन्थमा आएको एउटा उपमा भने स्मरणीय भएकोले त्यस विषयमा यहाँ सक्षिप्त उल्लेख गर्दछु ।

एउटा नदी एउटा जङ्गल काटी बगिरहेको नदीको अर्कोतिर वन दाह भइरहेको छ । त्यसबेला त्यो आगो धनीभूत नभई क्षणिकमात्र देखापर्न आई निरोध र लोप भएर गएको आगोकोराप र ताप एकमाथि अर्को आधातिर भई निरन्तर उत्पन्न भइरहेको हुन्छ । मानिसको नाम रुप धर्म पनि त्यो आगोकोराप जस्तै एक क्षण नबिराई दनादन उत्पन्न भई निरोध र लोप भइरहेको हुन्छ । आगो निभ्न लागेको क्षणमा हावाको वेगले नदीको अर्कोतिर अन्य फेरि डँडेलो उत्पन्न भएर आयो । आगोले नदी तरेर गएको होइन । पहिलेको आगो र दोश्रो आगो एउटै हो ; अर्थात् यसलाई भिन्नभिन्नै हो भनिदैन । वास्तवमा हावाको वेगले नदी बीचमा रहे पनि आगोको राप ताप बिल्कुल टुटेर नगएको कारण स्पष्ट छ । त्यस्तै नाम रुप धर्महरु स्कन्ध शरीर विनाश भएर गएता पनि तृष्णाको शक्ति सामर्थ्यले गर्दा निरवशेष रुपमा निरोध र लोप भई टुटेर गएको हुन सक्तैन ।

पुद्गल सत्व आत्मा भवसंसार प्रादुर्भाव भएको स्वभावलाई आजकाल अन्य उपमाहरुद्वारा देखाउन सकिन्छ । एउटा टेबुलमाथि billiards खेलका बलहरु एक अर्कोसित जोडी लहरै रहेका छन् । अन्य एउटा बल बेगले गुडेर आई सबभन्दा पछिल्लो बललाई हिर्कायो । त्यसबेला गुडेर आएको बल रोकी सबभन्दा अघिल्लो बल अचल रहेको स्थितिबाट चलेर आई गुडेर गयो । यहाँनिर दोश्रो बल सरेर जानु पहिले बलबाट कुनै तत्व संसरण भएर आएको कारणले नभई त्यस बलको शक्ति बेगको कारणले नै चलेर गएको हो ।

समुद्रको फाँटमा टालका गोलाहरु गुड्दै गुड्दै जानुलाई हेर्‍यौं भने पानी छाल सँग सँगै गुटमुटेर गए जस्तो भान हुन्छ । वास्तवमा पानी एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा छाल सँगसँगै गुटमुटेर गएको होइन । छाल उब्जेर आउनु पानीको गतिले नभई हावा चल्नुको कारणले समुदैको पानीको फाँटमा उपलब्ध हलचलको सामर्थ्यवेगको शक्तिले गर्दामात्र हो । अर्थात् छालका गोलाहरु कुनै चीज संक्रमण हुनु नभइकनै वेगशक्तिमात्र संक्रमण भई गुडदै गुड्दै संचरण भइरहेको हो ।

यसरी प्रतिसन्धि चित्त वा विज्ञान अतीत जन्मबाट आत्मा जीव पुद्गल कुनै चीज संक्रमण हुनु नभइकन तृष्णा उपादान र कर्मशक्ति वेगको कारणले मात्र उत्पन्न भएर आएको हो ।

1. **Poussin, "The Way to Nirvana" , P. 53-54.**

"ती च्युति चित्त र प्रतिसन्धि चित्तहरुका बीचमा बार बनाउन जान्ने कुनै धर्म छैन ; त्यस च्युतिचित्त र प्रतिसन्धि चित्तहरुको माझ छैन ।" (विसुद्धिमग्ग कङ्खावितरण विसुद्धि निद्देस खण्ड) ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

यस कथनले मानिस मर्दा सात दिनसम्म विज्ञान मुक्त नभइकन रहन्छ ; सात दिनको क्रिया ख्वाइसकेपछि पुण्य अनुमोदन गर्दा मात्र मुक्त भई फेरि नयाँ जन उत्पन्न हुन्छ भन्ने बर्मेली धारणा बौद्ध धारणा नभएको स्पष्ट छ । कथावत्थु पालिले त त्यो धारणा बुद्धवादीबाट अन्य भिन्न परवादी धारणा हो भनेको छ । परवादी आचार्यले मानिस मरणको अनन्तरमा अन्य जन्ममा प्रतिसन्धि रहन नपाइकन सात दिनसम्मको बीचको अवधिमा बस्न सकिन्छ भनी धारणा राख्दछ । तर स्वकवादी (बुद्धवादी) आचार्यले सोद्धा त्यो सात दिनको जीवन ३१ भुवनमा समावेश छैन ; तसर्थ च्युतिचित्त र प्रतिसन्धि चित्त बीचको अवधिमा अर्को जन्म उत्पन्न हुनसक्ने कारण छैन भनी स्वीकार्नु पऱ्यो ।

मानिस मरणको अनन्तरमा तिरश्चीन योनिमा प्रतिसन्धि रहन सकिन्छ भनी धेरै बुद्धवादीहरुले विश्वास गर्छन् । साधक प्रमाणको रुपमा ५५० जातक निपातहरुलाई औंल्याउँछन् । तर पश्चिमी राष्ट्रका पालिप्रज्ञाविद्हरुले ती जातक कथावस्तुहरुलाई भगवान् बुद्धले उपदेश गर्नुभएको जातक कथावस्तुहरु हुन्छ् भनी धारणा राख्दैनन् । यो तथ्यलाई बुद्ध-शरण खण्डमा स्पष्ट पारिनेछ ।

“भिक्षुहरु हो, महासमुद्रमा एउटा कानो कछुवा छ । त्यो कछुवा एक शय वर्ष वितिसकेपछि एकै चोटिमात्र पानीमाथि चढ्छ । त्यो कानो कछुवालाई हावा लागेको कारणले यताउता बगिरहेको एउटामात्र प्वाल भएको खम्बामा टाउको वेगले घुसार्ने मौका मिल्नेछ । अपायभूमिमा रहेका सत्वहरुले मनुष्यभाव लाभ गर्न अति मुश्किल छ । किनभने अपाय भूमिमा धर्माचरण गर्ने कुशल कर्म गर्ने भन्ने छैन । तिरश्चीनहरु ऋापसमा खाने गर्छन् । दुर्वल प्राणीलाई बलवान् प्राणीले खाने गछृ ।” (म. नि. वालपण्डित सुत्त) । यस देशना अनुसार तिरश्चीन प्राणी मनुष्यजन्मतिर संक्रमण गर्न त्यत्तिको मुश्किल भएमा भगवान् बुद्धले आफ्ना पहिलेका धेरै धेरै जन्म तिरश्चीन प्राणीको रुपमा रही पारमी पूर्ण गरेर आउनुभयो भन्ने कथन निराधार हुन जान्छ ।

तिरश्चीन प्राणी मनुष्यजन्ममा पुग्न सकिन्न भने मानिस पनि तिरश्चीन योनिमा जन्मनुमा कारण छैन भनी धारणा राख्नुपर्ने हुन्छ । निःसन्देह मानिस तिरश्चीनजीवनमा पतन हुन्छ भन्नु अथवा तिरश्चीन मनुष्यजन्ममा संक्रमण गर्छ भन्ने कुरा स्वभाव नियामसित विरोधाभास छ । विज्ञानको विचार अनुसार मानिस तिरश्चीनबाट अवतरण भएको सही भए पनि तिरश्चीनरुपमा कोटान्कोटी वर्ष बिताइसकेपछि मात्र मनुष्यभावमा आइपुगेका हुन् । स्वभावधर्मको क्रियाकलापको विकासमा होस् भन्ने कुरा वा परिहानीमा विस्तार हुने भएकोले स्वभावको हिसाबले तिरश्चीनभन्दा उच्च श्रेणी भएको व्यक्ति एउटै जन्मले आफ्नो अमूल्य सार अशंलाई परित्याग गर्नुपर्छ भन्नु स्वभाव नियाम धर्म सबैसँग प्रतिपक्षी छ ।

भगवान् बुद्धले मानिसहरुलाई तिरश्चीन सत्व प्राणीहरुलाई दया करुणा राख्न उपदेश निदुभएको छ । त्यसरी उपदेश गर्नुभएकोले मानिस र तिरश्चीन प्राणी परस्पर जीवनसित नजीक पर्छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने मानिस मर्दा तिरश्चीन पशु हुनसक्छ भन्ने सिद्धान्त पिटकवाङमयमा कहीबाट घुसेर आएजस्तो देखिन्छ । तर तिरश्चीनहरुलाई बुद्धवादीहरुले दया माया राख्ने कुनै कुनै पश्चिमी राष्ट्रका मानिसहरुले विचार गरे जस्तो भवसंसारमा एक न एक अवस्थामा तिनीहरुसँग ज्ञाति सम्बन्ध रहिसकेको कारणले होइन । त्यस किसिमको धारणाको सुत्तन्त पिटकमा संकेतसम्म पनि देखापर्दैन । बुद्धवादको विचार अनुसार तिरश्चीनहरुलाई दया माया राख्नु मनुष्य

Downloaded from http://dhamma.digital/

जीवन र तिनीहरुको जीवनसित नजीक परेको कारणले नभई माथि उल्लिखित बालपण्डित सुत्त अनुरुप उनीहरुको भन्दा हामीहरुको जीवनस्तर अति उच्च भएको कारणले हो । मानिस ज्ञान बुद्धि भएको सत्व हुनाले ; आफूभन्दा अति नीच रहेको तथ्य साधक नमस्ना हो भनी कसै कसैले भन्छन् । वास्तवमा यो कुरा युक्तिसङ्गत छैन । विश्वमानव समूहको सुदृढ रुपमा विश्वस्त हुनु र तीव्र आशा छन्दहरु कहिलेकाहीं गलत रहेको कुरा मानव इतिहासले स्पष्ट दर्शाइसकेको छ । ती विश्वासहरु र आशाछन्दहरु नित्य र सही हुनुपर्छ भनेमा विश्व जनसंख्याको कमसेकम दुई तिहाई मानिसहरुले स्वीकारेको परमेश्वर, परमात्मा र आत्मविज्ञान छ भन्ने सिद्धान्तलाई हामीले स्वीकार्नुपर्ने हुन्छ ।

1. **London Buddhist Lodge, "What is Buddhism ?" , P. 177.**

पुनर्जन्मलाई विश्वास गर्ने व्यक्तिहरुमा विश्व इतिहासमा प्रसिद्ध राष्ट्रनेताहरु, दार्शनिकहरु, कवि, साहित्यविद्हरु र वैज्ञानिकहरु समावेश छन् । Plato, Pythagoras, Virgil, Victor Hugo, WalterScott, Ibsen, Goethe, Longfellow, Milton, Tennyson, Benjamin Franklin, Napoleon आदि पुनर्जन्मलाई विश्वास राख्ने विश्वप्रसिद्ध व्यक्तिहरुको संख्या कम छैन । प्रसिद्ध वैज्ञानिक T, H, Hearts Lee जस्ता गम्भीर रुपमा विचार विर्मश गर्ने व्यक्तिले पुनर्जन्म सिद्धान्तलाई अभिप्राय युक्त छैन भनी तिरस्कार गरेका छन् । जर्मन दार्शनिक Schopenhauer ले एक एशियाली व्यक्तिले मलाई यूरोप महाद्वीपको विषयलाई परीक्षण र सोधपूछ गरेमा यूरोप महाद्वीपमा मानिसको अतीत जन्म छैन भनी मिथ्या धारणाप्रति आसक्ति रहेका मानिसहरु बसोबास गरेको हो भनी आफूले जवाफ दिने भएको कुरा लेखिराखेको छ ।

तर हामीले पुनर्जन्मलाई विश्वास गर्ने विश्वप्रसिद्ध प्रज्ञाविद्हरुलाई उल्लेख गर्नुमात्रले त्यो सिद्धान्त सही भयो भनी भन्न सकिन्न । पुनर्जन्म सिद्धान्तलाई स्वीकार्ने प्रसिद्ध व्यक्तिहरु भए जस्तै त्यो सिद्धान्तलाई तिरस्कार गर्ने प्रसिद्ध व्यक्तिहरु (उदाहरणार्थ Bertrand Russell, Somerset, Sigmund) पनि धेरै धेरै भएका कुरामा ध्यान राख्नु उचित छ । त्यसकारण अथवा तिरस्कार गर्ने व्यक्तिहरुलाई नहेरी तिनीहरुको कारण प्रदर्शनहरुलाई मात्र विचार गर्नुपर्दछ ।

फ्रेञ्च प्रज्ञाविद् Voltaire ले "मानिसको मरणपछि ऊ फेरि मानिस नै भएर जन्मन्छ भन्नु आश्चार्यजनक छैन । स्वभावधर्ममा सबै पदार्थको सधैं उत्पत्ति र विनाश शुन्छ" भनी लेखेको थियो । उदाहरणार्थ यहाँ दिन र रात, ऋतु मौसम, संसारचक्र घुमिरहेजस्तै मानिस पनि भवसंसारचक्रमा घुमिरहेको हो भन्न लागेको जस्तो छ । स्वभावधर्ममा कारण र कार्य सधैं द्वन्दात्मक रहेको हुँदा त्यो स्वभाव धर्मले पनि भवसंसार सिद्धान्तलाई समर्थन गरिरहेको छ । सही रुपमा भन्ने हो भने भवसंसार सिद्धान्त कारण कार्यवाद वा कर्मवादसित छुट्याउन मिल्दैन । यो सिद्धान्तलाई स्वीकार्ने प्रज्ञाविद्हरुले बुद्धवादी नभएतापनि कर्मवादलाई विश्वास गर्दछन् ।

तर यो सिद्धान्त कर्मवादजस्तै नै वैज्ञानिक विधिविधानद्वारा स्पष्ट देखाउन सकिने सिद्धान्त होइन । मनुष्य संसारको केही घटनाहरुलाई हामीले सन्तोषजनक रुपमा निराकरण गर्न सकेको कारणले स्वीकार र विश्वास गर्न उचित भएको सिद्धान्त मात्र हो । त्यो सिद्धान्त बाहेक अन्य विधिद्वारा स्पष्टीकरण दिन असजिलो मनुष्य जीवनका घटनाहरु धेरै प्रकारका छन् । कुनै कुनै पश्चिमी राष्ट्रका मानिसहरुले ती घटनाहरुलाई विमर्श परामर्श गर्नुबाट भवसंसारलाई विश्वास

Downloaded from http://dhamma.digital/

गरेरआएका हुन् । एउटा साधक नमूना प्रदर्शन गर्नुपरेमा एउटा अंग्रजले सानो छदाँ मूर्ति पूजकहरुलाई घृणा गर्थ्यो । तैपनि १० वर्षको उमेरमा उनले एउटा पसलमा एउटा जापानी बुद्धमूर्ति भेट्टाउँदा त्यस मूर्तिप्रति श्रद्धा राख्न लाग्यो । अन्य खेलौनाहरु रुचाएन । उनकी सानी आमाले रोकेता पनि उनको कुरा नमानी त्यो मूर्तिलाई किनी घरमा ल्यायो । आफ्नो घरमा मूर्तिलाई राम्ररी गौरबपूर्वक राखी फूलमाला र सुगन्धित वस्तुहरुले पूजा गर्थ्यो । आफ्ना साथीभाईहरुले जिस्क्याउँदा पनि उनले अलिकति पनि श्रद्धाचित्तलाई प्रकम्पित नगरी अन्त्यमा बुद्ध धर्मावलम्बी भएर आयो । यसरी अचम्म लाग्दो घटनालाई भवसंसार सिद्धान्त बाहेक अन्य विधिद्वारा निकारण गर्न दुष्कर छ।

मनुष्य-संसारका अन्य विचित्र घटनाहरु अतीत जन्मका कर्महरुको कारणले हुन्छ भनेमा अतीत-जन्मलाई किन हामीले सम्झन नसकेका हौंला नि भनौं भने स्मरण ज्ञान स्कन्ध शरीरको मस्तिष्कमा स्थित रहेको हुँदा अतीत जन्म बिल्कुल नरहिसकेको पुरानो स्कन्ध शरीरसित सम्बन्धित रहेको कारणले यसलाई सम्झन नसकेको हुनसक्छ । वास्तवमा भन्ने हो भने अतीतको जन्मलाई त्यसै छाडौं ; बाल्यजीवनका घटनाहरु अथवा ५-१० वर्ष बितिसकेका घटनाहरुलाई समेत हामीले कति हृदयसम्म सम्झन सक्छौं ? वर्तमान-जीवनका घटनाहरुलाई समेत भुलिन्छ र बिर्सन्छ भने अतीतका जन्मलाई बिर्सनु कुनै आश्चर्यको कुरा होइन ।

त्यसो भएता पनि विश्वको यत्रतत्र अतीतको जन्मलाई सम्झिन्छ भन्ने व्यक्तिहरु समय समयमा प्रादुर्भाव भएका देखिन्छन् । पश्चिमी राष्ट्रहरुको पहिले आफू कहिल्यै नपुगेको ठाउँमा प्रथमवार पुगी कहिल्यै नदेखेका चीजहरु आफूले देखी जानिसकेका जस्ता-मनमा प्रकट भएर आउन सक्छन् । तिनीहरुको आफ्ना राष्ट्रहरुमा अतीतका जन्मलाई सम्झन्छौं भन्ने व्यक्तिहरु पनि कहिलेकाहीं देखापर्न सक्ने भएकोले ती व्यक्तिहरुको कथन निकै सही रहेको तथ्य दृढ साधक प्रमाणहरु छन् । पशिचमी राष्ट्रका व्यक्तिहरु प्रयाशः अतीतको जन्मलाई विश्वास नगर्ने व्यक्तिहरु भएकाले तिनीहरुका राष्ट्रका प्रज्ञाविद्हरु स्वयंले अध्ययन र परीक्षण गरेको “अवतारी” साधक नमूनाहरु भवसंसारलाई विश्वास गरी अध्ययन र परीक्षण गर्ने खालका कम भएका एशियाली बुद्धधर्मानुयायी राष्ट्रहरुलाई त्यस्तै त्यस्ता साधक नमूनाहरुभन्दा बढी दिलचस्पी लाग्दो छ ।

प्रथम विश्व युद्ध हुनुभन्दा अघि चित्तविज्ञान विषयलाई अध्ययन गर्ने एक जना फ्रेञ्च प्रज्ञाविद्ले मानिसहरुलाई निद्रावस्यामा पारी अतीत-जन्म छ वा छैन भन्ने कुराको अध्ययन गरेको थियो । निद्रावस्थामा पारिएका व्यक्तिहरुले तिनीहरुको अतीत-जन्मलाई पुनर्वरि भनेका छन् भनिन्छ । तर तिनीहरुका कथनहरु कति हदसम्म सत्य छन् भनिएकोमा आद्योपान्त सुनिश्चित रुपमा परीक्षण गरेको थिएन । त्यस्तो अवस्था देखी कुनै कुनै प्रज्ञाविद्हरुले “हिप्नोटिज्म” द्वारा अतीत जन्मको समस्यालाई अध्ययन गर्दै आएका छन् । Dr. AlexanderCannon नामक अंग्रेज मनोचिकित्सकले पहिले पहिले अतीत-जन्मलाई विश्वास नगरेता पनि १००० भन्दा बढी मानिसहरुलाई निद्रावस्थामा पारी अध्ययन र परीक्षण गरिसकेपछि अतीत-जन्म अवश्य छ भनी विश्वास गर्न थाल्यो । १९५२ इ. सं मा अमेरिकामा यस्तै प्रकारको एउटा अध्ययन र परीक्षण विषयमा लेखिएको एउटा पुस्तक प्रकाशित हुँदा मानिसहरुमा निकै कोलाहल र हलचल हुन गएको थियो । त्यो पुस्तक Mrs. सिग्मोण्ड नामकी एउटी महिलालाई निद्रावस्थामा पारी अतीत-जन्मलाई परीक्षण गर्ने सम्बन्धी पुस्तक हो मिसिज् सिग्मोण्डले आफू अतीत-जन्ममा Bridey Murphy भन्ने आयरलैण्डकी

Downloaded from http://dhamma.digital/

महिला थिइन् भन्दा Bridey Murphy को ठाउँ आमा-बाबु र कुलवंश आदिलाई निकै पूर्ण रुपमा वताइन् । अमेरिकाको एउटा प्रेसले आयरलैण्डमा एक जना सम्वाददातालाई पठाई परीक्षण गर्दा मिसिज् सिग्मोण्डका कथनहरु निकै सत्य भएको तथ्य जान्न पाइयो । केही तथ्यहरुसित सम्बन्ध राखेको संकेत चिन्ह नभएकोले भने त्यसमा सत्य छ वा छैन थाहा पाउन सकिएन ।

1. **Morey Bernstein, "The Search for Bridey Murphy" .**

निद्रावस्थामा पारी अतीत-जीवनलाई परीक्षण गर्ने विधिमा दोष छ, निरापद छैन भनी कुनै कुनै प्रज्ञाविद्हरु स्वीकार्दैनन् । अतीत जन्मलाई त्यसै त्यसै सम्झिन्छ ; अथवा हिप्नोटिज्म (सम्मोहन) द्वारा उद्घाटित गर्न सकिन्छ भन्ने कथनसित सम्बन्ध राखी विचार गर्नुपर्ने के छ भने उदाहरणको रुपमा भनौं माउँ मा आफ्नो अतीत-जन्ममा माउँ फ्यू भएर आएको थियो भनी त्यो जन्मनुभन्दा अगाडि माउँ फ्यू भन्ने व्यक्ति उनले भनेका तथ्यहरु अनुरुप सुनिश्चित रुपमा रहेको थियो नै भनौं ; त्यसरी रहनुबाट माउँ भाको जीवन र माउँ फ्यूको जीवन जुडिएको रहेन छ कि भन्ने प्रश्न उठ्न सक्छ । यदि माउँ भा र माउँ फ्यूहरु कर्मवाद अनुसार रुप लावण्य, अङ्ग प्रत्यङ्ग, प्रज्ञा ज्ञान, मनोभावना र चरित्र आदि कर्मशक्तिहरु िनकै हदसम्म एकैनास हुन्छ भने भव परस्पर सम्बन्धित छ भन्ने कथन बढी युक्ति प्रमाण युक्त हुनेछ । त्यसरी कर्मशक्ति एक समान रहेकोलाई देखाउने अवतारी साधक नमूनाहरु हामीले कमै मात्र देखेका छौं ।

चित्तविज्ञानको विषयलाई अध्ययन परीक्षण गर्ने कुनै कुनै पश्चिमी राष्ट्रका मानिसहरुले त मरिसकेको कुनै एक व्यक्तिको जीवनलाई अन्य एक व्यक्तिले सम्झन सक्नु जस्तो कुरा भव परस्पर सम्बन्धित रहेको कारणले नभई त्यस मरेको व्यक्तिको विज्ञानको प्रयोग -कारण) ले भएको हो भन्छन् ।

यहाँनिर पुनर्जन्म सम्बन्धी समस्यासित सम्पर्क राखी चित्तविज्ञानको विषयलाई अध्ययन गर्ने पश्चिमी राष्ट्रका अन्वेषक प्रज्ञाविद्हरुको विचारधारा उल्लेख गरिन्छ । पश्चिमी राष्ट्रहरुमा चित्तविज्ञानको विषयलाई गहिरिएर ठोस रुपमा अध्ययन परीक्षण गरी अनुसन्धान गर्ने सभासङ्गठनहरु एवं प्रज्ञाविद्हरु छन् । ती प्रज्ञाविद्हरुको अनुसन्धानकार्य अनुसार मरिसकेको व्यक्तिले प्रकट रुपमा हरीर देखाउने र मरेकोसित सम्पर्क राख्ने आदि क्रियाकलापहरु सुनिश्चित रुपमा कारण सहितको युक्ति प्रमाण रहेको बुझिन्छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने रुप धर्म सबै क्षेत्रमा प्रमुख नभएको तथ्य मानिस मरिसकेपछि निरर्थक नभई केही न केही अवशेष रहेको तथ्यद्वारा स्पष्ट भएको छ ।

मानिस मृत्युपछि निरर्थक नभएको तथ्य ती प्रज्ञाविद्हरुद्वारा फेला पारिएका साधक प्रमाणहरु सुदृढ रहेको स्थितिलाई Bertrand Russell ले, चित्तविज्ञान अनुसन्धानकर्ताहरुले मानिस मरिसकेर केही अवशेष रहेको तथ्यलाई वैज्ञानिक विधिअनुरुप राधक प्रमाणहरु भेट्टाइराखेका छन् भनिन्छ । तिनीहरुको अध्ययन परीक्षण पद्धति वैज्ञानिक तौरतरीकाले सही भएको तथ्य निराहङ्कित छ । तिनीहरुको युक्ति साधक प्रमाणहरु वैज्ञानिक विधिलाई स्वीकार्नेहरुले समेत नकार्न नसक्ने गरी सुदृढ र ठोस रहेमा नै यो रहन सकिने छ" आदि भनी समर्थन गरिराखेको छ । यहाँ Bertrand Russell पुनर्जन्मलाई नकार्ने रुपवादी (भौतिकवादी) भएको कुराको ख्याल राख्नु योग्य छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

त्यसरी चित्तविज्ञान अनुसन्धानकर्ता प्रज्ञाविद्हरुले मानिस मरेर भव विच्छेद हुनु केही अवशेष रहन्छ भनी एकै श्वरमा स्वीकार र विश्वास गरेता पनि पुनर्जन्म जस्तो समस्यासित सम्बन्ध राख्दा भने यो सिद्धान्तमा विभेद देखिन्छ । कोहीले पुनर्जन्म छैन भनी धारणा राख्छन् भने कोही छ भनी धारणा राख्दछन् । कुनै कुनैले त छ वा छैन भनी कुनै निश्चित धारणा नलिई यस विषयमा अध्ययन परीक्षण गरिरहेका छन् ।

एउटा विशेषता के छ भने मरेकाहरुमा विज्ञानसित सम्पर्क जोडी परीक्षण गर्दा "मृतक" हरुमा पनि विचारधारा रसिद्धान्तमा फरक पाइएको कुरा बताइएका छन् । मृतकहरुसित सम्पर्क जोड्ने गरिन्छ भन्ने कुरामा बर्मा (म्यान्माः) मा "माता" हरुलाई देव साधना गराइने जस्ता उदाहरण लिन सकिन्छ । त्यसरी माताहरुमार्फत मृतकहरुसँग पुनर्जन्म विषयको समस्या विषयमा सोधपूछ गर्दा कुनैले पुनर्जन्म छ र कुनैले पुर्जन्म छैन भनी बताएका छन् पनि भन्छन् कुनैले त स्पष्ट जवाफ दिन नसकी अन्योलमा परिराखेका कुरा पनि बताएका छन् भन्ने बुझिन्छ ।

1. **Bertrand Russell, "Why I am not a Christian and other essays" , P. 41.**
2. **Medium.**

बर्मेली बुद्धवादीहरु म्तकले शरीर प्रकट गरिदेखाउने र कुनै जीवित व्यक्तिमा प्रवेश गर्ने आदि कुराहरु परलोक छ भन्ने कुराको साक्षी प्रमाणहरु हुन् भनी विश्वास गर्छन् । पश्चिमेली प्रज्ञाविद्हरु भने यस्ता धारणा राख्दैनन् । तिनीहरुको विचार अनुसार ती आकार प्रकारहरु मानिस मरेपछि त्यसको केही अवशेष रहिरहन्छ भन्ने धारणाको निमित्त सहयोगी साधनसम्म हुन सक्दछ । उपर्युक्त कुरा पुनर्जन्मको निमित्त ठोस प्रमाणहरु हुन् भनेर भने भन्न सकिन्न । एकजना प्रज्ञाविद्ले भनेका छन्- "कुनै एक व्यक्ति भनेको रुपधर्म र नामधर्म जोडिराख्नु हो । त्यसलाई नामधर्म स्कन्ध शरीरसित अलग्ग भएको व्यक्ति हो भन्न सकिदैन । चित्तविज्ञानका अनुसन्धानकर्ताहरुले फेला पारेको भनिएको मृतक-व्यक्ति त्यसको नामधर्म र माताको स्कन्ध शरीरसँग जोडिराखेको अस्थायी नक्कली व्यक्ति मात्र हो ।

१. "विज्ञानले समाधान गर्न नसक्ने समस्याहरु", म्यावदी, अप्रैल-१९५७ ।

3. **De Witt Miller, "Reincarnation" , P. 89-92.**
4. **Aldous Huxley, The Perennial Philosophy " ,P. 222.**

कुनै कुनै पश्चिमेली प्रज्ञाविद्हरुले आत्मविज्ञानलाई अस्वीकार गरी नामधर्म र रुपधर्म परस्परमा सम्बन्धित छन् भनी विश्वास गरिराखेको कारणले नै परलोक अथवा पुनर्जन्मलाई तिरस्कार गर्ने गर्छन् । तिनीहरुले देखाएका कारण ग्रीक दार्शनिक एबितय को एउटा ग्रन्थमा उल्लिखित एउटा उच्छेदवादीले मानिसहरुको मनोभावना प्रभावशाली हुने स्थिति विशिष्ट र विचित्र भई अचम्मलाग्दो भएको कुरा उनले जाने बुझेको छ भनिन्छ । तर मनोभावनाको प्रभावशालीता गम्भीर, विचित्र र अचम्म लाग्नु पुनर्जन्म हुनुको राधकप्रमाण हो भनी विश्वास गर्न गाह्रै छ । उदाहरणार्थ-वीणावादन गर्दा प्रादुर्भाव भएर आउने वीणा शब्द विचित्र भई अचम्मलाग्दो हुन्छ । वीणाको शब्दलाई वीणासित तुलना गर्न मिल्दैन । किनकि त्यो शब्द वीणा भन्दा बढी ठोस रसारयुक्त छ । शब्दलाई आँखाले देख्न सकिदैन । हताले परीक्षण गर्न नमिलेता पनि त्यसको विशिष्ट

Downloaded from http://dhamma.digital/

र विचित्र अर्थ रहिरहन्छ । वीणा र वीणाका तारहरु मानिसको स्कन्ध शरीर जस्तै नै रुप वस्तु हुन् । तर वीणा बिग्रिने अवस्थामा अचम्मलाग्दो वीणा शब्द पनि शून्य भएर जानुपर्दछ । त्यो शब्द वीणाको रुप वस्तुहरुभन्दा पनि द्रुत रुपले लोप भएर जानु पर्दछ । त्यसरी मानिसको नामधर्म रुपधर्म माथि आधारित भई रुपधर्म निरोध र शान्त हुने बित्तिकै एकासाथ त्यो पनि निरवशेष रुपमा निरोध र शान्त भएर फेरि प्रादुर्भाव हुन सक्ने छैन भन्ने कुरालाई अगाडि सारेर पुनर्जन्मवादलाई प्रतिरोध गरेको छ ।

यसरी रुपवादीहरु परलोकलाई तिरस्कार गर्छन् । तिनीहरुले देखाएका कारण विचारणीय भने छ । परलोक नभएको तथ्यको प्रमाण भने पाइएको छैन । वास्तवमा भन्ने हो भने परलोकको समस्यालाई पूर्ण वैज्ञानिक ढङ्गमा सुनिश्चित र स्पष्ट रुपमा निर्णय गर्न सजिलो छैन । यस तथ्यसित सम्बन्ध राखी प्रख्यात मनोवैज्ञानिक एवं दार्शनिक C. G.Jung ले निम्न अनुसार लेखेका छन् ।

"एक व्यक्ति वा सत्वको मरण हुँदा के हुन्छ भन्ने कुरा हामीले जान्न सक्तैनौं । परलोक छ वा छैन भनी झवाट्ट जवाफ दिने कुरा हुन सक्तैन । त्यसरी जवाफ दिनलाई वैज्ञानिक विधि अनुसारको ठोस प्रमाण पाइएको छैन । तसर्थ त्यो समस्यालाई सोधपूछ गर्नु मङ्गलग्रहमाथि मनुष्य प्राणी छ छैन भनी सोध्नु जूतै हुन्छ । मङ्गलग्रहमा सत्वप्राणीहरु छन् नै भनौं भने पनि मङ्गलग्रहका प्राणीहरुले मनुष्यलोकमा त्यस्ता मानिस छन् छैनन् भन्ने समस्यातिर तिनीहरुले ध्यान दिइरहेका हुँदैनन् । मङ्गलग्रह कोही नभएको ग्रह भएमा ती कुरा हुनसक्नेछ । मानिसको परलोकसित सम्बन्ध रहेर पनि हामीले त्यस्तै भाव त्यो समस्यालाई मात्र उपेक्षाभाव राख्नुपर्ने हुन्छ ।"

1. **C. G. Jung, "Modern Man in Search of a Soul" , P. 128.**

त्यसकारण कुनै कुनै पश्चिमी प्रज्ञाविद्हरुले परलोक छ वा छैन भन्ने दुवै सिद्धान्त वा वादलाई अस्वीकार गरी त्यस समस्याको सम्बन्धमा थाहा पाउन सकिन्न भनेका छन् तापनि विश्वका धेरैजसो मानवहरुले प्राचीन प्रवेणीदेखि आजसम्म परलोक वा पुनर्जन्मप्रति दृढ विश्वास गरेका छन् । पश्चिमी राष्ट्रहरुमा प्राचीन क्रिश्चियन गणिकहरुले परलोकलाई स्वीकारी त्यो वाद ई. सं. ५५३ मा क्वन्स्टायन्टी नोपल शहरमा मनाएको क्रिश्चियन काउनसलले तिरस्कार गर्दा मात्र क्रिश्चियन धर्ममा यो कुराको लोप भएर गयो भनी भन्दछन् । अहिले त एशियाली धार्मिकवादहरुसँग फेरि प्रादुर्भाव भई परलोकलाई विश्वास गर्ने पश्चिमी नागरिकहरु अघिभन्दा बृद्धि भएर आएको कारण थाहा पाइएको छ ।

विश्वमा त्यसरी फैलिरहेको परलोकलाई विश्वास गर्नुले मानिसहरुलाई कसरी लाभ पुऱ्याइराखेको छ त भनी विचार गर्नु योग्य छ ।

त्यस विश्वासको कारणले मानिसहरु नराम्रो कामबाट विरत भई राम्रो काम गर्ने हुन्छन् भनी कसै कसैले भन्छन् । यो कुरा मनोवृत्ति रप्रज्ञाज्ञान अपरिपक्व भएका मानिसहरुको निमित्त सही होला । भगवान् बुद्धले त्यस प्रकारको पृथग्जन सत्वलाई उद्देश्य गरी परलोक नभए पनि छ भनेर विश्वास गर्नुद्वारा हित र अर्थ उत्पत्ति हुन सक्छभनी उपदेश गर्नुभएको हो । प्लेटोले कुनै कुनै किंवदन्ती र कथोपकथनहरुले मानिसहरुलाई हित गर्छ भनेका छन् ।फ्रेञ्च प्रज्ञाविद् वोल्टेयरले परमेश्वर यद्यपि छैन तापनि मनुष्यप्राणीहरुको हितको निमित्त परमेश्वरप्रति विश्वास गर्नु जस्तोलाई

Downloaded from http://dhamma.digital/

सृजना गरिराख्न लगाउनु आवश्यक छ भनेका छन् । त्यस्तै परलोक होस् वा नहोस् ; छ भन्ने सिद्धान्त अपरिपक्वा मानिसहरुको लागि चरित्र निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउने कुरामा भने शंकै छैन ।

हुन त परलोकलाई विश्वास गर्नु मानिसहरुमा शीलचरणले सम्पन्न गराउने एउटै मात्र कारण होइन । किनकि परलोकलाई विश्वास गर्ने मानिसहरु पनि शीलाचरणबाट भ्रष्ट भएका पनि छन् । परलोकमा विश्वास नगर्ने कोही कोही मानिसहरु राम्रो शीलाचरणलाई आधार बनाई परलोकको कुरा स्पष्ट पार्छन् । इङ्गलैण्ड निवासीहरुको इतिहासलाई आधार बनाई हेरियो भने पनि परलोकलाई विश्वास गर्ने मानिसहरुको शीलाचरण धर्ममा सच्याउन सकिन्छ भन्नु मुश्किल छ । कारण पुराना अंग्रेजहरु मात्र स्वर्ग र नरकलाई विश्वास गर्ने छन् भने आजकाल त त्यस्तो परलोकमा विश्वास राख्ने व्यक्तिहरु इङ्गलैण्डमा धेरै देखापर्दैनन् । वास्तवमा भन्ने हो भने आधुनिक अंग्रेज कुलपुत्रहरु पुराना मानिसहरुभन्दा कोमल हृदय र मन भएका देखिन्छन् । मानिसहरुको शीलाचरण धर्मलाई सच्याइने कारण धर्महरु प्रशस्त मात्रामा भएकोमध्ये सबभन्दा महत्वपूर्ण धर्म प्रज्ञाज्ञान हो । मानिसले प्रज्ञाज्ञानले परिपक्व भएर आउने अवस्थामा शीलचरण राम्रो तुल्याउनुको नाताले परलोकलाई विश्वास गर्नु आवश्यक छैन । किनभने त्यस अवस्थामा परलोकमा आफूले अनुभव गर्ने र भोग्नुपर्ने कुशल प्रतिफल एवं अकुशल दोषलाई चिन्तन नगरी वर्तमानको प्रत्यक्ष जीवनमा आफ्नो एवं अरुको हितार्थ अनि मुष्य-संसारकै हितार्थ धर्मानुकूल आचरण र चिन्तन मनन गर्ने छन् । जस्तै-केही नजान्ने नबुझ्ने बालकले ठूलाबडा आमाबाबुहरुले दिने दण्ड अपराधदेखि डराई वा लाभ उपहारको आशा राखी ज्ञानी बन्न पुग्छ । ठूलो भएर प्रज्ञा-बहुश्रुतले परिपूर्ण हुँदा भने अरुको डर धम्की वा प्रलोभनमा नपरी आफ्नो चित्तलाई आफैले अनुशासन गरी स्वभावतः राम्रो मानिसमा गनिने भएर आउने झैं नै हो ।

१. "जङ्गलीपन सभ्यतातिर" म्यावदी, डिसेम्बर १९५६ ।

त्यसकारण शीलाचरणको निमित्त परलोक सिद्धान्तको आवश्यकता वा अनावश्यकताबाट प्रभावित हुनु मानिसको प्रज्ञाज्ञानको श्रेणीमाथि आधारित हुने हुन्छ । वास्तवमा त्यस प्रकारको सिद्धान्तले मानिसहरुलाई अनर्थ र अहित गराउँदैन । अनर्थ र अहि तगर्ने विषय त परलोकलाई बढाई चढाई त्यसमाथि आसक्त हुनु हो । यस कुराको तथ्य परलोकमाथि आसक्ति आख्ने कुनै कुनै बर्मेली बुद्धवादीहरुको क्रियाकलाप एवं चिन्तन मननद्वारा स्पष्ट हुन्छ ।

आफ्नो लागि परलोक सपार्ने हेतुले मात्र दान प्रदान गर्ने बुद्धवादीले प्रतिग्राहकको आचरणप्रति निरीक्षण र परीक्षण गर्ने गर्दैन । साँच्चै त यस विषयमा चेतनामात्र नै महत्वपूर्ण मानिन्छ । परोपकारी चेतनाले दिइएको दान भविष्य उज्ज्वलको लागि बीज हुन सकिन्छ । भवभोगको निमित्त सम्पत्ति स्याहार्न सकिन्छ भन्ने कामना लिई प्रज्ञाज्ञान विहीन श्रद्धाधर्मद्वारा दान प्रदान गर्ने पनि छन् । शीलाचरणको क्षेत्रमा त्यस्ता बुद्धवादीको दृष्टि संकीर्ण छ । कोही मानिस अपराध गरिएको हुने हो कि भन्ने डरले प्राणीमात्रको हित हुने क्रियाहरु (जस्तो कि स-साना उपियाँहरु र मुसाहरुलाई सखाप पार्ने, पुलिसलाई सहयोग गरी चोर बदमासहरुलाई दमन गर्ने) लाई उपेक्षा गरी बस्ने हुन्छ । त्यस्ता बुद्धवादी कर्मस्थान-भावनायुक्त उद्योग र अभ्यासको बृद्धि गर्दा पनि परलोकको हितको आकांक्षा राखी उद्योग र अभ्यासको बृद्धि गर्छन् र यदाकदा वा बारबारै पनि आफ्नो चित्तलाई आफैले धोखा दिएर बस्छ । त्यस्ता व्यक्ति आफ्नो भावनात्मक कार्यद्वारा हुने

Downloaded from http://dhamma.digital/

सफलतालाई प्रत्यक्ष फलधर्मद्वारा नाप्ने निर्णय नगरी कल्पना र प्रत्याशाद्वारा आफ्नो तर्कलाई ठीक सम्झेर रहने हुन्छ । कोही भावनायुक्त कार्यद्वारा वर्तमान जीवनमा मानसिक शान्ति नपाए पनि त्यस कार्यको कारणले आफूमा राम्रो पुनर्जन्म मिली अपाउद्वारा बन्द भयो भनी आश्वस्त रसन्तुष्ट भई बस्ने पनि छन् । उमेर ढल्किँदै जाँदा सांसारिक हित र अपूर्ण क्रियाकलापहरुमा लागिरहनुपर्ने कारणले मनुक्ष्य जीवनको लागि अर्थपरुर्ण र हित हुने क्रियाकलापहरु स्वतन्त्र र स्वच्छन्द रुपमा गर्न सकिने हुँदैन ।

परलोकप्रति विश्वास गर्नु र त्यसमाथि आसक्त रहनु सबै धर्मको प्राथमिक लक्ष्य झैं भएको छ । त्यसप्रकारको विश्वास र आसक्ति नभएमा मानिसहरुले धर्म भन्ने वस्तुलाई तिलाञ्जली दिनेछन् भन्ने पनि कसै कसैमा धारणा छ । यो कुरा बुद्धवादीको निमित्त सही छैन । बुद्धवादले परलोकको अर्थहितलाई प्रत्याशा राख्ने खालको शीलाचरणलाई प्रोत्साहन नदिई मनोभावना परिपक्वताको निमित्त प्रज्ञाज्ञानमाथि आधार लिएको शीललाई प्रगाढ रुपमा उपदेश गर्दछ र भविष्यको प्रतीक्षा नगरी वर्तमान जीवनमा उत्पन्न हुने दृष्टधार्मिक प्रतिफललाई महत्व दिन्छ तथा परलोकलाई तिरस्कार नगरे पनि त्यसले आसक्ति नराख्न विशेष होश दिन्छ ।

परलोकप्रति विश्वास गर्नु निर्दोष भए पनि परलोकप्रतिको आसक्ति उपादान भने मनुष्य-जीवनलाई निरर्थक तुल्याई धर्म भनेको मानिसहरुको निमित्त अफिम हो भन्ने साम्यवादीहरुको आरोपलाई टेवा वा अनुबल दिएको जस्तो देखिन्छ । वास्तवमा भन्ने हो भने त्यो आसक्ति उपादान मानिसहरुको लौकिक र लोकोत्तर अर्थ हितलाई हानी वा अन्तराय गर्ने चार उपादान अन्तर्गत भएको एक प्रकारको दृष्टि-उपादान हो । यो दृष्टि-उपादानले किन मानिसहरुलाई दृढ रुपमा बाँधिराख्न सकिएको हो भनी विचार गर्नु योग्य छ ।

संसारमा राम्रो वा नराम्रो कामको दृष्टान्तयुक्त प्रत्यक्ष परिणाम देख्न गाह्रो छ । कोही कोही दुष्ट दुराचारीहरु समुन्नत भई कोही कोही साधु सन्तहरुले शारीरिक एवं मानसिक दु:ख झेलिरहन पर्नु मनुष्य जीवन के हो भन्ने प्रष्टिएको स्थिति हो । मानिसहरुले त्यस प्रतिकूल परिस्थितिको दृष्टान्त प्रत्यक्ष वर्तमान कारण धर्महरुलाई होश नराखी सब्बपुब्बेकतहेतु (सर्व पूर्वकृत हेतु) सिद्धान्तद्वारा समाधान खोज्ने गर्छन् । तसर्थ सब्बपुब्बेकतवादसित सम्बद्ध रहेको अतीतको जन्मप्रति आसक्ति प्रादुर्भाव भएर आउँछ । अतीत-जीवनप्रति आसक्त भएको व्यक्ति परलोकप्रति पनि आसक्त नै हुने हुन्छ । किनभने उसको परिस्थितिलाई सच्याउने छ ।

परलोकप्रति आसक्ति त्यसरी कर्मनियामसित सम्बन्ध राखी गलत धारणा हुनु अर्थात शाश्वतदृष्टिको कारणले प्रादुर्भाव भएर आएको आसक्ति हो । शाश्वतदृष्टि आत्मदृष्टिसित सम्बन्ध दृष्टि भएकोले परलोकप्रतिको आसक्ति प्रमुखतया आत्मदृष्टिमा आधारित भएको छ । वास्तवमा मानिसहरुले परलोकप्रति जतिसुकै आसक्ति राखेता पनि आत्मदृष्टिसँग प्रतिपक्ष भएको जस्तो परलोकलाई भने चाहना गर्ने छैन । यो कुरा यहाँ स्पष्ट गरिन्छ ।

यदि कुनै एक व्यक्ति प्राण पखेरु नउडी कुनै एक कारणले आफू को हो ; आफ्ना स्वास्नी छोराछोरी र साथी भाईहरु को को हुन् भन्ने कुरालाई बिल्कुलै बिर्स्यो भनौं, त्यस व्यक्तिले त्यसरी जीवनलाई बिर्सिसकेपछि आफ्नो चित्त अझ बढी सुख पाएको परिस्थितितिर परिवर्तन भएर समृद्ध

Downloaded from http://dhamma.digital/

हुँदै आयो भने पनि त्यो परिवर्तित भएको जस्तो अर्को जीवनप्रति आसक्ति र चाहना राख्ने व्यक्तिहरु अत्यल्प हुनेछन् । यर्थाथमा १० जना मानिसमध्येमा ९ जनाले त्यसप्रकारको जीवनप्रति चाहना राख्ने छैनन् । त्यसरी चाहना नहुनु आत्मदृष्टिको कारणले हो । आत्मउपादान म-मेरो सम्पत्ति भनी सम्भिराख्नु माथि आधारित छ । आत्मवादीले आत्म-उपादानको पृष्ठभूमि (सम्भनाराख्नु) रहित भएको जस्तो जीवनप्रति कसरी आसक्त हुनेहुन्छ ?

१. यो विषयलाई “कर्मशक्ति र कर्मवाद” खण्डमा विस्तृत उल्लेख गरिनेछ ।

त्यसो भए अतीत-जन्मलाई बिल्कुल जान्न नसकिने र सम्भन नसकिने परलोकप्रति किन आसक्त भइरहेका हुन्छन् ? भनौं मानिसको मृत्युपछि नाम रुपस्कन्ध निरोध र शान्त हुन्छ । नामरुप निरोध र शान्त भएपछि पछिल्लो अवस्थामा आत्मवादीले परलोक सिद्धान्तलाई भरोसा लिनुपर्दछ । पुनर्जन्ममा अतीत-जन्मलाई बिल्कुल भुलिसकेको छ नै भनौं भने आत्मदृष्टिको निमित्त परलोक पुनर्जन्मवादभन्दा अन्य भरोसा हुने छैन । त्यसो भएर पनि आत्मवादीले मरेर श्वेत भएर जन्मिदा श्याम र श्वेतमा कारण रकार्य सम्बन्ध रहनुमात्र हो भन्ने बुद्धवादलाई स्वीकार्न नसकी श्याम-श्वेत नै हो भनी दृढतापूर्वक सम्भी त्यसमाथि आसक्त भइरहेको हुन्छ । श्वेत अतीत-जन्मको अवश्यमेव श्याम नै हो भनी दृढताकासाथ आस्था र विश्वास राख्ने व्यक्तिहरुले एउटा दियोमा पहिलो रातको शुरुको दियो र मध्यरातको दियो एउटै रहेको र सानो विद्यार्थी रुपबाट बूढो श्याम रुपमा पुगेकाहरुलाई उदाहरण देखाउँछन् । ती उदाहरणहरुले आत्म नभइकन नै भवसंसार (परलोक) रहेको कुराको प्रकट हुने त अवश्य हो । धेरै मानिसले प्रार्थन ागर्ने र चाहना राख्ने परलोक र पुनर्जन्म छ भन्ने कारणलाई सहयोग पुऱ्याउने उदाहरणहरु हुन् भनी भन्न सकिन्न ।

अनात्मवाद अनुसार श्याम परमार्थको हिसाबले सानो श्याम होइन ; लौकिक र व्यावहारिक कथन अनुसार त श्याम कालो सानो श्याम नै हो भन्नुपर्दछ । यसो भन्नुमा कारण छ । श्री श्याम सानो श्यामलाई कारण गरी प्रादुर्भाव भएर आएको हो। सानो श्यामदेखि श्री श्यामसम्म उत्पन्न भएर आएको नामरुप स्कन्ध क्रम नदीको पानीको प्रवाहजस्तै लगातार रहेको छ । श्री श्याम सानो श्यामसँग फरक परेता पनि मोटामोटी तौरबाट समानता रहेका तथ्यहरु थुप्रै छन् । यसरी कारण फल सम्बन्धित रहिरहनु स्कन्धक्रम नटुट्नुद्वारा समानता रहेका तथ्यहरु थुप्रै रहिरहनुको कारणले श्री श्याम सानो उमेरदेखि बढेर आएको श्याम हो भनी सम्भनुपरेको हो ।

श्री श्यामको मरणपछि श्वेत भएर आएकोमा त उपर्युक्त अंगहरु पूर्ण रुपमा प्रकट भएको छैन । श्वेत श्री श्यामको भवतृष्णाको कारणले गर्दा उत्पन्न भएर आई श्री श्यामको कर्मशक्तिले मरम्मत र प्रबन्ध मिलाएकोलाई भोग्नु पर्नु सही छ । तर उसको जीवनको परिस्थिति वर्तमान क्रियाकलाप वरिपरिको वातावरण कारणधर्महरुमाथि निकै आधारित छ । रुपस्कन्ध भनेको छुट्टिन्छ। अतीत-जन्मको कर्मशक्तिको कारणले समान रहेका तथ्यहरु छन् नै भनौं कि नयाँ जीवनीको स्थिति अनुसार विभेद भएका तथ्यहरु समान रुपका तथ्यहरुभन्दा धेरै वजनदार हुन सक्ने छन् । त्यसकारण लौकिक व्यवहार अनुरुप (वा) सम्मसति सत्यको क्षेत्रमा नै श्वेत अतीत-जन्मको श्रीश्याम हो भन्नु मुश्किल छ । श्री श्यामको कारणले प्रादुर्भाव भएर आएको अन्य व्यक्ति हो भनेमा बढी सत्यता रहन सक्नेछ ।

Downloaded from http://dhamma.digital/

श्वेत श्री श्याम हो भन्न गाह्रो भएमा श्वेत मरिसकेपछि प्रादुर्भाव भएर आएको पीतअनि पीत मरिसकेपछि प्रादुर्भाव भएर आएको श्याम आदि श्री श्यामको सांसारिक वंश परम्पराहरु श्री श्याम नै हो भन्न अरु मुश्किल छ । वास्तवमा भन्ने हो भने एक व्यक्तिको सांसारिक वंश परम्परा उसका छोराछोरी नाति पनाति आदि जाति वंश परम्परासित बिल्कुल एकसमान छ । एक व्यक्तिका छोराछोरीहरु त्यस व्यक्तिको जाति कुल वंश बीज र उसले गरेका क्रियाकलापहरुको राम्रो प्रतिफल र नराम्रो अवगुण भोग्नु परे जस्तै उसको परलोक र पुनर्जन्ममा प्रादुर्भाव भएर आएको व्यक्तिले उसको कर्मशक्तिलाई भोग्नुपर्दछ । छोराछोरीहरु ऊ सित निकै समान हुनेछन् । नाति पनाति आदिहरु त ऊ सित वंश सम्बन्ध टाढा पर्दै गए जति, उसको बीज शक्ति र उसले गरेका क्रियाकलापहरुको प्रतिफललाई भोग्नुपर्ने स्थिति कर्म हुँदै जाने भएकोले पाँच, छ पुस्ता जति फरक परिसकेको व्यक्ति ऊ सित बिल्कुल एकसमान देखिनेछैन । त्यस्तै उसको सांसारिक वंश परम्पराहरु ऊ सित जन्मपरम्परा टाढा पर्दै गए जति, ऊ सित झन झन फरक पर्दै गई तिनीहरुलाई ऊ नै हो भनी सम्झन निकै मुश्किल पर्छ ।

उपर्युक्ततथ्यहरुको कारणले कुनै पनि सत्व प्राणी उनको मरणपछि उत्पन्न हुन्छ वा हुदैन भन्ने समस्यासित सम्बन्ध राखी भगवान् बुद्धले कुनै रुपमा पनि जवाफ नदिई मौन रहनुभएको हुनसक्छ । त्यसकारण नै पश्चिमी राष्ट्रहरुमा चित्तविज्ञानका अन्वेषकहरुले मानिस मरिसकेपछि कुनै पदार्थ अवशेष रहेको कुरा साधक साक्षी प्रमाण ठोस रुपमा देखाइएता पनि प्रज्ञाविद्हरुले पुनर्जन्म वा परलोकवादलाई स्वीकार्न नचाहेका हुन् । एकजना प्रज्ञाविद्को निम्न कुरा विचारणीय छ ।

"यदि Joan June मरणोपरान्त निरन्तर स्थिर रहिरहेको छ भनेमा उसको चित्तक्रम नटुटी उसको परलोकका अनुभूतिहरुलाई मरम्मत र निर्माण गर्नुपर्नेछ । त्यसरी मरम्मत र निर्माण गर्न सक्नुको निमित्त उसले अतीत-जन्मलाई सम्झनुले परलोक सिद्धान्तलाई टेवा र मद्दत मिल्नु सही भएता पनि त्यसरी सम्झिनुमात्रले परलोक छ भनी भन्न सकिन्न । संज्ञा र वेदना आदि नामस्कन्धहरुको निरन्तर क्रमिक रुपमा उत्पन्न भइरहनु नरही जाति स्मरण ज्ञानमात्र प्रादुर्भाव भएकमा Joan Juneको नामस्कन्धबाट केही अंश फेरि पनि निरन्तर विद्यमान रहेको छ भनेर मात्र भन्न सकिन्छ । Joan Juneनिरन्तर विद्यमान छ भनेर त भन्न सकिन्न ।"

बुद्ध अरहन्त आदि आर्य पुद्गलहरुले जातिस्मरण ज्ञानद्वारा अतीत-जन्महरुलाई सम्झन्छन् भन्नुमा उपर्युक्त तथ्यलाई राम्ररी जाने देखेका हुनेछन् । जातिस्मरण ज्ञान लाभ भएका भनिने पश्चिमी राष्ट्रकी एकजना महिलाले पनि त्यस तथ्यलाई बुझेकी जस्तो छ । तिनले अतीत-जन्महरुलाई राम्ररी सम्झेता पनि तिनको धारणा अन्य "अवतारी" हरुको धारणासित भिन्न छ ।

"जून र तीकीत - जून अतीत-जन्महरु याद भएकी महिला हुन् । तीकीत तिनको अतीत-जन्मको व्यक्ति हो) एउटै व्यक्ति होइन । Theosophy र अन्य धर्मसिद्धान्तहरुले बुझेको जस्तो भवसंसारलाई पनि म विश्वास गर्दिन । जून र तीकीत ; केरोला, रेड इण्डियन पुरुष ; ग्रीक पुरुष र फ्रेञ्च महिला (तीकीत र अन्य व्यक्तिहरु तिनकी अतीत-जन्मका व्यक्तिहरु हुन् ।) अलग्ग अलग्ग व्यक्ति अलग्ग अलग्ग नामरुप हुन् । जुन र तीकीतहरु एउटै जपमालामा गाभिएका दुइवटा जपेडा समान भई तिनीहरु दुवैमा रहेको स्मरण्ण ज्ञान जपमालाको डोरीमा गाभिएको छ ।"

Downloaded from http://dhamma.digital/

1. **C. D. Broad, "The Mind and its place in Nature" , P. 539.**

श्याम भाईको परलोक जीवनमा प्रादुर्भाव भएर आएको श्वेत भाई अन्य व्यक्ति हो भन्नु उच्छेदवादतिर अवतरण भएन र ? भनि सोधेमा ; श्याम भाई मरिसकेपछि निरर्थक भएर ; श्याम भाईको कारणले श्वेत भाई भएर आएकोले त्यो वाद उच्छेदवाद होइन । परलोक-जीवनमा अलग्ग व्यक्ति भएको श्वेत भाईको निमित्त किन श्याम भाईले कुशलकर्म गर्नुपऱ्यो नि त ? भनौं । मानिसहरुले आफ्नो कारणले उत्पन्न भएका छोराछोरीहरुको अर्थ र हितलाई वहन गर्न कर्तव्य रहे अनुसार आफ्नो कारणले उत्पन्न भएको परलोक-जीवनका व्यक्तिहरुको अर्थ र हितलाई वहन गर्न कर्तव्य र आभार रहेको तथ्य स्पष्ट छ ।

यो तथ्यसितको सम्बन्धमा Mrs. Rhys Davids को निम्न कतनहरु मननीय छन् । ती कथनहरु अनात्मवादलाई बुद्धवादको रुपमा समर्थन गरिरहेको बेलामा Mrs. Rhys Davids ले लेखेकी पुस्तकबाट उद्धृत कथनहरु भएको तथ्यप्रति ख्याल राख्नु योग्य छ ।

"बुद्धवादको मतानुसार एक सत्व प्राणी र उसका क्रियाकलापहरु बच्चा र आमा बाबुहरु बीचको सम्बन्ध जस्तै सम्बद्ध रहेका छन् । बच्चाको जीवन स्थिति आमाबाबुहरुमाथि आधारित रहे जस्तै मनुष्य प्राणीको जीवस्थिति उसको अतीत कर्ममाथि निर्भर रहेको छ । आमाबाबुहरुले बालबच्चालाई मरम्मत र निर्माण गरे जस्तै मानिसहरुले आ-आफ्ना भविष्यका भाग्यकर्मलाई मरम्मत र निर्माण गर्दछ । आमाले आफ्नो स्यानो छोरोको सुखलाई उपेक्षागर्न नसकिने जस्तै बुद्धवादीले पनि आफ्नो मनोभावना चरित्रलाई नित्य निर्माण गरिरहेको आफ्ना क्रियाकलापहरुले अन्य एक व्यक्तिको निमित्त सुख दुःख निर्माण गरिदिनुलाई उपेक्षा गरिरहन सक्नेछैन ।

1. **Joan Grant, "Time out of Mind" , P. 247.**

वर्तमानजीवनको व्यक्ति र परलोक जीवनको व्यक्तिको सम्बन्ध आमाबाबु र बालबच्चाको सम्बन्ध जस्तै कारण कार्य जस्तो सम्बन्धमात्र भएको छ भन्ने सिद्धान्त आजकाल धेरैजसो बुद्धवादीहरुले स्वीकार्न सकिने सिद्धान्त होइन । त्यसो भएता पनि यो सिद्धान्त श्री श्याम मरेर परलोक जीवनमा सरेर गयो ; अथवा श्री श्याम धेरै जन्म संसरण गरिरहनुपर्नेछ भन्ने विश्वाससित तुलना गरेमा आत्मालाई तिरस्कार गर्ने बुद्धवादसित बढी सामीप्य छ । परलोक भव आसक्ति उपादानलाई प्रोत्साहन नदिने सिद्धान्त हो भनेर पनि भन्न सकिने छ ।

यसरी परलोक भव आसक्ति उपादान रहित हुनु बुद्धवादीहरुको निमित्त अति महत्वपूर्ण छ । चित्तविज्ञान विषयलाई धेरै वर्षसम्म पूरा वैज्ञानिक ढङ्गबाट अन्वेषण र परीक्षण गरिसकेको एउटा प्रज्ञाविद्ले "परलोक जन्म निस्सन्देह छ भनी मैले विश्वास गर्छु । तर परलोक वा पुनर्जन्मवादमा हाम्रो दिलचस्पी छैन । हाम्रो कार्य त वर्तमानलाई ध्यान दिनु हो, मनुष्य प्राणीहरुले अतीत र अनागतलाई गाभी विचार नगरी अहिले तुरुन्त समाधान गर्नुपर्ने समस्या कठिनाईहरु थुप्रै छन्" भनी भनेका छ । अवश्य हो । यो कुरा बुद्धवादसित बिल्कुल एकसमान छ । बुद्धवादले उच्छेदवादलाई पन्छाई भवसंसारवादलाई स्वीकारेता पनि अनात्म धर्मको मतानुसार परलोक जन्म प्रलोभित र आशक्त हुनु योग्य छैन । "सन्दिट्ठिको अकालिको" आदि बुद्ध-धर्म गुणलक्षण अनुरुप रपर्युक्त बुद्धदेशनाहरुलाई आधार लिई बुद्धवादले परलोक जन्म आसक्ति उपादानलाई विरोध गरी वर्तमान

Downloaded from http://dhamma.digital/

दृष्टान्त दृष्टधर्म क्रियाकलापलाई प्राथमिकता दिने वाद भएको कारणप्रति ध्यान दिनु नितान्त योग्य रउचित छ ।

समाप्त

1. **Mrs. Rhys Davids, "Buddhism" , P. 148-49.**

२. यो सिद्धान्तसित सम्बन्ध राखी Dr.Rhys Davids अंग्रज भिक्षु सीमाचारहरुको लेखाइहरुलाई रअन्य विचारणीय तथ्यहरुलाई "कर्मशक्ति र कर्मवाद" खण्डहरुमा उल्लेख गरिनेछ ।

S.1. De Witt Miller, op. cit., P. 116 .

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital/